

THEOLOGICAL

SZEMLE

ALAPÍTOTTA: D. CSIKESZ SÁNDOR

TARTALOM:

AZ IGE: A. N. Somerville: A laodiceai egyház. ↔ **TANULMÁNYOK:** Révész Imre: Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. ↔ Révész Imre: Jelenlegi énekeskönyvünk dicséret- és egyéb énekanyagának theologiai átvizsgálása. ↔ **IRODALMI SZEMLE** ↔ **FOLYÓIRATSZEMLE** ↔ **TUDOMÁNYOS ÉLET**

A COETUS THEOLOGORUM
REFORMÁTUS THEOLOGUSOK MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK
FOLYÓIRATA

DEBRECEN, 1943.

THEOLOGIAI SZEMLE

Református tudományos theologiai folyóirat. Kiadja a Coetus Theologorum — Református Theologusok Munkaközössége.

Megjelenik negyedévenként.

Főszerkesztő: Dr. VASADY BÉLA Felelős szerkesztő: Dr. CZEGLÉDY SÁNDOR
Társzerkesztő: Dr. MÓDIS LÁSZLÓ.

Főmunkatársak : *Dr. Budai Gergely, Dávid Gyula, Dr. Farkas Pál, D. Dr. Illyés Endre, Dr. Imre Lajos, Dr. Incze Gábor, D. Dr. Kovács J. István, Dr. Makkai Sándor, Dr. Márkus Jenő, Dr. Mátyás Ernő, Dr. Nagy Sándor Béla, D. Dr. Révész Imre, Szenes László, Dr. Tavaszgy Sándor, Dr. Tóth Endre, Dr. Török István, Dr. Újszászy Kálmán.*

A szerkesztőség csak előre megbeszélt cikkeket közöl.

A kiadóhivatal vezetője : *Dr. Farkas Ignác* kollégiumi vallástanár.

Szerkesztőség és kiadóhivatal : Debrecen, Központi Egyetem.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma : 53,735. — Theologiai Szemle Fenntartási Alap, Debrecen.

Előfizetési díjak : theologiai hallgatóknak, ha Coetus-tagok : 3.— P, ha nem tagok : 4.— P. Segédlelkészeknek 5.—, ill. 6.— P. Lelkészeknek 8.—, ill. 10.— P. Jogi személyeknek 10.—, ill. 12.— P. Egyes szám ára 3.— P.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

Földváry Antal : Augustinusnak az Isten városáról írt XXII könyve. <i>Szabó Gábor</i>	53
Berki Feriz : A magyarországi keleti egyház szervezésének kérdése. <i>Pákozdy László Márton</i>	55
Joó Sándor : A húsvét homiletikuma. <i>Kozma Tibor</i>	57
Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe. <i>Pákozdy László Márton</i>	58
Földváry Antal : A magyar református egyház és a török uralom. <i>Szabó Gábor</i>	60
Semeur Vaudois. Journal de P'église nationale. 1942. <i>Lukács László</i>	62

A laodiceai egyház

Ján. jel. 3 : 14—22. : „A laodiceabeli gyülekezet angyalának is írj meg : ezt mondja az Ámen, a hű és igaz bizonyosság, az Isten teremtésének kezdete : tudom a te dolgaidat, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév ; vajha hideg volnál, vagy hév. Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból. Mivel ezt mondom : gazdag vagyok és meggazdagodtam és semmire nincs szükségem ; és nem tudod, hogy te vagy a nyomorult és a nyavalyás és szegény és vak és mezítelen : azt tanácsolom néked, hogy végy tőlem tűzben megpróbált aranyat, hogy gazdaggá légy ; és fehér ruhákat, hogy öltözeted legyen, és ne láttassék ki a te mezítelenségednek rútsága ; és szemgyógyító irral kend meg a te szemeidet, hogy láss. Akiket én szeretek, megfeddem és megfenyítem : légy buzgóságos azért és térj meg. Ímé az ajtó előtt állok és zörgetek ; ha valaki meghallja az én szómat és megnyitja az ajtót, bemegyek ahhoz és vele vacsorálok, és ő én velem. Aki győz, megadom annak, hogy az én királyiszékembe üljön velem, amint én is győztem és ültem az én Atyámmal az ő királyiszékében. Akinek van füle, hallja, mit mond a Lélek a gyülekezeteknek“.

Az Újtestamentum ihletett iratai között a hét ázsiai gyülekezethez intézett levelek az utolsók. Az Úr Jézusnak már mintegy hatvanhárom éve a dicsőség honában volt lakozása, amikor Pátmosz szigetén megjelent Jánosnak és megbizta őt, hogy immár megaggott kezében vigye el ezeket az isteni üzeneteket a gyülekezetekhez.

Ezek az üzenetek abban különböznek az Újtestamentum többi leveleitől, hogy bennük az Úr Jézus nem közvetve, mint egyébként, nem Pál, Péter vagy János nevében szólítja meg a gyülekezeteket, hanem közvetlenül, a saját nevében szól, mint aki az első és az utolsó és az élő, aki pedig halott vala és ímé él örökkön örökké. Azóta, hogy ezek a levelek megíratlak, semmi sem történt, ami Krisztusnak egyháza iránt érzett indulatát megváltoztatta volna. Ezért most, amikor üzenetét olvassuk, úgy érezhetjük, hogy Krisztus saját hangjára figyelünk és szemünkkel Őt magát látjuk, amint az egyik szívtől a másikhoz halad közöttünk.

A laodiceai egyházhoz intézett levél, amely a hét közül az utolsó, különösen két sajátosságával tűnik ki. Egyfelől azt látjuk benne, hogy a laodiceai egyház állapota visszatetszőbb és veszedelmesebb, mint a többi gyülekezet bármelyikéé, másfelől azonban azt is megfigyelhetjük, hogy az Úr Jézus a hét gyülekezet közül egyikhez sem fordul akkora gyengédséggel és olyan csodálatos ígérettel, mint éppen ehhez.

Ezt a meglepő ellentétet további vizsgálódásunk során még világosabban fogjuk látni.

Ne felejtsük el, hogy Krisztus a laodiceaiak *egyházához* beszél, tehát a bizonyágtevő hívőkhöz, aminthogy ez a mostani prédikáció is azoknak szól, akik magukat hívő keresztyéneknek vallják.

I.

Hallgassuk meg először is a *vádat*: „Tudom a te dolgadoit, hogy te sem hideg nem vagy, sem hæv; vajha hideg volnál, vagy hæv! Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hæv, kivetlek téged az én számból. Mivel ezt mondd gazdag vagyok és meggazdagodtam és semmire nincs szükségem; és nem tudod, hogy te vagy a nyomorult és nyavalyás és szegény és vak és mezítelen“.

Feltűnhetik, hogy a hét gyülekezet közül a laodiceabeli volt az egyetlen, amelyben az Úr Jézus semmi dicséretreméltó dolgot nem látott. Még Sárdisban is voltak kevesen, akik nem fertőztették meg ruháikat, Laodicea ellenben olyan volt mint egy kietlen pusztaság, amelyen még csak egy üde fücsomó sem vidítja fel a szemlélő tekintetét. Az Úrnak mégsem az a panasza, hogy ezek az emberek megtagadták volna a keresztyén hitet és visszatértek volna az oszlopok és kövek imáadásához; hogy a bűnbe és erkölctelenségbe süllyedtek volna vissza; hogy a keresztyénség életadó igazságai közül bármelyiket is megtagadták volna; vagy hogy a cégéres bűnösök fegyelmezésében meglankadtak volna. A sákramentumok elhanyagolásáról sincs szó, sőt azért sem fedi őket, hogy a testvéri egybegyülekezéseket elhagyták volna. Elismeri, hogy nem „hidegek“. Ami pedig magukat a laodiceaiakat illeti, amikor szemlélték egyházukat, az istentiszteleteken résztvevők számát, a gyülekezeti tagok jellemét, lelkipásztoraikat, hivatalos embereiket, a gyülekezeti szolgálatokat, az adakozást és egész egyházi berendezésük összhangzatosságát és arányosságát, csak csodálkozó elismeréssel telhettek meg egyházuk iránt. Mi hiányoznék még nekünk? Egyházunk helyzete tökéletesen kielégítő. El sem tudjuk gondolni, miféle javítást lehetne nekünk ajánlani. „Gazdagok vagyunk és meggazdagodtunk és semmire nincs szükségünk.“ És íme ezt az egyházat, amely saját tagjainak szemében úgy tűnt fel, mint a Megváltó koronájának legragyogóbb drágaköve, maga a Megváltó csak arra nyilváníttja méltónak, hogy kivettség és eltapodtassék. Tény, hogy a külső vallásosság dolgában tökéletesek voltak, de ezen kívül más vallásosságuk nem is volt. De hogyan vélekedik Krisztus a pusztán külsőségekből álló vallásról, arról a vallásról, amelyből hiányzik a belső, lelki élet? „Tudom a te dolgadoit, hogy te sem hideg nem vagy, sem hæv. *Vajha hideg volnál, vagy hæv!*“ Miért használja Szabadítónk ezt az erős kifejezésmódot? Talán helyeselné a vallásban a hidegséget? Semmiképpen sem! Krisztus itt egyszerűen rá akar mutatni azoknak visszatetsző életére, veszedelmére és kárhozatos hatására, akiknek van ugyan valamilyen fajta kegyességük, de akikből hiányzik a kegyesség ereje; akik vallást tesznek ugyan a hitükről, de közben szívüket mindvégig a világnak adják.

Senkit sem olyan nehéz a saját üdvössége iránti komoly érdeklődésre ébreszteni, mint az ilyen hamis hitvallókat. Jézus azt mondta, hogy a vámszedők és a parázna nők megelőzik a farizeusokat az Isten országában.

E mellett az ilyen emberek a legnagyobb mértékben orszádelmes hatással vannak másokra is. Amint a szőlők közé ültetett fügefafa, miközben maga gyümölcsöt nem terem, annyira kiszívja a talaj termőerejét, hogy a közelében semmi sem nőhet, éppen úgy ezek a világias gondolkozású hitvallók is átkos befolyást gyakorolnak mindazokra, akikkel csak érintkezésbe kerülnek. Az ilyen emberek, azt lehetne mondani, valósággal gyártják a hitetlenséget, és ebben való szomorú eredményességük első példái talán éppen a saját fiaik és leányaik, feleségeik és szolgálk lesznek. Az istenellenes és világias étellel párosult hamis hitvallásnak minden bizonylat ilyen lesz az eredménye.

Tudjuk azt is, hogy a legveszedelmesebb ellenfeleink azok, akik bizalmas szövetségesünk ruhájában törnek ránk. Ezek és a hazug barátok árulják el a várat, amint hogy Judás is csókkal árulta el Krisztust.

De vajjon nem Krisztus mondja-e azt is, hogy senkire sem vár olyan rettenetes kárhózat, mint a megszentelődés nélküli hitvallókra? Sodoma és Gomora dolga könnyebb lesz az ítélet napján, mint minden zsinagógájával együtt Kapernaumé, amely elvetette a hozzá jövő Krisztust.

De még itt sem állhatunk meg. A feltámadott Úr folytatja: „Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hæv, kivetlek téged az én számból“.

Az egész Újtestamentumban alig találhatunk ennél rettenetesebb értelmű szakaszra. Figyeljük meg, hogy az itt kifejezett érzelem nem a harag indulata. Valami, ami még a haragnál is irtózatosabb! Megvetés és útálat! „Kiköplek téged az én számból“. És mégis az emberek hajlandók megelégedni egy olyan vallással, amely Jézusból az undorodás érzését váltja ki!

Szinte megrendítő dolog megfigyelni, mennyire megaláztatják magukat az emberek az Isten színe előtti lelki helyzetüket illetőleg. Ezek a laodiceaiak abban a tudatban voltak, hogy náluk minden jól van, holott Jézus szerint minden rosszul állt. Azt gondolták, hogy útjok az élethez vezető keskeny ösvényen kanyarog felfelé, Ő pedig szánakozással látta, hogy a kárhözatra vivő széles úton tódulnak lefelé. Azt képzelték, hogy az Úr megelégedett gyönyörűséggel szemléli őket, amikor Jézus az útálat-tól alig tudott rájuk nézni. Várták, hogy elnyerik tőle a dicsőség koronáját, miközben már útban volt Krisztus üzenete, hogy ha úgy maradnak, ahogy vannak, kiveti őket szájából.

Valaki betakarhatja, sőt elbástyázhatja magát másokkal szemben érzett lelki fölényének erős meggyőződésével, miközben tényleges állapota a legvisszatetszőbb lehet. Azt álmodhatja, hogy a paradicsom ajtajánál van, pedig talán a pokol kapujában fekszik. Tényleg egészen meglepő, mennyire hasonlíthat a hamis hitvalló vallása az igazi lelki élethez, még akkor is, amikor a lélek a valóságban halálos dermedtségben sínylődik. Feljegyezték, hogy 1775-ben egy grönlandi bálnavadász halálos veszedelemben jutott, mert a jég hajóját minden oldalról körülfogta. Egész éjjel nagy aggodalmak között virrasztott és reggelre kelve nagy meglepetéssel vette észre, hogy a tenger éjtszakai mozgása egy másik hajót sodort a közelbe. Nagy izgalmában szerette volna tudni, ki van a másik hajón, és ezért kérdezősködő zászlójeleket adott le. Felelet nem jött. Oldjátok le az egyik csónakot! — kiáltotta, majd néhány matrózával közelebb evezett a hajóhoz és újra jelzett. De egy embert sem láttak, sem a fedélzeten, sem a kormánynál, sem az árboc tartó kötélnél. Közben a csónak a hajó oldala mellé siklott. Ahogy a kapitány az egyik hajóablakon benézett, egy embert pillantott meg, amint az egy könyvre hajolva az asztalnál ült. Rákiáltott, de az meg sem mozdult. A matrózok ekkor gyorsan felmáshozták a hajóra, lerohantak a fedélzet alatti helyiségbe és ekkor megdöbbenve látták, hogy az az ember *nem élt*, halálra volt fagyva. A többi hajósokat is a fekvőhelyeiken vagy a kabin padlóján találták holtra fagyva. Amikor megvizsgálták a hajó naplóját, kiderült, hogy abban az utolsó bejegyzés 1762-ből való. Tehát ekkor már tizenhárom éve sodorták ide s tova a jejes tenger áramlatai a hajót rajta az életnek ezzel a borzasztó kicsúfolásával.

De hát nem ismertünk gyülekezeteket, ahol a kapitánytól, a lelkipásztortól lefelé mindenki és minden csak ennek a szerencsétlenül járt hajónak élettelen legénységére emlékeztetett minket? Ahol a gyülekezetnek csak a neve volt az, hogy él, a valóságban pedig minden vagy majdnem minden halva volt? Tartsunk őszinte és hűséges önvizsgálatot! A nevek, a formák, a hangos nyilatkozatok, a látszatok, a szertartások, a külső dolgok nem segítenek. Hadd kérdezzek meg téged, testvérem, tudatára ébredtél-e már vétkednek és veszedelmednek? Felfedezted-e, hogy véged van? Eljutottál-e az őszinte bűnbánatig? Kerested-e valaha az Úr Jézust igazán? Megtaláltad-e Őt? Tudod-e, mit jelent Őt megtalálni, vagy hogy mit jelent Őt meg nem találni? Megértél-e Istenhez? Átadtad-e szivedet Krisztusnak? Tudod-e csak egyetlen jelét is felmutatni annak, hogy bened végbement már az a nagy átváltozás, amely nélkül Krisztus szerint nem láthatod meg az Isten országát? Szereted-e Krisztust? Drága-e neked Krisztus? Mi az életed fő célja? Isten dicsősége? Tényleg Istennek élsz és hitben, tisztaságban és szentségben jársz? Nagyon üdvös dolog, ha ezeket az egyszerű kérdéseket feltesszük magunknak. Gondold meg: Krisztus nem azért halt meg, hogy az emberek üres szavakkal mutassák meg vallásukat. Azért halt meg, hogy a halottak feltámadjanak, és mi az élő szőlőtőke vesszői legyünk és testének tagjai. Azt akarja, hogy a szőlőtőke éltető nedve eljusson a vesszők legvégébe is, és saját szívének vére a test legkisebb tagjaiba is beleáradjon. Vajjon nem az az egyik oka

a meg nem tért világ halálos álmának, hogy Krisztus hitvallói sem nem hidegek, sem nem melegek; és hogy azok, akik a föld savaiul rendeltettek, csak kevésbé jobbak, mint a megromlott só, amiből minden ízesítő és konzerváló erő eltávozott?.

II.

Hallgassuk meg Krisztus *tanácsát* is: „Azt tanácslom néked, hogy végy tőlem tűzben megpróbált aranyat, hogy gazdaggá légy; és fehér ruhákat, hogy öltözteted legyen, és ne láttassék ki a te mezítelenségednek rútsága; és szemgyógyító irral kend meg a te szemeidet, hogy láss“.

Már rámutattam arra, hogy a Krisztus előbbi szavaiban megnyilatkozó indulat nem a harag, hanem ami még annál is rettenetesebb: az *utálat*. Most azonban azt látjuk, hogy az Úr Jézus erőt vesz undorodásán és úgy beszél ezekhez az emberekhez, mintha most szólítaná meg őket először, amikor isteni hángját így hallatja: „Azt tanácslom néked, hogy végy tőlem tűzben megpróbált aranyat, hogy gazdaggá légy“. Nem várja meg, míg a másik hat egyház könyörületet kér Tőle a tévelygő testvérgyülekezet számára. Arra sem vár, hogy a laodiceabeliek a bűnbánat zsákruhájába öltözzenek és így kérjék bocsánatát. Nem várja meg, hogy követeket küldjenek hozzá és kérjék látogatását, vagy hogy lágymelegségüktől megszabaduljanak és életüket megjobbítsák. Minderre nem vár, hanem most, tehát amikor még visszataszító dicsékedésüket folytatják. Ő elmegy hozzájuk és a könyörületes gyengédség hangján szól: „Azt tanácslom, hogy végy tőlem aranyat.“

Bizonyára tudjátok, hogy amikor Megváltónk velünk volt a földön, gyakran példázatokban beszélt, mint például akkor, amikor így tanított: „Hasonlatos a mennyeknek országa a kereskedőhöz, aki igazgyöngyöket keres; aki találván egy drágagyöngyre, elméne, és mindenét eladván, amije volt, megvéve azt“. Nekem úgy tűnik fel, hogy az Úr Jézus hosszú mennyei tartózkodása után ismét ezt a régi tanítási módszert alkalmazza és magát egy kereskedőhöz hasonlítja, aki most eljött Laodicea piacára vagy bazárjába. árusító csarnokot bérelt magának, kirakta maga elé drága portékáit, a finom aranyat, a fehér ruhát és a drága szemgyógyító irt, és most azt tanácsolja az embereknek, hogy vásároljanak. Annyira szeretné ez a kereskedő eladni áruit, hogy egy kis időre elhagyja árusító helyét és odamegy valakihez, aki éppen méltóságteljes léptekkel halad át a tömegen, ennek gyengéden a vállára teszi a kezét és halkán megszólítja: Barátom, beszélhetnék veled egy pillanattig? Jöjj csak erre, igen fontos mondanivalóm van: „Azt tanácslom, hogy végy tőlem aranyat“. Talán nem is csodálkoznánk, ha ennek a laodiceai embernek nem volna kedve aranyat venni. Először talán csodálkozva félrelépne és nem értené, hogy a vakmerő idegennek mi dolga lehetne vele. Azt is gondoljuk meg, hogy nem mindenki akar, és ha akarna is, nem mindenki tud aranyat venni. Honnan vegyem a pénzt az aranyra? Igazán nem volna meglepő, ha a mi laodiceai emberünk visszautasítaná az ajánlatot.

De íme nem kell félni attól, hogy nincs elég pénzünk az aranyra! Semmiesetre sem a szegénységünk akadályozza meg, hogy az arany birtokába jussunk. Kereskedőnk ugyanis nem pénzét vagy valami mást akar ár gyanánt. „Te nyomorult és nyavalyás és szegény vagy“... én pedig „azt tanácslom néked, hogy végy aranyat“. A helyzet az, hogy a kereskedő által megszólított laodiceai ember a csőd szélén áll, noha ő maga ezt nem tudja. Néhány nap mulva neve a fizetésképtelenek lajstromában lesz kifüggesztve a tőzsdén és egész vagyona dobra kerül, hogy őríasi adósságából valamit törleszteni lehessen. Ő maga tényleg azt hiszi, hogy gazdag, az anyagi fellendülés csúcspontjára jutott, vagyonos, mindennel ellátott ember, akinek semmire sincs szüksége; azt gondolja, hogy gályái hozzák gazdag rakományait a Földközi-tengeren Itáliából és Hispániából; hogy ügynökei szorgalmasan vásárolnak Egyiptomban, Korinthusban és a Perzsa-öböl partjain, és nemsokára újabb hatalmas pénzhalmokat söpörhet be kincstárába. De mi a valóság? Ez a szegény ember nem tudja, hogy terve végleg kudarcot vallottak, gályái hajótörést szenvedtek, ügynökei becestelenül megkárosították őt, és a helyett, hogy az a módos polgár

volna, akinek gondolja magát, valójában még a koldusnál is nyomorultabb. Ezt az embert szólítja meg a kereskedő. A mi kereskedőnk ugyanis biztos forrásból értesült a laodiceai ember veszteségeiről és romlásáról és most valamilyen megmagyarázhatatlan nagylelkűséggel arra kéri a csődbejutott embert, hogy jöjjön hozzá és lássa el magát arannyal.

Krisztus az üdvösséget ingyen adja a szegény bűnösöknek. Az üdvösség a szegénynek, a nyomorultak, az elveszettek számára van. „Oh mindnyájan, kik szomjúhoztek, jertek e vizekre ; ti is, kiknek nincs pénztetek, jertek, vegyetek és egyetek, jertek és vegyetek pénz nélkül is ingyen bort és tejet“. Te megelégszel azzal, hogy lelki állapotod romlottsága fölött szemedet behúnyva élj tovább, de most Jézus kér téged és Ő ajánlja jel neked az üdvösséget. Viszonzásul nem kér sem kész pénzt, sem ígéretet, sem bankót, sem árut. A nélkül, hogy várnál a jócselekedetekre, az érzelmekre, a jótékonykodásra, vagy éppen az imádságokra, Ő azt akarja, hogy jöjj hozzá és a kezében feléd nyújtott üdvösséget azonnal fogadd el Tőle.

De akkor miért mondja, hogy *végy* én tőlem, ha egyszer aranyáért árat nem kér? A „venni“ szónak igen kellemes csengése van. Ha egy ember vesz valamit, akkor a megvásárolt dolog az övé lesz. Szolgájának megparancsolhatja, hogy azt vigye haza a piaéről, mert azt megvette, az a saját tulajdona lett. Az Úr Jézus is a biztos és elvitathatatlan birtoklás gondolatát akarja kifejezni a venni szó használatával. Talán emlékeztek arra, hogy Ábrahám sem volt hajlandó egyszerűen ajándékképpen elfogadni Khéth fiaitól a Makpelá barlangját családjának és magának temetkezési helyül, hanem ragaszkodott ahhoz, hogy ezüst siklusokkal fizessen érte. A földarabot csak úgy biztosíthatta családjának, hogy azt szabályosan megvette. Jézus pedig éppen azt akarja hangsúlyozni, hogy az üdvösség áldása nem egyszerűen szabad préda, hanem hívei számára örökre biztosítva van. Az üdvösség áldásait ugyanis valósággal és a szó szoros értelmében megvette valaki, mégpedig felbecsülhetetlen áron. Magának az Isten Fiának életadó vére volt az ár. Ő vette meg számunkra az üdvösséget, amikor helyettünk meghalt a kereszten, és most azért jöhet hozzánk kezében az üdvösség áldásaival, és mi azért fogadhatjuk el azokat pénz és ár fizetése nélkül, mert Ő valósággal megvásárolta ezeket az áldásokat.

Krisztus áldásai tehát nem szabad prédaként jutnak hozzánk. Krisztus azokat nekünk jogos örökségül adja. Akit megvált, az el nem veszhet. Aki megigazítottatott, azt nem érheti kárhozát. Aki Istentől született, az nem lehet ismét az ördög gyermekévé. Az én juhaim „soha örökké el nem vesznek... és én örök életet adok nékik“.

Most azonban menjünk vissza a kereskedővel az árusítóhelyre és nézzük meg a portékáit.

Először is itt van az arany. Van-e drágább dolog, mint az arany, amikor a csődbejött embert a romlástól, az adósok börtönétől kell megmenteni? És íme itt van az arany, hozzá még a legfinomabb érc, amelyben nincsen semmi salak vagy értéktelen anyag, mert tisztító tűzön ment át. Ezenfelül annyi arany van itt, hogy aki megkapja, „gazdag“ lesz.

Mit jelent az arany? Azt hiszem, nem siklik ki magyarázatunk, ha azt mondom, hogy ez az arany nem más, mint *maga az Úr Jézus Krisztus*, — Jézus, aki már átment a bűnt sújtó isteni átok tűzén.

De hát nem a kereskedőt kell vennünk Krisztusnak? Akkor pedig hogyan jelenthetné Őt az arany is? Pedig így van : Ő a kereskedő, aki adja az aranyat, és Ő az arany, amit a kereskedő kínál, éppen úgy, ahogyan János evangéliumának 6. részében mondja, hogy Ő az, aki adja nekünk a mennyei kenyeret, de ugyanakkor ezt is mondja : „Én vagyok az életnek kenyere“. Krisztus az arany! A laodiceaiaknak semmi más nem hiányzott, csak ez : az arany. Krisztuson kívül mindenök megvolt. Ha Krisztus a tiéd, mindened megvan. De mid van, ha nem a tiéd Krisztus? Semmid! Krisztus a mi életünk. Ha Krisztus nincs benned, olyan vagy, mint a kárhozottak. Ő tégy meg hát mindent, hogy egészen biztosan tiéd legyen az arany!

De íme a kereskedő leemel az állványról egy vég ruhaanyagot és

kezdi kigöngyöltetni. Láttál már életedben ilyen finom holmit? Vakítóan fehér szövet. Olyan, mint a liliumok öltözete; és ha közlőrl nézed, a helyett, hogy durvábbnak tűnnék fel, még sokkal finomabbnak és kidolgozottabbnak látszik a szövése. Csodálatos ez a szövet! Szinte hihetetlen, de semmiféle szenny nem fog rajta. Nem lehet elszakítani és elnyúni. Ha ötven esztendeig viselnéd is, a fénye és a tapintása olyan maradna, mint az első napon volt. Talán attól félsz, hogy nem lehet a tiéd, mert az ára nem a te erszényedhez van szabva? Ha textiláru kereskedésbe mégy, a kiszolgáló mutat valamilyen szép anyagot. Megesodárod, de amikor megtudod az árát, megkérdezed, nincs-e olcsóbb áruja. Erre a kiszolgáló egy másik darabot hoz elő, leteszi eléd és talán ezt mondja: majdnem olyan szép, mint az előbbi, de az árban igen nagy a különbség. Erre azt mondod: ez nekem egészen megfelel, vágjon le belőle egy darabot. Azután megelégedetten hazamégy, mint aki jól vásárolt. De ha most itt, Laodiceában megkérdeznéd a kereskedőt, van-e olcsóbb, másodrendű anyaga, akkor azt felelné, hogy csak ezt a hófehér szövetet tartja raktáron, sőt még azt is hozzátenné: magam is ezt viselem.

Mit jelképez ez a fehér ruha? Nem más, mint magának a Jézus Krisztusnak igazságát, amelyet velünk való földi együttlétének harminchárom esztendeje alatt szerzett; azt a ruhát jelenti, amelynek hosszanti fonalai az isteni törvény parancsai iránti engedelmességből vannak fonva, a keresztbefutó fonalai pedig a törvény büntetéseinek elszenvedéséből. Ez a kettő, a parancsok iránti engedelmség és a büntetések elhordozása teszi ki azt, amit úgy nevezünk: Krisztus igazsága — és ezt a nekünk megszerzett igazságot adja rá szép ruháztként mindazokra, akik hisznek Benne.

Látlak ott állani, szegény testvérem, nyomorúságos condraídban, — mert mi volna más a mi igazságunk mint „megfertéztetett ruha“? Ha nem kínálhatnánk neked más ruhát, azt kellene mondanunk: mosd ki rongyaitad, amennyire csak tudod, varrd meg, foltozd ki, szedd össze, hogy amennyire lehet, tisztességesen állhass elő; de ha ezt a csodálatosan szép ruhát eléd tartják és semmi mást nem kell tenned, csak azokat a nyomorúságos rongyokat, amiket még a Krisztus vére sem tisztíthat meg, el kell dobnod magadtól, haboznál-e egy pillanatig is, hogy elhajítsd azokat magadtól és Krisztus még ebben az órában válladra tegye igazságának ragyogó palástját? A laodiceaiak romlását az okozza, hogy önmagukban bíznak és nem Krisztusban.

De micsoda drága illatot hoz felénk a szél? Kereskedőnk kenetet is tart. Ez azonban nem szépítőszert, hanem orvosságot, gyógyító írt. Akármilyen keveset tegyen is belőle szemére a vak, látni fog. „Szemgyógyító írral kend meg a te szemeidet, hogy láss.“ A laodiceaiaknak elsősorban arra volt szükségük, hogy szemük megnyíljék és láthassák a saját tényleges helyzetüket, de ugyanakkor Krisztus értéke is feltárulhasson előttük.

Mit jelent ez a szemgyógyító írt? Ez a Szent Lélek, a bölcsesség és az Isten ismerete kijelentésének Lelke. Amíg ő ki nem nyitja a szemeket, a bűnös lelki vakságban él, de ha ezt a szemgyógyító kenetet sötét szemgödreire tesszük, egyszerre új világ tárul fel előtte: a menny, a pokol, a bűn, a halál, a megváltás, az üdvösség, az örök élet, az Úr Jézus, igen, maga Isten!

Amíg Péter pünkösdkor a tizeneggyel prédikált, egy láthatatlan kéz, egyik ujján ilyen szemgyógyító írral, végigsimította a vak hallgatók szemét. Azonnal háromezer ember szeme nyílt meg, és hangos kiáltásokkal félbeszakítva az apostol beszédét, így adtak hangot lelkiismeretük kínos tusájának: „Mit cselekedjünk, atyámfiai, férfiak?“ Rettenetes bűnük, amiről addig nem is tudtak, most egyszerre teljes iszonyatosságában állt előttük. Amikor azután, egy kis idő múlva az apostol újra beszélni kezdett és azt mondta nekik, hogy bánják meg bűneiket és keresztkedjenek meg mindnyájan Jézus nevében bűneik bocsánatára, a láthatatlan kéz a gyógyító írral megint elsuhan ugyanazok előtt a szemek előtt, és egyszerre mind a háromezer ember látta Őt, akit megfeszítettek, hogy egyedüli Üdvözítőjük legyen; és mielőtt a nap lenyugodott volna, hittek Benne és elnyerték a szabadulást.

Ó milyen megmozdulás lenne itt is, ha a láthatatlan kéz az előttem ülők szemét is illetné Krisztus szemgyógyító irjával! Lennének, akiket a bűn tudata sujtana le, mások pedig boldogan ragadnák meg a Jézusban eljött üdvösséget.

Finom arany, fehér ruha, drága kenet : micsoda változatossága a legdrágább kincseknek!

A Kereskedő most előtted áll. Vásárolsz-e tőle? Már mondtam, hogy nem kell pénzt adnod, nem kell árat fizetned. De mégis vened kell, vásárolnod kell, igazi adásvételi tárgyalást kell lebonyolítanod Krisztussal. Ilyen, tárgyalás nélkül, senkitől sem lehet venni. De fájdalom, azt hiszem, igen sokan vannak, akik mindez óráig sohasem folytattak ilyen tárgyalást Krisztussal. Ó jőjjetek, tárgyaljatok vele, vásároljatok tőle!

Nem elég, ha megcsodáljuk Krisztus áruit. Gyakran nézem az utcai kirakatokban az eladásra kitett szép portékákat a nélkül, hogy venni akar-nék valamit. Úgy gondolom, hogy ebben a pillanatban mindnyájan Krisztus drága áruit nézitek. De Krisztus azokat nemcsak megtekintésre teszi elénk. Azt akarja, hogy azok a tieitek legyenek. „Végy tőlem“ — mondja. Azt kívánja, hogy mostani összeövetelünkről mindnyájan ezekkel a szép portékákkal térjetekek haza és otthon megmutathassátok feleségeiteknek, gyermekeiteknek, milyen drága kincsek birtokába jutottatok, és biztassátok őket is, hogy eljőjenek azokért az áldásokért, amelyek benneteket olyan gazdagokká tettek. Azután nézzétek : Jézus azt szeretné, ha öntudatos bizakodással mennétek oda hozzá. A vevő és a koldus fellépése között igen nagy a különbség. Amikor egyszer boltban vagy, megfigyelheted, amint egy félénk és borongós arcú egyén belép és felszög mozdulatokkal magára akarja vonni a kereskedő figyelmét. Ki ez az ember? — kérdezed. Ő csak kéregető, aki végig szokta koldulni az üzleteket, de most nem adok neki semmit. — Ugyanekkor kemény léptekkel egy másik ember jön oda és tárgyalni kezd a kereskedővel. Kicsoda ez? — kérdezed. Ez egy vevő — fogják mondani. Testvéreim, mi mindnyájan koldusok vagyunk, mert semmit sem adhatunk, és nézzétek, az Úr mégis azt akarja, hogy a pénzes vevő önrzetével menjünk hozzá. Induljunk hát és tegyük, amit Ő mond! De ügyeljünk, hogy egyenesen hozzá menjünk és ne elégedjünk meg valamelyik alantasával. Ne gondoljuk, hogy elég, ha a lelkészekkel vagy a tanítókkal tárgyalunk. Mi lelkészek nem adhatunk nektek sem aranyat, sem fehér ruhát, sem szemgyógyító irt. Mi csak alkalmazottak vagyunk, akiknek az a legnagyobb megtiszteltetésünk, hogy kimehetünk a piacra és hívogathatunk benneteket a mi gazdánkhoz. A szerető szívé és dicsőséges Krisztus aláhajló felségében és kedvességében mögöttünk áll és vár rátok, hogy személyesen tárgyaljon veletek. Ezért menjetek túl rajtunk, bátran hagyjatok ott mindenkit és vegyetek, vásároljatok magától a dicső Megváltótól.

III.

Végül lássuk Krisztus látogatását.

Hadd kössem most össze — valamiképpen példázat formájában — az ezután mondandókat az eddig mondottakkal.

A forró és fényes nap elmúlt. Az üzleti órák alatt még ellepte a piacteret az eladók és vásárlók tömege, de most — amint a 20. versnek a vacsorára való utalása mutatja — elérkezett a naplemente. Nőnek az árnyékok és az esthajnalcsillag feltűnőben van nyugaton. A kapuk őrizői figyelmeztetik a közönséget, hogy a piacteret le kell zárni. A csarnokokat becsukják és tulajdonosaik már jó idő óta tódulnak kifelé lakásaik irányában. Nemsokára üres lesz a piac. A mi kereskedőnk egész nap ott állt áruit kínálva, de senki sem figyelt rá. Most, mivel csak egy napot tölthet Laodiceában, összeszedi áruit és a város utcáira indul velük. De hát miért nem hagyja itt ezeket a megigézett embereket és miért nem megy tovább Efézusba, vagy Szmirnába, vagy Thiatirába, vagy Sárdisba, vagy Pergamusba, vagy Filadelfiába? De ő azt mondja : nem megyek el innét, amíg nem beszélék velük még egyszer. De hol találja meg azokat, akiket keres? A város polgárai hazatértek otthonaikba és már mindenki családjá körében van bezárt ajtók mögött. Már az asztal is meg van terítve vacso-

rára. A családfő elfoglalta helyét. Szemben ül vele a felesége, karján a legkisebbel, körülötte a többi gyermekekkel és hangosan folyik a kedélyes társalgás. Éppen kezdeni akarják az evést, amikor erős zörgetés hallatszik a külső ajtón. Valaki be akar jönni, szaladj, nézd meg, ki az — mondja az apa egyik gyermekének. De mielőtt ez az ajtóhoz érne, már újra kopogtat valaki, és mielőtt az ajtót kinyitná, hang szólal meg kívülről. Ugyanaz a hang, amely a nap folyamán annyiszor hallatszott a piacon amint kiáltotta: „Azt tanácslom néked, hogy végy tőlem...“ Mindenki ráismer, mindenki tudja, hogy kinn a sötét, hideg, csöndes utcán ez a hang mondja: „*Ímé az ajtó előtt állok és zörgetek: ha valaki meghallja az én szótát és megnyitja az ajtót, bemegyek ahhoz és vele vacsorálok, és ő én velem.*“

Aki így szól, az maga a feltámadott Megváltó! Maga az Úr Jézus, aki leszáll trónjáról és szerény ruházatban kinn áll az utcán „a feje megvakva harmattal és haja az éjtszakának harmatjával“. Nem hallgattak rá napközben, — mondja — talán elfogadják tanácsomat most, este. Nem néztek rám a piacon, talán felfigyelnek rám, ha követem őket kapukhoz. Nem hallgattak meg, amikor a vásári zaj morajlott körülöttünk, de talán megnyerhetem őket most, amikor kisgyermekelik kapaszkodnak térdükbe és másznak fel karjaikba. Így megy Jézus könyörülő gyengédséggel az önelégült bűnösök után déltől estig, a piactól a lakóházig, a sokaságtól a családi körig. Milyen ellentétben van Jézusnak ez a magatartása a laodiceaiak lágymelegségével!

Alapigénk 18. és 20. versei között ez van: „Akiket én szeretek, megfeddem és megfenyítem: légy buzgóságos azért és térj meg. *Ímé az ajtó előtt állok és zörgetek.*“ Ebből az látszik, hogy amikor Jézus megáll a laodiceai ember ajtaja előtt, nemcsak az tűnhetik fel, hogy másodszer jön, hanem az is, hogy más módon jön. Amikor az Úr a piactéren áll és kiált: „Azt tanácslom néked, hogy végy tőlem...“, akkor úgy szól, ahogyan nyilvános tanításában és nagy tömegek összegyülekezésekor szokott beszélni. Krisztus ma, vasárnap a város összes gyülekezeteiben a piactéren állt. Ez a mostani összejövetel is Krisztus piactere, ahol Ő ingyen felajánlja nekünk az üdvösséget. De amikor Krisztus valakinek az ajtaja előtt áll meg, akkor másképpen fordul hozzánk. Akkor a csapásokon keresztül szól. Így történik, amikor a ház népe az asztalnál ülve hirtelen kopogtatást hall, és egy drága kisedd kivéttetik édesanyja karjaiból, hogy abba a hideg bölesőbe feküdjék, ahonnan még az anyai szeretet sem tudja kiragadni. A ház lakói még megdöbbenve ülnek helyükön, de ime egy másik zörgetés, és egy másik szép gyermeknek is el kell mennie, hogy eltávozott kicsiny testvére mellé feküdjék a városon kívül a ciprusok alá. De ott van az a nyolc vagy kilenc éves szép, ragyogó szemű, rózsás arcú, ártatlan mosolyú, piros ajkú, vállig érő göndör fürtű fiú, akinek szavában az atya és anya szíve jobban gyönyörködött, mint a hárfák vagy a fuvolák hangjában — egy kopogtatás, és talán ennek a gyermeknek is távoznia kell. Azok a fényes szemek lezárulnak, hogy soha többé fel ne nyiljanak, és az ezüstcsengésű hang örökre elhallgat. De lehet, hogy a drága édesanyjának intenek, vagy a fiatal feleségnek, aki még egy teljes évet sem töltött a férje mellett — és nekik is el kell menniök. Vagy talán sötét, vészthozó felhő kezd ráereszkedni az egyik kimondhatatlanul szeretett családtagnak a vonásaira; vagy a betegség magát a családfőt sújtja; vagy a pénzügyi katasztrófa sodorja el a vagyont; vagy a szépség tűnik el gyorsan az orcáról; vagy az élet édességét keserűséggé változtató csalódások egyike zúdul a családra; vagy azoknak a megnevezhetetlen szomorúságoknak egyike, amelyek a családi élet gyökerét támadják meg; talán a legidősebb fiú az ital áldozata lesz; vagy valamelyik gyermek búcsú nélkül eltávozik úgy, hogy senki sem tudja, hová, és csak az anya összetört szívét hagyja hátra. Nem tudnám elmondani, milyen sokféle módon kopogtathat Krisztus valakinek az ajtaján, de azt tudom, hogy ahol Ő kopogtat, ott nem haragjában teszi ezt. Hiszen Ő maga magyarázza meg, miért zörget! „Akiket én szeretek, megfeddem és megfenyítem“. Hallottam egy juhászról, aki a nyáját leterelte a völgybe, hogy a völgy mélyén zúgva rohanó patakon átkelve a túlsó oldalon juhái számára jobb

legelőt találjon. De amikor a nyáját összeterelte a patak partján, hiába volt minden erőlködése, a félnék juhokat nem tudta áthajtani a vízen. Amikor már mindent megpróbált, hirtelenül eszébe jutott valami. Úgyesen felkapott egy szép kis bárányt, magához szorította, aztán újra lehajolt, felvett egy másik báránykát is, majd ezzel a két ártatlan jószággal a karjában nekivágott a mormogó pataknak és átgázolt rajta. Amikor az anyajuhok látták, hogy báránykáikat elviszik, nem törődtek már a veszéllyel, hanem nagy bégetéssel a pásztor után vetették magukat, bele a rohanó patakba, és így néhány perc mulva az egész nyáj átjutott a vízen és megtalálta a túlsó oldalon a jobb legelőt.

Amikor az Úr Jézus látja, hogy az apák és anyák nem hallgatnak rá, mint jó pásztor lehajol és elveszi tőlük báránykáikat. Másképpen nem követnék Őt. De amikor elveszi tőlük kicsinyeiket, akkor utánamennek, és így a szülőket és a gyermekeket, sőt talán még másokat is szeretettel elvihet a mennyország boldogságába.

Kedves barátom, az Úr Jézus ebben a pillanatban ott áll ajtód előtt. Itt van. Figyelj! Zörget ajtódon. Mit kíván tőled? Hát nem azt, hogy azonnal nyisd meg az ajtót és bocsásd be Őt? Meddig tart, amíg ajtót nyitsz, ha egy idegen zörget? És azt akarod, hogy Krisztus egész éjjel kívül álljon? Senki nem követeli tőled, hogy ajtót készíts számára — ez bizony időbe kerülne — csak az a dolgod, hogy megnyisd az ajtót Neki. Az Isten szerelmére kérek: nyiss ajtót előtte, és mielőtt ez az összejövetel véget érne, bocsásd be Őt! Mert az, hogy Krisztus átlép küszöbödön, nem kevesebb, mint maga az örök élet. Ha a laodiceaiak meg akartak szabadulni lágymelegségüktől, semmi más nem kellett tenniük, mint hogy Krisztust befogadják szívükbe. Bocsásd be Krisztust, és egész életedben forradalmi változás következik be. Életed attól a pillanattól fogva igazi élet lesz és nem az élet szégyenletes utánzata. Attól a pillanattól kezdve Istennek fogsz élni.

De lássuk mi történik, amikor Krisztus belép a házba. A gyermekek talán félnéken a sarokba bújnak, de szelid szemé rajtuk van, és így szólítja meg őket: jöjjetek kicsinyeim, jöjjetek hozzám. Én a kis gyermekeket karjaimba veszem és megáldom. Jeretek hát, kedveseim, hozzám. Majd ahogy leül az asztal mellé, vajjon mit fog mondani? Talán keményen szidni és korholni fogja a laodiceai embert lágymelegségeért és visszatetsző életéért? Ő nem! A beszélgetés másként fog alakulni. Örülök, hogy asztalodhoz ülhetek. Valamikor te fogsz ülni az én asztalomnál. Te most magad mellé ültetél. Nemsokára a királyi székemben fogsz ülni velem. A királyi széken? Hát nem helyesen mondtam beszédem elején, hogy ebben a levélben csodálatosabb ígélet van, mint a hat másik levél bármelyikében? Ez a lágymeleg laodiceai, akinek állapota útálatot és undort keltett Jézusban, akinek azt mondta, hogy ha meg nem tér, ki kell őt vetnie a szájából, ez az az ember, akit most ígéletével édesget magához és akire nézve azzal vigasztalja magát, hogy ez a nyomorult bűnös egyszer mellette fog ülni királyi trónusán.

Kedves barátom, ez Jézus. Fogadd el Őt most! Amikor innen hazamegy, Jézus találkozni fog veled házad ajtajában és ezt fogja kérdezni: bebocsátás engem ma a szívedbe? Te talán azt feleled: az én szívedbe? Uram, én nem tudtam, hogy Te akartál bejönni. Azt hittem, hogy csak a gyülekezet anyaga szólt hozzám. — De hát nem azt mondtam, hogy „valaki hallja az én szótát és megnyitja az ajtót, ahhoz bemegyek”? *Valaki* csak megnyitja az ajtót — ez áll alapigénkben — és ez bizonyára mindnyájunknak szól. Krisztus most ebben a teremben minden szív ajtajánál ott áll. Őrnak szent Lelke, jöjj, szállj alá ránk és nyisd meg a mi kemény szíveinket!

„Akinek van füle, hallja, mit mond a Lélek a gyülekezeteknek.“

Amen.

A. N. Somerville*

* Ford.: Dr. Czeglédy Sándor. A prédikáció „The Church of Laodicea“ cím alatt jelent meg a „Precious Seed Sown in Many Lands“ c. kötetben. Somerville maga feljegyzi, hogy ezt a beszédet, amelyet maga is igen szeretett, nagyon sokszor elmondta evangelizáló körútain, így hazánkban is.

Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből

A. N. Somerville magyarországi körútja 1887—1888

I. Bevezetés

1. Évekkel ezelőtt, egészen más tárgyú kutatás közben, emberileg szólva „véletlenül“ lettem figyelmessé arra az egyedülállóan érdekes tényre, hogy az 1887—88 közötti télen egy öreg skót református evangelizátor végigjárta hatalmas alföldi gyülekezeteink nagy részét s azokban, noha csak tolmácsolás útján, akkor egészen példátlan méretű érdeklődést és rendkívül hatást keltett. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap meg a Debreceni Protestáns Lap idevonatkozó, elég részletes tudósításai még élénk emlékezetemben voltak, amikor olvastam Istenben boldogult Forgács Gyulának „A százéves skót misszió“ c. posthumus dolgozatát¹ s abban annak előadását, hogy a szóbanforgó evangélista, A. N. Somerville, a feleségének küldött levelek alakjában naplót is írt magyarországi útjáról s ezt a naplót a felesége két kötetbe gondosan lemásolta, a két kéziratos kötet pedig annak a Knight György nevű skót református lelkipásztornak van a tulajdonában, aki a jelenlegi nemzetközi viszály kitörése előtt legutóbbi vezetője volt a budapesti skót misszióknak és *dédunokája* Somerville-nek : atyja, Knight Ferenc, mint fiatal edinburgh-i egyetemi hallgató, kísérője volt a nagyszerű agg nagyapának magyarországi körútján, s ezen a réven jutott a kézirat a dédunoka birtokába. Erről értesülést szerezvén, a mostani viszonyok közt sokszorosan fontosnak tartottam annak földerítését, hogy a pótolhatatlan becsű kézirat jelenleg Magyarországon van-e. A Forgács Gyula méltó, áldott-lelkű hitvesének szívességéből csakhamar kiderült, hogy itt van. Így nemcsak a két hatalmas kéziratkötetet (a következőkben : *Napló*) sikerült alaposan áttanulmányoznom, hanem — ugyan-csak a budapesti skót misszió őrizetében lévő könyvek közül — Somerville-nek egy terjedelmes életrajzához² és egy rövidebb

¹ *És lőn világhosszú*. Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából. Budapest, 1941. 427. l.

² *Smith, George* : A modern Apostle. London, 1890. A következőkben : *Smith*.

(Dr. W. F. Somerville-től származó) életrajzi bevezetéssel ellátott prédikáció-gyűjteményéhez is¹ hozzájutottam. Ez értékes anyag birtokában kötelességemnek éreztem, hogy azt a magyar református egyháztörténelem számára valamelyes feldolgozásban közrebocsássam. Legújabbkori egyháztörténetünk különlegesen érdekes fejezetéről van itt szó : egy olyan szellemi hatás megjelenéséről, amelynek egyenes és közvetlen folytatását nem lehet kézzelfogható történeti adatokkal kimutatni a századforduló magyar reformátusságának életében, de rejtett továbbhullámlásására annál inkább vissza lehet következtetni a magyar református ébredésnek azokból a későbbi tényeiből, amelyek e nélkül az előkészítés nélkül, különösen alföldi tömeggyülekezeteinkben, meglehetősen érthetetlenek volnának.

Amikor ezek a sorok íródnak, a közvetlen érintkezés minden lehetősége szünetel a skót református keresztyénség meg a miénk között. Isten kezében van, hogy az érintkezés újrafelvételének lehetőségét e sorok írója és az ő alkonyba hajló nemzedéke megéri-e még. De a felől evangéliumi keresztyén alapon és tiszta magyar református nézőpontból nem lehet semmi kétség, hogy ez a mostani helyzet nem felel meg Isten akaratának s ennél fogva nem normális. Valamikor el kell jönnie annak az időnek, amikor a református keresztyénség legnyugatibb és legkeletibb elágazásának típusos képviselői : skótok és magyarok megint a világi politika szörnyű gátlásai nélkül foghatnak újra kezét Krisztus királyságának harcosaiként. Erre az időre szántam beszédes tanúbizonyságot s ennek a kézfogásnak egyik megkönnyítőjéül Somerville magyarországi körútjának ismertetését.

2. Mielőtt magára az ismertetésre rátérnék, hasznosnak látok néhány tájékozó szót a magyar református ébredés és ébredések kérdéséről általában.

Aki egyházunk történetét a többi református, általában evangéliumi protestáns egyházak történetével párhuzamban vizsgálja, annak hamarosan feltűnhetik, hogy a magyar reformátusság lelki és egyházi életét a külföldiéhez képest sokkal kevesebbszer és sokkal kisebb méretekben szántották fel olyan mozgalmak, amelyeket egy, már meglehetősen kikristályosodott egyháztörténelmi technikus terminussal *ébredéseknek* (revival, réveil, Erweckung) nevezünk. Ezeken az ébredéseken — a szó újszövetségi gyökerének (Róm. 13 : 11—14, Efezus 5 : 14, I. Thess. 5 : 4—8 stb.) megfelelően — nem a Krisztussal és egyházával azelőtt semmi közösségben nem állott lelkek üdvösségszomjas felriadását s az örök halál sötét mezsgyéiről az örök élet felé fordulását értjük sajátképpen. Hanem értjük *már keresztyéneknek*, az egyház megkeresztelt és nyilvántartott, de evangéliumi mérték szerint *nem élő* tagjainak arra rébredését (egy ma divatos, félig már el is koptatott, de ide nagyon találó kifejezés szerint „rádöbbenését“), hogy a bűn álmába merülve, kiestek a Krisztussal való életközösségből

¹ *Precious Seed*, sown in many lands, by the late Rev. A. N. Somerville. London, 1890. A következőkben : *Seed*.

— annak talán még abból a szerény és kezdetleges mértékéből is, amelyet bizonyos hagyományos keresztyéni vallás- és életgyakorlás jelent — s amint a maguk egyéni élete, úgy egyházuk élete sem állhat meg a keresztyén élet és az egyház újszövetségi képének egyetlen hiteles és kötelező mértékadása alatt. Ilyen ébredések a nyugati protestantizmus egyéb ágait is, de elsősorban és jellegzetesen a református protestantizmust már a reformáció harmadik nemzedékétől elkezdve csaknem periódikus és ritmikus ismétlődéssel egészen a legújabb korig, sőt napjainkig keresztül-kasul járták (aminthogy bizonyos szempontból maga a reformáció sem tekinthető egyébnek, mint az egyháztörténet eddigi leghatalmasabb ébredésének, sőt már az ó- és a középkori egyháztörténetnek is számos, többé vagy kevésbbé közismert jelenségére lehet alkalmazni ezt a megjelölést). Ezzel szemben a magyar reformátusság, sőt általában a magyarországi evangéliumi protestantizmus kebelében egész története folyamán olyan ritka tünetemények az ébredési mozgalmak, hogy e ritka előfordulásukat méltán tekinthetjük egyháztörténetünk egyik legjellegzetesebb, bár merőben negatív sajátságának.

Református egyházunk életében ilyen ébredés volt a puritán-presbiteriánus mozgalom 1630—1660 között s ennek csöndesebb párhuzama az evangélikus egyház pietista mozgalma a XVIII. század első felében. Ettől fogva egészen a XIX—XX. századfordulóig hasonló jelenségekkel sem a református, sem az evangélikus egyház életében nem lehet találkozni, legalább is nem olyan mértékben, hogy azok az egyházi és általában a közéletnek szélesebb rétegeit is maradandóbban megmozgatták volna — ami az egyháztörténelmi nevezetességre jutott ébredéseknek egyik legjobban szembevetendő közös vonásuk.

Ebből a szempontból különösen figyelemreméltó jelenség, hogy a magyar *református* egyháztörténetből az egész XVIII. század folyamáról — amikor a külföldi református, illetőleg anglikán egyházi területeken az ébredési jelenségek, sokszor rajongási tünetektől kísérve, és nem egyszer új egyházi, illetőleg szektalakulatokat eredményezve, egymást érték — *egyellenegy számbavehető hasonló jelenséget sem ismerünk!* Mindmáig egyetlen olyan adatunk van a Felső-Tisza mellékéről (Gombkötő Györgynek és a „sajószentpéteri vak koldus“-nak¹ mozgalmáról Tiszadobon és környékén), amely arra enged következtetni, hogy református népünkhöz utat találtak, egyelőre kideríthetetlen forrásból, bizonyos rajongó és szektárius jellegű eszmék. Ez a mozgalom rövidesen teljes mértékben elszigetelődött és hamvába holt, más, egészségesebb és építőbb ébredési mozgalmakkal pedig egyházunk sem lelkipásztorai révén, sem egyébként nem jutott kapcsolatba a fel-

¹ Révész Kálmán : Magyar református vallásos rajongók a mult század közepén. Debreceni Protestáns Lap, 1894. 353. skk. lapok. A vonatkozó kézirat — Gombkötő György önéletrajza — R. K. szerint az irodalomtörténetben is nevezetes máramarosszigeti professzornak, Szilágyi István-nak nagyértékű gyűjteményében volt, ahol azonban ismételt kutatásaimmal sem sikerült megtalálnom.

világosodás korában. Ennek egyik legfőbb magyarozatát kétség-telenül abban lehet megtalálni, hogy egyházunk a XVIII. századi elnyomás következményeképpen a külföldi protestantizmus szellemi életétől jobban el volt zárva, mint addigi és azutáni története folyamán akármikor. A fiatal teológusok külföldre járása ugyan a legnehezebb akadályozó körülmények közepett sem szakadt meg, azonban azokon az egyetemi központokon, amelyeket legsűrűbben volt módjuk felkeresni — Hollandiában, Svájcban és a Németbirodalomban — az időben már, enyhébb vagy erősebb változatokban, a teológiai racionalizmus uralkodott s ez az ébredési szellem számára legkevésbé sem volt alkalmas légkör. Még később is csaknem végzetszerűen elkerülték külföldi magyar református diákjaink éppen azokat a nyugati protestáns gócpontokat, ahol a teológiai tudomány forrásai mellett az ébredés újonnan felfakadt kútfejéből is meríthettek volna : így pl. Genfét (éppen Genfét!), ahol a reformáció háromszázados fordulója táján a talajnak régebbi időkből való előkészítése után (Labadie, Zinzendorf), a hírhedt Krüdener bárónő zavaros indításai, majd a skót methodista Haldane Róbert egészségesebb hatása alatt nagyszabású és maradandó következményeket is létrehozott ébredési mozgalom indult meg.¹ Hunyadi Szabó Ferenc tiszántúli püspöknek kéziratban sokáig közkézen forgott apokaliptikus jövendölései,² meg a Biblia olvasásától „formaliter megbolondult“ jesztrebi prédikátor³ teljesen elszigetelt jelenségek még a felvilágosodás korának vége felé is, de valószínűleg egyébként sem lettek volna alkalmasak arra, hogy tiszta és egészséges, evangéliumi szellemű és egyházépítő hatású magyar református ébredési mozgalomnak váljanak magvaivá.

3. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha ébredési jelenségek, rendkívüli lélektani megrázkódtatások hiányából magának az eleven és életteremtő református keresztyén lelkiségnek a hiányára is szabad volna következtetni egyházunk felvilágosodás-kori életében. A történelem az ellenkezőt bizonyítja. Egyházunk vezető rétegeiben és névtelen tagjaiban a valódi református istenfélelemnek s az abból folyó bizonyágtevő életnek olyan ereje volt meg ebben a korszakban, amelyből bőven telt a kereszt elviselésére is, de ahol csak a nagyon nehéz körülmények közt lehetett, alkotársra és építésre is. A nagy puritán-presbiteriánus ébredés lelki hatásai (irodalmilag főként az addig példátlan népszerűsége jutott Bayly—Medgyesi-féle Praxis Pietatis és más hasonló, angol vagy németalföldi hatás alatt keletkezett aszkétikus művek révén) csöndben gyűrűztek tovább : elsősorban ezeknek lehetett köszönni, hogy a főrangú világi vezetők közül a nemesak életükkel, hanem

¹ *Vásárhelyi József* : A genfi „Réveil.“ Theologiai Szaklap, 1917. és külön is, Pozsony, 1917.

² *L. Tóth Ferenc* : A helvetiai vallástételt követő túl a tiszai... püspökök élete... Győr, 1812. 236. l. — *Trócsányi Zoltán* : Kirándulás a magyar multba. Budapest, 1937. 405—406. l.

³ *Kazinczy Ferenc* levele Dessewffy József grófhhoz 1815 okt. 30. — Levelezése XIII. kötet 252. l.

elő és írott beszédükkel is bizonyosságot tevő Rádai Pál- és Árva Bethlen Kata-szabású lelkek az egész korszakon át nem fogytak el. De másrészt ezeknek a hatásoknak műve volt az is, hogy az egyszerű egyháztagok között lassan, de folyvást terjedt a Szentírásnak, a káténak, de legfőképpen az énekeskönyvnek önálló ismerete, templomon, iskolán kívül is (hiszen sokszor mind a kettő kényszerűleg hiányzott!) gyülekezeti, magán- és családi épülés céljára használata. *A bibliás és zsoltáros magyar református ember és család típusa tulajdonképpen ebben a korszakban alakult ki.* A baj ott volt, hogy az egyház élete *irányításában* nemzedékről-nemzedékre kevésbé jutott szóhoz ez a típus: lassanként a műveltebb és kevésbé művelt körökben egyformán valami olyanféle, igen értékes, de passzív s ennek következtében elapadásra kárhoztartott réteg lett belőle, amelyet a német protestáns irodalom egy bibliai eredetű képpel „die Stillen im Lande“ néven emleget. Az egyház mindennapjában a hangadás és a diktálás egyre inkább a jól-rosszul „felvilágosodott“ elemek kiváltsága lett, akár a fő- és középnemesi, akár a polgári vagy polgárrá fejlődő jobbágyrétegekben, a lelkipásztorok nagyobb része pedig már csak a korszmék hatása alatt is, de érthető alkalmazkodásból is hovainkább szinten ehhez a szellemi irányhoz simult. A bibliás, élő református kegyesség — amelynek pedig még a XVIII. század végén új, erőteljes és nagyhatású, az uralkodó korszellemtől még csak alig érintett táplálója is állott elő „az öreg Szikszai“-ban a Praxis Pietatis méltó folytatásául — mind mélyebbre és mélyebbre húzódtott le egyházunk társadalmi rétegződésében s már a XIX. század második felétől félelmesen közel volt ahhoz, hogy „gesunkenes Kulturgut“ legyen belőle.

Az egyház egész életét fölrázó nagy ébredések sokáig elmaradván, a mégis csak fölébredt lelkeket az egészen vagy félig népi körökből először csak egyénenkénti szivárgás útján, azután csoportos hatásokkal is, *a szekta* kezdte magához vonni már a liberális század közepe tájától. Kétségtelen, hogy a szektamozgalmak, akármilyen zavarosak és idegenszerűek voltak a nazarénizmustól el a Veres Pétertől nagyszerűen leírt balmazújvárosi tolsztojiánus „őskeresztyén“ kommunizmusig,¹ mind valami olyat adtak, amit a történelmi egyház *akkor* a megigazulásra éhes és örök életre szomjas lelkeknek nem tudott adni: élő Igét és abból fölerősödő élő testvérközösséget. Hogy az ilyen lelkek mégsem egészen nagy tömegekben hagyták ott az egyházat, hanem helyenként — így különösen Nagyszalontán² — annak keretei közt csöndesen meghúzódva élték a maguk bibliás gyülekezeti életét: azt nem annyira a hivatalos egyházvezetés megértő bölcsességének vagy fölébredt felelősségérzetének lehetett köszönni, hanem inkább csak annak, hogy a Szentlélek Isten titkos munkája mégsem engedhette minden élettartalomtól teljesen kiüresedni a földi egyház apadó és tisztátalan cserépedényét; hiszen Ő maga hozta azt létre a tör-

¹ *Falusi Krónika*. Budapest, 1941. 217. skk. lapok.

² *Kiss Ferenc* orvosprofesszor: *Magyar parasztpróféták*. Bp. 1942.

ténetben a saját eszközével! Nevezetes, hogy minden idők egyik leghatalmasabb ébredési irata, a baptista Bunyan János „Zarándok útja“ (1678) a XIX. század második felében református paraszti és kispolgári családjainkban elég sokfelé ismerős volt — Móricz Zsigmond is azt mondja, hogy ez volt a legelső könyv, amelyet mint gyermek valamennyire megértett vagy legalább is valódi büvölettel hatott rá,¹ — de a következmények nem mutattak arra, mintha olvasásából sok magyar lélekben támadt volna ugyanolyan fajta sorozatos megrendülés és átalakulás, aminőt annak idején maga Bunyan és megszámlálhatatlan társa átélt a nagy nyugati ébredésekben.² Sem az egyház népe nem volt hajlandó könnyen ébredni, sem a szekta ösztökéje nem tudott eléggé élesen ébreszteni. Ebben talán része van a magyar, főként a népi magyar lelkiség kevésbé emocionális természetének is a nyugati népekéhez viszonyítva, bár ehhez is nagyon erősen föl kell tennünk a kérdőjelet, ha a finn, lapp, észt fajtestvéreinknél végbement ismételt hatalmas ébredések jutnak eszünkbe, a maguk nyilvánvalóan egyházmegújító, sőt társadalomátalakító hatásaival. — Inkább arra kell gondolnunk, hogy magyarországi protestantizmusunk délkeleti gyepűjellege, hódító többségből elnyomott vagy legalább is háttérbe szorított kisebbséggé válása, a sokáig megfeszített erővel való ellenállás után természetesen bekövetkezett elernyedése mind éppen azokban az emberöltőkben éreztették leginkább lekötő és hátráltató hatásukat, amikor döntő fontosságú lett volna az Evangélium itthoni egyházaira nézve a nyugati testvéregyházakban megindult új szellemi vérkeringéssel való egybekapcsolódás.

4. Ezért volt az, hogy a két nagy történeti egyházban a külső fejlődés számos jele mellett s nem kevés szellemi művelő munka, világnézeti mozgalmasság közepett is, jóval több mint félszázadon át valósággal megmerevedett és stagnált az evangéliumi lelki élet, az egyház felelősségérzete küldetése és Küldője iránt, a missziói lelkiség. A nagynevű genfi egyháztörténétfő, Merle d'Aubigné János Henrik, abban a nevezetes előszavában, amellyel a Bauhofer György névtelenül megjelent német- és angolnyelvű magyar protestáns egyháztörténelmé³ a külföld számára bevezette, egy már akkor rég fennálló „belső bajt“ tett testvéri gyöngédséggel szóvá, amidőn az Ige isteni tekintélyétől való eltávolodást, a racionalizmusnak való meggondolatlan behódolást veszedelmesebbnek mondotta a legkeményebb elnyomatásnál, és az akkor szorongatott magyar evangéliumi egyházak egyetlen menekülését a teljes és tiszta szentírású Evangélium elfogadásában látta. „Ezt a hitet ajánljuk ennek az egyháznak, ezt hirdesse minden szószékeről, ezt táplálja minden szívben. Ezt a hitet követeljük is ettől az egyháztól, atyáinak és vértanúinak nevében, a saját élete és

¹ Életem regénye. Budapest, 1939. 188. l.

² L. Bunyan : Bővülködő kegyelem a bűnösök közül elsőnek. Csakó Jenő fordítása. Budapest, 1934.

³ Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn Berlin, 1854. History of the Protestant Church in Hungary. London, 1854.

saját jóléte nevében, az Atya, Fiú és Szentlélek nevében, amely nevet segítségül hívja minden gyermekének feje fölött [a szent keresztségben]. Ez az egyház a multban dicsőséggel volt teljes, a jelenben föl kell emelkednie. Ez a fölemelkedése talán nyomorúságban, könnyek közt fog megtörténni, talán síri lepelbe kötöztetve, ahogy Lázár kijött ; de hogyha ennek az egyháznak a hit által élete van, akkor ezzel beérheti, jutalma elmaradni nem fog. Innen Európa nyugatáról, az Alpok tövéből és annak a Kálvinnak városából, aki ezt a magyar egyházat annyira szerette — innen kiáltjuk neki merészen Szent Könyvünk szavát : Serkenj föl, aki aluszol és támadj fel a halálból, és felragyog tenéked a Krisztus“ (Ef. 5 : 14). De pontosan egy emberöltő mulva, 1888 elején — éppen a Somerville körútja kezdetén — még mindig az a helyzet, hogy a hazai protestantizmus vezető sajtószervében egy élesszemű és élestollú névtelen író,¹ alighanem valamelyik nagyműveltségű, Bibliában és teológiában is jártas *világi*, ellenmondás felidézése nélkül állíthatja : „Mi mintha elvesztettük volna minden reményünket egyházunk jövőjéhez, mintha magunk sem bíznánk erőnkhöz és mintha nem hinnénk hitünk szentségében, feltétlen igazságában... A közönyösen heverő Bethesdából persze könnyű kihalászni azokat, kiket felvet a kisebb felekezetek által a sekélyesben megmozgatott hullám ; de mi menjünk a mélyre s Urunk utasításához képest ott vessük le hálónkat. A bajok tulajdonképeni oka hát nem a kath. egyház és a sectarius protestantizmus mozzgolódása és tevékenysége, hanem a mi közönyünk...“

A római egyház magyarországi népe szintén nem volt ugyanez emberöltőkben hitbelileg közel sem olyan öntudatos és gondozott, mint mai napság. Mégis figyelemreméltó, hogy már a XIX. század elejétől akadnak olyan római hitű magyar laikus „szentemberek“ a századfordulóig s azon túl is, akik az egyszerű népből kiemelkedve, vallásos írói és költői tehetségükkel, szuggesztív képességükkel, lélekformáló hatalmukkal, rejtelmes lelki-testi befolyásaikkal egyaránt kilúnnak, tömegeket mozgatnak meg és irányítanak s bár néha rajongásba csapnak át, egészben véve hűségesen megmaradnak s híveiket is megtartják az egyház keretei között, őket a hitbeli öntudatban, egyházhűségben, kegyes buzgóságban is erősítve a maguk módja szerint, amiben persze különösen nagy szerepet játszik a Mária- és szentkultusz és a vele kapcsolatos csodalátás, csodavárás.² Ezzel szemben pl. Kis Bátor József, a „tabajdi gatyás költő“, akiből más körülmények között egy igazi magyar református népi lelki tanító és ébresztő vezér lehetett volna, teljesen hatástalan maradt éppen ébredési szempontból a századfordulón.³ Magyar református népünk hivatalos lelki vezetői nem győztek akkor elég magasfokúlag szólni a kálvinista parasztság,

¹ *Anonymus* : Tisztázzuk a helyzetet. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (a következőkben : P. E. I. L.), 1888 febr. 5.

² *Bálint Sándor* : Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Budapest, 1942.

³ *Mészöly Gedeon* : A tabajdi gatyás költő. Nép és Nyelv I. évf. 3. szám, Kolozsvár, 1941.

kispolgári és kismemesi réteg józanságáról, felvilágosodottságáról, törhetetlen hithűségéről stb. — ezzel szemben már régebb ideje is tudtunk egyet-mást róla, de most Szűcs Sándor¹ egészen döbbenetesen világított rá, hogy éppen a tósgyökeres református magyarságnak azok a nagyszámú elemei, amelyek az alföldi vízszabályozás előtt, nemcsak a város, hanem még a falu művelő hatásaitól is elrekesztve, szilajpásztorkodással és réti pákászkodással keresték kenyerüket, jóformán töretlenül ápolták — el egészen a századfordulóig — az ősi sámánizmust, a boszorkány- és táltoshitet ; a legsűrűbb pogány babonáság pedig — kivált egészségügyi vonatkozásokban — a nagy alföldi parasztvárosok színreformátus népe között is mondhatni a legújabb időkig otthon volt, mint igen sok forrásból tudjuk.

Nagyon nehéz volt hát a mozdulás és egészen érthető, hogy a fővárosban már a Skót Misszió letelepedése (1841) óta lassan meginduló ébredési tünetek meg a népi rétegekben meglévő ébredési vágyakozás között a kapcsolat első kezdetleges megteremtődése is évtizedekig tartott. A mélyen bibliás levegőben felnőtt s attól lényegileg soha el nem szakadt Arany János már majd másfél évtizede pesti lakos volt, amikor 1874-ben megtudta, hogy létezik a fővárosban egy Országos Protestáns Árvaház, amelyet 1859-ben alapítottak!² Mennyivel kevésbé lehettek akkor tájékozva az ébredés szellemének akár karitatív, akár evangelizációs, akár más missziói kísérletezéseiről azok a névtelen magyar református tömegek, amelyekből Arany kinőtt! A magyar Bethesda alvó vizei csak akkor mozdultak meg reménykeltőbb módon, amikor az ébredés szelleme olyanokat is megragadott, akik nemcsak egyéb tekintetben voltak lelkek ébresztésére, fölébredt lelkek vezetésére s ezért az egyház megújítására alkalmasok és hivatottak, hanem azért is, mert ugyanazokból az ősi, a néppel többé-kevésbé közvetlenül érintkező színmagyar középrétegekből jöttek, ahonnan jött annakidején Rádai Pál és Szikszai György : a középbirtokos nemességből, meg a falusi lelkészi-rektori társadalomból (amelyben a nemesi és jobbágyi elem kiegyenlítődése és elvegyülése legelőször és máig legmegnyugtatóbb eredménnyel folyt le Magyarországon). Ezért jelentett döntő fordulatot „a két nagy Aladár“ föllépése, a Szilassyé és a Szabóé, akik tulajdonképpen ketten adták meg — az egyik inkább nagyszerű életpéldájával, a másik fáradhatatlan agitációjával is — a magyar vidék felé is a döntő indítást az ébredésre.

De az ő föllépésüknek mégsem támadt volna akkora visszhangja a fővároson kívül, hogyha népünkben nem munkálkodtak volna már előzőleg is az ébredésnek mindazok a rejtettebb vagy nyilvánvalóbb, egyházi vagy szektás, hazai vagy külföldi eredetű előkészítő tényezői, amelyekről az előbb röviden beszámoltunk. A helyzet a nyolcvanas évek végén — amikor Szabó Aladár és köre már egyre táguló körben munkálkodik — igazán minden

¹ A régi Sárrét világa. Budapest, 1942.

² Irodalomtörténeti Közlemények. 1938. 56. l.

tekintetben érett volt arra, hogy egy országos ébredési mozgalom induljon meg. A dekadens liberálisizmus levegője, a századvég mámorítóan édes rothadásillata aggasztóan kezdte magával szédíteni az egyházat is. A művelt középrétegnek nemcsak a dogmától s a hitvallástól, hanem minden lehetséges krisztusi hit alapelemeitől való eltávolodása ijesztően haladt előre, a hitetlen „egyháziaság”-nak egyre mindennapibb és egyre sivárabb jelenségeit termelve ki. A paraszttársadalomhoz pedig a városi proletáriátus mozgalmából ekkor kezd először leszivárogni az osztályharc eszmevilága, s ezzel párhuzamosan az egyháztól, vallástól, hittől való elidegenedés, amelyre a felsőbb rétegek gondolkozása és viselkedése éppen a kellő időben bő és csábító példákat adott. Ezért volt gondviselészerű, hogy az ébredésnek addig szétszórtan jelentkező erői a millenniumot megelőző néhány esztendőben a Szabó Aladárék fellépése által az egyre hathatósabb szintézis felé terelődtek. És ezért volt Isten különös ajándéka, hogy a magyar református ébredésnek *éppen ezen a pontján* — amely még mindig könnyen válhatott volna *holtponttá* is — mintegy a Szabó Aladárék útegyengetőjeként, nagy szigorú télben, fiatalokat is megpróbáló nehézségek leküzdése után, hihetetlen munkateljesítményrel, amelyet csak a Szentlélek egészen különös segítségével lehet megmagyarázni, végigevangélizálta a magyar református tömeggyülekezetek egy igen tekintélyes és igen jellegzetes részét a XIX. század egyik legnagyobb református evangélistája: a már akkor 75 éves A. N. Somerville.

II. Somerville élete és személyisége.

1. Alexander Neil Somerville 1813 január 30-án született Edinburghban, ősi és előkelő skót családból, melynek bárói ága is volt. A tizenkilencedik Lord Somerville-el ez az ág kihalván, a főnemesi (peer) rangot tulajdonképpen evangélistánk apjának, aki jómódú borkereskedő volt, és utána öneki magának, mint legidősebb fiúnak kellett volna örökölnie. Ők azonban ezt az igényt, minthogy a leszármazási kérdés bonyolult s némely pontban vitatható volt, nem tartották fenn s beérték azzal a szellemi arisztokráciával, amelyet a műveltség és a hit egyesült ereje adhat s melynek a mi Somerville-ünk igazán a csúcspontjára emelkedett. Alsóbbfokú és egyetemi tanulmányait szülővárosában végezte. Tanárai közül különösen a nagy Chalmers Tamás, a századeleji ébredési mozgalom, majd a szabadegyházi szakadás vezére, volt rá maradandó hatással. 1837-ben lett glaskow-i lelkipásztor s 1841-ben lépett házasságra Ewing Mirrlees Izabellával, akiben teljesen méltó élettársra és segítőre talált. Az ifjú lelkipásztor elejétől kezdve teljes odaszentelődéssel vetette bele magát a munkába. Mint az ébredésnek s az egyház függetlensége bibliai eszményének meggyőződött híve és harcosa, a legnagyobb hévvel állott be Chalmers nyomána „disruption”-mozgalomba, amely 1843-ban a nagyszerű Skót Szabad Egyház megalakítására veze-

tett. Glasgow-i gyülekezete kevés híján lelkesen követte az új életbe a minden addigi állami támaszról és anyagi biztosítékról lemondó s emberileg teljesen bizonytalan jövőt vállaló ifjú pásztor. A személyes hit, az egyházi felelősségérzet s az áldozatkészség csodálatos erőitől csakhamar példátlanul felvirágzó Szabad Egyháznak Somerville lett az egyik legtevékenyebb és legáldottabb eredményekkel munkálkodó lelkipásztora. Glasgow-i gyülekezetében a következő missziói munkaágakat vezette az igehirdetői s liturgikus szolgálatai kiemelkedően gondos és eredményes ellátása mellett : vasárnapi iskola, missziói iskola, iratterjesztés, irodalmi önképzőkör, vasárnap reggeli, istentiszteletre előkészítő összejövetel, fiúk és leányok bibliaköre, gyülekezeti könyvtárak, varróóra, tanítói bibliakör, házi istentiszteletek, szabad ég alatti összejövetelek, különféle más missziói gyűlések.¹ (Mindez ott már száz évvel ezelőtt így ment és így mehetett!) A mellett nagy odaadással és hozzáértéssel foglalkozott mestere, Chalmers nyomán a brit nagyvárosokban már akkor egészen súlyossá vált szociális kérdésekkel is és azoknak keresztyéni módon való megvilágítására, adott esetekben megoldására, minden alkalmat megragadott. Egyháza, igehirdetői és szervezői kiválóságát felismerve, csakhamar országos egyházi, majd külföldi missziói feladatokkal is megbízza. A Szabad Egyház magasztosan szép célkitűzésének, melytől kezdettől fogva soha el nem tántorodott s amellyel a világ minden más református egyházát meghaladta : hogy a saját országos határain túl is, világszerte, keresztyének és nemkeresztyének közt egyformán önmehtagadó áldozatkészséggel kell szolgálnia a nagy missziói parancsot, Somerville lett ez egyház fennállásának első félszázadában a legodaadóbb, legfáradhatatlanabb és legeredményesebb munkása. A Nagy-Britanniában, Kanadában, az Északamerikai Egyesült Államokban végzett evangélizáló körútjain akkora áldás volt, hogy egyháza őt tartotta a legalkalmasabbnak a hatvanas években egy különösen nehéz és kényes küldetésre : a spanyolországi evangéliumi misszió megszervezésére. Somerville, aki a protestáns felekezetek között a legmesszebbmenő megértésnek és együttműködésnek volt (természetesen az „Evangelical Alliance“ szellemében, tehát szigorúan evangéliumi alapon) híve, Rómával szemben a régi skót kálvinisták engesztelhetetlenségével gondolkozott és érzett, és így a spanyol misszióba különös kedvteléssel lendült bele. Hatszor látogatta meg a forrongó országot, legnagyobbbészét nyári szabadságidejének föláldozásával és — nem egyszer élete kockáztatásának árán — sikerült a tiszta Evangéliumot sokfelé szóhoz juttatnia s a maroknyi kisebbséget lélekben fölerősítenie, hitvallásilag és alkotmányosan megszerveznie.

Ezen és más missziói teljesítményei, a saját népének és más szomszédos népeknek igazi és tartós ébredésén való fáradhatatlan munkálkodása — amelyben sem külső, sem személyes akadályok (pl. már élete delén jelentkező s később súlyosan

¹ *Smith* 36—37. 1.

elhatalmasodott neuralgikus bántalmai) nem tudták hátráltatni — egyre jobban ráirányították a világ evangelizációjáért felelősséget érző missziói körök figyelmét. A már 61. életévébe lépett férfiút 1874-ben az Angol-Indiai Keresztyén Unió, későbbi nevén Evangelizációs Társaság egy indiai körútra kérte föl s ő erre repeső örömmel vállalkozott. Körülbelül húsz indiai városban teljes hat hónapig evangélizált igen mély hatással : volt olyan hónap, amelynek mindenik napján prédikált kétszer vagy háromszor! Bámulatos munkabírása, kifogyhatatlannak látszó lelki frissége, igehirdetésének szuggesztív ereje — amelyről nemsoká egy újabb kanadai körúton is bizonyosságot tett — a glasgow-i Egyesült Evangelizációs Társaságot arra indította, hogy ajánlatot tegyen Somerville-nek : hagyja ott gyülekezeti pásztorságát és álljon egészen a világ evangelizációja ügyének szolgálatába. Az évei száma szerint már öreg ember az Igéből merített erőt hallatlanul merész és engedelmes elszánására : „Vénységem és megöszülésემig se hagyj el engem, oh Isten, hogy hirdessem a Te karodat e nemzetségnek, és minden következőnek a Te nagy tetteidet“ (72. zsoltár 18) — elszakadt szeretett és szerető gyülekezetétől, amelyet közel negyven évig szolgált s miután a glasgow-i egyetem a teológiai tiszteleti doktorsággal 1877 május 2-án felékesítette, a következő napon, élete 65. évében elindult Ausztráliába és a környező szigetvilágba, ahol másfél évig tartó kemény munkát végzett körülbelül negyven helyen, közben betegségtől is gyötörtetve. Alig tért vissza hazájába, már franciaországi missziós körútra vállalkozott, azután pedig, 1880-ban, olaszországira, hatalmasan erősítve ez országok protestáns kisebbségeit, de a többségi valláshoz tartozók közül is sok vágyakozó lelket megmozgatva és a teljes világosság felé segítve. Római többségű országokban természetesen tömeges evangélizáló meeting-eket csak úgy tarthatott, hogy az angol birodalmi külképviselet támogatását igen hathatósan igénybevette ; még így is vállalnia kellett azonban helyel-közzel nagyon sok kellemetlenséget, sőt életveszélyt. Az 1881—82. évben Német- és Oroszországot látogatja meg evangelizációs célból, itt már megkülönböztetett figyelmet fordítva a skót szabad egyház zsidómissziójának, e különös szeretettel és áldozattal dédelgetett munkaágnak érdekeire. Majd 1882—1883-ban kilenc hónapig Dél-Afrikában dolgozik az angol és holland gyarmatosok, meg az angolul értő bennszülöttek között. Működése olyan mély benyomást kelt, hogy egy, a Kafferföldön létesített új missziói állomást az ő nevéől neveznek el. Afrikából hazajövet, súlyosan megbetegszik, úgy, hogy csak 1885—1886-ban vállalkozhatik újabb körútra ; a 73 éves törhetetlen igeharcos ekkor Görögországba és Kis-Ázsiába megy. A lakosság s a papság részéről néha egészen veszélyessé fajuló kellemetlenségek közepett is boldogan jár és égő szívvvel tesz bizonyosságot a Pál apostol nyomdokain. Hazatérve, egyháza egyhangúlag moderátorává választja az 1886—87. munkaévre. Ezt a legnagyobb megtiszteltetést újabb munkavállalással hálálja meg : tíz hónapig járja Skócia felföldjét és szigeteit s evangélizálja az ottani, lelki-

leg s egyébként is elég elhanyagoltan élő lakosságot, száznyolcvan-kilenc helységben — s a legtöbb helyen nemcsak egyszer — prédikálva. (Képzeljünk el *ugyanaz időtájt* egy *magyar* református püspököt, aki *ugyanilyen* — vagy akár sokkal fiatalabb — életkorban *ugyanennyi* időt és erőt fordít a tanya- és szórványvilág fölkeresésére!)

Amint moderátori éve lejárt, most már maga a Szabad Egyház kérte föl — a glasgow-i evangelizációs társasággal egyetértésben — utolsó nagy körútjára, amely már kifejezetten a zsidómisszió szolgálatába volt állítva, ha nem is azzal a rendeltetéssel, hogy *csak* zsidókat evangélizáljon. Ez a legutolsó nagy evangélizáló körútja — 1887 őszétől 1888 kora tavaszáig — volt az, amelynek során Magyarországra is eljutott s amelyet éppen ezért az alábbiakban külön és bővebben fogunk az eredeti naplóföljegyzésekből ismertetni. Az agg bajnokot, miután ennek a körútnak 75—76 éves emberre nézve egészen szédületes erőpróbáját is gyönyörűen megállotta (egy olyan európai télben, amelynek keménységével és hosszúságával talán csak a legközelebb átéltek hasonlíthatók össze), olyan megtiszteltetés érte otthon, aminőben csak zsidó szabadegyházi lelkipásztor még nem részesült a tragikus szakadás, tehát 1843 óta: meghívták a zsidómisszió ügyében előadást tartani az „established“ államegyház (Church of Scotland) 1889-i zsinatára (General Assembly) és ott olyan ovációban részesítették, amelyben a közel félszázados „disruption“ minden keserű emléke felolvadt, legalább is pillanatnyilag. Most már csakugyan elénekelhette volna a Simeon énekét, de azért még ezen az 1889-i nyáron is — három hónappal halála előtt, 77. életévében — tett egy rövidebb evangélizáló körutat az ő kedves skót felföldjén, huszonhat helyen szolgálva. Ez év augusztus 11-én még prédikált egy ifjúkori jóbarátja temetésén s jóformán a legutolsó napokig kitűnő testi és szellemi állapotban maradván, szeptember 18-án költözött el az Úrhoz gyorsan, nagyobb szenvedés nélkül, agyvérzés következtében.¹

2. Ez az igazán apostoli lelkű ember maga adta meg önmagának legpompásabb, legplasztikusabb, igazi skót kedélyre valló jellemzését, amikor évekkal halála előtt azt mondta az egyik leányának: *szerezné, ha úgy temetnék el, hogy egy kis sár volna a cipőjén.*² A legújabb korban kevés olyan szolgálója volt a Krisztus egyházának, akit annyira égetett volna a missziói tűz és aki annyira nem jól érezte volna magát bárminő sztatikus jellegű szolgálatban, akármily nyilvánvaló egyébként annak a szolgálatnak keresztényi mivolta és egyházi minősége. Egész életével igazolta és kiábrázolta azt a meggyőződést, hogy „nincs nagyobb ügy, amely elfoglalhatná az ember lelkét, mint a Krisztus királyságának kiterjesztése az egész földre.“³ Ami következtetését

¹ Az életrajzi vázlatot főként a *Seed* nyomán állítottam össze: ennek szerzője a Somerville egyik gyermeke az öt (három fiú, két leány) közül, orvos.

² *Smith* 383. 1.

³ *Smith* 341. 1.

élete legvégén, legutolsó nagy körútjából levont az agg evangélista a gyermek és a hős hitével, az az egész életmunkájára talál : „Gyakran mondtam, hogy ennek a szónak : *lehetetlen*, a Krisztus földi munkájának beteljesedésére vonatkozólag, nem volna szabad előfordulnia a hívő ember szótárában. Isten országa terjedésének nem szabad megállania pénzhány miatt, sem semmiféle hatalom nem lehet képes megállítani haladását. Sem király, sem császár, sem cár, sem rendőri vagy pápai, vagy akármi más szellemi hatalmasság, sem a skepsis vagy a babonáság, az istentagadás vagy a pogányság őrjöngése, sem pedig a levegőbeli hatalmasságok fejedelmének [v. ö. Efez. 6 : 12] semmiféle agyafúrtsága nem képes megállani a sarat az Úr Jézus előtt; aki a maga hatását az Ő népének együttérző szíve, hite és imádságai által fejti ki. Ami engem illet, ha nem közeledném már életem vége felé, Krisztus fenntartás nélküli ígéletében bízva : *Ha hitetek van, semmi sem lehetetlen néktek* — ma nagyobb bizalommal mennék előre, mint valaha.“¹

Mindenesetre rendkívüli testi és szellemi erővel ruházta őt fel Ura ennek a kivételes missziói teljesítménynek elvégzésére. Jól megtermett, robusztus skót volt, akit kínos idegzsabái élete végéig gyötörtek ugyan és a tengeri betegségtől is rettentően szenvedett, de egyébként semmi szervi baja nem volt. Honfitársait nemes, szép arcával, lengő gyér, ősz hajzatával az agg János apostolra emlékeztette,² a külföldön pedig, így Budapesten is, a „grand old man“-hez, Gladstone-hoz való hasonlóságával büvölte el a sokszor nagyon heterogén elemekből álló hallgatóságát. „Egy köpcös ősz alak hamisítatlan angol típussal, kinek vonásaiból ellenállhatatlan zsenialitás, szívjóság és szeretetreméltó bonhomia tündöklenek. Kopasz úgy az arc, mint a fejtető, csak a halánték alatt és a nyakszirtén leng, mint szállongó hópehely, egy hajfűrt. A tiszteletet parancsoló rokonszenves külsőt emeli még a kifogástalan szabású frakk, mely midőn a széles vállakat takarja, viselőjében hamarabb egy küzdelemben megöszült államférfit, mint Istennek egy szolgáját gyaníttat... Kezei majd enyhén csipőin nyugosznak, majd mint harci hős ágál, majd tapsol azokkal. Az erő, mely hangjában, a rugékonyság, mely testében van, megkap, bámulatra gerjeszt; szakadatlanul jár idestova az emelvényen, amint éppen beszédének tartalma kívánja.“³ A szörnyű hideg magyarországi templomokban is felsőkabát nélkül, szalonöltözetben, kivágott lakkcipőben beszélt,⁴ pedig ugyanakkor, a Napló bizonyossága szerint, éjtszakákon át csak ülve tudott valamit aludni kegyetlen idegfájdalmai miatt. Óriási testi energiák lakozhattak benne, hiszen még 60—70 éves korában is játék

¹ Smith 363. l.

² Smith 370—371. l.

³ *Debreceni Protestáns Lap*, 1888 január 7. (A következőkben : D. P. L.) Ez a cikk a *Budapester Tagblatt* 1887 december 16-i számában megjelent németszövegű tudósítás fordítása (a tudósítás valószínűleg zsidó forrásból ered); ugyanez angolul *Smith*, 354—355. ll.

⁴ *P. E. I. L.* 1888. 245. skk. ll. A szemtanú Kálmán Farkas leírása.

volt neki megmászni az egyiptomi nagy Piramist és a Vezuvot (amelyen már előzőleg is többször járt). De természetesen a test erejének végső forrása is a lélek és a szellem. Még vénkorában is a hitnek valami egészen ifjú, lenyűgöző és magávalragadó ereje áradt belőle. Életrajzírója szerint „a modern időkben valószínűleg egyetlenegy evangéliumi munkásnak sem volt soha annyi megtérítettje, mint Somerville-nek : lelkipásztorok és misszionáriusok, diákok és iparosok, gazdagok és szegények, férfiak, nők és gyermekek mindenféle nemzetiségéből és országából e világnak. Titkárainak állandó kimutatást kellett vezetniök lelki gyermekeiről és barátairól, akik bel- és külföldi missziói munkájából adódtak számára : ez a névsor a maga gazdagságával alighanem egyedülálló lehetne a Krisztus egész egyházának missziói történetében, és ő ennek a névsornak minden egyes tagjával levelezett, hitükben erősítgetve őket s egyenként imádkozva értük.”¹ Ez talán lelkes nagyításnak tetszhetik, ha sok részletes adat és bizonygatótétel is nem igazolná. Budapesti evangelizációjának hatása alatt pl. egy tanárember (amint a Naplóból következtetni lehet, körülbelül a kitűnő református pedagógus és természettudós Dapsy László) nyilatkozott róla így : „ha csak 12 ilyen lelkészünk volna; más volna a magyarországi reformált egyház sorsa és állapota“, őt hallgatva „az ember szinte érzi lelkének megindulását s érzi, hogy két vagylagosság előtt áll : vagy elkérhozni, vagy megtérni Krisztushoz“.²

Az egyszerűbb embereket férfias határozottságával s ugyanakkor gyermeket szívjóságával nyerte meg Krisztusnak, vagy legalább mozdította meg Ő felé. A művelteknek imponáltak hatalmas történelmi, természettudományi, antik és modern irodalmi ismeretei, világhíró újtain szerzett gazdag és ezerszínű tapasztalatai, prédikációinak, evangélizáló előadásainak mesterkéletlenül is elegáns szónoki formája. Óriási segítségére volt a lelkekhez való közelférkőzésében az ének és a zene, amelyekhez maga is, családja is kiválóan értett. Bensőséges kapcsolatba került a nála majd negyedszázaddal fiatalabb D. L. Moody-val, a hatalmas ébresztő hatású amerikai evangélistával s közvetlenül megfigyelhette, hogy ennek I. D. Sankey-vel, a kiváló énekes-szám-talan ébredési ének, dallam és szöveg szerzőjével való állandó együttműködése mennyire előmozdította egy-egy nagy ébredési campagne sikerét. Somerville a nagy körútjaira szintén magával vitte családjának valamelyik tagját, egyik gyermekét vagy unokáját, s az nemesak titkári szolgálatokat teljesített körülötte, hanem az illető környezetben még ismeretlen ébredési énekek — rendszerint a Moody—Sankey-féle szövegek és dallamok — betanításáról is gondoskodott : a szövegekből hevenyészett verses fordításokat csináltattak az illető nyelven s ezek segítségével tanították meg alkalmilag szervezett kis karoknak a dallamokat, amelyek bármily édeskésen szentimentálisok s világiasan gyors-

¹ Smith 388. l. Amint látni fogjuk, a magyar Balogh Ferencsel is!

² D. P. L. 1887. 468—469. l. Szalay József tudósítása.

üteműek voltak is egyébként, újszerűségükkel, fülbemászó voltukkal és szövegük határozott ébresztő tartalmával mégis legtöbbször rendkívüli hatást idéztek elő. Somerville a prédikációinak és előadásainak nemcsak elején és végén, hanem közben is többször megénekelte az alkalmi karokat s velük a közönséget, vagy pedig maga gyujtott rá egy-egy lelkesítő új énekre.

Természetes, hogy hatásának legdöntőbb tényezője mégsem ez volt, hanem fáradhatatlan igehirdetése, kimeríthetetlen evangéliumi bizonyágtételei. Ezek közül számos jelent meg nyomtatásban,¹ sokat fordítottak le idegen nyelvekre, így néhányat magyarra is.² Megállapítható belőlük, hogy teljesen még ma sem fakultak meg. Nagyszerű bibliaismeret mellett ragyogóan plasztikus előadás, mindig szerencsés kézzel alkalmazott illusztrációk, kitűnő gyakorlati lélekelemzés, megrázó lelki hatásoknak folyvást új és meglepőnél meglepőbb fordulatokban való kifejtése a legmegkapóbb vonásaik. Hogy ezekkel milyen hatást tudott tenni még oly konzervatív körökre is, amelyek az ébredési prédikálásmódot bizalmatlanul nézték nemcsak szokatlansága miatt, hanem elvibb megfontolásokból is, erre — a magyar út tanulságai mellett — jellemző példa az a minden fanyarsága mellett is végsőleg elismerő kritika, amely a *Evangelisch-Kirchlicher Anzeiger*-ben jelent meg róla 1881-i berlini evangelizációjakor.³ A lutheránus államegyháziaság történelmi levegőjéből beszélő kritikus legelőször is kiemeli evangélistánk egyéniségének rokonszenves voltát, azután megdicséri azért, hogy semmi mást nem hirdet a tiszta Evangéliumon kívül, semmiféle felekezetnek nem toboroz híveket, pénzüjttéssel sem foglalkozik. De a prédikálására már azt mondja, hogy „egészen véve sokkal erősebben van szenzációhajhászással fűszerezve, hogysen osztatlan helyesléssel találkozhatnék. Mint minden ébredési prédikátor, Dr. Somerville is inkább a pszichikai, mint az intellektuális elemeit igyekszik megragadni emberi természetünknek. Mi németek, kénytelenek vagyunk ebben az egyoldalúságban valami egészségtelen vonást látni és azt megállapítani, hogy prédikálási módja a homilétikai karrikatúra határát súrolja. Másfelől azonban azt a tényt sem téveszthetjük szem elől, hogy ez a módszer bizonyos lelkiállapotokban és az értelmi műveltség bizonyos fokozatain, szemlátomást hatásosan alkalmazható“. Kétségtelen, hogy igehirdetése mérföldes távolságban állottak a kontinentális protestantizmusban akkor megszokott, klasszikussá és egyben megunttá vált, kiüresedett „egyházi beszéd“-típustól, sőt az is bizonyos, hogy mai tisztább és elmélyedtebb

¹ A *Seed*-kötetben s kettő a *Smith*-kötet függelékében is.

² Dr. Somerville skót lelkész és hittérítő beszédei, melyeket Mezőtúron és Túrkevény tartott. Közrebocsátja *Révész Mihály*. Garzó Gyula: Gyakorlati Bibliamagyarázatok c. szakfolyóirata 1888. évi folyamában. Három igehirdetés a 89—128. lapokon. Egynek-egynek a terjedelme a mai átlagnak három-négyszerese! — Ugyancsak a *Révész Mihály* fordításában: Dr. Somerville két missziói beszéde. Mezőtúr, 1888. — Több más európai nyelvre természetesen szintén lefordították beszédeit; egy zsidómissziói tárgyút maga a nagynevév *Delitzsch* Ferenc ültetett át németre (*Smith* 213.).

³ *Smith* 209. 1.

látásunkkal nem tudjuk bennük megtalálni a reformátori igehirdetés, azaz bibliamagyarítás legdöntőbb követelményeinek megvalósulását sem. Somerville-nek a bibliai Ige, akár textusról beszél, akár textus nélkül, inkább csak *alkalom* arra, hogy vonzó, meg-rázó és gyújtó modorban előadja a maga Szentlélektől izzó hitbéli meggyőződését, amelytől elválaszthatatlan a veszendő testvérelkek iránti égő felelősségérzete és megmentésének forró vágya, s nem azt a benyomást merítjük legtöbb megnyilatkozásából, hogy ott *maga az Ige* beszél s beszédét az igehirdető megelőző alázatos és engedelmes *igehallgatása*, az Igére való figyelmezése alapozta meg és tette lehetővé. De ebben a kifogásolható vonásban Somerville a maga korának legnagyobb hasonló irányú igehirdetőivel, így pl. a nála 21 évvel fiatalabb, világhírű és Magyarországon is annyit olvasott, reprodukált Ch. H. *Spurgeon*-nel is osztozik. Nem lehetetlen, hogy ez az ébredési irányú (nem annyira igehirdetésnek, mint inkább csak) bizonyosságtevésnek általában véve többé-kevésbbé közös vonása: pl. a néhány éve Magyarországon járt „labdarúgó-evangélista“ Stewart Jakab beszédeiben is egészen meglepő hasonlóságot lehet fölfedezni a Somerville-éihez. Isten az Ő Fiától és egyházától pillanatnyilag távol álló lelkek fölébresztésére és hazahozására nyilván a bizonyosságtevésnek *ezt* a módszerét is rendelte és megáldotta, a mellett, hogy a már fölébredt lelkek ébrentartására, „minden tudományban és jócselekedetben“ (II. Thess. 2:17) való folytonos erősítésére, az Isten királyi házának állandó építésére, a Krisztus hadseregének örökös harcckészségében és győzelmi szenvedélyben való tartására *csakis az állandó igetanulmány és igemagyarítás a nélkülözhetetlen és pótolhatatlan eszköz*. Az egyház *ébredtő* és *hódító* hadjárataiban — akár a keresztelt, akár a kereszteletlen pogányság között — tíz Kálvin vagy Thurneysen sem pótolhat egy Somerville-t vagy egy Stewart-ot; viszont az egyház *mindennapos* épülésében, Ura napiparancsának meghallgatásában és követésében száz Somerville vagy Stewart is elégtelen annak a munkának elvégzésére, amelyet elvégezhet minden adott helyzetben egyetlenegy alázatos és engedelmes kálvini, általában *reformátori* típusú *igehallgató* igehirdető. Ez abból is kiviláglik, hogy ugyanazt a szépen és hatásosan kidolgozott ébredtő bizonyosságtevést egymásután sokszor és sok helyt el lehet mondani (amint ezt Somerville — ki beszédeit idősebb korában legtöbbször *olvasta* — *számtalanszor* megcselekedte, pl. magyar körútjában is sokszor megismételte a magyarul is megjelent beszédeit, de másokat is, valamint a „What Christianity owes to the Jews?“ c., az egész kontinensen elhíresedett előadását), de a valódi gyülekezetépítő bibliamagyarítást tetszésszerű helyen és időben nem lehet repetálni; annak lényegéhez tartozik a „hic et nunc“ meghatározottság. Mindezt azonban *nem* a Somerville és az ébredési mozgalmak *kisebbitésére*, csak Istentől rendelt feladatkörük elhatárolására mondjuk el.

Még egy olyan vonása volt Somerville-nek, amely emberileg és keresztyénileg egyaránt igen vonzóvá tette egyéniségét: egyszerű *humora*, amely nemesen csillámló aranyfonálként szövi át

olykor legkomolyabb megnyilatkozásait is, és azt bizonyítja, hogy ez a Szentlélek-vezette férfiú a maga pompás testi és lelki egészségéből fakadó biztonságérzetében remekül fölébe tudott emelkedni az emberi élet és az ú. n. „vallásos lélek“ kicsinyes gyarlóságainak és nyomorúságainak, a nélkül, hogy csak egy pillanatra is szeretetlenné, fölényeskedővé, együttnemérzővé vált volna.

A Napló is ragyog az aggistenemberének ettől a már csaknem időtlenül humoros életszemléletétől; de idézünk két példát az ausztráliai ébredési campagne-ból is, két feleletét az evangelizátoroknak szokásosan feltett (önmagukban is eléggé jellegzetes) kérdésekre :

„Ki volt a Dávid király anyja?“

„Kétségtelenül rendkívül kiváló hölgy lehetett. Emlékezetem szerint a Szentírásnak csak egyetlenegy helye említi őt, de a nevét úgy tudom, ott sem olvassuk. Mindamellett, bár a Szentírás hallgat erről a kérdéstről, egy dolgot kielégítőleg bizonyítottnak tekinthetünk : ez pedig az, hogy Dávid királynak — volt anyja.“¹

(Ez a kérdés és felelet az ily alkalommal szokásos kérdezősködések egyik fajtáját jellemzi és persziflálja fényesen : a Szentírás tizedrendű tárgyi kérdéseibe való oktalan kuktáskodást és egyúttal a „pap“ zavarba hozni akarását.)

„Lehet-e a keresztyén embernek táncolni?“

„Ennek a kérdésnek megítélésében nem óhajtok szigorúskodni. Én el tudom képzelni, hogy vannak táncok, amelyekkel szemben bizonyos körülmények közt nem lehet fölhozni ellenvetést. Ellenben a mai tánc [65 évvel ezelőtt!], már amennyiben énnekem megvan az alkalmam megítélni, nem olyan, hogy ajánlani tudnám és nem tarthatom kedvezőnek a keresztyén vallás szempontjából. Például itt van a keringő és a galopp, meg a hasonló táncok : ezeket nem tarthatom alkalmasnak arra, hogy különböző nemű fiatal személyek résztvegyenek benne . . . Hát amikor házas emberek táncolnak? *Nincs kifogásom az ellen, hogy a férj feleségével táncoljon*; de az, amikor a férfi más ember feleségével táncol, már egészen más dolog. Tegyük föl, hogy én ott ülnék nyugodtan a nappali szobámban s egyszer csak berontana egy férfi, elkapná mellőlem a feleségemet és karját derekára fonván, elkezdene vele körülvalcerezni a szobát. Hát én ugyan nagyon békességszerető ember vagyok, de ha valamikor, ilyenkor éreznék kísértést arra, hogy *karizmáim* helyett *karizmaimat* érvényesítsem (az eredetiben : „tempted to what is called muscular Christianity“), mert az atyafit valószínűleg galléron ragadnám és kiröpíteném a szobából. És már most mi különbség van a között, hogy *egy* ember vagy *száz* ember van-e jelen a szobában? Én nem tudok meglepődni azoknak a rettenetes válási eseteknek nagy számán, amelyekről oly gyakran hallunk [65 évvel ezelőtt!], amikor azt látom, hogy férfiak más férfiak feleségével, asszonyok más asszonyok férjeivel

¹ Smith 177. l.

táncolnak. Hogyha egyszer a szívek megtelnek Isten szeretetével, ezek a dolgok elveszítik azt a vonzóerejüket, amellyel ma, úgy látszik, bírnak ; elveszítik varázsukat s a fiatalok nagyobb örömet találnak egyéb dolgokban.¹ (Ez a kérdés és felelet az ilyen alkálommal szokásos kérdezősködések másik fajtájára jellemző pompásan : a törvényeskedésre és aggodalmaskodásra, amelyre egészségesebb feleletet ma sem lehet adni, mint amilyet Somerville két emberöltővel ezelőtt adott ; parancsolni és tiltani itt nem lehet, a „megengedett“ és „meg nem engedett“ táncok keresztényi listáját felállítani sem Somerville-nek, sem másnak nem sikerülhet ; több és más öröm kell a szívbe, mint amit a tánc adhat : ez az egyetlen evangéliumi megoldás.)

Ezt a férfiút küldte az egyház Ura arra, hogy egy igen erős megrázkódtatást adjon 1887—88 kegyetlen telén a magyar Bethesda-nak. Valósággal a Jókai bűbájosan fantasztikus meséjére gondol az ember : egy pompás, kemény magyar matrózfiú befagy hajójával a sarkvidéken, titokzatos palaeontologikus barlangokba jut be és ott egy nyugodtan alvó acéltükrű tóba követ dob : a tóban geológiai forradalom robban ki és nagyszerű kőzetek alakulnak belőle földrengető rázkódtatások között. A tó vizének ősvilági anyaga éppen csak azt az egy kődobást várta, hogy cseppfolyósból szilárd formákat öltjön. Talán a Somerville-misszióknak valami ilyenféle jelentősége volt a magyar református, különösen az alföldi kálvinista élet alvó tavában, a dekadenciájában oly boldog és gondtalan liberális korszak végén, a millennium küszöbén...

III. Somerville Magyarországon és a környező államokban.

1. 1887 szeptember 20-án indul útnak unokája, a Naplóban mindig meghatóan gyöngéd szeretettel emlegetett s a legtöbbször meg is dicsért „Frank“ társaságában. Szeptember 24-én már Bécsből ír feleségének, megragadóan megütve egész útja és szolgálata lelki alaphangját : „Nagy szükségem van az Úrnak Lelkére. Őt érzékünk közül egyikkel sem ismerhetjük meg az Úr Jézust. S mégis az kívántatik tőlünk, hogy szeressük Őt minden fölött, ami csak ezen a földön a szem, a fül, a tapintás körébe tartozhatik. Hát vajjon a Szentlélek vezetése nélkül hogyan tudna a szívünk eltalálni Hozzá?“

Szeptember 28-tól Cseh- és Morvaországban kezdi meg az evangelizációt, természetesen az ottani elszórt és csekélyszámú református gyülekezetekre támaszkodva elsősorban. November 14-ig bezárólag, tehát 47 nap alatt 26 helyen 41 beszédet tart. A cseh-morva reformátusságról, különösen pedig lelkipásztorairól általában nagy elismeréssel nyilatkozik. Jellemző és sok későbbi, ránk magyarokra kedvezőtlen külföldi fejleményt megértet, hogy Somerville a maroknyi cseh-morva református lelkészi társaságban már ekkor egyre-másra találkozik olyanokkal, akik Angliá-

¹ Smith 178—179. II.

ban vagy Skóciában jártak s angolul kitűnően tudtak, a tolmácsolást minden nehézség nélkül végezhetők (többen még az angolul nem tudók is ismerték már németre fordított beszédeit!) — a hatalmas magyar reformátusságban pedig csak elvétve fog ilyenekkel találkozni! Nem kevésbé jellemző, hogy azok a cseh-morva lelkipásztorok, akikkel találkozik, jórésben ilyen neveket viselnek : Tardy, Szalatnay, Kossuth, Molnár stb. — de egyetlenegy sincs közöttük, aki tájékoztatná a *Magyarországba készülő Somerville-t* az ő magyar őseiknek a cseh-morva egyházak feltámasztásáért száz esztendővel azelőtt vállalt áldozatos munkájáról! Ha erről valamit ott hallott volna, lehetetlen, hogy föl ne jegyezte volna naplójába, ahol sokszor egészen aprólékos kuriózumokról is megemlékezik. Ilyen pl. ez : a Tabor városában tartott evangélicizációs meeting alkalmával az őt tolmácsoló Adlof lelkésznek sikerült elérnie, hogy abból a házból, ahol az összejövetelet tartották, eltávolítottak egy régi, fából való nagy feszületet, amelyhez addig még a protestáns lakosság is nagyon ragaszkodott. Somerville ebben az evangéliumi igazság diadalát látta s miután Adlof a feszületet ajándékba elkérte a tabori hívektől, még a vonaton összetörték az „idolatróus figure“-t : igaz, hogy a darabjait nem semmisítették meg, hanem eltették maguknak emlékebe. (!) Ez a jellemző apróság, de Somerville-nek éppen ebben a Naplójában tett számos bizalmas nyilatkozata is mindenestre az ő kemény és a durvaságig kíméletlen antiromanizmusára mutat s az ősi brit „no popery!“ szellemét lehell. Valószínű azonban, hogy ezt a hangulatot az öregemberben évről-évre jobban szította az a sok nyílt vagy titkos gáncsvetés, amelyekkel evangélicizációs körútjain Róma részéről mindenütt találkozott, annak ellenére, hogy evangélicizáló beszédeiben az antiromanizmust sehol sem élezte ki s az evangéliumi megtérést nem azonosította egyszerűen a Rómától elfordulással.

November 20—29 közt Bécsben evangélicizált, kilenc beszédet tartván, s ezalatt ülte meg csöndes hálaadással lelkésszé szenteltetésének félszázados fordulóját. Közben melegen összebarátkozik a nagynevű (és igaz magyarbarát) Böhl Eduard református teológiai professzorral, aki nála 23 évvel fiatalabb s akiről jólesőleg jegyzi föl naplójába : „Azt mondja, két dolgot tanult tőlem : először, hogy amikor az Úrért való tevékeny munka kockázatát vállaljuk, nem szabad visszariasztani bennünket az életkorral vagy a testi állapottal járó gyöngeségeknek ; másodsor, hogy az Evangélium életbevágó igazságait merész bátorsággal kell hirdetni, akárki áll is ellenük.“ Az ausztriai protestantizmusban akkor époly kevés missziói felelősségérzet volt, mint a magyarorszáiban s a derék Böhl-nek ebből az őszinte nyilatkozatából nemcsak a saját személyére nézve olvasható ki jókora adag önkritika.

2. December 1-én érkeznek Budapestre és a Hungáriában szállnak meg. Jóformán a legelső sorok, amelyeket Magyarországon leír feleségének a Napló számára, arról emlékeznek meg igen meghatóan, hogy a szálló ablakából milyen szépen rálátni a királyi várra, ahol az áldottemlékü Mária Dorotya főhercegnő

— a pesti skót misszió legelső nagy pártfogója — lakott! Annál jobban bántotta, hogy magyar tolmácsot Budapesten napokon át nem tudott kapni a skót misszió akkori kiváló vezetőjének, az igen derék, jóemlékezetű magyarbarát Moody Andrásnak segítségével sem, pedig még a Vámbéry Ármin segítségével is reménykedett, akivel ismeretségbe került s aki a jóhíszemű öreg embernek nem tartotta szükségesnek elárulni, hogy zsidó és még hozzá hitetlen! (Vámbérynek „Hungary in ancient, medieval and modern times“ c. Londonban, 1887-ben megjelent művét Somerville még a körút előtt vagy az alatt el is olvasta.) December 2—16 között tartott 12 budapesti előadásából épp ezért is csak négyet tartott magyar, a többit (nyilván legnagyobbbrészt zsidó közönség előtt) *német* tolmácsolásban. Az egyik magyar előadásán maga Szász Károly püspök üdvözölte. Egyszer tolmácsolta Szabó Aladár akkor budapesti segédlelkész, de már itt Budapesten hozzácsatlakozott magyarországi útjának legállandóbb kísérője és tolmácsa: az Edinburghban és Bécsben tanult s később kiváló missziói és evangelizációs munkát végzett Szalay József, a fiatal „peckes, derült kedélyű, melegszívű, a mellett mélyen hívő“ (Somerville saját szavai a Naplóban) nagybecskereki lelkipásztor (1855—1917), kinek hűséges munkájával Somerville mindvégig fokozódó mértékben meg volt elégedve és akitől legtöbb segítséget kapott a megtanítani kívánt új, legnagyobbbrészt Sankey-féle énekek hevenyészett magyar fordításához is (ilyen fordítmányokból 1895-ben Szalay egy kötetre valót „Keresztyén missziói énekes“ címen ki is adott). Már itt megjegyezzük, hogy az említett két fiatal lelkészen kívül Somerville-nek egész magyarországi útján mindössze *négy* olyan magyar lelkészi személlyel volt még találkozása, akik Skóciában tanultak s akiknek tolmácsi szolgálatát egyszer-másszor igénybevehette: Balogh Ferenc és Csiky Lajos debreceni teológiai professzorokkal, Kecskeméti Ferenc békési (azelőtt észak-amerikai) lelkipásztorral (aki az énekek fordításában is segített) és — egy rövid időre — a későbbi nagyváradi lelkipásztor, majd püspök Sulyok Istvánnal, aki akkoriban szegedi segédlelkész volt. (A már említett természettudós Dapsy László budapesti tanárnak szintén volt egyébként teológiai végzettsége, Edinburgh-ban is járt, és Somerville bizonyágtételei olyan mélyen megrázták, hogy egészen őszintén feltárta tépelődő szívét az agg mester előtt, még tolmácsolására is vállalkozott volna Budapesten, de erről szívgyöngöség miatt kénytelen volt lemondani.) A Budapesti Tagblatt-ból vett szemelvény kiegészítésére érdekes ideiktatnunk e budapesti előadások emlékéül a fiatal Szabó Aladár tollából eredő leírást is: „Általában élénk festés, a dolgoknak plasztikai kidomborítása, az eszméknek bámulatos megérezkítése és a jeleketeknek élethű megjelenítése képezik Dr. Somerville hatalmának egy részét s hatása titkát. Csakhogy a szóban, beszédben s alakításban rejlő ügyességet a Krisztus és az emberek iránt való szeretet mozgatja. Bámulatos látni és hallani azt az öreg embert, amint az ifjúhoz illő elevenséggel és tüllel jár fel s alá, egyszer a szenvedély egész hatalmával tör ki, másszor egy kisleány duzzo-

gását adja elő, majd a bűnös lelkekhez mennydörgi az intés szavait.¹

A karácsony és az újév közti időszakot Grácban töltik Somerville-ék. A puritán skót fejcsóválva emlékezik meg az akkor már errefelé meglehetősen kifejlődött karácsonyfa-kultusról, ám ugyanakkor karácsonyi ajándékkul ezeket a mélységesen evangéliumi sorokat írja december 21-ről feleségének:

„Mostanában sokat gondolkozom a keresztyén éberség, a vigyázás fontosságán. A bűn mindig kész letipró erővel ráugrani az Isten gyermekeire is, mégpedig éppen akkor, amikor azt hiszik, hogy legszentebb pillanatait élik életüknek. *Vigyázatok, vigyázatok, vigyázatok* — ez a kiáltás hangzik szüntelen a Szentírásban. Az úgynevezett perfectionismus tanának az egyik veszedelme abban áll — szerintem —, hogy jóra való embereket épp akkor tesz aluszékonyakká, épp akkor tölti el őket hamis biztonságérzettel, amikor a foltos leopárd rájuk készül ugráni.“

Egy félszázadot Krisztus önmegtagadó szolgálatában eltöltött keresztyén ember részéről milyen alázatos és milyen magasztos, minden szektás „szent“ gőgöt mennyire megítélő bizonyosságtétel ez!

1888 január 3-án már ismét Budapesten vannak, hogy onnan megkezdjék útjokat a magyar reformátusság szívébe.

2. Közben beáll a kemény tél, a XIX. század egyik legszigorúbb középeurópai tele, hónapokig tartó hatalmas havazásokkal és hófúvásokkal — amelyek a vasúti közlekedést is minduntalan megzavarják —, 15—20° Celsius körüli hidegekkel, rövid olvadási időszakok után újabb-újabb szibériai orkánokkal. Debrecenbe megérkezésük napját, január 7-ét is „quite a Russian day“-nek nevezi a nagyon edzett, de addig inkább tengeri klímához szokott öregember, aki ilyen időjárásra még ruházatilag sem volt felkészülve eléggé (itt Magyarországon volt kénytelen bundát vásárolni, ami takarékos skót lelkiismeretét eléggé nyomta is) s ettől fogva makacs idegzéséből mellett jóformán állandóan meghűléssel is küszködött magyar körútján s éjtszakái nagy részét idegfájdalmaktól és köhögéstől kínozva, ágyon kívül, karosszékben kénytelen tölteni. Ha a „meghátrálás embere“ lett volna, már ezek a körülmények éppen eléggé elvehették volna kedvét útja folytatásától. De Debrecenben csakhamar még lehangolóbb tapasztalatokat is szerez. Balogh Ferencnek épp akkor halt meg kisleánya, felesége pedig súlyos beteg volt s ezek a csapások lehetetlenné tették, hogy a Balogh segítségét debreceni és további munkájában nagyobb mértékben igénybevehesse, pedig erre ugyancsak számított, s az akkor élete 52. évében járó, lobogó tiszta lelkű, igazán sugalmas professzori egyéniség megismerkedésüknek jóformán első percétől kezdve megnyerte az öreg úr folyvást fokozódó rokonszenvét. Tetézte a bajt, hogy a másik remélt segítő társ, a mozgékony fiatal Csiky Lajos professzor, aki nagy lelkesedéssel állt szolgálatára a Debrecenbe érkező Somerville-nek, néhány nap

¹ P. E. I. L. 1887. 1616—1617. hasáb.

mulva szintén ágynak esett. Így Baloghra legfőljebb helyben lehetett valamennyire számítani, Csikyre még ott sem — pedig Somerville mind a kettőtől továbbmenő utain is tolmácsi segítséget remélt. Az óriási hófúvások azután a tervezett 2—3 nap helyett 10 napra, január 17-ig bezárólag odarekeszték őket Debrecenbe, ott viszont ezt a kényszertartózkodást megfelelő segítség és szervezethez híján nem tudják jól kihasználni.

Debrecenben e miatt a tervezett nyilvános előadásokból is csak egyet tud megtartani — a városházán, ahol a közönségnek maga Simonffy Imre polgármester mutatta be — és ahol az az enyhén komikus dolog történt, hogy amikor tüzesen előadott evangelizációja után elmondta az áment, a közönség harsányan „megéljenezte”,¹ egyébként azonban csak a kollégiumi ifjúsággal, különösen a teológusokkal tudott Balogh Ferenc közvetítésével szélesebb és zártabb körökben foglalkozni, amiért azok szemléto- mást nagyon hálásak voltak. Ezekről a teológusokkal eltöltött órákról roppantul kedvesen ír a Napló,² de más oldalról a Debrecenben tett megfigyelések és tapasztalatok hatása alatt szinte lapról-lapra több megütközés, sőt elkeseredés jut benne kifejezésre, amin azonban — az akkori skót mérték alkalmazásával az akkori magyar egyházi, kivált tömeggyülekezeti és legfőként debreceni viszonyokra — egyáltalán nem csodálkozhatunk :

„Valami különös egyházi állapot van ebben a városban. Tulajdonképpen csak *egyetlenegy* református gyülekezet van, *öt* lelkipásztorral és *három* templommal ; ez az egy gyülekezet azonban 40,399 lélekből áll! Hát hallottál te már valaha valami effélet?” (írja feleségének, január 9).

„Akármilyen hatalmas is számszerűleg ez az úgynevezett evangéliumi református egyház, ennek a városnak a vallási állapotát jónak egyáltalán nem lehet mondani“ (január 11).

Balogh Ferentől, aki öt jellemző teljes őszinteséggel tárja föl előtte a helyzetet, még további szomorú adatokat is kap :

„Az öt lelkipásztor közül kettő már öreg és beteges [Révész Bálint, Könyves Tóth Mihály], a harmadik hatalmas számú iskolát felügyel [Némethy Lajos], a negyedik [Kiss Albert] országgyűlési képviselő s az egyház pénzügyeit irányítja. Ebből nyilván az következik, hogy ezek a lelkipásztorok csak ritkán prédikálnak.“ (Ez pontosan így is volt, csak az ötödik, az akkor java férfikorában lévő Könyves Tóth Kálmán ispotályi lelkipásztor tudta ellátni rendszeren a katedrai szolgálatot.)

A templomok nyomorúságosan hidegek és világítatlanok, kisebb összejöveteli helyiségek egyáltalán nincsenek ; a templomi

¹ D. P. L. 1888. 16. 1.

² Az akkori teológiai hallgatók közül Csánki Benjámint nyug. egyetemi tanárt, Török Imre nyug. esperes-lelkipásztort, Nagy Gyula nyug. tanító-képzőintézeti igazgatót, Dr. Bartók Jenő nyíregyházi lelkipásztort sikerült megkérdeznem emlékeik és benyomásaik felől. Valamennyien máig is alig elhalványult mély hatásról számoltak be. „*Napokig nagyon komoly maradtam utána*“, úgymond az egyik, s ezt bizonyára mindegyik elmondhatná.

éneklés „lassú, dünnnyögő, szomorú moll“, bár elismeri, hogy „harmonious“.

„Az egész városnak egy hatalmas fölrázatra volna szüksége... Nincs kétségem afelől, hogy magyar diákoknak Skóciába menetele — a csehekéhez hasonlóan — nagyon jó hatással fog lenni a hazájukba visszatérésük után, aminthogy ez a jó hatás már is mutatkozik. A mi skótjainknak pedig — folytatja tovább — résen kellene lenniök, hogy az Evangéliumnak ők maguk miként veszik hasznát: vajjon nem az történik-e, hogy önáluk is megromlik a tiszta tan, világias megalkuvások következtében beszennyeződik vagy elernyed a keresztyén élet s e miatt elszalasztják annak az alkalmát, hogy ezekkel a kevésbbé kedvező helyzetben lévő kontinentális egyházakkal jót tegyenek? Ha elgondolkozom a protestantizmus állapotán azokban az országokban, ahol most járok, szomorúsággal telik meg a szívem, annyira sok apatikus tünetet veszek észre éppen azoknál, akik szívének lánggal kellene égnie a szorongó vágytól, hogy felépíthessék Jeruzsálem leomlott kőfalait“ (január 13).

A debreceni s általában a magyar református egyházi élet berendezkedéseit háromszázötven év óta egy állapotban megmerevülteknek látja; mindenütt igen nagy „apathy and deadness“. „Egészen határozottan az a benyomásom, hogy nincs még egy olyan egyház és munkamező a világon, amely annyira megérné külföldi keresztyéneknek a pásztori evangelizáció fáradságát és költségeit (outlay of ministerial evangelization), mint a magyar.“ A lelkipásztorok többsége ugyan nem racionalista, de mégis világias szellemű és sekélyes vallásos élete van. Szerencse, hogy a Heidelbergi Káté hivatalosan el van ismerve: ebből még támadhat élet! Magáról Balogh Ferencről is, akit részletesen kikérdez lelki fejlődéséről, bizonyos meglepetéssel jegyzi föl, hogy megtérésének pontos idejét nem tudja megjelölni (bár azért elhiszi neki, hogy megtért!) s azon még inkább megütközik, hogy teológiai tanóráit nem imádsággal kezdi — de egyébként „igen érdekes és alázatos ember“ benyomását teszi rá és annyira szívébe zárja már csak akkori nagy megpróbáltatása miatt is, hogy még Skóciába hazatérte után is pásztori levelezést folytat vele, amint még látni fogjuk.

A január 15-i vasárnapon Frank elmerészkedik a Nagytemplomba. A kegyetlen hidegben 107-en hallgatják egy segédlelkész prédikációját, ugyanakkor pedig a Kistemplomban egy harmadéves teológus szolgál. „Mégis csak leverő, hogy ilyen állapot egyáltalán lehetséges.“ De azt tárgyilagosan hozzáteszi, hogy egész Európában többé-kevésbbé mindenütt ilyen a helyzet, ahol az egyházakat az állam anyagilag támogatja, adójuk behajtását biztosítja. „Ezzel az állam lehetőséget nyer arra, hogy ellenőrzés alatt tartsa az egyházat és megakadályozza az egyetlen Feje által eléje tűzött magasztos hivatás teljesítésében.“

3. Végre január 17-én újra lehet utazni. A hó- és jégborította Alföldön — „ilyen lehetett az orosz sivatag, kiált fel, amikor Napoleon hadai elvesztek rajta!“ — szerencsésen megérkeznek

Szolnokra. Ide adott találkozt a zsidómissziót különlegesen is szíven hordozó aggastyán a tápiószelei rabbinak, Lichtenstein-nak, akire, mint Krisztushoz hajló zsidóra, már előzetesen felhívták a figyelmét. A találkozás megtörténik, de meglehetősen csalódással végződik : a rabbi, aki több mint nikodémusi óvatossággal sompolyog be hozzá a szolnoki szállodába és enni sem ül le vele, hangoztatja ugyan krisztushívó voltát s igéri, hogy fajtestvéreit is igyekszik Krisztushoz fordítani, de megkeresztelkedni nem hajlandó, hiszen akkor elveszíti a kenyerét s nem tudja családját fenntartani. A jó öreg Somerville mégsem alkot egészen elítélő véleményt a rabbiról, aki felkíséri Szolnokról Budapestre és kezesekkel búcsúzik tőle.

Budapesten ismét napokat kénytelen tétlenül eltölteni, mert Szalay József, akinek tolmácsi szolgálataira most már egyedül támaszkodhatik, nem ad életjelt magáról. Már-már azon töpreng, hogy ennyi sorozatos akadállyal szemben mégsem erőlteti tovább az útját, hanem visszafordul ; hiszen a két debreceni professzor is ezt tanácsolta volt neki, egyrészt a rettentő hideg, másrészt az út további részének teljes előkészítetlensége miatt!¹ De másfelől mindazok után, amit tapasztalt, annál mélyebben vág szívébe a felelősségérzet a magyar református egyházért. Nem hajlandó ugyan elfogadni azt a véleményt, amelyet Budapesten hall : hogy „a magyar egyház halott” — de az bizonyos, úgymond, hogy „akár a lelkipásztorok, akár a nép állapotát nézem, kiáltó szükség van az Élet ígéjének energikus terjesztésére” (január 21). Minthogy pedig végre Szalay is előkerül, arra dönt, hogy az ő segítségével mégis folytatja útját, nem törődve napok óta tartó erős hűlésével.

Így jutnak el átmenetileg enyhülő időben január 25-én Szegedre, ahol — értesülése szerint — római ellenakció következtében csak kisebb összejöveleteket tud tartani, de ezeken nagyon intelligens közönség vesz részt, köztük egy római katolikus teológiai tanár. A Csillagbörtönben is prédikál 68 rabnak, akik közül — amint Frank megfigyelte — csak egyetlenegy ásitott. A rabok úgy megszeretik az új énekeket, hogy szinte könyörögve kérik, hadd énekelhessenek még tovább. „Ó, jön a Krisztus — jegyzi fel boldogan —, hogy a foglyoknak szabadulást hirdessen és a megkötözötteknek megoldást”² (január 27).

¹ S. levele Balogh Ferenchez Bukarestből 1888 márc. 8-ról (Debreceni Koll. Anyakönyvtár R. 1516. CLXXVI. 1—7.). Ugyane szám alatt a többi levél is.

² Sulyok István püspök úr, akkori szegedi segédlelkész, mint szem- és fültanú, a következőket írja a szegedi evangélikációról hozzám intézett kedves magánlevelében : „A szokatlan esemény a nagy kath. városban nagy figyelmet keltett és egyetlen iskolatermünk zsúfolásig megtelt különböző vallású hallgatókkal. Különösen a második prédikálásán, amelynek hallgatásán zsidó polgártársaink feles számban jelentek meg. Nyomában azonban a messzebbnéző cél tekintetében siker nem jelentkezett. Mi, amennyire lehetett, az ünnepélyes összejövetelt minél emelkedettebbé tenni igyekeztünk. Így sikerült egy kisebbszámú női énekkart összehozni, amely hatásosan énekelte a Somerville által megjelölt s magyarra fordított angol evangélikáló énekeket. A kedves dallam és szöveg egyik-másik szívében meg is maradt, s mint Somerville emléke néha megszólalt az ajkakon. De ennél több nem történt.” (Nagyvárad, 1943 május 26.)

Január 28-án újra nagy hidegben átmennek Hódmezővásárhelyre, ahol a tudós Szeremlei Sámuel lelkipásztor fogadja őket. Figyelmes kicsiny hallgatóság gyűlik össze előadására, az új énekek szépen mennek, de annál inkább megütközik Szeremleinek azon a kijelentésén, hogy ő nem vár megtéréseket Magyarországon. „Az a gyanúm, úgymond, hogy ez az ember nem hisz magában a megtérésben.“ Azon pedig valósággal felháborodik, hogy a szállodában szombat estétől vasárnap kivilágos kivirradtig csizmadiabál van, „olyan ordítósokkal, hogy az ember a pokolban képzelte magát. Az Úr napjának ilyen megszentégtelenítésével soha életemben nem találkoztam“. Csak azzal próbál vigasztalódni, hogy a vendéglős, aki ilyesmit lehetővé tesz, értesülése szerint római katolikus (január 29).

Január 30-án, 75. születése napján utaznak Békésre, a Kecskeméti Ferenc gyülekezetébe. Kecskeméti és Szalay buzgón fordítják s ott helyben mindjárt ki is nyomatják az új énekeket, hogy szétoszthassák a gyülekezetben, amely a hétköznapi és a keserves hideg ellenére zsúfolásig megtölti a templomot. Ekkora gyülekezetet — a Frank számítása szerint 4000 ember volt jelen! — még nem látott, úgymond Somerville, amióta az „osztrák birodalomban“ utazik: ember ember hátán! „A fehér (bár nem éppen hófehér) juhörökbe öltözött férfiak hatalmas sokasága engem arra a jelenéskbéli fehérruhás sokaságra emlékeztetett, amelyet senki meg nem számlálhatott“ (7:9). Istentisztelet után a férfiak a hulló hóban lelkesen, beláthatatlan sorokban kísérik el a szállására: ez a jelenet valósággal a skót „disruption“ idejébeli nagy utcai felvonulásokra emlékezteti őt. A lelkesedés akkora, hogy a gyülekezet önként felajánlja a szállodai számlája kifizetését, ami eddig Magyarországon még sehol sem történt meg. Mindezt igen jó érzéssel jegyzi fel, de itt sem hallgathatja el véleményét arról a „monstrous system“-ről, amely két lelkipásztorra bizza húszezer (20,000) lélek gondját.

4. Gyomán is, ahová január 31-én érkeznek, pompásan megrendezi az evangelizációt a két kiváló lelkipásztor: a bibliatudós és bibliamagyarázó Garzó Gyula, s az énektudós és énekszerző Kálmán Farkas. Újra olyan óriási tömeg hallgatja, hogy most már egészen elragadtatva ír (február 1): „Ekkora hallgatóságaim Skóciában sohasem voltak.“ „Örülök, hogy nem hallgattam a jó debreceni professzorok tanácsára és nem mentem haza. Magyar missziómnak a legnevezetesebb része bizonyosan most kezdődik... Ki hitte volna, hogy én még földi életemben ilyen jelenetek tanúja lehetek! Ó, csak töltené ki az Úr az Ő Lelkét! Valósággal a pünkösdi háromezerre kell gondolnom. Istené legyen érte minden dicsőség.“ Itt Gyomán különösen nagy hatást tett a mai énekeskönyvünkben is meglévő „Fel barátim...“ kezdetű új ének, amely valószínűleg ekkor zendült föl legelőször magyar református vidéki gyülekezetben. A jóhumorú Kálmán Farkas pedig őszintén megírja sajtótudósításában,¹ hogy a Somerville-evangelizáció

¹ P. E. I, L. 1888. 245. skk. 1.

után következő napon ő lévén a hétköznapi bibliamagyarázati soros, „még legátus diák korában sem lépett olyan szorongatással a templomba, mint midőn az öreg úr után kellett felállania“.

Gyomáról február 2-án mennek át Mezőtúrra, ahol Turgonyi Lajos, a meglehetősen zivataros pályát megfutott lelkipásztor a házigazdájuk. Turgonyi őszintén megvallja, hogy ő bizony racionalista, de nem titkolja lelkesedését a Somerville mondanivalóiért és énekeiért, amely utóbbiak — a Somerville saját kijelentése szerint — itt Mezőtúron „csodaszépen mentek“. Turgonyi még az előadás közepén nyakába esik az öreg úrnak, megölelgeti, aztán kijelenti, hogy inkább hajlandó lett volna lemondani egyévi jövedelméről, mintsem hogy Somerville bizonyágtételeitől elessék. A bölcs öreg skót csöndes mosolygással jegyzi föl a keleties szenvedély e kitöréseit s hozzáteszi, hogy Turgonyi kérésére megígérte : még egyszer eljön Mezőtúrra, hogyha 6—7000 főnyi hallgatóságot biztosít neki! Itt Mezőtúron jutott Somerville először érintkezésbe beszédei magyarra fordítójával, az akkor türkevi segédlelkész Révész Mihályval, aki Londonban tanult volt és a Somerville gondolatainak lelkes propagálójává szegődött; tovább a gimnázium tanári karában is volt rövid találkozása Ambrus Péter teol. képezésű tanárral, aki Edinburgh-ban tanult. A *nem szem- és fültanú* Kálmán Farkas értesülése szerint Somerville Mezőtúron Zákéusról prédikálván, oly realiztikus erővel jellemezte az özvegyek és árvák fosztogatóit, hogy „egy ügyvéd“ kiosont a terem-ből a szavak hatása alatt.¹

Február 3-án Mezőberényben vannak. A feldúlt gyülekezeti életet unitárius propaganda aknáztá alá, a lelkipásztor szélhűdött öregember, a hatalmas bizonyágtétel Krisztus istenségéről éppen a legjobbkor jön, a lelkipásztor neje sírva köszöni meg Somerville-nek az áldott szolgálatot, amely még a gyülekezet háborgó elemeit is megrendítette.² Itt viszont az a bizarr és tipikusan magyar élményük van, hogy a Somerville beszédén föllelkesült *római katolikus* postamester *cigányos* diszvacsorát rendez a tiszteletükre, amelyre a meghívást maga az öreg úr nem fogadta ugyan el — minden más hasonló megtiszteltetés elől is mindig elzárkózott —, de Franknak el kellett a vacsorára mennie : őt aztán főhelyre ültették és felköszöntötték, valószínűleg az unitárius propagandisták nem kis örömére, akik ebből láthatták, hogy — szerencsére — mégsem olyan komoly az eset!

Február 4-én, vasárnap ismét kemény hidegben, Gyulán prédikál Somerville 2000 ember előtt, „hálás csodálkozással“ jegyezvén fel, hogy hét nap alatt már 11,000 embernek hirdethette az Evangéliumot. Azonban a gyulai szállodában olyan „tisztátalan jelenségeket“ tapasztalt, hogy a szállodatulajdonost külön felhívatta, „megintette és könyörögve kérte“ ama dolgok eltávolítására (február 7).

5. Nagyváradon vannak február 7-én, ahol — bár még folyton

¹ P. E. I. L. 1888. 350. h.

² P. E. I. L. u. o.

rekedt — két evangelizációt is tart a templomban, nagyobb rész zsidó hallgatóságának. A következő napokon (február 8, 9) Kolozsvárt vannak, ahonnan Szász Domokos püspök még Váradra megtáviratozta volt nekik, hogy ne menjenek, hiszen farsang van s az embereket most az evangelizáció „nem nagyon érdekli“. Somerville persze nem lett volna az, aki volt, hogyha ettől az intelemtől meghátrált volna. Csak azért is megjelent Kolozsvárt és bár Szász Domokos még a helyszínen is igyekezett lebeszélni őt, a református gimnáziumban mégis megtartotta az evangelizációt, főként ifjaknak. A fiúk „vadul“ megéljenezték, a püspök pedig, ez a „jól kitermett óriás, tipikus egyházfejedelmi jelenség“, a helyzet magaslátára emelkedvén, a végén nagyszerű „szónoki hanglejtéssel“ és olyan hangon, „mint egy Behemóth“, hosszas köszönő beszédet vágott ki a legkedvesebb szavakkal, amelyek végeztével megcsókolta a meglepett aggastyánt.

Február 10-én van az evangelizáció Nagyenyeden. A hideg templomban kb. 700-an hallgatják, köztük tanárok, teológiai hallgatók (akkor még ott folyt Erdély lelkészképzése) s helyből és vidékről való lelkipásztorok. Két óra hosszat vannak együtt a kemény hidegben; Somerville a hallgatósággal, hogy jobb szívvel vegye be a hidegben az Igét, feltételi a kalapját, de ő maga kalap és felső kabát nélkül beszél. A végén mindenki meg van elégedve, még Szilágyi Farkas, Enyed nagytekintélyű és módfelett öntudatos „első papja“ is úgy nyilatkozik Szalay előtt, hogy Somerville „jó teológus“, amit az öreg némi csöndes humorral ír meg a feleségének. De ugyanekkor írja ezeket az igen figyelemreméltó sorokat is: „Meglepődnél, ha látnád, milyen sűrű egymásutánban lehet ebben az országban találkozni teológiai főiskolákkal és gimnáziumokkal. Az embernek valóban azt kell hinnie, hogy a kultúrának és a teológiai képzettségnek olyan mértéke van meg Magyarországon, amelyet semmiféle más nemzet nem halad meg. Mily különös, hogy látszólag egészen istenhátamögötti (obscure) helyek, amelyeknek azelőtt még a nevét sem hallottuk, el vannak látva kollégiumokkal, fő- és középiskolai tanárokkal“ (febr. 10). Szóval, ahogy egyre beljebb hatol a magyar reformátusság életébe, a jó öreg evangélista kritikája, ha el nem nemül is teljesen, egyre inkább helyet enged a csodálkozásnak. Legjobban bizonyára az zavarta meg, hogy az iskolai és tudományos felkészültség, meg az általános egyházi és hitéleti kép között lépten-nyomon oly óriási színvonalkülönbséget tapasztalt. (Ez sokkal későbbi időkben is feltűnt még a legjobb akaratú külföldi barátainknak is, akik a trianoni korszakban mind a csonka országban, mind a megszállott területeken képtelenek voltak megérteni — az ő rég megszokott mértékeik szerint nem is érthették meg! —, hogyan tekintheti pl. egyházunk oly óriási fontosságúnak az iskolakerdést ugyanakkor, amikor a pásztori és gyülekezeti misszió munkái, kezdve magán a vasárnapi iskolán, feltűnően elhanyagoltak és fejletlenek!)

Február 11-én érkezik Aradra, ahol kétszer is evangélizál. Amennyire örül a hivatalos hatóságok, a zsidók és a nazarénus

szektáriusok érdeklődésének (ez utóbbi szektáról ekkor hall életében először), annyira megbotránkozik az itt is javában folyó vasárnapi farsangoláson, „amely szemlátomást a római katolikus rendszer szomorú gyümölcse“. De viszont óriásilag föllekesíti a különben igen józan és higgadt ítéletű öreg skótot az aradi zsidóság tömeges felvonulása: noha a rabbi megtiltotta, még maga a hitközségi elnök is ott volt az evangelizáción! Szent öröm tölti el, ha arra gondol, hogy ez talán már az utolsó időknék, Izrael megígértett nagy egybegyűjtetésének jele (febr. 13).

Február 14-én, a Turgonyi sürgető és áradozó kéréseinek nem tudva ellenállani, az ismét enyhülő időben visszafordulnak Mezőtúrra. A következő napon csakugyan olyan tömött templom várja őket, aminőt azelőtt sem Magyarországon, sem máshol nem látott. A Szalay gondos összeszámolása szerint valóban együtt volt a megígért 7000 ember (?), ami Somerville-t mélységes csodálkozásra és hálaadásra indítja. Turgonyi maga úgy nyilatkozik, hogy elhallgatná éjfélig. Ebben Somerville örvendezve látja a megterés jelét a multkor bevallott racionalizmusból. Túrkevből is átjön Végh Sándor lelkipásztor s már ekkor felkéri, hogy oda is menjen el prédikálni, aminek Somerville a körút legvégén eleget is tesz. Végh Sándorral átjött a felesége és leánya is, és Véghné nagytiszteletű asszony tolmács útján kifejezte a fölötti csodálkozását, hogy a felesége elengedte egy ilyen hosszú útra; ő ezt, úgymond, nem volna képes megtenni a férjével. Somerville kegyes ószövetségi példára (Józsue 1 : 12—18) hivatkozva magyarázza a derék magyar hitvesnek, hogy vannak helyzetek, amikor az Úr parancsára még a családot is ott kell hagyni, hogy segíthessünk bajban levő atyánkfiain. De a nagytiszteletű asszony, nem hagyván borbában a vásznát, így felel vissza : „*Igen, de én nem zsidó asszony vagyok, hanem magyar asszony!*“ S. szemelláthatólag jól mulat a tűzről pattant megjegyzésen, de azért nem mulasztja el istenesen inteni a talpraesett magyar lelkészét, hogy bizony csak ő is engedje el a férjét, amikor a szolgálatára más atyafiának van szükségük, s imádkozzék a szolgálata megáldatásáért (febr. 15.)¹

6. Most következik az evangelizációnak az agg harcos számára nyilván legérdekesebb befejező szakasza : Dél-Magyarország, a Balkán és az akkor orosz Besszarábia. Február 16-án érnek Nagy-kikindára, az ifjú Fekete Gyula gyülekezetébe, ahol eredetileg nem volt szándéka szolgálni — mert igen fáradt volt már —, de a lelkipásztor sürgető kérésére aztán mégis csak beszélt egy rögtönzött összejövetelen, és boldog hálaadással jegyezte föl, hogy erőfeszítésének megett a jutalma, mert a lelkipásztor kijelentette előtte, hogy beszédének hatása alatt ő is a missziói utazó szolgálatot fogja tekinteni élete főfeladatának. (Mint tudjuk, a magyar református misszióügynek ez az áldottemlékű szolgálja ehhez a szent célkitűzéséhez késő vénségéig hű is maradt.)

¹ A mezőtúri evangelizációkat a Napló adataival még részletekben is összevágó előadásban adja elő emlékezetből id. Horváth Károly kőművesmester, a mezőtúri egyházi misszióinak régi buzgó és eredményes munkása.

Február 17—20. napjain Nagybecskerekén, a Szalay gyülekezetében szolgál és pihen, 21-én viszont Szabadkán nem sikerül az előre eltervelt meetinget megtartani. A következő nap a megint visszatérő nagy télben indul Belgrádba, ahol több összejövetelt tart igen intelligens, előkelő társasággal, Mijatovics volt pénzügyminiszternek és volt londoni követnek a támogatásával, akinek a felesége angol asszony, talán methodista lelkész leánya, s aki maga is annyira érdeklődik az evangéliumi ébredési mozgalmak iránt, hogy a Bunyan Zarándok Útját is lefordította szerbre. Somerville-t készséggel tolmácsolja és vele külön imaórát tart. Meglátogatja Somerville az öreg, bár nála fiatalabb szerb metropolitát is, aki megcsókolja és arcképével ajándékozza meg: a görögkeletiekkel szemben nyoma sincs annak a merevségnek, amelyet, amint többször láttuk, Rómával szemben tanúsít Somerville (ez azóta is jellegzetes brit vonás!).

Egyvégtében 29 órás utazással jut el Belgrádból Bukarestbe, ahol február 29-én a magyar egylet helyiségeiben tart meetinget. Az orosz külképviseletől március 2-ára tudja nagynehezen kiszorítani a besszarábiai Kisenevbe való beutazás engedélyét. Erre különösen nagy súlyt helyezett, mert személyesen akarta ott megismerni a neves Rabinowitz József zsidókeresztény gyülekezetét, sőt a Napló sok elszórt megjegyzéseiből azt lehet észrevenni, hogy egész nagy és nehéz délkeleteurópai útja tetőpontjának éppen ezt a kisenevi szolgálatát tekintette. A cionista törekvésű Rabinowitz (1837—1899), aki mint tanító, ügyvéd és kereskedő tartotta fenn magát, a nyolevnanas évek legelején lett a chasidismus, majd a Mendelssohn-féle eszmék követőjéből keresztényé a Kisenevben már 1859 óta működő Faltin-féle német zsidómisszió hatása alatt. (Az akkor az oroszországi Rohrbach-ban működött Venetianer Sándor, a zsidó eredetű tudós magyar református lelkész keresztelte meg.) Egy külön kis imaházban prédikált jiddis nyelven a Krisztusról fajtstvéreinek, akiket buzgón igyekezett volna megtéríteni — azzal is, hogy a körülmétkedést, a szombatot, a peszachot megtartotta —, de mozgalma őt magát nem sokkal élte túl, noha az orosz kormány jóindulattal volt iránta és Skóciából — ahol 1887 elején maga is megfordult — támogatást kapott.¹ Somerville a Kisenevben töltött napok alatt nagy odaadással gondozta pásztorilag Rabinowitzot és kicsiny gyülekezetét s igen jó benyomásokkal tért vissza Bukaresten át — ahol még egy előadást tartott a magyar egyletben — március 9-re Budapestre. De azt sohasem tudta elfelejteni s még otthon, a General Assembly előtt is beszámolt róla, milyen kicsinyes és nevetséges zaklatásoknak volt kitéve menet és jövet az orosz vám- és rendőrhatalóság részéről (amit ugyan részben az akkori erős, majdnem

¹ *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*², Rabinowitz címszó alatt, *Realencyklopädie für prot. Theologie u. Kirche* (XIII. 183. l.). — *P. E. I. L.* 1887. 246. hasáb (Bilkó i Pap István edinburgh-i tudósítása). — Szalay József az orosz rendőrség kellemetlenkedéseit igen kedves és humoros hangú levélben írta meg a Pesti Hírlapnak. Ezt a levelet a Mezőtúr és Vidéke 1888 márc. 18-i száma is közölte.

háborús hangulatú külpolitikai feszültség is indokolt): az ott is kíséretében volt Szalaynak, akit Oroszországba nyilván jó német tudása miatt vitt magával, az orosz határrendőrség annyira alaposan átkutatta a csomagját, hogy még a szappanját is lefoglalta mert az magyar újságpapírba volt csomagolva: az újságpapírost nem is engedték bevinni a szent orosz birodalomba, csak magát a szappant; a rend kedvéért azonban visszatérőben mégis visszaadták Szalaynak az újságpapírt, amit Somerville emlékül magával vitt Skóciába és a General Assembly előtt is meglobogtatott, az orosz állapotok humoros, de erős kritikája kíséretében.

A Végh Sándor ismételt szorongató kérésének nem tudván ellenállani, a különösen fárasztó balkáni utat ki sem piheni Budapesten, hanem már másnap, március 10-én Túrkevíben van, még mindig kemény hidegben, amely csak a nappalokon enged fel valamennyire. Itt Révész Mihály oly szépen előkészítette az evangelizációt, hogy nemcsak az új énekeket, hanem a Somerville Mezőtúron elmondott s általa lefordított beszédeit is már előre kinyomatta és terjesztette. Itt is összegyűlt tehát a templomban március 11-én vagy 3000 ember és százak rekedtek ki. A gyülekezet a hosszú beszéd után is alig akart kimenni a templomból, annyira megkedvelte az új énekeket. Véghéknél nagy búcsúvacsora van („on the usual scale and style of Hungarian hospitality more abundant than the capacities of poor Caledonians were able to master“) s a háznép, valamint a másik lelkipásztornak, Harsányi Sándornak a családja könnyek közt búcsúzik tőle (miután megelőzőleg Harsányiné nagytiszteletű asszony és három leánya¹ külön-külön „szabályszerű üdvözlő beszédeket“ intéznek hozzá). A búcsúzaskor a többi jelenlevők is sírnak s utoljára — írja — „még az én hervadt öreg szememből is kicsordult a könny, és így végződött misszióm Közép-Európában.“

A törhetetlen, csodálatos öregember március 13-án már Budapestet is elhagyja és 19-én hazaér Glasgow-ba, pontosan hathónapos út után. Ez idő alatt 48 városban és községben, kilenc országban hirdette az elegyítetlen és csonkítatlan Evangéliumot: huszonnyolc tolmács öt nyelven kilencvenszer (maga Szalay 25-ször) tolmácsolta. Ebből csak hat volt tisztán zsidó-missziói előadás, a többi vagy vegyes, vagy tisztán keresztyén közönség előtt. A körutat teljes egészében a glasgow-i Evangelizációs Társaság finanszírozta: 400 fontot bocsátottak rendelkezésére, amelyből, jellemzően a skót takarékoságra és egyben előkelőségre, 14 shilling 8 pennyt (8 o. é. forint 80 krajcárt) még hazahozott, de viszont Szalayt megajándékozta egy 120 o. é. forint értékű (s a Szalay családja birtokában máig meglévő) tömör ezüst órával, hálája jeléül.²

¹ Kettő közülök Kecskeméti Ferenccé és Révész Mihályné lett később.

² A Napló adatai és Dr. Karácsony Sándor (Szalay veje) szíves közlése mellett l. Révész Mihály cikkét a D. P. L. 1888 jún. 23-i számában: „Dr. Somerville otthon“, 213—214. l. Az óráról u. o. 216. l. Az órába a következő dedikáció van belevésve: „Rev. Joseph Szalay from Rev. Dr. Somerville of Scotland, in remembrance of valuable service as interpreter rendered to him during his Mission in Hungary in 1888.“

A hat hó alatt megtett több mint 8000 angol mérföldre (1 angol mérföld : 1.609 km) visszatekintve, a megáldott aggasztván igazán dicsekedhetett az Úrban. De dicsekvése csak annyiból állott, hogy az 1888 nyarán Inverness-ben tartott General Assemblyn, beszámolója végkövetkezményeként, alázatosan bizonyoságot tett, mennyi különleges alkalma volt megtapasztalni ebben a szolgálatában az Úr szavának igazságát : „*Ha annyi hitetek volna, mint a mustármag, semmi sem volna nektek lehetetlen.*”¹

IV. Utóhangok és utóhatások.

1. Magára Somerville-re a magyarországi körút igen mély benyomást tett. Mint az evangéliumi misszió félszázados bajnoka, itteni tapasztalatait is, a kedvezőeket és a kedvezőtleneket egyformán, elsősorban missziói szempontból értékelte. Hogy milyen meglepő és drága tapasztalatok voltak ezek számára, annak megragadó kifejezést adott a Balogh Ferenchez írott pásztori leveleiben, amelyekből nemcsak a magyar és a délkeleteurópai misszióügy iránti nagy szeretete érzik ki, hanem az a gyöngédség és felelősségérzet is, amellyel Balogh akkori személye életterheit segítette elhordozni, mint igazi lelki atya. „Az, Aki megnyitja és senki be nem zárja (Jelenések 3 : 7) — írja neki még Bukarestből, március 8-ról — csodálatos módon nagy kaput nyitott előttem a bemenetelre.” Hazaérkezése után röviddel (Glasgow, 1888 április 3-án) pedig a következőképpen summázza Balogh számára a magyarországi benyomásokat úgy is mint evangélista, úgy is mint jóbarát :

„Az Önnel való társalkodásom kedves emléke szívemben marad s nem halványodik. Milyen titokzatos intézkedése volt a Gondviselésnek az, hogy éppen abban a városban zárta le ajkamat, ahol olyan örvendetes megnyilatkozásokra vártam [t. i. Debrecenben]! Viszont a misszióknak talán a legrendkívülibb szakasza éppen az volt, ami ezután következett Magyarország délebbre fekvő részeiben. Mindig családótnak érzem magamat a miatt, hogy nem folytathattam az ottani munkámat még más városokba is, észak és kelet felé. Több oldalról úgy vagyok értesülve, hogy az evangelizáció Magyarországon különleges nehézségbe ütköző dolog, azonban a magam részéről állíthatom, hogy még nem találtam olyan munkamezőt, amely *készebb* volna mind a magvető, mind az arató számára. Nem tudom, mikor találkoztam melegebb befogadásával az ő, nagy Örömhír prédikáltatásának a maga egyszerűségében, komolyságában és szeretettől áradásában.”

„Személyes fájdalommal pedig [közben a B. F. egyik kisfia is súlyos beteg volt] tegye Önt egyre állhatatosabban vágyakozóvá az Úr Jézus szíve után. Amiképpen az Óceán befogadja a maga mélységeibe a föld minden folyóját és patakját, úgy zárja magába az Úr Jézus hatalmas szíve szeretettel minden mi gondunkat, bánatun-

¹ Révész M. u. o.

kat, sokféle nyomorúságunkat, a kicsiket és a nagyokat egyformán. Avagy nem Ő mondja-é: „Látván láttam az én népemnek nyomorúságát, amely Egyiptomban vagyon és meghallottam... kiáltásukat; sőt ismerem szenvedéseit“? (Exod. 3 : 7).“

Még 1888 november 26-áról is így ír Balognak, csaknem végrendeletszerűen, Glasgow-ból :

„Az Ön ifjú tanítványait bizonyára mind nagyban lefoglalják most a tanulmányaik. Én sohasem fogom elfelejteni mohón érdeklődő arckifejezésüket, tisztelettudó figyelmüket, és folyvást sajnálom, hogy a tolmácsolás stb. előre nem látott és kikerülhetetlen nehézségei miatt annyira el voltam zárva Debrecenben annak örömétől, hogy még több összejövetelt tartsak velük. Magyarország keresztyéni jövőjének reménysége igen nagy részben ezekkel a fiatalemberekkel áll vagy esik... A keresztyéneknek sokkal többet kellene imádkozniok különlegesen azért, hogy Magyarország és Erdély teológiai főiskoláinak növendékei közt legyenek megtérések és legyen igazi keresztyén lelki élet. Ön, kedves Uram, sok bizakodással végezheti nemes munkáját. Gyakran hallottam Önt tisztelettel és szeretettel emlegetni azok által, akiknek Ön tanára volt.“

2. Balogh Ferencnek viszont megadatott az az öröm, hogy még a Somerville életében, 1888 júliusában résztvehetett (György Endrével együtt) a Presbyterian Alliance londoni világgyűlésén a magyarországi református egyház félhivatalos képviselőjében (egyházunk akkor még a Világszövetségbe forma szerint nem tartozott bele), és ott tartott tömör, alapos és őszinté beszámolójának legvégén a világgyűlés élénk tetszésnyilvánításai közt elmondhatta : „A meztelen rationalismus pusztító korszaka lehányatlott tetőpontjáról és templomi szöszkeinkben nem uralkodik már olyan mértékben, amint húsz-harminc évvel ezelőtt uralkodott. Az evangéliom mindig növekvő erővel prédikáltatik és a hívő lelkészek száma növekszik. Hogy népünk eped hallani a váltságnak örvendetes üzenetét, saját tapasztalatából bizonysgot tehet arról Dr. Somerville, aki igen szigorú tél közepén, meglátogatta néhány gyülekezetünket.“¹ A július 10-i ülésnek, amelyen az európai kontinensről való beszámolók során a Baloghét is meghallgatták, éppen maga Somerville volt az elnöke s így a két kiváló embernek megvolt az a boldog élménye, hogy egyszerre jutott ki nekik és Magyarországnak a világgyűlés meleg ovációja.

Idehaza maga Balogh Ferenc irodalmilag — legalább eddigi tudomásunk szerint — nemigen foglalkozott a Somerville személyiségével és munkásságával ; de a skót pátriárka mély hatása félreismerhetetlen a Balogh további életében és munkájában, hosszú és áldott élete végéig (6 valamivel még magasabb életkorban, mint Somerville, 77 és fél év betöltése után szölyttatott haza, 1913 október 8-án). Rendíthetetlen bibliaisága, az Evangélium teljes és tiszta igazsága mellett való bátor kiállása mindvégig ugyanaz

¹ D. P. L. 1888 aug. 11. 273—274. l. A cikk Csiky Lajos által végzett szószertinti fordítása a Presbyterian Messenger júl. 20-i számában megjelent Balogh-féle beszámolónak.

maradt. Teológiai tanításának elsősorban éppen ezért volt szuggesztív hatása a debreceni főiskolai ifjúság legjavára hosszú évtizedeken át, amelyeknek során az evangéliumi ébredés szellemét, az élő és ható biblikus-református ortodoxiával *együtt* jóformán egyedül képviselte a debreceni Kollégium lelkészképzésében ; az ébredés szelleme és szüksége iránt ugyanis még a legmeggyőződöttebben ortodox és egyénileg legmélyebben kegyes tanártársainak, a nálánál jóval fiatalabbaknak sem volt elég érzékük. Ez volt az egyik oka annak, hogy Balogh mindhalálig, bármekkora tisztelet környezte is, eléggé elszigetelt maradt teológiai professzori és egyházközéleti működésében, az elszigeteltségből pedig az következett, hogy magára a teológus-ifjúságra tett hatása is amennyire szuggesztív volt, époly kevésbé bizonyult dinamikusnak (sok tekintetben hasonló lett ehhez a Kecskeméthy Csapó István kolozsvári helyzete is).

Más szerzőktől eredő megnyilatkozások a Somerville körútjáról elég bőven találhatók azon évek magyarországi egyházi és világi sajtójában ; többet már idéztünk is. Az egyházi sajtóban még egy kis exegetikai polémia is kerekedett Kálmán Farkas, Révész Mihály és Garzó Gyula között a Somerville mezőtúri Zákusbeszéde egy helyének értelmezése körül : a polémia maga nagyon érdekes és formáival, gondolatmeneteivel, egész beállítottságával a magyar református lelkészi képzettség akkori felső határára erősen jellemző, de a tárgya olyan kisjelentőségű részletkérdés, hogy e helyt nincs terünk részletes ismertetésére.¹ Az egyházi sajtó lelkes és elragadtatott nyilatkozatai mellett a világban is nem egyszer jelentek meg róla egészen meglepő hangú elismerések ; így pl. amikor a Szegedi Híradó ezt írja róla : „Krisztusnak ily magasztos istenítését csak a legszentebb iratokból lehet olvasni és a legkeneteljesebb ajkáról lehet hallani ; annál magasztosabban beszélni, mint ez a rajongó aggastyán, aligha képes valaki Krisztus legigazibb követői közül.“² Munkásságának speciális zsidómissziói oldala azonban nem keltett különösebb figyelmet, még kevésbé izgalmat : mindössze a nagyváradi tudósításban (Debreceni Gyula vallástanártól) olvasunk annyit,³ hogy a hatalmas templomi gyülekezetben „tudós rabbik, szigorú kritikusok, hírszomjas újságírók megerősített tábora várta, vajjon nem lesz-e antisemitikus színezte az előadásnak“. (!) Ez az előadás volt a nagyon sokszor elmondott „What Christianity owes to the Jews?“ — amelyben persze a felületes hallgató éppen ellenkezőleg inkább filoszemitizmust szimatolhatott!

Ezeknél *mélyebb* sajtóbeli megnyilatkozások, irodalmi megbeszélések *egyáltalán* nem kísérték a Somerville útját és bizonyosságtételeit. Ama napok s évek egyházi sajtóját nézegetve, az ember hajlandó azt hinni, hogy a magyar reformátusság érdekelt részére ez az egész evangelizáció inkább csak a gyorsan keletkező és époly

¹ L. D. P. L. 1888., a 349. skk., 429. skk., 431. skk. lapokon.

² Idézve (D. P. L. 1888.) 39. l. a szegedi evangelizációról szóló tudósításban.

³ D. P. L. 1888. 74. l.

gyorsan eltűnő világias szenzációk egy nemével hatott. Somerville körül sem ittlétekor, sem azután nem támadt még csak töredéke sem olyanféle eszmecsereknak s nézetkülönbségeknek, amilyenek félszázad mulva a Stewart Jakab magyarországi evangelizációit kísérték. Kritizálni legalább is a nyilvánosság előtt nem kritizálta senki, mindenki lelkesedett érte, de — úgy látszik — mindenki hamarosan napirendre is tért felette. Föltehető, hogy más presbitériumok is szavaztak neki olyan ékesen kicirkalmazott jegyzőkönyvi köszönetet, amelyet a Turgonyi Lajos indítványára a mezőtúritól kapott :¹

„kísérje őt áldásos útjában az a szeretet, az a ragaszkodás, az a megerdemelt tisztelet, mit részünkről tapasztalt, hirdesse Isten igéjét oly méltányló, hitbuzgó gyülekezet előtt, mint nálunk, hol templomunk falai nem voltak képesek befogadni az ezerekre menő hívőket, tartsa meg egyházunkat jó emlékében, amint egyházunk kegyelettel őrzendi emlékét mindenha s kitörölhetetlen betűkkel leend bevésve az egyes szívekbe, miket megvigasztalt, lelkekbe, miket felemelt, megerősített“.

De bizony ebben az érdekes dokumentumban éppen csak arról nincs szó, amit az előzmények után legjobban várna az ember : hogy a gyülekezetben *ébredés* támadt, hogy lelkek sokasága hagyta ott a tágas kapuhoz vezető széles utat és tért rá, tehát tért meg a megtartatás egyedüli útjára és céljához : Krisztushoz, mint egyetlen élethez, igazsághoz és üdvösséghez. Aminthogy éppen csak ugyanerről nem olvasunk egyéb, Somerville-lel foglalkozó magyar följegyzésekben sem... Egyebek közt azért sem lehetett ez más-ként, mert hiszen az evangelizáció felrázó hatásainak *azonnali rögzítésére s folytatólagos elmélyítésére* még a legkiválóbbak sem lettek volna alkalmasak és képesek a Somerville meglátogatta gyülekezetek lelkipásztorai közül.

3. Mégis tévedne az, aki azt hinné, hogy a körút hatása Magyarországra nézve *ennyiben* merült ki : *záporosó a forró sziklára!* Isten Szent Lelke valójában még akkor is emberi szemek előtt elrejtve dolgozik, amikor néha talán a „szenzáció“ külső formáit használja föl a maga céljaira. A nagy pünkösdi tömegébredésnek is, az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv bizonyossága szerint, kicsiny közösségekben lett egyházépítő és új világot formáló folytatása. A Somerville-evangelizáció „szenzációs“ hatásainak továbbfolytatódását az illető magyar gyülekezetek életében az eddig rendelkezésünkre álló adatok szerint nem tudjuk pontosan felmérni, de — amint már utaltunk is rá — lehetetlen ezeket a hatásokat igen erősen nem venni számításba akkor, amikor annak okait nyomozzuk, hogy a kilencvenes évek elejétől kezdve az evangéliumi ébredés ügye miért vett a magyar vidéken is, a nagy református tömeggyülekezetekben, lassan, de folyvást fokozódó s azután soha többé vissza nem esett lendületet.

Ennek az ébredésnek az *utazó evangelizáció* módszerével való

¹ Az eredeti, csak magyar szövegű irat máig megvan a Naplókötetkekhez mellékelve, Knight György birtokában. Kelt a mezőtúri egyháztanács 1888 febr. 21-i üléséből, kiadta 1888 márc. 28. Elekes Ferenc egyházi jegyző.

munkálásában pedig Szabó Aladár mellett legkorábban és leg-hosszabb ideig éppen az a két férfiú buzgólkodott, akik legjobban szívükbe fogadták (Balogh Ferencen kívül) a Somerville személyes hatását és gyújtó példaadását : *Szalay József és Fekete Gyula*. Mindkettő egy-egy pásztori élet áldott munkásságát tette le — hűséggel szolgálván saját kicsiny gyülekezetében is, az evangéli-zációban és a szórványmisszióban is — annak igazsága mellett, amit Fekete a Somerville első hatása alatt oly megkapó egyszerű-séggel mond meg : „Én úgy vagyok meggyőződve, hogy ha mi is magyar lelkészek így tudnók szeretni a Krisztust s így lelkesülni Ő érette, mindjárt más arculata lenne egyházunknak.”¹ Ennek a két alázatos és fáradhatatlan embernek évtizedekig tartott munkássága maga eléggé megmozgatta az alföldi magyar vidéket s a nyomukba lépőknek már egészen mély szántást tett lehetővé. A Somerville-től szintén erős hatásokat vett s vele Skóciába haza-térte után is kapcsolatban maradt Kecskeméti Ferenc és Révész Mihály nagy gyülekezetek lekipásztoraivá lévén, a misszió ügyé-nek nem szentelhették oda magukat úgy, mint az előző kettő, a mellett amazt világi politikai szereplése később más mezőkre sodorta, emezt pedig, mint biharnagybajomi lekipásztort, hosszas betegeskedés után bekövetkezett korai halál vitte el ; de irodalmi-lag mind a kettő igyekezett szolgálni az evangéliumi ébredés ügyét. A leghálásabb történettudományi s egyben egyházépítő feladat volna a Somerville hatásainak egyrészt a Szalay és a Fekete élete munkájában, másrészt a Somerville-től meglátogatott alföldi hatalmas gyülekezetek történetében részletesen is utána-nyomozni : alighanem sok meglepő jelenség derülne ki éppen az egyház legbensőbb életére vonatkozásban ; olyanok, amikről eddigi egyháztörténetirodalmunk — amely a múlt századot illetően eddig egyébként is feltűnően szegény, fölszínes és tervtelen — inkább csak véletlenül vett, ha ugyan egyáltalán vett tudomást.

Az is valószínűnek látszik — s a részletes vizsgálódás talán itt is tanulságos kapcsolatokat deríthetne ki —, hogy Somerville személyes hatása alatt jobban megerősödött a skót (szabadegyházi) és a magyar reformátusság kölcsönös érdeklődése egymás iránt s ez elsősorban a századforduló óta folyvást növekvő számú skóciai tanulmányi években vagy tanulmányutakban jutott kifejezésre. Az inverniss-i General Assembly-n tartott beszámolójában maga Somerville közölte azt az érdekes adatot, hogy a körútjában segítségére volt 28 tolmács közül 17 „a keresztyén bőkezűség által vitetett át Skóciába”.² Ebből a 17 tolmácsból azonban magyar, amint láttuk, nem volt több négynél-öttnél — amiből viszont az következik, hogy (amint már szintén említettük) Somerville sokkal több Skóciát járt cseh-morva atyafival ismerkedett meg, mint amennyi Skóciát járt magyarral. Ez az aránytalanság skótoknak és magyaroknak alighanem már akkor feltűnt s a korrigálása meg-kezdődött — ámbár, mint az első világháborúval és annak követ-

¹ D. P. L. 1888. 84. l.

² D. P. L. 1888. 213. l.

kezményeivel kapcsolatos fejlemények is megmutatták, magyar szempontból nem kielégítő eredménnyel!

Nagyobbik életrajzának írója¹ egy helyt így jellemzi Somerville-t : „A legnagyobb mértékben tágkeblű (catholic) lelkipásztor volt, menten minden szektás szellemtől; sokkal nagyobb volt a szíve, sokkal átfogóbb a szeretete és sokkal természetesebb a humora, hogysem a pusztán „egyházi férfiú” szerepében tetszelegtetett volna önmagának.“ „Egyházas“ póz csakugyan nem volt ebben a csodálatos hitű és életű Isten-emberében egy szikra sem, de éppen ezáltal tudta tenni a saját egyházának is, de az „egyházias“ pózba akkor különösen belémerevült magyar testvéregyháznak is a legnagyobb ébresztő szolgálatot. Mint az egyház minden más nagy ébresztőjét, őt is az a meggyőződés hatotta át — Isten titkos elevevégzésének érintése nélkül —, hogy „the present determines all the future“² örök jövődönk azon fordul meg, hogy *ma* felébredünk-e. Az Evangélium magyar reformált népének ma, 55 év multán sincs ennél fontosabb és sürgősebb hallani, hinni és cselekedni valója.

Révész Imre.

¹ *Smith* 65.

² *Smith* 64. l. Idézet Somerville egy 1868-i leveléből, Marianna leányához.

Jelenlegi énekeskönyvünk dícséret- és egyéb énekanyagának theologiai átvizsgálása*

79. Örvendjetek, keresztyének...

Tartalmilag igen értékes, kifejezése is csak néhol laposodik el. A különben is tetőpontot jelentő 4. strófában a 2. sort egészen fölösleges volt megváltoztatni, mert az eredeti („A titok mélységén bámulnak“) sokkal teljesebb erejű, kifejezőbb. A 2. strófa 3. sora az eredetiben: „*Ma ma* visszaszeresztetett...“ Mivel jobb ennél akár a „*ma, im*“ (1921), akár a „*ma már*“ (J.)?

Kár volna elhagyni, annál inkább, mert közkedvelt.

85. Imádandó Isten, e széles föld néked...

Nem vezet ugyan egészen a központba, de attól nem messze áll meg. Amit mond, az mind jó — csak nem elég. Bár teljesen magán viseli kora bélyegét, a mai református keresztyén is jó szívvel és épüléssel énekelheti. Közkedvelt volta miatt is kár volna mellőzni.

86. A csillagos égnek seregei ott fent...

87. Nagy az Úr, ki fényes házát építette...

Tipikusan természeti kegyességet énekelnek, kétségtelenül egészen rokonszenves formában. De evangéliumi ihletést még mellézköngéként is alig lehet belőlük kiérezni. — A korán elhalt ifjú Kleist F. A.-nak (1769—1797; nem tévesztendő össze a nagyobbik H. Kleisttel!) a maguk nemében sikerült és Lengyel Józseftől szerencsésen tolmácsolt tankölteményes himnuszai. Az 1921-es mind a kettőt megcsónkázva vette föl, a J. a 86-odikat teljesen visszaállította, a 87-iket teljesen elmellőzte, a F. az 1921-eshez hasonlóan járt el, az E. a 86-ból öt, a 87-ből hat versszakot vállalt. Egyes versszakai mind a kettőnek közkedveltek ma is, de nagy többségük nincs gyakorlatban s gyülekezeti éneklésre végképpen nem is alkalmas. Meg lehetne próbálni talán a kettőből egyet összeállítani, tekintettel teljesen azonos szellemükre és hasonló gondolatmenetükre.

* A XVIII. évfolyam 3. és 4. számaiban közölt tanulmány folytatása. A J. a volt jugoszláv királyságbeli, a F. a felvidéki, az E. az erdélyi magyar reformátusok énekeskönyve címének rövidítése. Szerk.

88. Isten, a roppant egeknek . . .

Mint a Pálóczi Horváth Ádám egyéb szövegeiben, itt is érdekesen fonódik össze a tankölteményi jelleg a biblikus hitvalló hanggal. Sajnos, a 2., 3., 4. versekben az imádságos hang teljesen racionalista színezetű filozófikus meditációba csap át. Himnikus lendület és biblikus íz tulajdonképpen csak az 1. és 6. versekben van. Nagy kérdés azonban, hogy ezeknek a kedvéért érdemes-e az egészet megtartani — s ha nem, lehetne-e (s hogyan?) átdolgozva megrövidíteni. Az 1806-os szöveget az 1921-es enyhén, a F. és az E. erősebben átdolgozta, a J. eredeti alakjában visszavette. Szerintem az eredeti szöveg nem olyan klasszikus és közkedvelt, hogy ne lehetne hozzányúlni — viszont a három átdolgozás egyike sem mondható minden tekintetben szerencsésnek. Figyelmet érdemlő változtatások azonban az 1921-ben és a F.-ben mégis vannak, de az E. átdolgozása, mely egyben jókora rövidítés is, 3. versszakában („Világosítsd hát elménket“) egészen sikertelen, sőt értelmetlen.

89. Adjunk hálát mindnyájan . . .

Dávid Ferencnek ez az éneke énekeskönyvünk egyik legrégebbi darabja ugyan és a szövege nagyon csekély változtatással maradt fenn mindmáig (csak a F. dolgozta át valamivel erősebben). Megtartását mégsem tudom javasolni, a következő okokból:

1. Szerzője később megtagadta Azt, akit itt még nyilván magasztal, t. i. a Szentháromságot (még amit itt Krisztusról mond, azt a konzervatívabb unitárius állásponttól is el lehetett mondani, de a Szentlélek istenségét D. unitáriussága első percétől kétségbevonta) és az igaz hitnek, a szent Evangéliom igaz értelmének ellene fordult.

2. A szöveg, bár theologiai szempontból nem kifogásolható, lendületlen, száraz, élményi erőtől nem fűtött.

3. A különösen mélabús dallam végképpen nem alkalmas hitvalló és hálaadó könyörgés szárnyául. Igaz, hogy XVI. századi, de kifejezetten *sírató* magyar dallam („Mint sír a fehér hattyú Meander vize partján . . .“).

Vizont kétségtelen, hogy a gyülekezetek (legalább a Tiszántúlon) máig szeretik — amiben ugyan a lélektelen megszokásnak is lehet jórésze!

Ha mégis megtartatnék, vissza kellene bele venni (a mai 4. és 5. versek közé) a már 1806-ban kihagyott, pedig örökké aktuális strófát:

*Ennyi sok romlásokban,
És sok vérontásokban,
A kegyetlen ördögnek
Ilyen nagy dühösségében
Tartsd meg a te táborodat
És te szentegyházadat,
A te gyarló fiaidat.*

90. Könyöröggünk az Istennek, szent Lelkének . . .

Huszár Gálnak tartalmilag, formájában és dallama szerint egyformán igen szép éneke, amelyet nagyobb mértékben még a F. sem mert átdolgozni, csak megkurtított. De az 1921-es is (szükségtelenül) kihagyta belőle a logikai összefüggésbe nagyon is beleillő, eredeti 4. versszakot:

*Te tanítád régenten a prófétákat,
Igazgatád ő nyelveket és írásokat;
Te tetted bölcsé a szent apostolokat,
Hogy megtérítsék te hozzád
Mind e széles világot.*

Szerintem ezzel a *versszakkal* együtt állítandó vissza, az 1806-os szöveggel (amelytől az 1921-es különben is csak parányilag tér el).

95. Kire nézzünk . . .

Jóakarattal, de éppen nem igazi hitvalló módon énekel. Amit Jézusról mond, az meg éppen nem kielégítő. Nem szólva arról a különös kifejezésről, hogy „Jézus: *hitünk koronája*“ — egyáltalán nem áll szentírási alapon a szerző, sem azzal, hogy Jézus „minden bajt eloszlat“ (v. ö. János 16:33), sem azzal, hogy bajainkban Ő csak „enyhet ad“ a biztatásaival (mennyivel többet mond erről a H. K. 26. kérdése!). Megtartását nem javasolhatom. Versnek eléggé formás volna és a F.-ben olvasható átdolgozása talán még formásabbra esztergályozta — de a fent említett bajon a különben szerencsés átdolgozás sem segített.

96. Nagy Isten, téged imád . . .

A különben jóemlékezetű Salamon Józsefnek theologiaiilag kritikán aluli szövege, amely föltétlenül mellőzendő. — Még a forma sem nyújt kárpótlást a tartalom sivárságáért. A F. próbált volna rajta segíteni, de annyira sikertelenül, hogy a nagy átdolgozás közben az eredetinek 3. és 5. strófáit (pontosan éppen a „legyen meg a Te akaratod“ és a „bocsásd meg a mi vétkeinket“ parafrazisait!) egészen egyszerűen kihagyta. — A dallamért szintén nem kár (lásd B. Szűcs Ferenc cikkét a Debreceni Protestáns Lap 1941 ápr. 1-i számában — e dolgozathoz csatolva!).

97. Te benned bízni, óh áldott Istenség! . . .

Bibliai és hitvallási szempontból alig van néhány elfogadható sora. Már az „Istenség“ megszólítás is mutatja a szellemet, amelyből keletkezett. Az 5. strófa nyílt megtagadása Isten ítélő szentségének. A 8. és 9. strófák racionalista-moralista illuzionizmusa az

önkéntelen komikumig jut el az „erény barátja“ megszólításban. Stb. stb. Megtartását nem javasolhatom. — A különben igen jeles nagyenyedi filozófus Mihályi Károlynak (aki nagy zeneértő is volt) egészen formás, itt-ott egyenesen szép verse, amely azonban pusztán ezzel a vonásával nem tudja feledtetni tartalmilag meg nem felelő voltát. Filozófikus önbuzdításnak persze egészen jó volna!

98. Mindenható! leborulva...

Egészen gyarló formában (melyen a F. átdolgozása nem sokat segített (egészen lehetetlen tartalom. Föltétlenül mellőzendő. (Szerzője, Szilágyi Ferenc egykori kolozsvári tanár, a Sz. Sándor történettudós apja, különben is époly kevéssé volt poéta, mint hitvalló lélek.)

102. Jertek, áldjuk az ég s a föld Urát...

F. Varga Lajosnak ez a verse theologiaiilag még a Fejesénél is (101.) sokkal üresebb és szintelenebb, formszépségben szintén messze esik amattól. Minden kár nélkül mellőzhető.

103. Óh mindenütt jelenvaló...

Ennek a Pósa-versnek, ha lehet, még gyarlóbb és üresebb a hitvalló tartalma, mint a 100. dicséreté, bár formailag ez is egészen csinos. Veszteséget semmiesetre sem jelentene az elhagyása.

104. Istenemhez száll az ének...

Fejesnek ez a verse, formai szépsége mellett, tartalmilag is sokkal mélyebb, legalább is melegebb, élményszerűbb, mint 101. dicsérete. E miatt megtartandónak gondolnám, de meg kell kockáztatnom azt a, lehet, egészen laikus megjegyzést, hogy a szöveg napsugaras derűjéhez teljességgel nem talál a mélabús mártírdallam.

105—160. A katekizmusi énekek

egyenként való külön theologiai elbírálásra nem szorulnak, mert általában véve mind híven adják vissza és írják körül a Heidelbergi Káté gondolatmenetét. Itt tehát az egyes darabok megvagy meg nem tartása felett a döntő szót át lehetne adni az esztetikai értékelésnek. Az alant következő megjegyzések épp ezért egészen summásak lesznek s jórészen laikus vélemény-nyilvánításra fognak szorítkozni.

105. Fő boldogságom tartom én ebben...

106. Jó és igaz, óh szenteknek szente...

107. Atyám, ki felhozod a te napodat...

108. Tökéletes volt minden tekintetben...

Száraz tanszerűségük miatt kár nélkül mellőzhetőek.

109. Én nem perlek...

Lengyel József egyik legmélyebb darabja, föltétlenül megtartandó. De az 1806-os szövegét vissza kell állítani, mert az 1921-es teljesen szükségtelenül javítgatta, elsikkasztván belőle a legsúlyosabb fordulatok egyikét: „*ha megfog a törvényben írt átok*“.

110. Szívemen fekszik terhes adósságom...

111. Jézus, téged magasztalunk...

Lengyel Józsefnek kevésbé sikerült darabjai, amelyeken a Benedek Mihály igazításai sem segíthettek, úgyszintén nem lettek jobbakká az 1921-esben egy-egy strófa kihagyásával sem. Tisztára versbeszedett katekizmus mind a kettő, a 111. még Lengyelnél szokatlanul formátlan is. Nyugodtan mellőzhetőek (annak ellenére, hogy a J. az utóbbit, eredeti formájába visszaállítva meghagyta).

112. Uram, a te igéd nekem...

Lengyelnek ismét egy sikerült darabja, kedves, formás, első és utolsó strófájában mély és közkedvelt. Megtartandónak gondolom, azzal a két indokolt apró javítással, amelyet az 1921-es tett az eredeti szövegen.

113. Óh, láthatatlan mennyei felség...

Újból egy száraz, melegség, lendület, sőt biblicitás nélküli Lengyel-darab. Annak ellenére, hogy a J. felvette, én nyugodtan mellőzhetőnek gondolnám.

114. Atya Úr Isten, rólad vallást tészek...

Itt legföljebb egy hajszállal adott L. különbet az előbbinél. Nincs különösebb ok a megtartására, még olyan „átdolgozásban“ sem, amelyet a F. vitt végbe rajta. A J. mellőzte is.

115. Dícsérjük hálaadással...

Megint egy olyan darabja Lengyelnek, amelyet nem igen lehet mellőzni, hiszen egyes sorai egyenesen szállóigékké lettek népünk ajkán. Átdolgozásnak leginkább csak a 2. strófa három utolsó sorában volna helye, a többi maradhatna nyugodtan az eredeti formájában (a 4. strófában kár volt félni még a J.-nak is a „nyavalyától“ s a F.-ben és az 1921-esben olvasható átdolgozások egyébként sem voltak túlságosan megokoltak).

117. Jézus, örömet érzek szívembe'...

Megint egy, kár nélkül mellőzhető Lengyel-darab.

118. Krisztus, felkent fejedelem...

Lengyel ezt is erősen kicirkalmazta dogmatikailag, de eléggé kerek és formás. Mivel a Krisztus hármastiszteletéről szóló nagy és sajátosan kálvini tan van benne megénekelve s a gyülekezetekben tudtommal kedvelik, esetleg megmaradhatna.

119. Úr Krisztus, ki vigasságnak...

120. Az Úr Jézus Krisztus, bár meg nem foghatjuk...

121. Nagy örömeire szolgál szívünknek...

Keresztesi e darabjaiban semmi olyan érték nincs, ami megokolná megtartásukat. A J. nem tudni, miért vette föl éppen a valamennyi közt legszárazabb 119-et.

122. Óh Úr Jézus, áldassál...

Itt sokkal sikerültebben dolgozott Keresztesi. Különösen az 1. és a 4. verse mély és szép, ezek miatt el lehet vállalni a sokkal kevesebbet érő másik kettőt is. Eredetileg van még két verse (az eredetiben a 3. és az 5.), ezek közül az utóbbit, ahogyan a J. cselekedte, érdemes visszavenni:

*Átkozott keresztjára
Mídon felfeszítettél,
Törvény átkos szájára
Örökös zárt vetettél,
S mikor magadra tevéd,
Bűnünk terhét elved.*

Az utolsó strófa utolsó két sorának 1921-esbeli átdolgozása elég ügyes, de nem volt rá föltétlen szükség nézetem szerint.

123. **Óh Jézus, ki a váltság munkáját...**

124. **Jézusunk holt teste...**

Két sikertelen, nyugodtan elejthető Keresztési-darab.

125. **Óh Úr Jézus egeknek nagy királya...**

Ez az eredetileg igen esetlen formájú Keresztési-darab elég ügyes átdolgozáson ment ugyan át az 1921-esben, de még így is legföljebb az 5. versszakában van annyi igazi áhítat, hogy ezért *esetleg* megtartatást érdemelne.

126. **Óh Jézus, ki már megdicsőültél...**

Itt sem ügyetlenül dolgozta át Keresztésit az 1921-es, de itt legföljebb csak *egy* versszak — éppen az átdolgozott 4. — miatt (meg a 3-nak utolsó soráért) lehetne szó *talán* a megtartásról.

127. **Megzendül nyelve közöttünk mindennek...**

Keresztésinek ezt a szövegét az 1921-es tetemesen átdolgozta, de az által jobbá nem tette. Nem jelentene kárt a mellőzése.

128. **Úr Isten, tőlünk végy dicséretet...**

129. **Mily nagy vidámsággal...**

Gyengék, mellőzhetőek. Az utóbbi „javítva” még gyengébb lett. („Új létre?”)

130. **Teljes az oly embernek boldogsága...**

Leginkább csak a 4. (az eredeti szövegben 5.) strófájáért érdemelne megtartatást. Az egészen nem sokat segített a különben helyvel-közzel sikerült 1921-es átdolgozás.

Révész Imre.

Dr. Földváry Antal: Aurelius Augustinus püspöknek a pogányok ellen Isten városáról írt huszonnégy könyve. I. kötet (I—V. könyv). Budapest, 1942. 362 l. Ára: 10 P.

E könyv ismertetését nem lehet és nem szabad pársoros sablonos ismertetéssel, bírálattal vagy dicsérettel elintézni. Nem lehet ezt tenni sem a könyvvel, sem a vele kapcsolatos problémákkal.

Először is hangsúlyoznunk kell, hogy amikor Dr. Földváry Antal Ágoston-fordítás-sorozatba kezd, ezzel felbecsülhetetlen szolgálatot tesz nemcsak a magyar — eddig elég szegény — Ágoston-irodalomnak, nemcsak az egyháztörténet-irodalomnak, de a theologia minden ágának is. A reformátorokon kívül számunkra alig van olyan theologus-egyházatya, aki minden mai vallásfelekezetnek olyan sokat mondhatna s akit mindenki annyira magáénak tartana s aki a *mai embernek* olyan sokat adhatna, mint Ágoston. A választás is, hogy Földváry Ágostonnak ezt a művét fordítja, igen szerencsés volt, hiszen a *Confessiones*-nek már van négy magyar fordítása (Medgyesi Pál, Pongrácz József, Vass József és legújában Földváry Antal könyve megjelenése után Balogh József), a *Soliloquia* is több fordításban ismeretes (Erdődi János, Dr. Némethy Ernő), de Ágostonnak ezt a nagyon sokat emlegetett könyvét csak egyetlen magyar fordításban ismerjük. Ez „Szent Ágoston Hippói Püspöknek az Isten Városáról írt XII. Könyve. A Maurinusok és Stange kiad. nyomán ford. a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája.” Három kötet. Pest, 1859—1860.

Mivel ilyen nagyjelentőségű sorozatról van szó, már az első kötet ismertetésével és bírálataival hosszabban kell foglalkoznunk.

Földváry Ágoston életét 14 oldalon írja meg. Hogy egy ilyen kötet elején rövid életrajz is van, az helyes, de nem ártott volna, ha ennek megírásához forrásként kritikai életrajzot és tudományos feldolgozást

használt volna fel, Ő ugyanis Vass Józsefnek a Vallomások elé írt életrajzát és Possidius „Vita...“-ját használja csak forrásként. Még inkább kifogás alá eshetik *tudományos szempontból* az, hogy Földváry Vass József fordítását idézi az életrajzban és nem az eredeti latin szöveget, vagy annak *hű* fordítását, s az is, hogy a nagy ágostoni kérdéseket fel sem veti, azt tudniillik, hogy a *Confessiones* mennyiben tekinthető *önéletrajznak* s hogy Ágoston életrajzához még milyen más elsődleges források találhatók és használandók fel. Itt legalább érintenie kellett volna Ágoston ifjúkori művei és Vallomásai között található „*ellentmondásokat*“, amely kérdésnek igen gazdag európai irodalma van s amelyre Balogh József a Parthenon-sorozatban nemrég megjelent fordítása előszavában bőven utal is.

Másik kifogásunk az, hogy nem szól Földváry egy szót sem Ágoston *theológiájáról*, sőt Ágoston *egyház- és theologia-történeti* — sőt mondhatjuk: *irodalomtörténeti* — hatásáról sem. (Ágoston hatása saját korában; a középkorban; Kempis—Dante—Petrarca; a reformátoroknál; Luther, Kálvin és Zwingli egyaránt tanítómesterként tisztelték s különösen a kegyelemről és az egyházzól szóló tanban igen messze követték is; filozófusoknál pl. Leibniz theodiceája; nagy íróknál: Erasmus—Rousseau—Goethe, a janzenizmusban; és Ágoston magyar hatása: Bethlen Miklós és II. Rákóczi Ferenc). Nem szól Földváry arról sem, hogy Ágoston miért nem csak „*katholikus szent*“, sőt hogy éppen ott miért hallgatnak sokszor róla és tanításairól s hogy *ma* és *mi* mit tanulhatunk tőle. (Itt meg kell ismét jegyeznünk, hogy Ágoston magasan felette áll a *mai* vallásfelekezeti versengésnek, őt senki egyoldalúan magának le nem foglalhatja és ki nem sajátíthatja). Véleményünk szerint ilyen kérdések tömör tárgyalása, vagy legalább megemlítése az egyetemes tájéko-

zódás és tájékoztatás szempontjából igen hasznos lett volna, bár e hiányt a későbbi kötetekben még pótolni lehet.

A rövid életrajz után Földváry felsorolja Ágoston összes műveit. Itt mindenütt magyarra is lefordítja a könyv címét és zárójelbe teszi az erdéli latin könyvcímét. Fordítva talán jobb lett volna. Néhány könyvcímfordítás kifogásolható. (A bűn megbüntetéséről: De peccatorum meritis; evangéliumok összhangjáról: De consensu Evangelistarum stb.).

Ezután Földváry a kutató számára igen helyesen felsorolja Ágoston műveinek kiadásait. Itt megemlíthette volna a magyar Ágostonfordításokat.

Felsorolja aztán Földváry az Ágostonról szóló nevezetesebb európai irodalmat. Itt — ami ugyan érthető is — az utolsó tíz év európai Ágoston-irodalmát már nem hozza. Ebben a fejezetben közli aztán a magyar Ágoston-irodalmat is, mégpedig — igen helyesen — a római katolikust is. Ez a felsorolás azonban igen erősen hiányos. Szerintünk a fordítónak meg kellett volna kísérelnie, hogy összeszedje az Ágostonról szóló teljes magyar bibliografiát; meg kellett volna említenie a Vass József-fordítás problémáit (költői szépség és a szöveghez való nem pontos alkalmazkodás). E helyt, ha nem is a teljes magyar Ágoston-irodalmat adom, de mégis megkísérlem annak általam ismert adatait felsorolni:

Ez a felsorolás nem teljes, mert Ágostonról természetesen megemlékeznek az összefoglaló egyháztörténelmi, filozófiai, valláspszichológiai és valláspedagógiai művek is, de pl. komoly tanulmányszámba menő megemlékezés van Ravasz László Homiletikájában, Murakózy Gyula Diadalmas életében stb. Aztán sok — néha nagyon értékes — kisebb tanulmány lehet a folyóiratokban is, ezek közül a katolikus folyóiratokat egyáltalán nem nézhettem át. A Földváry által említett Papini-Révay, Huberman Miklós, Brisits Frigyes, Babura László, Lippay Lajos, Kiss Albin könyveken, illetve tanulmányokon kívül a magyar Ágoston-irodalomhoz még pótlásul a következőket szedtem össze:

Medgyesi Pál: Szent Ágoston val-

lomása. Debrecen, 1632. Angolból fordította.

Erdődi János: A léleknek Istennel való magános beszélgetései. Debrecen, 1689.

Pongrácz József Confessio-fordítása. Veszprém, 1842.

Szlávik: Ágoston és Rousseau vallomásai. Protestáns Szemle, 1897.

Stuhlmann Patrik: Confessiones S. Augustini, Nicolai Bethlen et Francisci Rákóczi II. Budapest, 1897.

Dr. Tüdős István: Tanulmányok Augustinus tanrendszeréből. Pozsony, 1903.

Dr. Tüdős István: Az egyház Augustinus tanrendszerében. Theológiai Szaklap, 1903. és 1905.

Vass József Confessio-fordítása, 1916. és 1925.

Eőri János: Szent Ágoston elmélkedései. Tata, 1928.

Murakózy Gyula: Augustinus két élete. Protestáns Szemle, 1930.

Révész Imre: Ágoston. Protestáns Szemle, 1931.

Babits Mihály: Ágoston. 1917. Az „Ezüstkor“ kötetben.

Dr. Némethy Ernő: Szent Ágoston hippói püspök. A léleknek Istennel való magános beszélgetéseinek könyve. Budapest. Második kiadás, 1937-ben.

Rácz Jenő Ferenc: Aurelius Augustinus világnézete. Gyula, 1937.

Különösen meg kell azonban említenünk *Balogh Józsefnek* igen széles körű és igen alapos tanulmányait az Ágoston-kérdéssel kapcsolatban. Több tanulmánya nem is Magyarországon és nem magyar nyelven jelent meg. Tőle a következő tanulmányokat sorolhatjuk fel:

Balogh József: Vasa lecta et preciosa. Doktori disszertáció. Budapest, 1918.

Balogh József: Szent Ágoston, a levélíró. Budapest, 1926.

Balogh József: Voces Paginarum... Leipzig, 1926.

Balogh József: Augustins „alter“ und „neuer“ Stil, a „Die Antike“ kötetben. Berlin, 1927.

Balogh József: Szent Ágoston vallomásai. Budapest, 1943.

Ismételjük, hogy nem tartjuk *teljesnek* az itt felsort irodalmat sem, de érdemesnek tartottuk ennek összeszedését is.

Ami a *fordítást* illeti, köztudomású, hogy Ágoston tolmácsolni nagyon nehéz feladat. Balogh József

most megjelent Confessio-fordításában nem szégyenli bevallani, hogy Ágoston harminc évén át kísérte életútján, több tanulmányt írt előbb róla, és csak aztán adta ki a Confessio-fordítást, de azt is úgy, hogy a legjobb angol-francia-német fordításokat is állandóan szem előtt tartotta. Hogy Ágostont tolmácsolni nagyon nehéz, ezt jól tudja Földváry is, aki „Isten városáról írt könyv” címen előszóként hat oldalas bevezetést ír s ebben külön is foglalkozik a „civitas” szó jelentésével és a De civitate könyv problémájával. Itt azonban ismét nagyon hasznos lett volna egyetemes tájékozódás és tájékoztatás szempontjából az eddigi tudományos nézeteket legalább felsorolni, hogy *minek tartották* eddig ezt a könyvet: történelembölcseletnek, az apologetikus irodalom legszébb kivirágzásának, egy letűnő kor zárókövének, vagy egy új kor nyitányának. Fontos lett volna a „műfaj” tisztázása, s aztán *civitas Dei* és az *egyház* összefüggésének kérdése, a két civitas viszonya és megvalósulása. Vajjon ez a könyve Ágostonnak búcsúszó vagy prolegomena, a gyakorlati theologus, vagy apologeta könyve-e ez, vajjon az „egyház és állam” kérdésének tisztázása-e, vagy sokkal inkább a keresztényen anthropologia, christologia, theologia és különösképpen soteriologia, egyszóval: dogmatika és etika együtt és egyszerre, mint Kálvin Institutioja, vagy — nagyon modernül meghatározva — polemikus publicistika, vagy még inkább történet-theologia?

A fordításról csak annyit, hogy az elég jó. Külön filológiai és theologiai szempontból részletesebben lehetne vele ugyan foglalkozni, de ez egy könyvismertetés keretét meghaladná. A fordítás általában gördülékeny, jó magyar és erőteljes nyelvezetű, eléggé hű az eredeti szöveghez és gondolkozáshoz, bár nyelvművészeti szempontból a fordítónak fejlődésre van szüksége.

Végül még egy dolgot kell megemlíteni, ami már nem tartozik a könyvhöz és annak ismertetéséhez. Ma ismét erősen előtérbe került az „*únio*” kérdése az egyházak között. Ebből a szempontból a komolyan vett — tehát sem *reklámnak*, sem *hatalmi kérdésnek* nem vehető — szempontból is nagy szolgálatot

tehet ez a könyv a *közös* keresztény kincs tolmácsolásával. Az egységet ugyanis a multban is kell keresni s annak megvalósításához nagyon fontos egymás nagy értékeinek alapos és komoly ismerete.

Az egész összegezőeképpen elmondhatjuk, hogy jó munkát végzett a fordító, igen nagy feladatra vállalkozott, s ha a kritika sok mindent kifogásol is, mégis dicséretet érdemel. Várjuk nemcsak a Civitas Dei további könyveinek folytatását, de Ágoston többi műveinek kiadását is.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

A magyarországi keleti egyház szervezésének kérdése.*

A trianoni békeszerződés mintegy 50,000 görög-keleti vallású állampolgárt hagyott meg a csonka hazának. Ezek jórésze magyar nemzeti-ségű volt. A volt karlócai metropoliát a délszláv királyság autokephal orthodox egyháza, a nagyszembenit a romániai autokephal patriarchátus olvasztotta magába. Sikertült húsz év alatt az unionált ruszoknak mintegy harmadát is visszatéríteni az újonnan alakított csehszlovák orthodox keleti autonóm egyházba. A csonka haza egyetlen szabályszerű orthodox püspöke a budai szerb püspök volt, aki a világháború előtt a karlócai metropoliához tartozott, a trianoni korszak óta pedig a szerb autokephal egyház hierarchái között foglalt helyet. Az elmúlt két évtized folyamán többször felfigyelt a magyar közvélemény az *önálló magyar keleti egyház szervezésének kérdésére*, nem egyszer valamilyen botrány következtében. Mert a csonkahazai görög-keletiek csekély számuk következtében nem jutottak el odáig, hogy *autokephal és autonóm magyarországi orthodox keleti egyházzá* szervezkedjenek. Csekély számuk sem a kormányokat, sem a közvéleményt nem

* BERKI Feriz: *A magyarországi orthodox keleti egyház szervezése*. Írta: — hit-tudományi főiskolai tanár. Budapest 1942. A Budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskola Kiadványai I. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 80 142. lap. — Ugyanaz görögül is: Φερτζ Φρ. Μπερκυ. 'Ορθόδοξως τῆς ἐν Οὐγγαρία 'Ορθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἄθηνα: 1942.

mozgatta meg. Hogy ezen a téren milyen *sajndátatos mulasztás* volt a jövőre nem gondolni és nem számolni a „revízió“-val, az ma mutatkozik meg. Milyen jó lett volna, ha az 1938 óta bekövetkezett események visszahozta keleti hitűeket egy *megszervezeti és autokephal magyarországi keleti orthodox egyház* ölelhette volna magába!

Az anarchikus állapotokon igyekeztek segíteni akkor, amikor egyes görög eredetű egyházközségek a Germanosz nyugateurópai érsek, illetve az egyetemes pátriárka védnöksége alá helyezkedtek (1936. évi szept.). Az 1938-tól napjainkig történt visszatérések következtében ez a helyzet állott elő:

A ruszin egyházmegye mellé odasorakozott az erdélyi román és a déli szerb tömegű keleti egyház. A régi erdélyi metropoliából egyik püspöki székhely sem került vissza, ellenben az újonnan alapítottak közül három: a kolozsvári, nagyváradi és máramarosi. Közülök csak a kolozsvári folytatja működését. A délvidéken a bácsi püspökség került vissza. Van tehát összesen négy keleti püspökségünk (a budai, bácsi, munkácsi és kolozsvári), amelyek külföldi felsőhatóságokkal függenek össze. Kivülök itt vannak a trianoni korszakból az egyházfőnélküli magyar egyházközségek is, amelyekhez kell számítani az erdélyi mintegy 52 magyar görög keleti egyházközséget. E magyar gyülekezeteket nem lehetett semmiféle idegen főségnek alávetni, mert a hazai román vagy szerb egyházhoz való csatolásukkal ez történt volna.

A keleti orthodox egyház életét hazánkban (a történelmi Magyarország területén) a XVIII. századtól kezdve királyi akarat irányította és szabályozta úgy, hogy nemzetiségi tömegeinek nemzeti-politikai szervezete is volt. A felső beavatkozás kezdettől a legutolsó időkig nagy szerepet játszott, olyat, amelyet a keleti orthodox egyház principiumai valójában nem engedtek volna meg (pl. két autokephal —egy román és egy szerb — keleti egyház *egy államban*). Az udvar magyarellenes politikájában lelte ez magyarázatát.

A magyarságnak és a keleti orthodox egyháznak közös nagy kérdése: *milyen legyen az új rend, amely mindkettő lényegéből folyó érdekének*

megfelel (a magyar állam érdekeinek, illetve a magyar népiségű vagy nyelvű keleti orthodox keresztények magyarságának biztosítása, illetve az *egyháznak* lényegéből folyó egysege, autokephalitása és autonómiaja). Kívánatos lenne az *egyetlen* és minden nemzetet magábfoglaló *magyarországi autokephal autonom keleti orthodox egyház*, amelyik nem nemzetiségi-politikai eszköz, hanem *Egyház* lenne. E cél felé rögös az út. A kormány józanságára vall, hogy nem akar az erőszak eszközához nyúlni, jóllehet akadna törvényeink között olyan, amely az állami kezdeményezést lehetővé tenné. Ezideig annyi történt, hogy a magyarorszag és (a fő nélkül maradt) magyar egyházközségek élére az államfő a *Declaratorium Illyricum* 20. §-a alapján Sawatyi prágai érsekkel egyetértésben Dr. Popoff Mihály nagyprépost személyében érseki adminisztrátort nevezett ki (1941. ápr. 12.). A jövőben szükséges papok képzésére — eddig csak külföldön tanulhattak — Budapesten hittudományi főiskolát állítottak fel, amelyben a különböző nemzetek fiaiból (az I—II. évfolyamon) jelenleg majdnem 50 theologus nevelkedik.

Berki Feriz mind egyházának, mind a magyarságnak nagy szolgálatot tett könyvével, amelyből az egész hazai keleti-orthodox kérdést és a magyarországi önálló keleti orthodox egyház szervezésének problémáját megismerhetjük. Az I. részben történelmi áttekintést ad a legrégebb időtől a balkáni es egyéb orthodox keleti vallású népek bevándorlásáig (a XIV. századig), 9—16. lap. Ugyancsak történelmi áttekintés a II. rész anyaga is, amelyben a Csernojevics Arzén pátriárka vezette bevándorlásig viszi az olvasót (1690), 17—44 lap. Általános áttekintés után külön foglalkozik a szerb, a román és a ruszin, illetve a görög eredetű egyházterületek kérdéseivel. A III. rész az 1690-től a keleti egyháznak a magyar törvényhozás által történt (1790) elismeréséig vis benünket (45—72. lap). A IV. rész tartalma az 1790-től Trianonig terjedő idő (73—132. lap), míg az utolsó V. napjainkkal zárul (133—138. lap).

Gondosan összegyűjtötte mind a királyi rendeleteket, mind a törvény-cikkeket, mind pedig a kormány-

rendeleteket. Tudomásom szerint nincsen olyan könyvünk, ahol ily hézagpótlóan együtt volnának a keleti orthodox egyház életét eddig szabályozó intézkedések. Természetesen legtöbbször csak summázások, kivonatok formájában. Dícséret illeti érte a szerzőt. Arra hivatott, hogy ezt a kérdést még részletesebben is tárgyalja és ne hagyja aludni a magyarországi közvéleményt, amíg ez a kérdés mind *állami*, mind *egyházi* szempontból meg nem oldódik — mindkét érdek számára kielégítő módon. Az *orthodox keleti egyház igen tevékenyen* (és sajnos a magyarországi protestáns egyházaknál sokszorta tevékenyebben) *résztesz a nyugati protestáns országok egyházai vezette oekumenikus mozgalmakban*. Az autokephal balkáni egyházak általunk nem is sejtett módon és mértékben érvényesítették diplomáciai befolyásukat országuk javára — a nyugati protestáns népeknél. Az orthodox keleti theologia és egyházi élet csöndes, de annál alaposabb *megújuláson* megy át. Sok mindent lehetne itt mondani még arról, hogy *miért* kell nekünk erre fölfigyelnünk és ezekkel a kérdésekkel — a keresztyén oekumené szellemében — magunknak is foglalkoznunk. Nemcsak római katolikus-protestáns, de görög-keleti protestáns kérdések is vannak. Keresztyéni szeretet és hazaszeretet vezette *érdeklődésünkkel* tartozunk segítségére lenni azoknak, akik ezt a kérdést jól szeretnék megoldani. Berki theologiai igazgató könyvét igen alkalmasnak tartom mind az érdeklődés fölkeltésére, mind a kérdésben való tájékozódásra.

(Budapest.)

Dr. Pákozdy László Márton.

Joó Sándor: A húsvét homiletikuma. (Debrecen, 1942. 146. old.)

Ha a könyv tartalmát keresztmetszetben akarjuk adni, azt így foglalhatjuk össze: miként Jézusban a Krisztust a feltámadás mutatja meg a hit számára, úgy a hit mértéke és lényege a *feltámadás*-hit, ésugyanígy minden igehirdetés lényege, mértéke és méltósága az, hogy a feltámadásról szóló bizonyosságtevés, és az egész igehirdetésnek csak azért van értelme, mert Jézus Krisztus feltámadott. Ez a

gondolat húzódik végig a könyv három részén.

Az első rész arról szól, hogy miképpen akarta a múlt századbéli és sok részben a jelenkori magyar igehirdetés is a feltámadás megtörtént tényét igazolni, illetve elfogadhatóvá tenni a történelmi apológia, az analógiakeresés és a feltámadás elszellemiesítése segítségével. A szerző mellétekinteteket nem ismerő komoly határozottsággal mutatja meg az Ige világosságában, hogy az igehirdetésnek nem az a feladata, hogy védelmezze vagy bizonyítsa és elhíhetővé tegye a feltámadás tényét, mert ezt bebizonyítani nem lehet, hiszen túl van az emberi szellem megismerési körén; szükségtelen is, mert a cél nem az, hogy a prédikáció elhíthesen valamit, hanem, hogy hithez vezessen, ez pedig más, mint az elhívés. De káros is a bizonygatás, mert elveszi a figyelmet az egy szükséges dologról. Különösen szép része a könyvnek, ahol kifejti, hogy a feltámadás a történelemben végbemenő, de isteni, tehát történetfeletti esemény és így azt történelmi módszerekkel megközelíteni nem lehet. Az igehirdető feladata, hogy a történet síkjába betörő egyszeri és páratlan eseményről, mely felszínre hozza Jézus Krisztus életének és halálának igazi értelmét, de amelyben bennefoglaltatik az ember üdvössége is, — bizonyosságot tegyen.

A második részben a húsvéti homiletikum jelenére utal a szerző, mely abban áll, hogy a feltámadott Jézus Krisztus ma is él és munkálkodik és ez az élő Krisztus ugyanaz, aki fel is támadott. A húsvéti bizonyosságtevés második igazsága ez: Jézus él.

A húsvéti igehirdetés tartalmának harmadik része: Jézus eljön! Eljön, mert feltámadott. Három kérdéstről beszél ezzel kapcsolatban. 1. A halálból való feltámadás. A halottak feltámadásáról szóló keresztyén tanítás nem azonosulhat semmiféle racionális-romantikus-liberális filozófiai vagy költői tanítással, mert ezek figyelmen kívül hagyják a halál kérdésének központi vonását: a bűnt. Éppen a bűn legyőzése eredményezi a valóságos, tehát a testből és lélekből álló emberi személynek feltámadását. 2. A lélek halhatatlanságáról

vallott filozófiai tanításokat veszi vizsgálat alá és megállapítja, hogy egyik sem a Szentírás értelmében vett halhatatlanságot tanítja, nem is taníthatja és nem is oldja meg ezt a kérdést, mert a lélek halhatatlansága nem vehető önmagában, hanem csak Krisztussal, az Ő feltámadásával való viszonyban, és éppen ezért hitkérdés, mely a prédikációban is csak mint ilyen jelenhet meg. 3. A testi feltámadás kérdése. A feltámadást nem lehet elszellemiesíteni, de nem lehet a test *anyagához* kötöttnek sem tekinteni. A test lényege támad fel, de nem annak anyaga. Kiváltképpen kifejező képeket használ itt a szerző a Szentírás tanításának megértésére. E részhez kapcsolódik az új ég és új föld várása, mely amennyire személyes és kozmikus jelentőségű, éppen annyira közösségi jellegű is. Ezzel a fejtegetéssel záródik a könyv.

Részletes ismertetést adtunk, mert a könyv megérdemli, hogy felhívjuk rá a figyelmet, és minél többen kedvet érezzenek annak elolvasásához. A Szentírás nagy valószínűségét és mégis tartózkodó szelidségét hűséges átadásban kapjuk a könyvben. Benne mindazok a kérdések tárgyalás alá kerülnek, melyek a feltámadással kapcsolatban megszülethetnek az igehirdetőben.

(Árpástó.)

Kozma Tibor.

Procès-verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes 29 Novembre — 6 Décembre 1936. Publiés par les soins Président Prof. Hamilear S. Alivisatos. Athènes (Impr. „Pyros“ S. A.) 1939, lex. 8° 540 lap.

Ami tőlünk keletre van, arról, sajnos, keveset szoktunk tudni. Amikor egyszer külföldön beszélgetés közben azt mondtam, hogy mi századokon át védtük a Nyugatot, egy hívő professor azt válaszolta, hogy ezzel szemben nálunk akadt el a protestantizmus Kelet és Dél felé vivő útján. Hogy mennyiben volt igaza, azzal itt most ne törődünk. Tény az, hogy sokszor érdektelenséget tanúsítottunk a görögkeleti egyház ügyei iránt. Jóformán senki sem vette észre, hogy az orosz katasztrófa milyen belső theologiai újjászületésen vitte át az orosz keresz-

tyénséget több neves képviselője (pl. Berdjajev) személyében. Arra se sokat figyeltünk, hogy a keleti és déli orthodoxia a fejünk fölött, bennünket megelőzve sietett résztvenni a különböző ökumenikus mozgalmakban és a nemzeti érdekeket szolgáló „egyházi diplomácia“ terén milyen eredményt ért el a nyugati népeknél.

Ez a kötet, az első görögkeleti theologiai kongresszus jegyzőkönyve, nagyon alkalmas arra, hogy meglepésekkel szolgáljon annak, aki kezébe veszi. Már a külsejével is megnyeri figyelmünket és rokonszenvünket. A legfinomabb papíron, nagyon gondos, többnyelvű szedéssel, igen ízléses beosztással kopogtat érdeklődésünk ajtaján ez a nagy lexikon-oktáv kötet. — A könyv két részre oszlik. Az első a kongresszus történetével, előkészítésével foglalkozik. Adja az idevágó hivatalos levelezéseket, meghívásokat, a kongresszus munkarendjét, szervezetét, működését stb. és a kongresszuson résztvevőknek pontos jegyzékét, akik a nyolc görögkeleti theologiai fakultás vagy főiskola (Athén, Bukarest, Kissinew-Jassy, Cernauti, Belgrád, Szófia, Páris, Varsó) tanárai közül kerültek ki, vagy az orthodox egyház-nagyok közül. Megfigyelőként azonban mások is résztvehettek (observateurs): három római kath. pap élén Christophe Dumont atya nevét látjuk; az anglikán egyházat Rev. W. H. Dumphy (amerikai ág) és Rev. R. Reymer (angol ág) képviselte. A német és svájci protestantizmus is képviseltette magát: D. H. Koch königsbergi, Tiersch göttingai, F. Lieb zürichi egyetemi tanárok és Schofer lelkész révén. — A görögkeleti egyházakkal valóban szomszédos protestantizmus nem volt jelen a kongresszuson. Ebben az első részben találhatjuk meg a kongresszus megnyitását elhangzott összes beszédeket, válaszokat, üdvözléseket stb. a teljes görög, francia stb. szövegben, el egészen az ebédi köszöntőkig. — A pontosság valóban teljes (7—112. lap). Erdemes ezeket is elolvasni, hogy betekintést nyerjünk az autokefal görögkeleti nemzeti egyházak egymással való érintkezésének egész módjába, levegőjébe. Ezt a részt egy csoportfénykép zárja le.

A tulajdonképpeni theologiai közlemények a 115. lapon kezdődnek. Első csoportjuk a theologiai tudománynak a görögkeleti egyházban lévő helyével foglalkozik. Oly sok értekezésről van szó, hogy kénytelen vagyok a szerzők nevére és a címekre szorítkozni. Prof. P. Bratsiotis (Athen): Die Grundprinzipien und Hauptmerkmale der orthodoxen Kirche (115—134). — Prof. B. Vellas (Athen): Bibelkritik und kirchliche Autorität (135—143). — Prof. E. Antoniadis (Athen): Die orthodoxen hermeneutischen Grundprinzipien und Methoden der Auslegung des Neuen Testaments und ihre theologischen Voraussetzungen (143—174). — Prof. Kartaschoff (Paris): Die Freiheit der theologisch-wissenschaftlichen Forschung und die kirchliche Autorität (175—185). — Prof. Higoumène Cassien (Bésobrasof) (Páris): Introduction spéciale au Nouveau Testament (Remarques de méthodologie: 185—193). — Chrisostomos, atheni archiepiskopos: Die äusseren Einflüsse auf die Orthodoxe Theologie im XVI. u. XVII. Jh. (193—208). — Prof. K. Dyovouniotis (Athen): Die Äusseren Einflüsse auf die orth. Theologie, besonders seit der Eroberung Konstantinopels (209—231). — Prof. D. Balanos (Athen): Die neuere orth. Theologie in ihrem Verhältnis zur patristischen Theologie und zu den neueren theologischen Auffassungen und Methoden (232—237). — Prof. Florovsky (Paris): Patristics and Modern Theology (238—242). — Prof. Dimitrievitch (Belgrád): La mission de la Science Théologique pour l'éclaircissement de la conscience ecclésiastique (242—249). — Az előadások egy másik csoportja az egyház kérdéseivel foglalkozott: Prof. H. Alivisatos: Ist die Einberufung einer ökumenischen Synode möglich? (256—264). — Prof. D. Balanos: Zu dem Problem der Einberufung einer ökumenischer Synode (264—268). — Prof. St. Zankow (Szófia): Die prinzipiellen Schwierigkeiten der Abhaltung eines ökumenischen Konzils (269—283). — Prof. E. Granitch: Das Problem der Einberufung der ökumenischer Synode (283—287). — Prof. V. Sesan (Cernauti): Die

Einberufung einer ök. Synode (288—297). — Prof. H. Alivisatos: Wie verständigen sich die verschiedenen orthodoxen Kirchen über allgemeine und cilige Fragen (Kalenderreform, Ehe der Geistlichen, Fasten etc.) im Falle eines Aufschubs des ök. Konzils? (297—300). Prof. B. Gheorghiu (Cernauti): Die Kalenderfrage (300—308). — Prof. H. Alivisatos: Die Kodifizierung der Kanones und ihre Bedeutung (308—310). — Prof. V. Sesan: Revision der Kanones und anderer kirchlichen Normen, sowie deren Kodifizierung (310—323). — Prof. J. Goscheff (Szófia): Die Revision der liturgischen Texte und die heutige liturgische Gesetzgebung der orthodoxen Kirche (324—328). — Prof. H. Alivisatos: Die Frage der äusseren und inneren Mission der orthodoxen Kirche (328—332). — Prof. D. Moraitis (Athen): Aus der Inneren Mission der Orthodoxen Kirche Griechenlands (Predigt und Katechese) (332—339). — Prof. B. Ispir (Bukarest): La mission dans l'Église Orthodoxe (339—342). — Prof. N. V. Arseniew (Varsó): Das christliche Abendland der Gegenwart und der Geist der Orthodoxen Kirche (Berührungen und Befruchtungen) (342—347). — Prof. Th. M. Popescu (Bukarest): L'Église et la culture (347—360). — Prof. B. Zenkowsky (Paris): Église et Culture (361—370). — Prof. H. Alivisatos: Kirche, Staat und Volk vom orthodoxen Standpunkte aus (370—389). — Prof. St. Zankow: Kirche und Staat (Thesen des Referates, 389—399). — Prof. M. Zzykine (Varsó): L'Église Orthodoxe et le Droit International (400—426). — Prof. H. Alivisatos: Die biblische und historisch-dogmatische Begründung der soziaethischen Aufgabe der Kirche vom orthodoxen Standpunkt (427—435). — Prof. S. Jonescu (Bukarest): Le Christianisme et les problèmes sociaux-économiques (435—441). — Prof. G. St. Pascheff (Szófia): L'Église et les problèmes sociaux (442—447). — Prof. N. Cotos (Cernauti): Die Notwendigkeit einer orthodoxen theologischen Zeitschrift (451—454). — Ezek után a zárógyűlés beszédei, különböző ünnepségek, fogadások anyaga következik. A kongresszus határozato-

kat is hozott (463—467): további kongresszusok tartásáról, a kánoni törvények kodifikálásának és a liturgiák egységesítésének szükségességéről, egy görögkeleti teológiai tudományos folyóirat alapításáról (melyhez a szükséges összeget a cernauti metropolita táviratilag azonnal följánlotta a saját zsebéből!), a II. kongresszusnak Bukarestben való megtartásáról, az ökumenikus világmozgalmakban való tevékeny részvételről, az öv. (1939-re tervezett, de meg nem tartatott) kongresszus munkatárgyáról: 1. Az orthodox hit forrásai: a) Szentírás, b) tradíció; 2. Az egyház szociális feladata. Egy egész oldalon közli azoknak a külföldi lapoknak a címét, amelyek megemlékeztek a kongresszusról; magyarországi nincs közöttük. Gazdag névmutató (511—518), görög (519—522), francia (523—528), német és angol (529—540) tárgymutató zárja a tartalomjegyzék után (507—510) a kötetet.

A tanulmányok rengeteg érdekes kérdést vetnek föl. Sajnos, még futólag sem érinthetjük ezeket. Ez az ismertetés csak fölhívás akart lenni a könyvvel való megismerkedésre. A megnagyobbodott Haza nagyszámú görögkeleti keresztényt ölel magába. Vannak érintkező és surlódási felületeink. — Mindenképpen hív ez a könyv! Meglepo a megújulásnak, az ébredésnek levegője. A megnyitó előadás komoly bűnbánati hangokat érintett: a görögkeleti egyház hosszú, évszázados, majdnem napjainkig tartó széthullási idejéről szól (42., 55., 67. lap). Meglepo az európai és a protestáns szellemi, teológiai élettal való „up to-day“-kapcsolat (el egészen Barthig!). Az egész kötet dicséretreméltó teljesítmény.

(Budapest.)

Dr. Pákozdy László Márton.

Földváry Antal: A magyar református egyház és a török uralom. Budapest, 1940. 8°, 214 l., ára: 8 pengő.

Ha a XVI. század talán a leginkább átkutatott területe is egyháztörténetünknek, mégis sok új vonást lehet még e képbe belevenni és sok megoldatlan kérdést lehet közelebb vinni a megoldáshoz. Földváry Antalnak is — ahogy az

Előszóban is mondja — nem az volt a célja, hogy *megoldja* a címben kitűzött feladatot, hanem az, hogy gondos *adatgyűjtés* által a kérdés leendő megoldását elősegítse. Így aztán valóban méltán használja Bod Péter szavait: nem úgy ír, amint kellett volna, hanem csak amint lehetett.

Így nézve az egész művet, azt szerencsés problémaválasztásnak, gondos és alapos anyaggyűjtésnek és sikeres megoldásnak mondhatjuk. Ismerteti a török véleményét a keresztényekről, a XVI—XVII. sz. magyar református teológusainak véleményét a törökről, a török szereplését a protestáns költészetben, imádságokban és egyházi törvényekben, majd szól a török bíráskodásáról, a törököknek a keresztény hitre való téréséről — viszont a keresztényeknek a török hitre téréséről is —, a templomok sorsáról, a török kegyetlenkedéseiről, végül próbálja megoldani a török vallási türelmének nehéz kérdését és a protestánsok iránti ügyvélti kedvezőbb eljárását, s vázolja, hogy a hódoltságban milyen volt a református és a római katolikus egyház egymáshoz való viszonya. A felszabadítás utáni helyzet rajzával zárul a dolgozat.

Igen nagy az a terület, amelyet Földváry Antal átkutatott. A feladat megoldása pedig annál nehezebb volt, mivel ebben a vonatkozásban *dogmatikus* nézetek alakultak ki s a fentmaradt adatok és tények pedig sokszor teljesen összeegyeztethetetlenek és egymásnak ellentmondóak. Szerző pedig — ezt is meg kell mondani dicséretére — a legnehezebb utat választotta feladata megoldására, mivel nemcsak az eddig ismert tényeket, forrásokat és véleményeket szedte össze, ami szintén nem kis munka, hanem áttanulmányozta a vonatkozó közel két század, főleg teológiai, de egyéb irodalmi termékét is és ezek ismerete és ismertetése alapján hoz sok új vonást és színt a témába. A mult elfelejtett, vagy e kérdés eddigi tárgyalásainál — Takács Sándor, Salamon Ferenc, Szekfü stb. — eddig figyelemre nem méltatott teológiai írótak szólaltat meg, sőt nem egy esetben egyes egyházközségek történetét, vagy levéltári anyagát is felhasznál

nálja. Ismeri eléggé a folyóiratokban megjelent idevonatkozó forrásokat valamint a gyűjteményes kiadásokat is.

Kifogásként lehet azonban felhozni, hogy nem ártott volna, ha a szerző bevezetésként vázolta volna a török európai terjeszkedését és általában az európai lelkületet és a „török-félelmet“ visszatükröződő irodalmat. Nem ártott volna, ha a kor „lelkét“ iparkodott volna még jobban megérteni, ha a kor nagy theodiceáját és a kor szinte gyakran rajongásba átsapó forró apokalyptikus megnyilatkozásait is

vizsgálta és vázolta volna. Elég itt utalnunk e szempontból Cordatus füzetére és Károlyi Gáspár Két Könyvére. A stílus néhol kenetes, máskor meg a szerző szubjektív érzelmeit is elmondja, apológiába és polémiába csap át, ahol ugyan érvelése helytálló, de az egész nem való mégsem tudományos könyvbe.

Végezetül és értékelésül azonban mégis elmondhatjuk: komoly, alapos és lelkiismeretes munka, amely a fiatal szerző nagy készültségéről, szaktudásáról és szorgalmáról tanúskodik.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

Semur Vaudois. Journal de l'église nationale. Paraissant chaque samedi. Lausanne. Hírlapnagyság, számonként 4—6 lap terjedelemben. 62. évfolyam, 1942. második félév.

A „Vaudi Magvető“ Svájc egyik legnagyobb és legnépesebb kantonja (Vaud) református egyházának lapja. Általános jellegű szociális-humanista szelleme és ökumenikus érdeklődése szabja meg. Két fő témaköre van, melyeknek kialakulásában természetesen a rendkívüli idők is közreműködtek: a menekültek problémája és a keresztyén egyházak (elsősorban az európai keresztyén egyházak) sorsának figyelemmel kísérése. A humanizmus és az ökumenizmus ápolása történelmi örökség, melyről a svájci protestantizmus éppen napjainkban nem mondhat le. A „menedékjog“ Svájc legnépesebb történeti hagyománya, s ezt nem szabad feladni még akkor sem, ha a külföld ezért esetleg megtorló intézkedésekkel fenyeget. A lap ennek a gondolatnak nagy harcosa. „La Suisse reste terre d'asile et traite avec humanité ceux qui sont venus se réfugier chez nous“ (46. szám). Ennyi áldozatot vállalni kell akkor, amikor a háború nagyobb borzalmaitól Svájc meg tudott menekedni. Ez az isteni gondviselés arra inti a svájciakat, hogy ne tekintsek olyan privilégiumnak a békét, amelyet kedvökre élvezhetnek, hanem erkölcsi komolysággal, hangos mulatozásoktól tartózkodva fejezzék ki a szenvedő emberiséggel való szolidaritásukat. A svájci civilizáció és kultúra három hagyományos alappillére a „tanácsház“, az iskola és a templom. Mindháromnak napjainkban is szilárdan kell állania. Svájc a szabad gondolat, Isten szabad tiszteletének földje volt mindenkor. Elég okunk van halára azért, hogy ezt ma sem veszélyezteti senki. Sok külföldi államban szomorú, sőt szörnyűséges példákban látjuk, hogy mennyit kell ma szenvedni a gondolat és az istentisztelet szabadságáért. A svájci protestantizmus irányát elsősorban az etikai és nem a dogmatikai érdeklődés szabja meg. E tekintetben legtöbb rokonságot mutat a francia protestantizmus azon ágával, melyet a „Christianisme social“ képviselt. Különbösen is meleg testvéri

kapcsolatok fűzik a francia protestantizmushoz, különösen egy Élie Gounelle vagy Marc Boegner személyén keresztül.

A lap *vezércikkei* időszerű egyházi, kulturális és társadalmi kérdésekkel foglalkoznak. Általában a kollektív életérzés és életszemlélet fontosságát hangsúlyozzák, melynek megnyilatkozási formái a tiszta család és a másokkal való szociális törődés. A szociális érdeklődés fejlesztését szolgálja a négyhetenként mellékelt „szociális lap“ („*Notre page sociale*“) is. E lap szakszervezeti, biztosítási stb. kérdésekkel is foglalkozik s többek közt itt jelent meg E. Brunner elvi fejtegetése is a keresztyén gazdasági rendről (Fondement d'un ordre économique chrétien. 46., 50. sz.). A folyóirat minden száma hosszan foglalkozik a *menekültek kérdésével*. Ismerteti a menekültek számát, testi-lelki állapotát, elhelyezését, ellátását, életmódját, munkáját, szórakozását, lelkigondozását. Ugyancsak mindegyik szám váltakozva bő beszámolót hoz a *keresztyénség helyzetéről* egy-egy európai államban. A lap megbízható hírszolgálatra következőben tiszta képet nyerünk az angol, francia, német, holland, balti, norvég, svéd stb. egyházak küzdelmeiről és állapotáról. Talán ez a lap legérdekesebb és legértékesebb része, annál is inkább, mert ma nincs olyan forrásunk, ahonnan ezeket az ismereteket megszerezhetnénk. A *nagyobb tanulmányok* témája változatos (Keresztyén színpad, Asztrologia és keresztyénség stb.), alkalmoszerű (Izrael titka, Reformáció, Zsinati beszámoló, Karácsony stb.), máskor pedig egy-egy svájci egyház ismertetésével foglalkozik (Glaris, les Grisons kanton stb.). A cikkeket sokszor hangulatos, jól sikerült képek éliként. A „*Notre église*“ állandó rovat Lausanne és a Vaud-kanton egyházi híreivel foglalkozik. „*Informations*“ fejrát alatt egyházi, missziói, segélyezési, konferenciái, diakóniai, theologiai, személyi stb. híradásokkal találkozunk. A lap minden száma közöl *vasárnapi iskolai* elmélkedést és *hoz könyvismertetést*. Az utolsó oldal változatos tartalmú *hirdetések* számára van fenntartva.

(Debrecen.)

Lukács László.

Joh. de GROOT

A múlt év december hava 16. napján, egy könnyebb influenzát hordozva, váratlanul beálló szívgyöngegség következtében elhunyt az utrecht-i egyetem kiváló ótestamentum-professora. Katedráját — Dr. A. Noordtzij utódként — 1936-ban foglalta el. Megelőzőleg a groningai egyetem professzora volt. Komoly tudását hívó személyiség hordozta. Az utolsó száz év kritikai tudományosságának minden komoly eredményét birtokolva és magáénak vallva igyekezett a Bibliának mélyebb értelméhez eljutni és eljuttatni. Professzori székfoglalóját Exegetica címmel tartotta. Hangsúlyozta benne az eddigi horizontális vonal exegetizálásának munkáján túl az ú. n. „vertikális vonal exegetizálásának” szükségességét, a mélyremenő hívő keresést és hallgatást. Több kommentár-kötetet hagyott maga után. Mint vallástörténész foglalkozott a bibliánkívüli, főleg szíriai vallásokkal is. Az elsők között mutatott rá a rasz-samrai leletek bibliai-vallástörténeti jelentőségére. Legutóbb nekem megküldött munkája a Dr. G. van der Leeuw szerkesztette „De Godsdiensten der Wereld” című gyűjteményes vallástörténeti kézikönyv számára készült és a hetiták, kánaániták, főnincsiak, rasz-samra és a szíriaiak vallásával foglalkozik. Aránylag fiatalon hunyt el. Halála nagy veszteség mind egyetemre, mind a theologiai tudomány számára. Az utrecht-i magyar diákok igaz barátjukat és tanácsadójukat veszítették el benne.

Dr. Pákozdy László Márton.

A *Coetus Theologorum* előadó ülései. Budapestben február 19-én előadást tartott Dr. Nagy Mária

„A vétek megítélése a gyermekkorban” címen. Ugyanott március 19-én Dr. Fónyad Dezső monori lelkész adott elő „Az ígéhirdetés falun” címmel. Debrecenben február 22-én D. Dr. Révész Imre püspök tartott előadást A. N. Somerville skót evangélizátor magyarországi útjáról. Előadását lapunk jelen számában közöljük. Március 23-án Dr. Kathoná Géza nagymenyéri lelkész olvasta fel Debrecenben „Károli Gáspár történelmi világgépének szerkeszete és eredete” című tanulmányát.

Csikesz Sándor emlékkünnepély. Csikesz Sándor tanítványai és barátai február 18-án Csikesz Sándor sírjánál kegyeletesen emlékeztek meg a felejtethetetlen professzorról. Az emlékbeszédet D. Dr. Ilyés Endre egyetemi m. tanár, lelkész-képzőintézeti tanár tartotta.

Új egyetemi magántanár. Dr. Koncz Sándor honvéd főlelkész a Debreceni Tudományegyetem hit-tudományi kara magántanárává habilitálta a 19. és 20. század vallástudományi és dogmatikai rendszerei c. tárgykörből. Próbaelőadását márc. 10-én tartotta. Dolgozatának címe: Hit és vallás. A magyar református vallástudományi theologiai kibontakozása és hanyatlása.

Új theologiai magántanár. A pápai theologiai akadémián Tóth Kálmán zánkai lelkész magántanári vizsgálatot tett az ószövetségi tudományok szakcsoportjából febr. 25-én. Dolgozatának címe: Sámuel próféta az Isten embere.

A debreceni lelkész-képzőintézet új igazgatója. A tiszántúli református egyházkerület közgyűlése a D. Dr. Kállay Kálmán lemondásával megüresedett lelkész-képzőintézeti igazgatói tisztre Dr. Vasady Béla egyetemi tanárt, folyóiratunk fő-szerkesztőjét választotta meg.

A kiadóhivatal üzenetei

Kimutatás a Theologiai Szemle 53,735. sz. esekkszámáján történt újabb befizetésekről: Budapesti Református Gimnázium Tanári Könyvtár 10 P, Egyetemes Konvent segélye 500 P, Kultuszgkormány segélye 595.50 P. Theologia Akadémia (Budapest) 6.70 P, Ószövetségi Szeminárium (Debrecen) 10 P, Szabó Dezső (Tiszasas) 12 P, Dr. Victor János (Budapest) 9 P, Csutora Ibolya (Budapest) 3 P, Református egyház (Tiszafüred) 9 P, Gyányi Károly (Nagyszékely) 4 P, Varga Miklós (Gégény) 4 P, Nagy Kornél (Dunaalmás) 6 P, Ábrahám Kornél (Apácaszakállás) 4 P, Szabó Kálmán (Ete) 6 P, Szuchovszky Gyula (Budapest) 6 P, Dr. Soós Béla (Debrecen) 6 P, Református gimnázium (Hajdúnánás) 9 P, D. Soltész Elemér (Budapest) 6 P, Füle József (Bicske) 7 P, Pusztai Sándor (Magyarhomorog) 7 P, Bilkei Papp István (Budapest) 6 P, Zsilli János (Budapest) 4 P, Orth Imre (Biharpüspöki) 6 P, Varga Tibor László (Avasfelsőfalu) 4 P, Nagy József (Porozló) 6 P, Református Gimnáziumi Könyvtár (Mezőtúr) 9 P, Főiskolai Nagykönyvtár (Sárospatak) 10 P, Kövér Árpád (Tornalja) 7 P, Dr. Papp Gusztáv (Újpest) 5 P, Scholz László (Budapest) 6 P, Perjesi Ferenc (Tatabánya) 7 P, Borzsák Sándor (Újpest) 4 P, Dr. Wiczián Dezső (Sopron) 7 P, Komjáthy Aladár (Tárkány) 6 P, Dr. Miklós Ödön (Nagysepely) 6 P, Kövér Pál (Ziliz) 6 P, Dr. Agyagási Sándor (Garamvezekény) 6 P, Solymossy József (Báránd) 12 P, Dr. Dezső László (Szombathely) 6 P, Református egyház (Békés) 10 P, Dr. Csomár Zoltán (Kisrád) 7 P, Nagy Balázs (Csépa) 4 P, Református egyház (Mezőtúr) 5 P, Pomothy Dezső (Nagykanizsa) 5 P, Makó Dezső (Erdőbénye) 2 P, Vizaknai Tamás (Szekszárd) 4 P, Réti Gyula (Cigánd) 8 P, Református egyház (Hajdúbagos) 10 P, Dr. Kiss Tihamér (Sepsiszentgyörgy) 6 P, Kollégiumi Könyvtár (Kecskemét) 10 P, Simon Ernő (Dunapataj) 9 P, Csávás Sándor (Bojt) 6 P, Bíró Ernő (Zsámoly) 6 P, Sértő-Radics István (Mezőberény) 9 P, Református egyház (Berettyóújfalu) 11 P, Dr. Pákozdy László (Budapest) 4 P, Molnár Ferenc (Debrecen) 2 P, Czeglédy Sándor (Cegléd) 10 P, Béczy K. József (Tiszaásvány) 7 P, Dr. Ravasz László (Budapest) 3 P, Dr. Tomay Dezső (Derecske) 6 P, Borbáth Dániel (Kolozsvár) 6 P, Eng Fülöp (Ószivac) 6 P, Jakus Gábor (Kiskunlacháza) 5 P, Makay Kálmán (Alsóvadász) 27 P, Tantó János (Megyaszó) 10.10 P, Református egyház (Sarkad) 26.70 P, Református egyház (Nádudvar) 17 P, Református egyház (Tiszaszentimre) 27 P, Csokonai József (Bagamér) 10 P, Evangélikus Vallásnevelőtestület (Budapest) 18 P, Orgoványi György (Huszt) 4 P, Tótlós György (Szilágykapos) 6 P, Református egyház (Szekszárd) 7 P, Református egyház (Kuncsorba) 9 P, Boross Kornél (Nemesoroszi) 6 P, Református egyház (Rétközberencs) 27 P, Református egyház (Furta) 22 P, Czeglédy István (Nagysalló) 6 P, Porzsolts István (Nagykálló) 10 P, Kis Boáz (Vértessacska) 6 P, Református egyház (Berettyószentmárton) 10 P, Egyetemi Könyvtár (Debrecen) 9 P, Református egyház (Doboz) 27 P, Perjéssy László (Nemesbikk) 7 P, Arany Dénes (Decs) 7 P, Szenes László (Debrecen) 6 P, Barra Zoltán (Vajkóc) 3 P, Kabai István (Nagybánya) 8 P, Kalmár Kálmán (Komárom I.) 4 P, Pályi János (Garamlők) 4 P, Gócza József (Jász Kisér) 7 P, Kiss Péter (Miskolc) 5 P, Rózssai Tivadar (Sátoraljaújhely) 4 P, Gaál István (Csicser) 6 P, Molnár Károly (Mezőtelegd) 2 P, Tőkés Tibor (Köröslő) 6 P, Geréb Pál (Nagyborosnyó) 6 P, Református egyház (Kiskunlacháza) 10 P, V. Bátorkeszi Kiss Sándor (Budapest) 6 P, Dr. Kapi Béla (Győr) 27 P, Jánossy Imre (Nagyhodos) 12 P, Kertész Márton (Vajdakamarás) 6 P, Draskóczy László (Csepel) 7 P, Martin Miklós (Tokaj) 6 P, Nagy András (Kolozsvár) 6 P, Dr. Bodoky Richárd (Budapest) 27 P, Seress Béla (Hódmezővásárhely) 6 P, Kállay Imre (Hajdúnánás) 4 P, Református egyház (Gyügye) 27 P, D. Veress Jenő (Székesfehérvár) 27 P, Csontos Jenő (Hencida) 6 P, Meskó Dezső (Nagyida) 6 P, Dr. Halmi János (Gyömrő) 27 P, Nagy Dániel (Balsa) 4 P, Bakó Gyula (Besenyőd) 6 P, Pókos Ferenc (Debrecen) 4 P, Takács Károly

Budapest) 9 P, Evangélikus Egyházegyetem (Budapest) 9 P, Szőke Imre (Budapest) 6 P, Bódi Mihály (Nyüved) 6 P, Temesváry Kálmán (Vámosladány) 5 P, Pázsit József (Rahó) 5 P, Sárospataki Főiskola Széniori Hivatala 108 P, Református egyház (Nagyrábé) 27 P, Mónus Ferenc (Hódmezővásárhely) 5 P, Tiszántúli egyházkerület Sajtóalapja 500 P, Református egyház (Tiszanagyfalu) 7 P, Apostol Elek (Hajdúnánás) 6 P, Református egyház (Pocsaj) 25 P, Protestáns Katonai Egyházközség (Debrecen) 10 P, Református gimnázium (Karcag) 4 P, Evangélikus Vallásnevelőintézet (Budapest) 18 P, Tildy Zoltán (Szeghalom) 27 P, Kiss Dániel (Sárbogárd) 7 P, Tánzos Dezső (Csokonyavisonta) 10 P, Eng Fülöp (Ószivac) 8 P, Németh László (Abádszalók) 6 P, Kerekes János (Nagykálló) 6 P, Református gimnázium (Kisújszállás) 10 P, Egyetemi Nyomda (Budapest) 10P,

MÁV-MENETREND

Személyszállító vonatok érkezése Debrecenbe	Személyszállító vonatok indulása Debrecenből
2 ó 45 p : Csap—Nyíregyháza.	4 ó 15 p : Püspökladány—Buda- pest keleti.
4 ó 37 p : Sepsiszentgyörgy— Máramarossziget. (Sebesvonat.)	4 ó 47 p : Budapest nyugati pu. (Sebesvonat.)
7 ó 20 p : Nagyvárád.	5 ó 05 p : Nagyléta-Vértes.
7 ó 27 p : Érmihályfalva.	5 ó 07 p : Nyíregyháza—Csap— Szerencs.
7 ó 29 p : Nyíregyháza.	5 ó 08 p : Füzesabony.
7 ó 36 p : Püspökladány.	5 ó 27 p : Nagyvárád.
7 ó 41 p : Tiszalök.	5 ó 37 p : Szatmárnémeti— Királyháza.
7 ó 50 p : Tiszafüred.	5 ó 48 p : Tiszalök.
8 ó 08 p : Nagyléta-Vértes.	6 ó 20 p : Ungvár.
8 ó 18 p : Nyíregyháza. (Sínautó.)	7 ó 55 p : Nyíregyháza—Szerencs— Miskolc.
9 ó 04 p : Csap.	8 ó 20 p : Budapest keleti. (Sínautó.)
10 ó 40 p : Máramarossziget— Királyháza.	11 ó 45 p : Budapest nyugati pu. (Személyvonat.)
11 ó 40 p : Budapest nyugati. (Gyorsmotor.)	11 ó 50 p : Szatmárnémeti. (Gyorsmotor.)
14 ó 20 p : Budapest nyugati. (Személyvonat.)	1 ó 52 p : Füzesabony.
15 ó 11 p : Szerencs—Nyíregyháza.	13 ó 56 p : Nagyléta-Vértes.
15 ó 56 p : Budapest keleti. (Sínautó.)	14 ó 30 p : Máramarossziget.
17 ó 35 p : Balmazújváros.	14 ó 40 p : Ungvár.
17 ó 37 p : Nagyvárád.	14 ó 45 p : Balmazújváros.
17 ó 42 p : Tiszalök—Hajdúböször- mény.	14 ó 52 p : Hajdúböszörmény— Tiszalök.
18 ó 10 p : Nagyléta-Vértes.	14 ó 57 p : Nagyvárád.
18 ó 16 p : Szatmárnémeti. (Gyorsmotor.)	16 ó 05 p : Nyíregyháza. (Sínautó.)
20 ó 27 p : Füzesabony.	18 ó 26 p : Budapest nyugati. (Gyorsmotor.)
21 ó 28 p : Nyíregyháza—Ungvár.	18 ó 32 p : Nagyvárád.
21 ó 37 p : Nagyléta-Vértes.	18 ó 33 p : Püspökladány.
21 ó 45 p : Kőrösmező—Máramaros- sziget—Szatmárnémeti.	19 ó 18 p : Tiszafüred.
22 ó 01 p : Nagyvárád.	19 ó 24 p : Nagyléta-Vértes.
22 ó 31 p : Budapest nyugati. (Sebesvonat.)	19 ó 49 p : Nyíregyháza.
22 ó 55 p : Püspökladány.	19 ó 51 p : Nyírábrány— Érmihályfalva.
	22 ó 41 p : Szatmárnémeti—Kőrös- mező—Sepsiszent- györgy.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU

Eine Vierteljahrsschrift. Begründet von D. Alexander *Csikesz*.
Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft Reformierter Theologen —
Coetus Theologorum.

Schriftführer : D. Béla *Vasady*, Debrecen.

Verantwortlicher Schriftleiter : D. Alexander *Czeplédy*, Debrecen.

Mitredakteur : D. László *Módis*.

Geschäftsführer : D. Dr. I. *Farkas*, Debrecen, Központi Egyetem.

Schriftleitung, Debrecen, Ungarn, Központi Egyetem.

Für unverlangte Rezensionsexemplare wird keine Haftung übernommen.

Abonnementspreis : jährlich RM 6. —, 6 francs suisses.

Einzelpreis : RM 2.—, 2 francs suisses.

INHALT :

STUDIEN :

- I. *Révész*, Ein Kapitel von der Historie der Erweckung in der ungarischen reformierten Kirche. Die Evangelisationsreise A. N. Somerville's in Ungarn (1887—1888).
- I. *Révész* : Theologische Untersuchung unseres Gesangbuches.

REZENSIONEN * THEOLOGISCHE NACHRICHTEN.

THEOLOGICAL REVIEW

Founded by the late Prof. A. *Csikesz*, D. D. Published quarterly by the
Coetus Theologorum — Fellowship of Theological Work in the Reformed
Church.

Editor in Chief : Prof. Béla *Vasady*, D. D.

Editor : Prof. Alexander *Czeplédy*, D. D.

Editorial & Management Office : Debrecen (Hungary), Központi
Egyetem.

CONTENTS :

STUDIES :

- I. *Révész*, A Chapter from the History of the Awakening in the Hungarian Reformed Church. A. N. Somerville's Tour in Hungary (1887—1888).
- I. *Révész* : A Theological Estimate of Our Hymnary.

BOOK REVIEWS * THEOLOGICAL NEWS.

REVUE DE THÉOLOGIE

Fondé par Alexandre *Csikesz*. Publié par *Coetus Theologorum* — Communauté
de Travail des Théologiens Réformés. Paraissant tous trois mois.

Rédacteur en chef : Béla *Vasady*.

Rédacteur : Alexandre *Czeplédy*.

Rédaction et administration : Debrecen (Hongrie), Központi Egyetem.

SOMMAIRE :

ETUDES :

- I. *Révész*, Un chapitre de l'histoire du réveil dans l'église réformée hongroise. Le voyage de A. N. Somerville en Hongrie (1887—1888).
- I. *Révész* : Une révision théologique des nos cantiques.

COMTE RENDU * NOUVELLES THÉOLOGIQUES.

THEOLOGIAI SZEMLE

ALAPÍTOTTA: D. CSIKESZ SÁNDOR

TARTALOM:

AZ IGE: Czeglédy Sándor: Az életadó Lélek ↔ TANUL-
MÁNYOK: Victor János: A „hármasszolgálat” belső rendje ↔
Révész Imre: Jelenlegi énekeskönyvünk, díszlet- és egyéb
énekanyagának theologiai átvizsgálása ↔ Horkay László:
Szegedi Gergely 1569. évi debreceni énekeskönyve ↔ IRODALMI
SZEMLE ↔ TUDOMÁNYOS ÉLET

A COETUS THEOLOGORUM
REFORMÁTUS THEOLOGUSOK MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK
FOLYÓIRATA

DEBRECEN, 1943.

THEOLOGIAI SZEMLE

Református tudományos theologiai folyóirat. Kiadja a Coetus Theologorum — Református Theologusok Munkaközössége.

Megjelenik negyedévenként.

Főszerkesztő: Dr. VASADY BÉLA Felelős szerkesztő: Dr. CZEGLÉDY SÁNDOR
Társzerkesztő: Dr. MÓDIS LÁSZLÓ.

Főmunkatársak : *Dr. Budai Gergely, Dávid Gyula, Dr. Farkas Pál, D. Dr. Illyés Endre, Dr. Inre Lajos, Dr. Incze Gábor, D. Dr. Kovács J. István, Dr. Makkai Sándor, Dr. Márkus Jenő, Dr. Mátyás Ernő, Dr. Nagy Sándor Béla, D. Dr. Révész Imre, Szenes László, Dr. Tavaszgy Sándor, Dr. Tóth Endre, Dr. Török István, Dr. Újszászy Kálmán.*

A szerkesztőség csak előre megbeszélte cikkeket közöl.

Szerkesztőség és kiadóhivatal : Debrecen, Központi Egyetem.

Postatakarékpénztári csekkszám száma : 53,735. — Theologiai Szemle Fenntartási Alap, Debrecen.

Előfizetési díjak : theologiai hallgatóknak, ha Coetus-tagok : 3.— P, ha nem tagok : 4.— P. Segédlelkészeknek 5.—, ill. 6.— P. Lelkészeknek 8.—, ill. 10.— P. Jogi személyeknek 10.—, ill. 12.— P. Egyes szám ára 3.— P.

KÖNYVISMERTETÉSEK :

Csikesz Tibor: A serdülőkor lélektana különös tekintettel vallásos életére. <i>Kiss Tihamér László</i>	124
Leese, Kurt: Der Protestantismus im Wandel der neueren Zeit. <i>Pákozdy László Márton</i>	125
Trombitás Dezső: A Szentlélek jele alatt. <i>Farkas Pál</i>	127
Tunyogi Csapó András: Izráel bölcseségirodalma, <i>M. L.</i>	128

Az életadó Lélek

Lectio: *Ezék. 37: 1—14.* Textus: *Ezék. 37: 9.*
„És monda nékem: prófétálj a léleknek, prófétálj embernek fia, és mondjad a léleknek: ezt mondja az Úr Isten: a négy szelek felől jöjj elő lélek, és lehelj ezekben a megölettekbe, hogy megéledjenek.

Ünneplő keresztyén gyülekezet! Az az érzésem, hogy Ezékiel próféta felejthetetlenül hatalmas és megdöbbentő látomásában a saját élettapasztalatai is benne vannak. A csontokkal borított sötét völgy képét a próféta nem csupán a felülről való kinyilatkoztatásból, de nem is csak a képzeletéből, hanem saját tapasztalataiból és emlékeiből rajzolta meg. Ez a fogságban élő, sok földet bejárt ember élete során valamikor, talán nem is egyszer, tényleg láthatott egy ilyen borzalmas csontlelőhelyet. Ott, a keleti országokban, azokban az időkben az ilyen csontokkal rakott völgy vagy lapály képe egyáltalán nem volt ritka látvány. Ezékiel próféta nemzete a népek nagy országútján élt, az akkori világhatalmak ütközőpontján; az ő kora is éppen olyan véres és fegyverzajos korszak volt, mint a miénk; akkor is hatalmas csaták reszkettették meg a földet; sokszor a holttestek százai borították a csatatereket, és ott, keleten nem is mindig vesződtek a holttestek eltemetésével: a hullák a csatamezőn maradtak, míg a perzselő keleti nap, a vadállatok és keselyűk elvégezték munkájukat, úgyhogy a sivatag sárga homokján csak az üresszemű koponyák, a szétszórt végtagok, a földből kimeredő bordacsontok jelezték az utasember számára egy-egy nagy ütközet helyét. Hosszú rablásában, kiterjedett utazásai alatt bizonyára Ezékiel is látott valahol ilyen csontokkal borított völgyet, és az isteni ihletés ezt a valóságos, megrázó emberi élményt használta fel arra, hogy a prófétai üzenet kerete és hordozója legyen.

Azt kérdezhetné valaki, miért választottam prédikációm alapjául most, pünkösdkor, ezen az örömnünnepen ezt az első pillanatra inkább lesújtó ótestamentumi látomást, — de én erre azonnal azt felelhetem: azért választottam, mert ez a látomás a legfelemelőbb, legdiadalmasabb örömhírt foglalja magában, amit az emberi szív csak elgondolhat; azt a hírt tolmácsolja nekünk most, a Szentlélek örömnünnepén, hogy a Lélek, az *Isten Szentlelke életadó Lélek*. Jertek, keresztyén testvéreim, és teljék meg a szívünk pünködsdi örömmel akkor, amikor a Lélek életadó erejéről elmélkedünk!

1. Alapigénk először is azt tanítja, hogy a *Szentlélek az igazi önismeret lelke*. Ezékiel prófétának a Lélek ebben a nagy látomásá-

ban először népe *igazi helyzetét* mutatja meg. „Embernek fia — mondja a Lélek — ezek a tetemek az Izráel egész háza. Ímé ezt mondják : elszáradtak a mi csontjaink és elveszett a mi reménységünk ; kivágattunk!“ Bizonyára voltak Ezékiel fogolytársai között, akik másképpen látták a helyzetet. Voltak közöttük derülátók, ábrándozók, akik azt mondhatták : nem kell félni, jön egy fordulat a világpolitikában és szabadok leszünk, visszanyerjük nemzeti dicsőségünket, ismét büszkélkedhetünk, ismét nagyok leszünk ; de voltak borulátók is, akik viszont azt mondhatták : vége mindennek, itt már az Isten sem segít. Ezékiel azonban nem azért volt próféta és a Lélek embere, hogy az emberi bölcseségre, az emberi találgatásokra hallgasson. Ő tudta, hogy a valóságos helyzetet csak a Szentlélek tárhatja fel. Ő maga mondja el, hogy a Lélek által vitetett ki a sötét völgybe és a Lélek magyarázta meg neki a látomás értelmét. A Lélek ezt mondta neki : ez vagy te és ez a te néped ! Ez a valóságos helyzet.

Keresztyén testvéreim, minket is csak a Lélek vezethet el az igazi önismeretre. Ha mi most a prófétai látomás szemlélésében elmélyedünk, egyszerre csak érezni fogjuk, hogy ez a látomás nem is olyan idegen tőlünk, mint ahogy az első pillanatban feltűnik. Ezt a próféciát könnyű lefordítani a mi nyelvünkre, és ezt a képet igen könnyű átfesteni úgy, hogy mi, mai emberek azonnal ráismerjünk. Elesett katonák temetetlen tetemeivel borított csataterőről beszél a prófécia? Hát mi, ebben a véres háborúktól dull világban ne értünk meg, mit akar mondani nekünk? Csak a külső keret és a háttér változik meg, mert mi ma nem temetetlen csontokkal borított sárga sivatagra gondolunk, hanem *katonatemetőkre* : a Doberdo, a Piave-part, az Isonzo vidéke, Gorlice, Volhínia jeltelen sírjaira, vagy az itthoni temetők katona-parcelláira, az egyforma kereszték és fejfák hosszú sorára — azokra gondolunk, akik 1914-ben, 15-ben és később elmentek : apák, testvérek, jó rokonok, szeretett fiak, vőlegények, jó férjek, akik elbúcsúztak, hogy soha többet ne jöjjenek vissza ; azokra gondolunk, akiknek sírjára virágot vihetünk és azokra, akikről azt sem tudjuk, hogy tetemeik hol porladnak ; és akkor a jelenre nézünk, és látjuk azt, hogy a nagy háború után még három évtized sem telt el és újra lángokban áll a világ, újra folyik a vér, újra a világhatalmak iszonyú tusájától reng a föld, újra magasra csapnak a gyűlölet hullámai, újra a harag oltárain égeti el az emberiség mindazt, ami csak érték, újra telnek a katonatemetők, újra ássák a sírokat és újra ácsolják az egyforma fejfákat, újra élettelen tetemek borítják a csatamezőket, és mi — mert hiszen rólunk van szó, a mi korunkról, a mi boldogtalan nyugati társadalmunkról — riadtan halljuk a kérdést : ki állítja meg a halál angyalát rettenetes munkájában, ki fogja felépíteni a romokat, ki fog életet támasztani a halálban, ki kelti fel a holtakat — és mint egykor Ezékiel próféta, mi is halljuk a magasból jövő kérdést, a Lélek hangját : „Embernek fia, megelégednek-e ezek a tetemek?“

Az igazi helyzetet csak a Lélek mutathatja meg. A találgatás, a képzelődés, az ábrándozás nem ér semmit. A „legnagyobb

magyar“, Széchenyi István mutatott rá arra, hogy nekünk, magyaroknak, a „Kelet népének“ egyik nemzeti bűnünk az ábrándozás, a délibábkergetés. Ma is vannak emberek, akik légvárakat építenek és pusztá találgatások alapján előre vélik látni, hogyan épül fel egy új rend, egy új Európa a romokból. Vannak emberek, akik éppenúgy, mint Ezékiel szerencsétlen népe, egy új világpolitikai konstellációba vetik minden reményüket. Ezékiel népe ebbe pusztult bele, és minket, magyarokat nem egyszer ábrándjaink vettek a sír szélére. Miért van az, hogy éppen legnagyobb látóink sorsa volt a legtragikusabb? Miért volt az, hogy közülök nem is egy önkézével véget vetett életének? Miért volt az, hogy éppen nemzeti imánkban, a Himnuszban éledt újra Kölcsey Ferenc látomásában Ezékiel ótestamentumi képe : „Hányszor zengett ajkain Ozmán vad népének Vert hadunk csonthalmain Győzedelmi ének!“ Igen, testvéreim, a mi nemzetünk történetében is voltak már csonthalmok, csontlelőhelyek ; és tragédiánk az, hogy még mindig nem tanultuk meg eléggé azt, hogy az igazi nemzeti önismeretet csak az Isten Lelke adhatja meg nekünk. Ha a Lélekre nem hallgatunk, a sekélyes, önáltató derülátás, az öngyilkos illúziók vagy a dermedt és tehetetlen csüggedés áldozatai leszünk.

De ne gondoljuk azt, hogy a Lélek csak a nagy közösségeket vezeti el az igazi önismeretre : elvezet minket is külön-külön a mi egyéni életünkben. A nagy háborúk a kaini örökség, a gyűlölet kirobbanásai, de hogyha megnézzük a saját életünket, megkérdezhetjük : vajjon minket tényleg mindig és mindenben a szeretet lelke vezérel? Isten azt parancsolta, hogy szeressük Őt teljes szívünk-ből, teljes elménk-ből és minden erőnk-ből és a mi felebarátunkat, mint önmagunkat, most pedig a Lélek megkérdez : vajjon tényleg ez a szeretet uralkodik-e a mi életünkben. Ha őszinték vagyunk, akkor ma, amikor sokszor valósággal a gyűlölet mesterséges és intézményes kitenyésztése folyik, magyar református egyházunk hitvallásának szavaival így kell felelnünk : természetből fogva hajlandók vagyunk felebarátunk gyűlölésére. A Lélek megmutatja azt, hogy sokszor még a szeretetünk, a családi érzésünk is önzéssel és felfuvalkodottsággal vegyül össze ; csak magunkat szeretjük, vagy, amint Krisztus Urunk mondja, a pogányok módjára szeretetünket csak egy kis körre korlátozzuk, de még ebben a kis körben is a kaini átok nehezedik reánk, a gyűlölet fullasztó gázfelhői mérgezik az életünket, és így — amint itt tegnap az úrasztala előtt nyilvánosan meg is vallottuk : méltók vagyunk a kárhozatra és a halálra.

• A Lélek megmutatja azt is, hogy a gyűlöletnek ebben a világában nincs megnyugvás Krisztus végső győzelméig ; hiú ábránd az, hogy az emberiség önmagát ebből a betegségből kigyógyítja és a gyűlölet szellemét láncra veri — Krisztus Urunk nyíltan megmondta, hogy így lesz ez még az utolsó időkben is : „Nemzet támad nemzet ellen, és ország ország ellen ; és lésznek éhségek és dőghalálok és földindulások mindenfelé.“ A nagy borsajtóból mindvégig ömlik a vér ; a föld színét újra meg újra élettelen tetemek borítják és e tetemek, e csonthalmazok, műveltségünk romjai láttán a Lélek

újra meg újra megkérdezi tőlünk : „Embernek fia, megélednek-e ezek a tetemek?”

2. Keresztyén testvéreim, erre a kérdésre nincs emberi felelet. A próféta sem tud felelni. De hála az Istennek, van isteni felelet. „Uram Isten, Te tudod!” — mondja a próféta. Én nem tudom, de Te tudod! Ez az isteni felelet nem más, mint az az örömméret, amely ebből az egész komor és fenséges próféciából diadalmas himnuszként harsog felénk : Isten Lelke életadó Lélek!

Életadó Lélek azért, mert a *világteremtő* Isten lelke. A *Szentlélek a teremtés lelke*. Sokan vannak még a jó keresztyének között is, akik szinte fölöslegesnek érzik a Szentlelket. Azt gondolják, hogy elég a teremtő Isten és a Jézus Krisztus, de miért van szükség a Szentlélekre? Mi a Szentlélek munkája? A Teremtő és a Megváltó munkája valamiképpen kézzelfogható, de hol láthatjuk a Szentlélek munkáját? Keresztyén testvéreim, a Szentlélek a teremtés lelke, ami azt jelenti, hogy ezt az egész világot át meg áthatja. A Biblia bizonyágtétele azzal kezdődik, hogy a Szentlélek, az Isten Lelke lebegett a vizek felett, és azzal végződik a Biblia utolsó lapján, hogy a végső kifejeletkor a Lélek szózata hangzik, a Lélek és a menyasszony ezt mondják : Jövel! Fontos-e a Szentlélek? Hogyne volna fontos, hiszen az egész teremtett világot, mindazt, ami térben és időben van, az Isten Lelke élteti. Megható, gyermekies nyelven a Biblia első lapjai úgy mondják el az ember teremtését, hogy a földből formált ember akkor kezdett élni, amikor Isten lelket lehelt belé, és a szorgalmas bibliaolvasó ember azonnal felismeri, hogy Ezékiel próféciája a teremtéstörténet pontos párhuzama, mert itt is arról van szó, hogy a tetemek akkor kelnek életre, amikor a négy szelek felől előjövő Lélek beléjük lehel. Igen, keresztyén testvéreim, azt, hogy mi a bűn és halál világában egyáltalán élünk, hogy a virág kihajt tavasszal és a mező termést hoz, és vetés és aratás van ezen a világon, és örülhetünk családunknak, hazánknek, munkánknek — ezt mind, mind Isten Lelkének köszönhetjük, mert a Szentlélek a teremtő és gondviselő Isten lelke.

3. Ámde alapigénk egy még mélyebb titkot, egy még nagyobb igazságot tár fel előttünk : azt, hogy a *Lélek az új teremtés Lelke*. A már egyszer megteremtett, de a bűnben megromlott teremtés újáteremtésének lelke. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy a Lélek a Krisztus Lelke, mert az új teremtés : Jézus Krisztus. Igen, egyenesen Róla beszél ez az ótestamentumi prófécia. Vannak manapság tájékozatlan emberek, akik magyar református anyaszentegyházunk hitvallásnak világos bizonyágtételét elvetve, az Ótestamentumot ki akarják küszöbölni a Bibliából és nem tudják, hogy maga Krisztus Urunk mondta az ótestamentumi írásokról : „Ezek azok, amelyek bizonyágot tesznek rólam.” Ótestamentum nélkül nincs keresztyénség, csak leplezett vagy nyílt pogányság. Ez az ótestamentumi prófécia Krisztusról beszél, az új teremtés Királyáról! Krisztus lelkéről, az új teremtés lelkéről! A prófécia egy borzalmas csontlelőhely látomását mutatta, de most a Lélek kény-

szerít arra, hogy *egy másik csontlelőhelyre* nézzünk ; innen, a koponyákkal borított sötét völgyből a Jeruzsálem kapuin kívül emelkedő szomorú dombra, a koponya helyére, ahol a kivégzett gonosztevők szétszórt csontjai közül kimeredő vérlepte, durva kereszten az emberek mérhetetlen gyűlölete megölte az Élet Fejedelmét, a szentet, az igazat, a legjobb, a legnemesebb embert, akit valaha anya szült világra, de éppen itt, a golgotai kereszten táruul fel a titok, hogy ez a gonosztevőként meghalt Isten Fia legyőzte a bűnt és a halált ; itt tudjuk meg, hogy a halálból egyedül Ő menthet meg minket ; itt tolul az ajkunkra az örömujjongás : „Halál, hol a te fulánkod? és diadalmad, ó koporsó?“ Keresztyén testvéreim, ha mi tényleg az Ővei vagyunk, innen, az újtestamentumi csontlelőhelyről nézünk vissza az őtestamentumi sötét völgybe és itt értjük meg azt, hogy nekünk, az anyaszentegyháznak, a lelki Izráelnek, Isten választott népének szól az életadó Lélek, az újjáteremtő Lélek biztatása : „Ímé én megnyitom a ti sírjaitokat és kihozlak titeket a ti sírjaitokból, én népem!“ Keresztyén testvéreim, ez a mi pünkösdi reménységünk : az az igazság, hogy a Lélek az újjáteremtés Lelke, a diadalmas Krisztus Lelke!

Csak ez lehet a mi reménységünk. Mert mindaz, ami emberi, a mulandóság törvénye alá van rekesztve. „Minden test fű és annak szépsége, mint a mező virága. Megszáradt a fű, elhullt a virág, ha az Őrnak szele fuvallt reá ; bizony fű a nép. Megszáradt a fű, elhullt a virág, de Istenünk beszéde mindörökre megmarad.“ Isten beszéde, Isten testté lett szava : Jézus Krisztus. Mi mindnyájan elmúlunk, amint telik az élet, egymásután búcsúzunk el szeretteinktől és egyszer eljön az óra, hogy nekünk is mennünk kell, és porrá lesz az, ami a porból vétetett, de mi mégsem félünk, mert tudjuk, hogy amint az egész teremtett világ az Ige által, Isten legyen szavára lett, éppenúgy eljön az új teremtés is a testté lett Ige által : Ő szól, és mi életre kelünk, hogy Vele éljünk örökkön örökké.

De tudnunk kell még azt is, hogy az újjáteremtés lelke már most is itt működik közöttünk. Krisztus minden ajándékát a Lélek közvetíti nekünk. Ez a Lélek szül újjá bűneinkből. Nincs az a nyomorult, elveszett élet, amit Krisztus Lelke újjá ne teremthetne. Nincs az a szomorúság, amit a vigasztalás Lelke el ne oszlatna. Nincs az a seb, amire balzsamot ne nyújthatna, nincs az a csüggedés, amit ne változtathatna át rendíthetetlen bátorsággá, nincs az a nyugtalanság, amelyben ne adhatná azt a békét, amely az emberi elmét felülhaladja. Minden, amit Krisztus hozott a világba, a Lélek által lesz a miénk.

4. Ezért, keresztyén testvéreim, most, utoljára még csak arról kell beszélnem, hogyan nyerhetjük el a teremtő és újjáteremtő Lélek ajándékát. Alapigénk felelete kettős.

Az egyik felelet ez : a Lélek ajándékát csak ott nyerhetjük el, ahol a prófétálás hangzik, vagyis ahol Isten Igéje hirdettetik. Figyeljétek meg Ezékiel próféciáját, hogyan veszi igénybe Isten az emberi beszédet, a próféta szavát ; és figyeljétek meg azt is,

hogy mindaddig nem történik semmi, amíg a próféta el nem mondja a rábízott üzenetet. Isten megtehetné azt, hogy közvetlenül áraszsa életadó Lelkét a tetemekbe, de nem teszi, hanem a gyarló emberi beszédet használja fel eszközül és megparancsolja : prófétájl! Ez ma is így van. A Lélek ajándékát csak ott nyerjük el, ahol végrehajtják az igehirdetés parancsát. *A Lélek a prédikálás lelke.* A Szentlélek kitöltetése, az egyház megalapítása Péter apostol pünkösdi prédikációjával kezdődött. Gyarló eszköz az emberi beszéd ; minden prédikáció, az enyém is tele van ezer hibával, és mégis Krisztus ezt az ígéretet adta az igehirdetőknek : „Aki titeket hallgat, engem hallgat.“ Keresztyén testvéreim, a prédikátoroknak szemükre szokták vetni, hogy beszélnek ugyan a szabadításról, de a szabadítás útját csak egészen ködösen és nagy általánosságban mutatják meg. Ezért én most egészen világosan mondom meg, hol van az életadó Lélek ajándéka ; most, 1941 pünkösöd ünnepének második napján megmondom, hogy a Lélek ajándéka itt van közöttünk, mert maga, a feltámadott Krisztus van itt jelen Lelke által, ígérete szerint : „Valahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük.“ A Lélek ajándéka itt van. Ha érzed életed nyomorúságát, a bűn erejét és a kikerülhetetlen halál fenyegetését ; ha tudod, hogy a saját erődre támaszkodva ezerszer elbuktál, hogy az életed tele van szomorúsággal, gyásszal és várod a szabadítást ; ha tudod azt, hogy napjaid meg vannak számlálva és talán már 1942 pünkösdjén nem leszel közöttünk, vedd tudomásul, hogy az újjáteremtő és életadó Lélek *itt és most* a Tied lehet, és nem kell más tenned, mint felsóhajtanod : Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam. Te vagy az én Szabadítóm! Boldog az, akinek van füle a hallásra és meghallja a négy szelek felől zúgó isteni Lélek üzenetét !

A mi nemzeti reménységeink? Hol van az igazi megújulás? Annyit beszélünk manapság a nemzeti feltámadásról, hogy ez a kifejezés lassanként már elvilágiasodott, elkopott, üres frázissá válik. Feltámadás és élet csak Benne van, a Jézus Krisztusban. Hogy a romokba omló Európában felépülhet-e egy új világ, a méltányosság, a nyugalom, az áhitott béke világa : erre a felelet ismét ez : minden attól függ, lesz-e bátorsága az egyháznak hirdetni az evangéliumot és lesz hajlandósága az önerejéből kiábrándult névleges keresztyén világnak arra, hogy megnyissa a nyilvánosság tereit az evangélium előtt és hallgassa ismét azt, Akinek beszéde Lélek és Élet.

Igen, a Lélek ajándéka az anyaszentegyház prédikációjához, az Igéhez van kötve, és teljesen igaza van nagy tanítónknak, Kálvin Jánosnak, hogy a Sátán lelke az, amely elszakad az Igétől. Vannak emberek, akik azt hiszik, hogy a Szentlélek valami rajongás, határozatlan lelkesedés, és úgy vélik, hogy nincs szükségük a templomra, a prédikációra, elég, ha kimennek a szabad természetbe és ott éreznek valami meghatottságot ; keresztyén testvéreim, hadd mondjam meg olyan világosan, hogy a legkisebb gyermek is megértse : aki nem jár el lelki éhséggel és szomjúsággal

a templomba és kerüli a prédikációt, az hiába várja az életadó Lélek ajándékát, mert a Lélek a prédikálás, a profétálás Lelke.

5. És most, legvégül, hallgassuk meg alapigénk második feleletét arra nézve, hogyan nyerhetjük el az életrekeltő Lélek ajándékát. A felelet ez : *imádság* által. Mert a *Lélek az imádság lelke*. Ezékiel próféta Isten biztatására felkiált : „A négy szelek felől jöjj elő, lélek, és lehelj ezekben a megölöttekbe, hogy megéledjenek.” Ez az első hallásra parancsnak tűnik fel, pedig tulajdonképpen imádság. A próféta nem varázsoló, aki parancsszóval akarná felidézni a lelket. A próféta imádkozik, mert ami Isten szempontjából parancs, az az ember szempontjából imádság. A próféta nem is tehet mást, mint hogy imádkozik. Mi sem tehetünk másképpen. A Lélek nem valami emberi lelkesedés, amit tetszés szerint felgerjeszthetünk magunkban. A Lélek az isteni kegyelem ajándéka : Isten annak adja, akinek akarja. Úgyhogy a végső kérdés ez, akarja-e Isten adni nekünk az életadó Lélek ajándékát? Ez a kérdés Krisztus Urunk földi pályafutása alatt is felmerült. Az emberek akkor is kérdezték magukban, megvan-e Istenben a jóakarát arra, hogy a Lélek ajándékában részesítsen minket. Erre a kérdésre úgy felelt Krisztus Urunk, hogy azt mindenki megérthette. Családapák, családanyák, gyermekek, akik tudjátok, mi a szülői szeretet, rögtön érezni fogjátok Krisztus Urunk igazságát. Mert Ő ezt mondta : „Melyik atya pedig az közületek, akitől a fia kenyeret kér és ő talán követ ad neki, vagy ha halat, vajjon skorpiót ad-e neki? Ha azért ti gonosz léteketek tudtok a ti fiaitoknak jó ajándékokat adni, mennyivel inkább ad a ti mennyei Atyátok Szent Lelket azoknak, akik tőle kérik.” Igen, keresztyén testvéreim, semmi kétség : a mi Atyánk akarja adni nekünk az életadó Lélek ajándékát. Csak az a kérdés, kérjük-e Tőle. Ezért most pünkösdi prédikációm méltó befejezése csak az lehet, ha elmélkedésünk imádsággá változik. Mint egykor a próféta, mi is itt állunk a bűn és halál sötét völgyében : csüggedt, fáradt, bűnös, szeretetlen, beteg, vagy talán már halálra készülő és mindnyájan egyformán halálra szánt emberek, de miénk a kiváltság, hogy a csontokkal rakott sötét völgyből feltekintve, a temetetlen csontok másik helyére, a Golgotára, az Isten Fia győzelmének láttán így kiáltunk mi is hittel, sóvárgással, reménységgel : „A négy szelek felől jöjj elő, Lélek!” Jövel, Szentlélek Úristen! Ámen.¹

Dr. Czeglédy Sándor.

¹ Elhangzott a hajdúhadházi református templomban 1941 pünkösdjén.

A „hármassztségs” belső rendje*

I.

A református theologiai gondolkozásnak eleitől fogva egyik jellemző vonása volt az, hogy Krisztus megváltói működését a „hármassztségs” tanában, az Ő prófétai, főpapi és királyi tisztségeinek címe alatt szerette kifejteni. Ezzel Kálvin nyomdokait követte. De a „hármassztségs” tana olyan alkalmas keretnek bizonyult a Megváltóról az Ige alapján elmondandók összefoglalására és áttekinthető csoportosítására, hogy Kálvin után egy évszázaddal már a lutheri theologusoknál is elfogadásra talált s azóta az egész protestáns theologiai gondolkozás közkincsévé vált.¹ *Institutio*-jának első (1536-i) kiadásában még maga Kálvin sem használta. Az Apostoli Hitvallás tárgyalása során a „Krisztus = Felkent” cím értelmezésében itt még csak az Ő „királyá” és „pappá” való felszenteléséről beszél.² A „kettős tisztségsnek” ezzel a gondolatával *Luthernél* gyakran szereplő gondolatot vesz át. *Luther* viszont a középkoron át egészen az ókori keresztény írókig folytonosságban visszanyúló ősi hagyományok nyomdokaiiban jár ezzel.³ Van ugyan rá példa már az ókorban is, hogy a prófétaág, királyság és főpapság három ótestamentumi theokratikus tisztségeinek a felsorolása szolgál annak szemléltetéséül, hogy Krisztusban minden megvan, amire híveinek szükségük lehet.⁴ De általánossá ez az elgondolás nem vált, annak ellenére sem, hogy már (az ótestamentumi adatok alapján kialakult) bizonyos zsidó hagyományok is adhattak volna erre ösztönzést.⁵ Az *Institutio* első megjelenése után csak majdnem tíz évvel, 1545-ben kiadott *Genji Kátéjában* jelentkezik Kálvinnál a „hármassztségs” tana⁶ és innen természetesen átmejs az *Institutio* ezutáni kiadásaiiba is, úgyhogy annak 1559-i végleges szövegében is ennek kereteiben kapjuk meg Krisz-

* A Coetus Theologorum dunamelléki tagozatának 1943 jan. 22-i összejeövetelén tartott előadás.

¹ Sőt még a *Catechismus Romanus* is átvette a *Credo* magyarázata során „Krisztus” név értelmezésénél (I. III, 7) és ennek nyomán több jeles római katolikus dogmatikus is felhasználta.

² *Institutio*. 1536. Református Egyházi Könyvtár XIX. 80.

³ L. Karl Müller, *Jesu Christi dreifaches Amt*. PRE³ VIII. 734.

⁴ *Eusebius, Hist. eccl.* I, 3.

⁵ A szóbanforgó három tisztségs bizonyos összefogásai előfordulnak pl. *Josephus*nál és *Philon*nál is. L. Müller i. h. 734.

⁶ „Krisztus neve három tisztegt foglal magában, amelyeket az Atya a Fiúra azért bizott, hogy azok gyümölcset és hatását övéire átszármasztassa.” — *A Genji Egyház Kátéja*. Ford.: Czeglédy Sándor. 11. s köv.

tus megváltói munkájának a kifejtését.¹ Kálvinnak itt előadott gondolatait sűríti össze aztán a *Heidelbergi Káté* a 31. kérdésére („Miért nevezzük Öt Krisztusnak, azaz Felkentnek?“) adott feleletében: „Öt az Atya Isten rendelte és a Szent Lélekkel felkente a mi legfőbb prófétánkká és tanítónkká, aki Istennek titkos tanácsát és akaratát a mi váltságunk felől tökéletesen kijelentette; továbbá egyetlenegy főpapunkká, aki minket testének egyetlenegy áldozatával megváltott és az Atya Isten előtt könyörgésével szünetlenül közbenjár érettünk; és örökkévaló királyunkká, aki minket Igéjével és Lelkével kormányoz és a szerzett váltságban oltalmaz és megtart.“ Főképpen ennek a Káténak nemzedékek lelkét formáló szolgálatai révén lett azután uralkodóvá a *munus triplex* tana a református theologiai gondolkodásban.

Hogy milyen termékeny ösztönzések rejtettek ebben a tanításban, az kitűnik mindjárt a *Heidelbergi Káté* következő kérdésénél, a 32.-nél. („Miért hívnak téged keresztyénnek?“) Itt a *Christus* név analógiájára értelmezi a Káté a *Christianus* nevet is és felmutatja a hívő emberben, mint Krisztus „felkenetése részesében“ is megtalálható hármás, ugyancsak prófétai, papi és királyi tisztiséget. (Ha nem nevezi is így néven, de félreérthetetlenül ez a szavainak az értelme.) Innen aztán könnyen adódott a „hármás tisztség“ gondolatának két további területre való átvitele is. A megváltás, amelyet a hívő ember elnyer, nem lévén más, mint a bűn által megrontott eredeti teremtési rendnek a helyreállítása, a hívő ember „hármás tisztségében“ is olyasmi újul ki, ami a *status integritatis*ban is rendeltetése volt már az embernek. Így használhatta fel a református skolasztika a „hármás tisztség“ tanát a maga theologiai anthropológiájának alapvázául is.² Másfelől átvihető volt a „hármás tisztség“ gondolata az ekkleziologia területére is. Az egyház „Krisztus teste“ lévén, az Ő tisztségeinek a vetülete felmutatható az egyház életfunkcióiban is.³

De ezek csak érdekes mellékhatások. Nem ezekben van a „hármás tisztség“ tanának igazi jelentősége, hanem *szoteriologiai* használhatóságában. „Ebben a három tisztségben Krisztus megváltó és megengesztelő munkássága tökéletesen benne foglaltatik“ — mondja sokakkal egyetértően *Schleiermacher* is.⁴ Éspedig úgy foglaltatik benne, hogy — amint *Van Oosterzee* mondja — a három tisztség „egyike sem hiányozhatik, sem nem pótolható valami másal“, mert „aki ezek közül a tisztségek közül csak egyet vagy kettőt

¹ *Institutio* 1559. II. XV. — Az egész fejezet címe: „Hogy megtudjuk, miért küldetett Krisztus az Atyától s mit hozott nekünk, három dolgot kell leginkább benne szemlélnünk: prófétai tisztét, királyságát és papságát. — (Ceglédi—Rábold ford. I. 471. s. kk.)

² L. az idevonatkozó hagyományos református tanítás népszerű kifejtését a *Kálvin János Társaság* 1937. évi konferenciájának előadásáiban „Az egyetlenes papság lényege és jelentősége“ című kiadványban. (Különösen: *Dr. Sebestyén Jenő, Az egyetlenes papság lényege.*)

³ Az egyházi tisztségek rendszerének ezen az alapon való szokásos indokolását (proféta: igehirdetők; király: presbiterek; főpap: diakonusok) l. pl. *Joó Sándor, A református diakonátus.* 17—18.

⁴ *Christliche Glaubenslehre*² § 102, 3.

akarna érvényben hagyni a többiek mellőzésével, megcsonkítaná az Evangélium gazdagságát és egyoldalúságokba esnék, ha ugyan nem tévedne el egészen is”.¹ Hogy az ilyen méltató szavak nem túlzottak, azt legjobban a „hármás tisztség“ tanának az egész protestáns theologia világában való elterjedése mutatja. A lutheri theologia körében támadt ugyan erős ellenzéke is, de annak kritikája voltaképen csak a tannak exegetikai megalapozását érintette s ezért szisztematikai megbecsültetésének nem árthatott. A Szentírás szóhasználatá alapján nem lehet a „Krisztus = Messiás“ címbe ilyen sokoldalú jelentést belemagyarázni! — mondotta pl. *Ernesti*, XVIII. századbéli lutheránus theologus, ennek a kritikának a megszólaltatója.² Azonban a „hármás tisztség“ tanának az értéke nem attól függ, hogy milyen híven követi terminológiája egyes bibliai kifejezéseknek a Kijelentés *történetében* nyomon követhető jelentését; hanem attól, hogy teljes és áttekinthető összefoglalását tudja-e adni annak, amit Krisztus megváltó munkájára vonatkozólag — akármilyen kifejezésekbe öltöztetve is — a Kijelentés *tartalma* ad élénk? Ha ez a szisztematikai feladat a „Krisztus = Messiás“ főcím alá foglalt „prófétai“, „főpapi“ és „királyi“ tisztségek címei alatt oldható meg, akkor ebben megbecsülendő előnyként megvan még az a többlet is, hogy egyúttal kifejezésre jut a Kijelentés történetének szerves egysége és folytonossága is, mert hiszen, íme, Krisztusban az teljesedett be, amit az Istennek az emberekhez való viszonyában már az Ótestamentum idején kialakult bizonyos tisztségek funkciói is előre kiabrázoltak a maguk módján. De a Krisztus „hármás tisztsége“ és az ótestamentumi tisztségek tartalma között fennálló korrespondencia úgyis csak „többé-kevésbé“, csak viszonylagosan vihető keresztül, mert az „árnyék“ mindig elmosódottabb körvonalú, mint a „valóság“. Ezért exegetikai nehézségek nem is állhatták útját a „hármás tisztség“ tana elterjedésének. Ha pedig a XIX. és XX. század protestáns theológiájának a történetében továbbfigyelve ennek a tannak a sorsát — ami most nem lehet feladatunk —, mégis találunk példákat arra, hogy egy-egy jelentős dogmatikus idegenkedik a „hármás tisztség“ gondolatától, vagy egyenesen szembe is helyezkedik vele, akkor mindig megállapítható: a hiba az illető dogmatikusban van; megcsonkítva és elferdítve adja vissza azt a képet, amelyet az Ige tár élénk a megváltó Krisztusról, és ezért nem alkalmas keret számára a „hármás tisztség“ tana, hogy abba foglalja bele mondanivalóját. Egyszóval négy évszázad theologiai története is a mellett tanúskodik, hogy a „hármás tisztség“ tana lényegében véve benne rejlik magában az Igében: az maga tünteti fel Krisztus megváltó művét olyanak, amilyenek ez a tanítás, hű tolmácsként, lefordítja a theologiai gondolkozás nyelvére.

A túlzásbaesés veszélyétől nem félve, egyenesen azt állapíthatjuk meg, hogy az Ige Krisztusról szóló gazdag bizonyágtételé-

¹ *Christclijke Dogmatiek* § 108, 4.

² *De officio Christi triplici* 1773. Utal reá Müller i. h. 738. és Van Oosterzee i. m. § 108, 2.

nek olyan, egy-marokra fogott, világos és teljes összegezésével van dolgunk a „hármás tiszttség“ tanában, amilyenhez hasonlót a keresztyén gondolkodás történetében csak egyet találunk még, és pedig az ókori egyház christologiai dogmájában. Érdekes is az ókori egyháznak és a reformáció korának ezt a két summázó bizonyosságtételét egymás mellé állítva szemügyre venni. Az egyház két nagy életfázisa tükröződik bennük. Az előbbire az a klasszikus görög szellem nyomta reá a maga bélyegét, amely mindenben a sztatikus szerkezetet igyekezett világosan meglátni. Krisztusról számot adva magának, ez a lelkiség azt vizsgálta : milyen lényeges mozzanatok rögzíthetők meg az Ő személyének titkában és milyen viszonyban vannak ezek egymással? Az eredmény az efézusi és khalcedoni hitvallásokban foglalt tanban áll előttünk : a Krisztus „kettős természetéről“ szóló tanban. „Valósággal Isten — valósággal ember“, de a „két természet“ „elegyítetlenül, elválaszthatatlanul, osztatlanul és elkülönítetlenül“ egy személynek az egységében. Nem a tárgyat hívős fölennyel boncolgató intellektualizmus okoskodása szólal meg ebben a dogmában, hanem a Kijelentés titkára hódolatteljesen visszafelelő hit. Az ókori keresztyén lélek részéről ez éppen olyan existenciális válaszadás volt az Ige szavára, mint amilyen életbevágó dolog mindig az Igétől megszólított ember visszafelelő bizonyosságtétele. Azonban ugyanez a bizonyosságtétel átplántálva az ókor elmúltával kialakuló nyugati keresztyénség éghajlata alá, ott már könnyen válhatott merő spekulációvá. Ott már másfajta lelkiség volt kibontakozóban : az, amelyik a létnek a dinamikájára érzékeny mindenekfelett. A nyugati keresztyénség is természetesen átvette az ókori hitvallásoknak a *theanthropos*-ról szóló hitvallását, de már a X. században ezt kérdezi *Anselmus* : „*Cur Deus homo?*“ A strukturális szemlelet helyébe a funkcionális érdeklődés kezd jelentkezni. És mire eljön a reformáció ideje, annak a hittudata már egészen ezt a bélyeget viseli magán. *Melanchthon* sokszor idézett szavaiban nyer ez az új szemléleti mód kiélezett kifejezést : „*Hoc est Christum cognoscere: beneficia ejus cognoscere*“.¹ Szinte az a látszat támad, mintha a régi christologiai dogma fejtegetésétől akarna óvni ezzel, pedig csak azok ellen emeli fel szavát, akik annál elakadnak és nem veszik észre, hogy meddő spekuláció a Krisztus „kettős természetének“ fejtegetése, ha nem tudjuk és nem az az uralkodó szempont számunkra, „*in quem usum*“, vagyis milyen szolgálat és milyen eredmények érdekében történt Istennek emberrélete Krisztusban.² Az egész reformáció érdeklődésének középpontjában már nem a „*persona Christi*“, hanem az „*opus Christi*“ kérdései állanak. Ha az újkoreleji lelket erőteljesen megragadta az Ige — és reformáció azért volt, mert éppen ez történt meg —, akkor ez a lélek legmé-

¹ *Loci* 1521. Bevezetés.

² Azoknak az újabbkori theologusoknak súlyos félreértésével, akik a fentemlített látszat alapján *Melanchthon*-ban és általában a reformátorokban igazolásukat vélték megtalálhatni a régi christologiai dogmától való saját elfordulásuknak, alaposan leszámol *Barth*, *Die Kirchliche Dogmatik* I. 1., 435. skk.

lyebb rezonálásában arról kellett, hogy bizonyosságot tegyen, mit köszönhet Krisztusnak, milyen kérdések megoldását nyerte el Őbenne, milyen elvégzett „munkájáért“ hisz Őbenne? Ez a funkcionális jellegű bizonyágtétel találta meg a maga adekvát kifejezőmódját a „hármás tisztség“ tanában.

Ha alábbi fejtegetéseink jó nyomon járnak, akkor meg nem is csak ilyen tanulságos szembesítésben lehet egymás mellé állítani a christologiai dogmát és a „hármás tisztség“ tanát, hanem az utóbbit egyenesen az előbbi örököseként foghatjuk fel. Benne valójában a Kijelentésnek ugyanaz a tartalma visszhangzik, mint amabban, csak egy más korszak lelki világában, más színezetű, teltebb hangú bizonyágtétel formájában. De ennek megvilágítása és igazolása majd csak az alábbiakból adódik.

II.

Azonban mennél jobban kidomborodik előttünk a „hármás tisztség“ tanának a jelentősége, annál inkább szemet kell, hogy szúrjon egy vele kapcsolatban megfigyelhető fogyatékoság. Ha a Krisztus-megváltó műve olyan jól összefoglalható az Ő prófétai, főpapi és királyi küldetésének hármas keretébe, akkor lehetetlen fel nem merülnie annak a kérdésnek : milyen összefüggésben áll egymással ez a három tisztség? A „hármás tisztség“ e belső rendjéből világlanék ki igazán : miért bomlik Krisztus megváltó munkája erre a három elemre és miért van benne abban egészen? Ez adná meg voltaképpen az egész tannak végső szisztematikai igazolását. E tekintetben azonban meg kell állapítanunk, homály és zavar uralkodik. Egyes theologusoknál egyáltalán nem merül fel a belső rendnek ez a kérdése ; másoknál viszont, akik felvetik, olyan feleletet kapunk reá, amely talán nagyon érdekes és tanulságos, de vagy hiányos, vagy nem lévén eléggé jól megalapozva az Igéből, nem meggyőző erejű, és ezért megmarad egyéni elgondolásnak, amely általánosan elfogadottá nem tud válni.

Kálvin maga sem néz szemébe a „hármás tisztség“ belső viszonylatai kérdésének. Ezt egyfelől mélyen fájlalhatjuk, mert hiszen föltehető, hogy ha foglalkozott volna vele, olyan megvilágításba helyezte volna, hogy évszázadok óta ugyanolyan hálás tanítványok követték volna őt ebben a tekintetben is, mint a „hármás tisztség“ tanának a dolgában általában. Másfelől van azonban ebben a hiányban egy nevezetes előny is. Az, hogy a „hármás tisztség“ tana *Kálvinnál* bekövetkezett és évszázadokra utat mutató jelentkezésénél nélkülözi a behatóbb rendszeres feldolgozást és *Kálvin* a három tisztség egymásutáni kifejtésével beérve, meg sem kísérli a közöttük lévő viszonylatok tisztázásával valamilyen konstrukcióban való egybeépítésüket, szintén annak az erőteljes bizonyossága, hogy ez a tan nem henyé spekulációból született meg, hanem egyszerűen az Ige szavának alázatos utána-mondásaként alakult ki. Mindíg is az lesz ennek a tannak (mint minden az igazság igényével fellépő theologiai tanításnak) az erős-

sége, hogy nem valamilyen felállított tételből deduktív okoskodás útján leszármaztatott elemekből szerkesztődik össze, hanem magának az Igének a rész-adatai mintegy induktíve vezetnek rá bennünket a megfogalmazására.

De ez a „biblicitás“ nem válhatik „biblicizmussá“. Nem érhetjük be azzal, hogy egyszerűen összegyűjtjük és bizonyos címszavak szerint elrendezzük az Ige rész-adatait. A *theológiának* azért van jogosultsága, mert az Igének megvan a maga belső *logikája*. Ennek a szálait feltárni is fontos és szent feladat az Ige egyre tisztább megértésének az érdekében. És ezért a *Kálvin* által nem érintett kérdés, a „hármás tisztség“ belső rendjének a kérdése eleitől fogva várta a tisztázást. .

Annai mindenestre világosan állott a „hármás tisztség“ minden fejtegetője előtt, hogy ebben nem három párhuzamosan, de egymástól különállóan végbemenő funkcióról van szó, amelyeknek az összegezése adná Krisztus megváltó művét a maga egészében. Ez a mű részekre nem bontható egység. A Próféta, a Főpap, a Király ugyanaz az egy Krisztus, az Isten ugyanazon Szent Lélekével munkásságára felavatott Felkent. Csak megváltó munkásságának gazdag tartalmánál fogva szükséges az, hogy más-más oldaláról külön is megtekintsük és ebből adódik a Krisztus „hármás tisztsége“.¹ De minden egyes tisztségben valahogyan benne foglaltatik a másik kettő is, mert benne foglaltatik (csak egy bizonyos oldaláról nézve) az egész megváltás műve.²

Észrevétlenül is ez ellen az egység ellen vétettek azok az első kísérletek, amelyek a „hármás tisztség“ belső rendjét bizonyos (az örökkévalóságba is átnyúló) időrendi egymásutánban vélték feltüntethetni. Eszerint prófétai tisztét Krisztus az Ő földi életében végzett tanításával és csodatételeivel fejtette ki. Erre következett főpapi áldozathozatala az Ő kereszthalálában. És végül királyi tisztét az Ő mennyei dicsőségében gyakorolja, amelybe feltámasztásán át vezetett útja. Ez nyilván azt jelentené, hogy a Krisztus pályájának egyes szakaszaira elosztván a tisztségeket, minden szakaszon belül csak egy-egy tisztségének a fényében szemlélnétek Őt, a másik kettőtől pedig ugyanott megfosztanók.

Felül is kerekedett ezért a református orthodoxiában nem-sokára a „hármás tisztségnek“ egy olyan szemlélete, amely a „*status humilitatis*“ és a „*status exaltationis*“ mindkét területén végigvezeti mind a három tisztséget. A két „*status*“ így mintegy hosszmetzetét adja Krisztus pályafutásának, a három tisztség

¹ Ezért is szerencsés a közkeletű terminus, amely nem „három tisztségről“, hanem csak egyről beszél, amely mégis „hármásnak“ nevezhető.

² Müller i. h. 741. a következő szabályt állítja fel: „Arra kell ügyelni (a „hármás tisztség“ tárgyalásánál), hogy a maga legsajátosabb körén kívül legyen minden tisztségnek mindkét irányban a másik két tisztséggel közös területe is úgy, hogy bizonyos funkciók más-más szempontból nézve két, sőt esetleg mindhárom tisztség címe alá is foglalhatók legyenek.“ Ez inkább csak a határok elmosódottságát és ezzel az egész tannak a homályosságát vonná maga után. A szóbanforgó érdeket az biztosítja, ha a legélesebb elhatárolás mellett is kiténik, hogy valahogy minden tisztségen átvilágít a másik kettő is.

pedig mintegy a (mindvégig azonos) keresztmetszetét adja munkásságának.¹ — Coccejus († 1669), az ő foederalis theológiájának erős üdvtörténeti beállítottságánál fogva egészen érthetően, az említett sorrendi kifejtésben is fontosnak tartja ugyan felsorakoztatni a három tisztséget, de csak „*ex ordine manifestationis*“, vagyis az ember felé való megnyilvánulásuk szempontjából, azonban ettől megkülönbözteti a három tisztség tárgyi összefüggésének a rendjét. Ez utóbbi szempontból első helyen áll a főpapi tisztség, amelynek révén Krisztus — már az örökkévalóságban vállalt „kezeségével“ — „megszerezte népét“; ezen alapszik másodsorban királyi tisztsége, amellyel „bírja népét“; és harmadsorban következik prófétai tisztsége, amely által népét a maga „ismeretere és szeretetere elvezeti“.² Hasonló a helyzet pl. az egy nemzedékkel későbbi Heideggernél is († 1698), aki megkülönbözteti egyfelől az „*ordo executionist*“: a próféta — főpap — király sorrendjét (bár ezzel kapcsolatban is hangsúlyozza, hogy nem az egyik tisztségből a másikba való átlépésről van szó, mert a három mindig együtt alkotja Krisztus küldetését), másfelől pedig az „*ordo intentionist*“, amely az előbbivel teljesen „*contrarius*“. Az utóbbi szerint a királyság az elsődleges mozzanat; ennek, mint céljának áll szolgálatában a főpapi tisztség; és harmadsorban következik a prófétaság, amelynek feladata az előbbieken való hitre elvezetni az embereket.³

Amint látható, az utóbb idézett két theologusnál már helyesen van felvetve a kérdés. Azonban a megoldása nem kielégítő. Coccejus konstrukciójában nyilván helyes mozzanat az, hogy az „*acquisitio populi*“, tehát a főpapi tisztség, amelynek révén ez történik, előfeltétele a másik két tisztségnek. De az utóbbiak közötti viszony már tisztázatlan. Ahhoz képest, hogy Krisztus mint Király „bírja“ az Ő népét, milyen többletet jelent az, hogy mint Próféta elvezeti ezt a népet Királyának „ismeretere és szeretetere?“ Épügy meg is lehetne fordítani a sorrendet: azon, hogy

¹ Wolleb (1626) és Alsted (1630) ilyen értelmű felfogásával lényegében megegyezően Wendelin (1656) sematikus táblázatban is szemlélteti ezeket az összefüggéseket. L. Müller i. h. 735—736.

² „Hic ordo sic patet. Primum est, quo acquiritur populus; secundum, quo habetur acquisitus; tertium, quo ad cognitionem et amorem regis perducitur...“ Idézi Müller i. h. 736. — L. ugyanott a „hármás tisztség“ tanának a református orthodoxia körében való egész történetét rövid összefoglalásban.

³ Heidegger, *Corpus theologiae* XIX. 27. (Idézi Heppe—Bizer, *Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche* 366.) „Variat... *ordo intentionis et executionis*. Nam in *ordine intentionis* praecedit regnum ceu *mediationis finis*, quia Deus ante omnia Filio ut regi multos fratres gloria aeterna implendus dedit; excipit sacerdotium ut medium ad hunc finem, quia propter hanc causam ei datum est *justitiam parare*; ac demum prophetia subsequitur, quia ei ut prophetae datum est *justitiam, salutem et gloriam* ad obedientiam fidei annuntiare. *Contrarius plane ordo executionis* est, in quo Christus primo tanquam propheta *justitiae et salutis* praeco extitit; inde tanquam sacerdos ad altare accedens Deo Patri se ipsum victimam obtulit et postremo tanquam rex ad dextram Dei consedit. *Haec tamen ceu connexa simul Christo data sunt et sic implicantur*, ut nec sacerdos et propheta esse desiderit nec rex sacerdotium plane exuerit.“

mint próféta elvezeti az embereket az Ő „ismeretére és szeretetére“, alapszik királyi uralma, amellyel „bírja“ őket. — Heidegger konstrukciójában is megvan ugyanaz a helyes látás, hogy a királyi tisztség feltételezi a főpapit: a „néki adott sok atyafit“ csak úgy vezérelheti el Krisztus az „örök dicsőségre“, hogy előbb főpapi tisztsége révén biztosítja „megigazulásukat“ (*justitiam parat*). Az nem jelent ezen a ponton lényegbeli különbséget Coccejus és Heidegger között, hogy az előbbi (az előfeltételek felé, vagyis visszafelé tekintve) a főpapságot látja első helyen állónak, az utóbbi pedig (az *intentio* irányában, tehát előre tekintve) a királyságnak juttatja az elsőséget. Ez csak a nézőpont megválasztásának a kérdése. Ellenben Heideggernél is zavar támad a prófétai tisztségnek a rendbe való beillesztése körül. Ennek a tisztségnek a dolga szerinte a (nyilván a királyi és főpapi tisztség által biztosított) „*justitia, salus et gloria*“ hirdetése (ami rendben volna) és ezzel az „*obedientia fidei*“ biztosítása az emberek részéről. De „engedelmességre“ bírni — ez már jellegzetesen a királyi tisztség körébe vágó feladat.

Találkozunk olyan kísérletekkel, amelyek a Szentírás egyes triadikus jellegű (vagy ilyenekként felfogható) szoteriológikus helyeivel akarják megalapozni és megvilágítani a „hármasság“ tanát. Ilyen — hogy csak egy példát hozunk fel — az I. Kor. 1, 30-ban foglalt felsorolás: „Krisztus lőn nekünk Istentől bölcsességül (*sophia* — prófétaság), és igazságul (*dikaiosyné* — főpapság), szentségül (*hagiasmos* — királyság) és (a három tisztség összessége révén) váltságul (*apolytrosis*).¹ De az ilyen textuális megvilágítások, még ha exegetikailag mindig helytállóak volnának is, nem visznek előbbre hennünket egy lépéssel sem. Az igazi kérdés csak eltolódik velük, de nem oldódik meg. A felhozott locusnak is csak akkor látnók pl. hasznát, ha a benne szereplő „*sophia* — *dikaiosyné* — *hagiasmos*“ hármasságának az egymás közti viszonylatai tisztázhatnának. Akkor meg volna vele világítva a reájuk épített „hármasság“ belső rendje is. De a nélkül az ugyanolyan nyitott kérdés marad, amilyen volt.

Jelentősebbek azok a kísérletek, amelyek a megváltásra szoruló ember szükségleteit elemzik és ezeket három lényeges mozzanatban foglalva össze, mindegyiket Krisztus egy-egy tisztségével hozzák összefüggésbe, hogy így adják meg a „hármasság“ tisztség“ értelmezését. Így beszél a már idézett Heidegger is „*triple*r

¹ Így pl. Van Oosterzee is, i. m. 267. — A fenti példa annak szemléltetésére is jó, hogy az ilyen egyetlen locusra túlságosan sokat építő eljárás inkább „belemagyarázás“ és csak rossz exegesisel boldogulhat. A szóbanforgó hely contextusa és mondatszerkezete mindenki előtt világossá tehetné, hogyha már hármasság tagolást keresünk a négytagú felsorolásban, akkor nem az utolsó tagban kell az előző háromnak, hanem az első tagban (*sophia*) kell a reákövetkező háromnak az összefoglalását látnunk. Pál itt az emberek előtt „bolondságnak“ számító Evangéliomról szólva azt emeli ki, hogy Isten az Ő magasabb „bölcsességét“ jelentette ki Krisztusban. És aztán ennek a tartalmát részletezi az „igazság-szentség-váltság“ felsorolásával. Ennek a hármasságnak aztán — akárhogy értelmezzük is — vajmi kevés köze lehet a „hármasság“ tisztséghez“.

miseria“-ról. Tudatlanságunkat (*ignorantiam*) Krisztus mint Proféta oszlatja el; az Istentől való elidegenültségünket (*alienationem*) mint Főpap szünteti meg; és az Istenhez való visszatérésre képtelen érteletlenségünkön (*impotentiam*) mint Király segít.¹ — De az ilyenfajta (némi változtatásokkal azóta is sok theologusnál visszatérő) értelmezés is csak kitolja az igazi kérdést. A felhozott példánál is azt kellene tudnunk: vajjon mi az „*ignorantia* — *alienatio* — *impotentia*“ hármasság „*miseria*“-jának az egymásközi összefüggése? Csak akkor vetne világosságot a „*munus triplex*“ belső rendjére. Vajjon egy síkon mozgó, egymás mellé helyezhető elemei-e ezek a bűnös ember nyomorúságának? Vagy úgy áll-e a dolog, hogy az „*ignorantia*“ is, az „*impotentia*“ is voltaképpen folyományai az „*alienatio*“-nak? Ez utóbbi esetben az utóbbinak orvoslása révén oszlatja el Krisztus a másik két bajt is, ami megint csak azt jelentené, hogy az Ő főpapi tiszttségén alapszik a másik kettő. De ez volna éppen tisztázandó!

Lényegében véve ugyanez az anthropocentrikus értelmezés bővül ki újabbkori változataiban (érthető módon) pszichológiai megalapozással. A bűnös ember három elemben feltüntethető nyomorúsága mögött feltűnik a közkeletű lélektani hármasság: értelem — érzelem — akarat. Amint *Bavinck* mondja (és ne akadjunk fent a népszerű fogalmazáson, amelyet azért engedhet meg magának, mert közkeletű sémát alkalmaz): „Az ember fogalma ezt a három jelességet és tevékenységet foglalja magában: van *feje*, hogy ismerjen, *szíve*, hogy oda tudja adni magát, és *keze*, hogy tudjon uralkodni és kormányozni.“ Mivel ezeknek az adományoknak az épségét megrontotta a bűn, „ezért Krisztusnak... mint Megváltónknak viselnie kellett érettség mindhárom tiszt-séget: profétának kellett lennie, hogy Isten igazságát ismerje és kijelentse; papnak kellett lennie, hogy magát Istennek szentelhesse és helyettünk odaáldozhassa; és királynak, hogy minket Isten akarata szerint kormányozzon és oltalmazzon“.² Az ilyen pszichologizálással azonban sikamlós területre lépünk. Még ha a lélektani tudomány egyértelmű volna is a közkeletű lelki trichotomia helyességét illetőleg, s még ha (továbbmenőleg) egyértelmű volna az értelem — érzelem — akarat egymásközi viszonyait illetőleg is (mert hiszen csak akkor várhatnánk innen segítséget a rájuk felépített „hármasság” belső rendjének a tisztázását illetőleg), akkor sem építhetnénk bele theologiai konstrukció alapjaiba profán tudományból vett tanításokat. Hát még ha eltérő vélemények vitája zajlik az illető világi tudomány saját körében is ezek körül a tanítások körül!

Egyébként is — akár pszichológiai megtoldással, akár a nélkül — az ilyen értelmezések, amelyek az ember szükségleteiből

¹ I. m. XIX. 27. (Idézi *Heppe—Bizer* i. m. 365.) „Christus... miseriae triplici averruncandae triplicem medelam opposuit. Nam ignorantiam ut propheta pepulit, alienationem a Deo et vita ejus ut sacerdos sustulit et impotentiam redeundi ad Deum ut rex supplevit... salutis nobis conferendae ratio triplex isthoc munus Christo imposuit...“

² *Gereformeerde Dogmatiek* III. 352.

kiindulva igyekeznek a „hármás tisztség“ értelmezését adni — amint már utaltunk is reá — anthropocentrikusok és már ezért sem lehetnek kielégítők. A megváltás isteni tényét és a benne rejlő funkciókat aligha láthatjuk tiszta értelmükben, ha tekintetünket először az emberre irányítjuk és onnan akarunk aztán továbbhaladni a megértés útján. Magára Krisztusra szegezett tekintetünk előtt világosodhatik csak ki a „hármás tisztség“ belső rendje!¹

Az imént *Bavinckot* idézvé, említsünk meg mindjárt egy nála található másik gondolatot is: Krisztus — úgymond — próféta abban a viszonylatban, amelyben mint Isten áll velünk szemben; főpap abban a viszonylatban, amelyben mint ember velünk együtt áll Istennel szemben; király pedig abban a viszonylatban, amelyben mint az emberiség Feje áll az emberiséggel szemben.² — A prófétai és a főpapi tisztségnek az a szembeállítása, amelyről itt szó van, nyilván nagyon jól el van találva és a „hármás tisztség“ belső rendjének a megvilágításához értékes adattal járul hozzá. Csakugyan van itt ilyen antithesis: ahogy a próféta mindig Istent képviseli szavával az emberek előtt, úgy viszont a főpap az embereket képviseli szolgálatával Isten előtt. De az is egészen világos, hogy a királyi tisztség az ismertetett értelmezés szerint ebbe a rendbe nem illeszthető bele, hanem csak egy új, az előbbitől idegen szempont szerint mesterségesen van hozzáillesztve ahhoz. Az Isten és az emberek közti viszony két ellentétes irányát követvén figyelemmel, nem lehet egyszerre átcsapni annak a viszonyoknak a terére, amely az „emberiség Feje“ és az emberiség között van. A következetesség azt kívánná, hogy a királyi tisztséget odaállítsuk a prófétai mellé, mint a szóbanforgó szempontból nézve azzal egy elbírálás alá esőt. Bibliai értelemben a király is Istent képviseli az emberek felé, ha más módon is, mint a próféta.

Nem érhet meglepetésként bennünket, hogy a „hármás tisztség“ tanának egyik legeredetibb és szoros rendszeresség dolgában is legkiválóbb értelmezését *Schleiermachers*nél találjuk meg. Gondolatai természetesen itt is a historizmus kibővült pszichologizmusnak a körében, az embervilágban immanens módon érvényesülő történeti hatások és immanens módon fellelhető lelki jelenségek vonalain mozognak, amint ezt általában leleplezte a legújabbkori theologia reáirányított kritikai vizsgálata.³ A megváltás szerinte abban áll, hogy a Krisztusban megvolt „abszolút erősségű istentudat“, a belőle kiáradó „impulzusok“ által olyan emberi közösséget teremt, amelynek tagjai is részesednek az Ő istentudatában (és annak üdvében). Ebből folyik a három tisztség mindegyikének nélkülözhetetlen szerepe. A prófétaság magá-

¹ A fentiekkel természetesen távolról sem *Bavinck* egész teológiáját, még annak a „hármás tisztségről“ szóló részét sem akartuk anthropocentrikusnak jellemezni, aminek nem volna semmilyen komoly alapja. Bírálatunk csak a „hármás tisztségnek“ arra a pszichológiai megalapozására vonatkozik, amely nála is felbukkan.

² I. m. III. 352.

³ L. ennek a historizmus kibővült pszichologizmusnak kíméletlen bírálatát *Brunner, Die Mystik und das Wort*, különösen „*Der geschichtliche Jesus und der Jesus Christus des Glaubens*“ c. fejezet. 266 skk.

ban véve pusztán „tanítást és intést“ jelentene csak, nem pedig „életalakító“ hatások kisugárzását, amint ezt a másik két tisztség kifejezi. De viszont az emberi öntudathoz szóló prófétai tisztség nélkül ezek a hatások „mágikus“ jelleget öltének. — A királyság egymagában véve olyan egyház alapítójává tenné Krisztust, amelynek tagjai egyénenként nem állhatnának közvetlen viszonyban Ővele, amint ezt a két másik tisztség involválja. De viszont a királyi tisztség jelenti és biztosítja azt, hogy Krisztus hatásai közösséget teremtenek, amelyben az egyént is elérik. — S végül a főpapság magában véve egészen „mágikusnak“ tüntetné fel Krisztus megváltó munkáját, ami ellentétben állana a másik két tisztség jelentőségével. De másfelől a főpapság nélkül elsikkadna éppen az a „vallásos tartalom“, amely Krisztusban, mint „Ősképben“ adva van és amely egész munkájának a megváltás értelmét adja.¹ — A kérdés szisztematikus átgondolására példát adhat az a konstrukció, amelyben a „hármás tisztség“ minden mozzanatának pontosan ki van jelölve a helye a másik kettőhöz való viszonylatban. Csak az a kár, hogy az Ige mást ért „megváltás“ alatt, mint amiről *Schleiermacher* beszél és ezért ez az egész elgondolása is tárgytalanná, vagy legalább is használhatatlanul hiányossá válik számunkra. De még így is szemet szúrhat az a körülmény, hogy a főpapi tisztség nála is kiugrik valahogy a másik kettőnek a sorából, mert hiszen ez adja meg azok „vallásos tartalmát“, amint mondja, egyszóval valahogy alapvető jelentőséggel bír amazok számára.

Említsük meg *Ritschl Albertet* is, akinél (látszólag legalább) a királyi tisztség szerepel a másik kettőt átfogó kapocsként úgy, hogy azok emennek a szétágazásaiként tűnnek fel, mint „királyi papság“ és „királyi prófétaság“. Ezek viszont abban az ellentétes irányban viszonyulnak egymáshoz, amelyet fentebb *Bavincknál* is számonvettünk : a próféta Istentől halad az emberek felé, a főpap az emberek felől Isten felé. Csak az a baj, hogy *Ritschl* minden exegetikai ügyességét felhasználva kiküszöböli a bibliai áldozat-fogalomból a komoly Istenre-irányítottság minden gondolatát és csak az emberre visszaható feloldó és bátorító jelentőségét hagyja meg az áldozatoknak. Így alapjában véve Krisztus főpapi szolgálata is az emberek felé irányulóvá válik és teljesen beleilleszkedik *Ritschl*nek abba a szubjektivistikus megigazulástanába, amely szerint Krisztus által igazában nem is a bűn kérdésének, mint az Isten és ember közötti viszonyban fennforgó kérdésnek, hanem csak az emberben magában élő büntudat kérdésének kellett megoldódnia. A megoldást Krisztus az Ő „Ősképül“ szolgáló, Istennel tökéletes közösségben álló személyes életével adja és egész megváltó munkáját magában foglaló királyi tisztsége nem is áll másban, mint tulajdon életének Isten által a világ fölé emelkedő győzelmes szabadságában. Nyilvánvaló : azért nem szerepel komolyan (harmadikként) a királyi tisztség, mert nem is „tisztség“, hanem Krisztus személyes ügye ; való-

¹ *Schleiermacher, Die christliche Glaubenslehre*². § 102, 3.

félre irányítja munkáját (*nobiscum etiam agit*). Ez az egyik különbség. A másik pedig az, hogy a *Mediatorról* szóló tan a benne rejlő kettősségnél fogva azonnal elárulja a christológiai dogmával való szoros kapcsolatát, amely kapcsolat a „hármás tisztség“ tanánál nem ilyen szembeszökő. Mind Isten, mind az emberek felé éppen azért alkalmas éppen Krisztus, és csakis Ő, a *Mediator* szerepét betölteni, mert „kettős természeténél“ fogva Ő máris egybekapcsolja a két felet egymással.

Minket most elsősorban az előbbi, a két tanban mutatkozó elrendezésbeli különbség érdekelvén, arról mindjárt megállapíthatjuk a következőket. Ha gondosan elhatároljuk egymástól a *Mediator* munkájának két ágába tartozó mozzanatokot és ugyanígy vigyázunk a „hármás tisztség“ három ágába tartozó mozzanatok közt a határok lehető tisztán tartásáról, akkor az tűnik ki, hogy a *Mediator* Isten felé irányuló munkája címén ugyanazok sorolhatók és fejthetők ki, amelyek a főpapi tisztség tartalmát is megadják, viszont a *Mediator*nak felénk irányuló munkája nem egyéb, mint a prófétai és királyi tisztségben foglalt mozzanatok összessége. Tehát Krisztus egyfelől azért *Mediator*, mert az Atya előtt bűneinkért bemutatja az Ő engesztelő áldozatának elégtételét, kezességül ajánlja fel magát a mi bűntől megtisztult új életünkért, és érettünk való örök közbenjárásával biztosítja számunkra a kegyelmet; egyszóval Főpapunkként szolgálja megváltásunkat. Másfelől pedig azért *Mediator*, mert kinyilvánítja előttünk azt a kegyelmet, amelyet számunkra biztosított, hogy azt megismerhessük, és a benne való hit engedelmességére rábír és abban megőriz bennünket, hogy így érvényt szerezzen életünkben a kegyelemnek; röviden: mint Prófétánk és Királyunk munkálja megváltásunkat.¹

Ez pedig azt jelenti, hogy a „hármás tisztség“ tana is magában hordja azt a kettősséget, amely a *Mediatorról* szóló, azonos tartalmú, másik tan szerkezetéből élesen kiviláglik. Ennek a benne rejlő kettősségnek az elhanyagolása tette lehetetlenné a

¹ A fenti egybevetést világosan lehetne illusztrálni a már idézett *Ursinusból* vett bővebb idézetekkel. S mivel a *Heidelbergi Káté* e jeles társszerzőjének a Kátéhoz fűzött magyarázatai nemzedékekre megalapozták a református theologia további alakulását is, a tőle idézhető formulázásokban hű képét kapnók az egész későbbi theologia idevonatkozó, uralkodó gondolatainak is. — De az is megfigyelhető nála, hogy a *Mediator* kétirányú *actio*ja és a „hármás tisztség“ mozzanatai között fennálló, fent kimutatott összefüggés csak akkor válik egészen világossá, ha mindkét részen bizonyos korrektúrákat viszünk végbe, amelyeket azonban mindkét tannak a saját tisztasága érdekében is, amúgy is végbe kellene vinnünk. Pl. a *Mediator* Isten felé irányuló *actio*iból el kell hagynunk azt, hogy az Atya előtt vállalt kezességének bennünk érvényt is szerez (...hanc sponsonem in nobis efficit, datu Spiritu Sancto et vita aeterna), mivel ez már nyilván az *actio cum nobis* lapjára tartozik. Vagy pl. el kell hagyni a másik tannál a főpapi tisztség körébe (nyilván a homályos ótestamentumi *typos* alapján) bevont „tanítás“ elemét (*docere nos, et quidem non tantum auribus per verbum, sed etiam in cordibus per Spiritum Sanctum*), ami nyilván a prófétai tisztség rubrikájába tartozó mozzanat (és ott csakugyan tárgyalatik is, ugyanennek az „*intus docere*“-nek az értelmében). — A további hasonló részletek megbeszélését nyugodtan mellőzhetjük.

„hármás tisztség“ belső rendjének a tisztán látását. Amíg a három tisztséget egyenletesen egymás mellé sorakoztatjuk és nem úgy rendezzük el, hogy az egyik oldalon egymagában álljon a főpapi, és vele szemben a másik oldalon együtt álljon a prófétai és királyi tisztség, addig ezeknek az egymásközötti viszonyait kifejtteni próbálni mindig következetlenségekbe bonyolódó igyekezet lesz.

Az így felismert kettősség alapján egymással szembeállított két egyenlőtlen csoport (az egyik oldalon csak a főpapi, a másik oldalon együtt a prófétai és királyi tisztség) között az egyensúlyt az tartja fent, hogy hennünk — amint ezt a *Mediator*ról szóló tanban láttuk — két ellentétes irányú mozgás jut kifejezésre. Az Ige valóban kétféleképen beszél Krisztusról, a Megváltóról. Néha azt tünteti fel: mit jelent az Ő munkája Isten felé, milyen igéneit elégíti ki Istennek és milyen eredményeket biztosít Istennél. Máskor meg azt domborítja ki: mit jelent a bűnös embervilág számára, milyen bajokat orvosol és milyen eredmények megvalósítását munkálja a mi életünkben. Ebben a két irányban helyezkedik el minden, ami az Ige alapján Krisztus megváltó munkájáról elmondandó és elmondható. A tisztségeknek ez az ellentétes irányban való haladása, amint láttuk, fel is ötlött a „hármás tisztség“ tanának a története folyamán. (L. a fentebb *Bavinck*től és *Ritschl*től idézett példákat.) De most már megértjük: miért nem vezethetett ez a gondolat kielégítő megoldásra a „hármás tisztség“ belső rendjét illetőleg: nem volt végigvezetve mindhárom tisztségen, mint valamennyit átfogó kettősség. Csak a prófétai és a főpapi tisztségek egymással ellentétes mozgásáról volt szó, s a harmadik, a királyi tisztség kimaradt ebből a szembeállításhoz. Ezért nem is tudott a királyi tisztség ilyenkor jól beleilleszkedni a „hármás tisztség“ tanának valamilyen világos rendjébe. De azt is megértjük, miért nem bontakozhatott ki a „hármás tisztség“ tanának elfogadható rendje olyan theologiai rendszerekben, amelyek immanentisztikus jellegüknél fogva a megváltást az emberi lélek síkján és az emberi történet körében lejátszódo „folyamatnak“ tüntetik fel. Azt, ami a megváltásban Istentől az ember felé haladó mozgás, megszegényítve és csonkán, de valahogyan még visszaadhatják az ilyen theológiák is. Isten az *incarnatio* állomásán át halad az embervilág fele és ezért az ember-Krisztus (a „történeti Jézus“) munkájában vannak mozzanatok, amelyekről be lehet számolni az Ő prófétai és királyi tisztségei címén a historizmus és pszichologizmus korlátai között is. Főpapi tisztsége azonban ilyen alapon tárgytalanná válik. Ebben a tisztségben olyan ellenkező irányú, Isten felé haladó mozgás érvényesül, amely — ha nincs áttörve az immanencia burka e felé a rajta túleső célpont felé, — elveszti minden értelmét. Így láttuk *Ritschl*nél is: a főpapi tisztség csupán látszat-életet él az ő elgondolásában. S ugyanez volt a helyzet valójában már *Schleiermachers*nél is. A két ellentétes irányú mozgás egyikének a hiánya pedig már nemcsak megszegényíti a megváltás tartalmát, hanem valójában a lényegétől fosztja meg éppúgy, mint ahogy a két ellentétes villanyosságú pólus egyikének a kikapcsolása megszakítja az áramot.

Megmarad a „Megváltó“ cím használata, de már nem azt jelenti, amit az Ige mond nekünk Krisztusról.

Viszont azt is megértjük ezek alapján, miért tudott a reformáció szinte egy egész nemzedéken át meglenni a „három tiszttség“ tana nélkül is. Az a „kettős tiszttség“, amelynek formájában *Luther* nem egyszer összefoglalta a maga Krisztusról való bizonyosgátételét s amely jó ideig *Kálvint* is kielégítette, nem ölelt fel mindent, amit az Ige gazdagságából ajánlatos és szükséges lett volna világos felsorolásban összefoglalni Krisztus megváltó munkáját illetőleg. Hiányzott még belőle mindaz, amit az Ő prófétai tisztsege címén külön ki kell emelni a teljes világosság kedvéért. De a megváltás lényege azért megvolt benne: az Isten előtt végbemenő főpapi szolgálat és azzal ellentétes irányban legalább a királyi tisztsege felénk forduló munkája egymásnak feszült benne és egyensúlyban tartotta egymást.

A két ellentétes irányban mozgó megváltói munkásság között nyilván az a viszony, hogy az Isten felé irányuló főpapi szolgálaton, mint alapon, nyugszik a prófétai és a királyi tisztsege, mint re-épülő eredmény. Amaz előfeltétele ezeknek. Isten addig nem részesítheti Krisztus prófétai és királyi szolgálatainak áldásaiban a bűnös embert, míg Krisztus az Ő főpapi szolgálatával Őt meg nem engeszteli. Viszont a főpapi tisztsege a másik kettőben van a célja. A Főpap azért végzi el a maga engesztelő munkáját Isten felé, hogy a megváltás szabad folyást nyerjen a Próféta és a Király által az emberek felé. A primátus kérdése tehát a nézőpont megválasztásától függ. Az *ordo rationis* szempontjából a főpapi tisztsege az elsőbbség, mert minden egyéb is csak ennek nyomában következhetik. Ebből érthető, hogy egyik-másik fentebb tárgyalt elgondolásban a főpapi tisztsege kiugrott a többi közül, mint azokkal szemben alapvető jelentőségű. (*Heideggernél* mint a „*triplex miseria*“ gyökerének, az „*alienationak*“ orvoslója; *Schleiermacher-nél*, mint a másik két tisztsege „vallásos tartalmának“ megadója stb.) Viszont az *ordo intentionis* szempontjából eszközi jelentősége van a főpapi tisztsege és az elsőbbség a másik oldalon keresendő vagy a prófétai vagy a királyi tisztsegeben, vagy a kettőben együttvéve.¹

¹ *Frank, System der christlichen Wahrheit*⁸. II. 208. (idézi Müller i. h. 738) ezt írja: „A három tisztsege egymás mellé állítása azt a látszatot kelti, mintha egy valamennyitüket egybefoglaló egészen három egyenrangú részei volnának, t. i. éppen az *officium Christi*-nek. Valójában pedig a közelebbi vizsgálatnál kitűnik, hogy sem a prófétai, sem a királyi tisztsege nem áll a főpapival egy szinten, hanem egy vagy más módon mindkettő visszautal erre, illetőleg az ebben foglalt engesztelésre és azt már feltételezi. . .“ Hogy ebben milyen világosan meglátott igazság van, azt meglátni csak a fent már elmondottak ismétlésével lehetne. De amikor *Frank* úgy állítja be ennek alapján a főpapi tisztseget, mint amely már nem is szorul a másik kettő által való kiegészítésre, abban nyilvánvaló egyoldalúságba esik, amely az eredetisége ellenére is rajta eluralkodó lutheránus hagyományokból érthető meg. Mint főpapi szolgálat önmagában teljes és kiegészítésre csakugyan nem szoruló a Krisztus főpapsága. De az *officium Christi* teljeségévé csak úgy kerekedik ki, hogy hozzájárul a másik két tisztsege is. Azok csakugyan visszautalnak rá. De maga viszont előre utal azokra.

Nem nehéz észrevenni: a megváltás munkájában rejlő ugyanaz a belső rend jut kifejezésre a Megváltó tisztségeinek ezekben az ellentétes irányú mozgásaiban, amellyel más kifejezések köntösbén is lépten-nyomon találkozunk régi dogmatikusoknál. Ha arról beszélnek, hogy Krisztus egyfelől az Ő „érdeme“, másfelől az Ő „ereje“ (vagy „hatékonysága“) által Megváltónk nekünk (*meritum Christi — efficacia Christi*),¹ ez is azt jelenti, hogy egyfelől Isten felé van jelentősége az Ő munkájának, másfelől mifelénk, emberek felé van annak kihatása. Az a megkülönböztetés is, amely elválasztja egymástól az üdvösség „megszerzésének“ és az üdvösségben való „résztételének“ mozzanatait (*perpetratio seu acquisitio salutis — applicatio seu distributio salutis*), ismét csak az Isten előtt végbemenő főpapi és az emberi élet felé végbemenő prófétai és királyi szolgálatok ellentétes irányát jelzi. Olyan mélyen benne gyökerezik ez a kettősség az Ige bizonyágtételében (más-más szövegekben azért ütközik ki mindig újra az Igére való theologiai ráeszmélődés során), hogy nem csoda, ha a „hármás tisztség“ tanának kifejtésénél annak belső rendje nem tisztázódhatik, míg itt is nem vagyunk tekintettel a hármasság mögött rejtőző eme kettősségre.

Természetes, hogy ez a kettősség sem a végső igazság még. E mögött is ott rejtőzik még a megváltás végső egyirányúságának az ősténye: mindenestől Istentől az emberek felé tartó mozgásban megy az végbe. A Főpap is, aki a mi képviselőnkben Isten elé járul, hogy Őt megengesztelje, Istentől jött. Csak Isten küldhette és adhatta Őt nekünk Főpapunkul. Istennek már eleve mifelénk fordulásának köszönhetjük, hogy van Krisztus, aki a megváltásnak az Ő színe előtt a mi nevünkben megoldandó feladataira alkalmas és illetékes. De a „váltság titka“, amelybe az Ige beavat bennünket, éppen az, hogy Istennek ez a felénk tartó útja felbomlik ebbe a kétágúságba: míg Krisztusban mint Prófétánkban és Királyunkban bevonul Isten életünkbe megváltásunk munkálására, addig (és éppen azért, hogy ez a mi életünkbe való bevonulása végbemehessen) Krisztusban mint Főpapunkban odajárul a saját színe elé is, hogy a megváltás lehetőségét biztosítsa. Az *incarnatio* első és alapvető jelentősége az, hogy általa Isten a maga igényeinek szerzett kielégülést az embervilág részéről; és ezen alapszik és ez után következik mindaz, amit mi, emberek köszönhetünk neki. Krisztusnak Isten felé forduló főpapi szolgálatában tehát a megváltás theocentrikus igazsága jut kifejezésre: amikor Isten az Ő megváltó kegyelmében az ember felé halad, ebben is a maga dicsőségét munkálja; úgy halad a megváltás az ember irányában, hogy ugyanakkor megvan az Isten felé irányuló mozgása is.

Csak röviden utalhatunk most arra, hogy a három tisztségnek a fenti módon kettős polarításban való szembeállítása próbára

¹ Pl. Polanus, *Syntagma Theologiae Christianae* (1624) VI. 27 (idézi Heppé—Bizer i. m. 364. 356) „Duobus modis est salvator noster, merito et efficacia. Meritum Christi servatoris est perfectissima illa obedientia, qua plene satisfacit legi Dei loco nostro... Efficacia Christi est virtus ipsius, per quam nobis applicat meritum suum et confert beneficia merito suo parta...“

tehető a „hármás tisztség minden további kifejtésénél és elágaztatásánál is. Amikor pl. annak a kifejtésére kerül a sor: mimódon megy végbe Krisztusnak az egyes tisztségek szerinti munkája, szóhoz kell, hogy jusson az a lényeges szerep, amelyet ebben a Szent Lélek játszik. De aki ezt a szerepet analóg módon akarná feltüntetni mind a három tisztség körében, sem az Igéhez nem volna hű ebben, sem nem tudná elkerülni az erőltetett és következtelen megoldásokat. Mert analógia e tekintetben csak az emberek felé irányuló két tisztség között van. Próféta tisztségét is a Szent Lélek megvilágosító és tanító munkája által, királyi tisztségét is a Szent Lélek életformáló és kormányzó ereje által gyakorolja a megdicsőült Krisztus. Azonban — a nélkül, hogy e kérdésbe most tüzetesebben elmerülhetnénk és néhány, talán felhozható ellentetésnek is szemébe nézhetnénk — megállapíthatjuk, hogy a főpapi tisztségnek ilyen, a Szent Lélek által tovább folytatott munkásságáról az Ige alapján nem lehet szó. Érthető is, hogy miért nem? A Szent Lélek munkája is az Istentől mifelénk haladó vonalban mozog, a Krisztus főpapi tisztsége pedig, a másik kettővel ellentétben Isten felé irányul. Vagy gondoljunk a „hármás tisztségnek“ azokra a prolongációira, amelyek a Krisztus híveinek, az Ő „felkenetése részeseinek“ az életében mutatkoznak, akár egyénenként, akár az egyház közösségében vesszük őket. Megint csak azt kell megállapítanunk, hogy próféta és királyi tisztségük analógiája megtörik a papi tisztségükénél. Emberek tevékenyen résztvehetnek a Krisztus próféta munkájában: nem csak felfoghatják annak szavát, hanem a maguk bizonyágtételével eszközeivé válhatnak a továbbhangzásnak. Ugyanígy résztvehetnek a Krisztus királyi uralkodásában is: nemcsak hálás alattvalókként élvezhetik azt, hanem harcaik és győzelmeik által terjesztői is lehetnek annak. De a Krisztus főpapi szolgálataiban nem vehetnek részt ehhez fogható módon. A Próféta szétküldheti tanítványait és a Király kibocsáthatja seregeit, hogy az Ő emberek felé forduló munkássága általuk is kiteljesedjék. De a Főpap félelmetes és fenséges magányosságban végzi el munkáját a mindenki elől elzárt szentekszentjében az Isten színe előtt. A többiek mind csak a kárpiton kívül várhatják és hálásan fogadhatják ennek a szolgálatnak az áldásait, de annak teljességéhez mivel sem járulhatnak már hozzá. A főpapi tisztségnek is megvan a maga korrelátuma a hívők életében: az egyes hívők „egyetemes papságában“ és az egyház „királyi papság, szent nép“ voltában. Ez azonban a hívők életének tisztára *receptív*, vagy hogy úgy ne tűnjék fel, mintha ezzel csupán szenvedőlegesnek minősítenők, mondjuk inkább: *responsív* vagy *reflexív* vonása, de semmiképpen nem olyan *reproduktív* jellegű, mint a próféta és a királyi. A hívőknek ez a „papsága“ azt jelenti, hogy mivel Krisztus „magát odaszentelte“ mint Főpapjuk, azért az övéi is Istennek „szentelt“ emberek. A létezésük nyomatékosan Isten számára való, Istentől elfogadott és Istennek elkötelezett létezés. Ennek az a köze van a Krisztus főpapi szolgálatához, hogy mindenestől fogva annak köszönhető, de semmi olyan köze nincs hozzá, hogy bármivel is hozzájárulhatna

ahhoz a maga aktív részvételével. Ami aktivitás a hívőre vár, az az emberek felé fordított prófétai és királyi tisztségeiben foglaltatik. Isten felé, papi tisztségében, azonban semmit nem jelenthet a hívő élete, ami tökéletesen benne nem foglaltatnék már Krisztusnak őérette elvégzett főpapi szolgálatában. Megint lemondva itt az esetleg felmerülhető ellenvetések tisztázásáról, állapítsuk meg: Krisztus „hármás tisztségének“ emberi vetületeinél is külön áll és szemben áll a papi tisztség a másik kettővel.¹

IV.

Hátra van még az az eddig szándékosan mellőzött, de okvetlenül feleletre váró kérdés: miért áll az Isten felé forduló főpapi tisztséggel szemben az emberek felé forduló másik oldalon két tisztség? Vagyis miért válik a megváltás munkájának alapján véve kétágú rendje az egyik ág kettéválása által háromágúvá? Ezzel tisztázhatjuk csak a „hármás tisztség“ belső rendjének a kérdését egészen.

Ha az Ő prófétai és királyi tisztségeiben Istennek mifelénk forduló arcát jelenti meg nekünk Krisztus, akkor annak az oka,

¹ Egy pillantás a *Heidelbergi Káté* 32. kérdésére mindenkit meggyőzhet arról, hogy az ott elmondottakkal teljesen összhangzásban vannak a fentiek. „Az Ő felkenetésének részese vagyok avégre, hogy nevérol én is vallást tegyek... a bűn és ördög ellen ez életben... harcoljak stb.“ — így válaszolja a Káté a hívőnek prófétai és királyi tisztségét. Mindkettőben tovább sugárzik a Krisztus megfelelő tisztsége. Ellenben közbül a hívőnek papi tisztségéről szólva a Káté is beéri ezzel: „hogy magamat élő hálaáldozatul neki adjam“. Krisztus főpapi tisztségének nincs tovább sugárzása a hívők által, csak hálás visszasugárzása van az ő életükből. Szükségte. en rámutatunk: milyen *nervus vivus* volt a reformáció hittudatában a Krisztus főpapi áldozata és közbenjárása egyedüli és senki által sem meg nem osztható, sem nem folytatható voltának a bizonyossága. Ezt a sarkalatos igazságot homályosítjuk el azzal, ha az Ő tisztségeinek a bennünk való visszatükröződését keresve szembe nem állítjuk a prófétai és királyi tisztséget, egyfelől, a papi tisztséggel, másfelől, mint egészen más elbírálás alá tartozókat. Ugyanezen okból kell elhibázottnak tartanunk azt a közkedvelt konstrukciót is, amely az egyház intézményes rendjében is úgy mutatja fel a „hármás tisztség“ nyúlványait, hogy a prófétai tisztségben szolgáló igehirdetők s a királyi tisztségben szolgáló presbiterek mellé mint a főpapi tisztség vonalát folytatókat sorakoztatja fel a diakonusokat. (L. pl. *Joó Sándor* i. m.) Nemcsak hogy a Krisztus semmiképen nem folytatható főpapi tisztségének az élet tompítja ez az elgondolás, hanem keresztül sem vihető következetlenség nélkül. Míg az igehirdetés és az egyházkormányzat szolgálatait *tartalmuk* alapján természetes módon vezethetők le a Krisztus másik két tisztségéből, addig a diakonátusnak az Ő főpapságából való levezetésénél kénytelenek ennek az elgondolásnak hívei egy egészen más vágányba átsapni: a diakonátust csak *motivációja* révén tudják kapcsolatba hozni Krisztus főpapságával. A diakonátus az egyházban élő könyörülő szeretet szerve, mondják, és Krisztust is könyörülő szeretete vezette főpapi szolgálatában (Zsid. 2, 17). A másik két tisztségnél nem arról volt szó, mi vezette Őt munkájában, hanem arról, hogy milyen munkát végzett. Miért nem ez az eligazító szempont itt is? Nyilván azért, mert *tartalmánál* fogva a főpapi tisztség olyan, hogy nincs folytatása (aktív értelemben) az egyház életében és azért nincs neki megfelelő egyházi hivatal sem!

hogy a megváltásnak erről a munkájáról nem egy, hanem két tisztség címe alatt lehet legjobban beszámolni, csak abban rejlik, hogy Istennek minden felénk tartó mozdulata ilyen kettősségre bomlik a mi szemünkben. De vigyázzunk! Most nem arról van szó, hogy megvizsgáljuk: mi lehet ennek a magyarázata mi bennünk? Nem a prizmát tanulmányozzuk, amelyen a fény megtörik, hanem maga a megtört fény érdekel bennünket. Nem vallásfilozófiai ismeretelméleti kérdéssel, hanem theologiai kérdéssel foglalkozunk. Vagyis egyszerűen azt kérdezzük: úgy, amint Isten az Ő kijelentésében megjelenti magát, felismerhető-e abban valamilyen általánosságban uralkodó kettősség, amelynek alapján mindjárt érthetővé válik: miért foglalható legjobban nem egy, hanem két tisztség címe alá a megváltásban felénk való közelgetése is? Erre a kérdésre nem nehéz megadni a választ: Isten valóban úgy jelenti ki magát nekünk, hogy abban egyfelől kivilágosodnak előttünk az Ő gondolatai, másfelől megnyilvánul számunkra az Ő hatalma. Egyfelől szól hozzánk, hogy mi azt megérthessük, másfelől cselekszik velünk úgy, hogy mi annak részesei lehessünk. A kettő egyugyanazon kijelentése Istennek. Minden megszólalása is megtörténő cselekedete egyúttal, amellyel valósággal változásokat idéz elő helyzetünkben. És minden velünk történő cselekedete is egy-egy megértésre váró szava. Nem külön-külön valóságok ezek, hanem egymást áthatva együtt jelentik az Istennek felénk fordulását. Csak hol az egyik, hol a másik domborodik ki jobban. És a kettőnek egységes valóságáról egész tartalmi gazdagságában nem tudunk másképp számot adni, csak úgy, ha külön teszünk bizonyosságot arról, hogy Isten „igazság“ (*alétheia*) és külön megvalljuk azt is, hogy Ő „élet“ (*zöé*). Ezért foglalható Istennek a Krisztusban adott teljes kijelentése is egyfelől a jánosi *Logos*, másfelől a páli *Kyrios* címszava alá. Ezért mondható el a Krisztust hirdető Evangéliumról is egyfelől, hogy az Istennek (bár az emberek előtt „bolondságnak“ látszó) „bölcsesége“, másfelől az Istennek (bár az emberek előtt „erőtlenségnek“ látszó) „ereje“. Ennek a kettősségnek már az Ótestamentumban kialakult jelképes organumai a próféták egyfelől és a királyok másfelől: amazok a hordozói Isten üzeneteinek, emezek a képviselői Isten kormányzó hatalmának. És így kínálkozik ez a két tisztség arra, hogy nevei alá foglaltassék ugyanez a kettősség, amikor Isten egész kijelentésével egybehangozón a Krisztus megváltói munkájában is a szemünkbe tűnik.

Természetes, hogy felénk forduló munkájának ezzel a két ágával a Megváltó a mi szükségleteinket elégíti ki és orvosolja. A bűnnek végzetes ellentétébe kerülvén Istennel mi elvesztettük egyfelől Istennek, mint Igazságnak az ismeretét, másfelől Istennek, mint élő Hatalomnak a felettünk való uralmát. Bűnünk ezért egyfelől lelki elsötétülésünkben, másfelől életünk eltorzulásában, zűrzavarában és elhanyagolásában termi meg gyümölcsseit. Amanak véget vet az a „világosság“, amelyet Krisztus hozott számunkra; emettől megszabadít az az „új élet“, amelyet belénk plántál, pozitív irányban nevel, negatív irányban minden vesze-

delen ellen megóv, és végül diadalmas teljességre juttat. Amaz jelenti az Ő prófétai, emez az Ő királyi munkáját. De ha nézhetjük is így ezt a két tisztséget a mi szükségünk szempontjából, nem ebben az anthropologiai szemléletben van a megalapozásuk. Ez csak másodlagos értelmezésük lehet. Elsődleges gyökerük és értelmük abban van, hogy Őbenne Isten adja magát annak a kettősségnek titokzatos egységében, amely mindig jellemzi az Ő hozzánk való közelgetését.

Lehet-e e között a két tisztség között rangsort felállítani, amely szerint valamelyiküket valamilyen elsőbbség illetné meg az alárendelendő másik felett? Ez a kérdés voltaképpen azonos a gyökereiben *Augustinusig* visszanyúló középkorvégi vitakérdéssel: „*utra potestas sit potior: an intellectus sive voluntas?*“ — amelyben későbbi irányzatok számára is tipikus módon mérközött egymással a thomizmus intellektualizmusa és a scotizmus voluntarizmusa. Ilyen messze gyökérzetű és sokfelé elágazó kérdés kellő megvilágítása most nem lehet feladatunk. Röviden hadd fejezzük ki csak azt a véleményünket, hogy akár az egyik, akár a másik irányban való theologiai állásfoglalás — valószínűleg mindig ki is mutathatóan — nem-theologiai okokra vezethető vissza, hanem a theológiába illetéktelenül beható filozófiai beállítottságra. Magára az Igére való figyelmezés alapján aligha dönthető el ez a kérdés akár erre, akár arra, hanem prófétaság és királyság meghagyandó az egyenrangúság egyensúlyában. A „hármás tisztség“ tanának hagyományos tárgyalása arra hajlik ugyan, hogy minden egyének föléje rendelje a királyi tisztséget, mint amelynek kiteljesedésében a többi tisztség is eléri célját. Ezzel szemben azonban rá lehet mutatni arra, hogy az Ige nemcsak a „*basileia*“ eschatológiáját ismeri, hanem sokszor a prófétai tisztség vonalán mutatja fel a végső célt. Vannak ígéretei, amelyekből az tűnik ki, hogy Krisztus királyságának a beteljesedése egyúttal a „színről színre látásnak“ az „örök világosságát“ is jelenti az Ő megváltottai számára. Hiszen maga az „örök élet“ — az egyik oldaláról nézve — nem más, mint „megismerni Istent“ (Ján. 17, 3). Ahogy magában Krisztusban nem is két külön dolog volt az Atyának ismerete és az Atyának szolgálata, hanem csak ugyanannak az élő viszonyulásnak két oldala, ugyanúgy egyazon megváltásnak csak két oldala az, amikor — ebben az életben töredékesen és fokozatosan, az eljövendőben pedig tökéletesen és teljesen — elvezeti híveit erre az üdvözítő ismeretre és erre a szent szolgálatra. Ne keressünk hát rangsort a prófétai és a királyi tisztségek között!

*

Összefoglalva az elmondottakat: mindazt, amit az Ige nekünk a Megváltó munkájáról mond, csakugyan a „hármás tisztség“ tanában lehet legjobban összefoglalni, és pedig a következő indokolás alapján. A Megváltó szolgálata elsősorban abban áll, hogy Isten felé fordulva tökéletes engedelmisségben és engesztelő áldozatban odaszentelt életével mint a mi képviselőnk bizto-

sitja nekünk, bűnös embereknek a Megváltó Istennek kegyelmét. Ez az Ő főpapi munkája. Ennek alapján Isten kegyelmesen adja magát nekünk Őbenne és Ő általa, hogy az Ő ismeretének részesei és uralmának szabad alattvalói legyünk. Ez az Ő mifelénk forduló prófétai és királyi tisztsége. E közül a három tisztség közül csakugyan nem hagyható el egy sem a nélkül, hogy ne rövidüljön meg bizonyágtételünkben az Ige gazdagsága. És viszont ehhez a három tisztséghez mit sem kell már hozzátoldani, mert amit az Ige nyomán mondanunk kell, az mind belefoglalható ebbe a keretbe.

Nem önkényes konstrukció volt éppen e három tisztség címének a Krisztus munkájára való alkalmazása. És nemcsak építő vagy didaktikai célokra jól felhasználható voltában rejlik a „hármás tisztség“ tanának az értéke. A reformációkorabeli rendszeres teológiai gondolkozásnak olyan ihletett biztonságú mesterfogását tisztelhetjük benne, amelynek maradandó értéke van jövőendő korok számára is.¹ És mivel a reformáció kora ebben a tanban éppen az Igének a Krisztusban lett váltságról szóló központi üzenetét ragadta meg és mutatta fel (ha belső rendje szerint nem is mindjárt áttetszően, mégis híven, tisztán és teljesen), nem is csoda, ha ezzel a bizonyágtételével voltaképpen csak tovább folytatta azt a régit, amely az ókori keresztyén egyház christológiai dogmájában már megszólalt. A „hármás tisztség“ tana — láttuk — tartalmában azonos a *Mediator*-ról szóló tannal,

¹ Tárgyunknak a szűk keretek miatt mellőzendő sok olyan vonatkozása közül, amelyet különben érdemes volna feltárni, egyre vessünk legalább egy mellékpillantást. A fentiekkel világosan összefügg Krisztus megváltói munkájának az a kettőssége is, hogy egyfelől egyénenként irányul reánk, másfelől az egyház organikus közösségében bírja tárgyát. Mint Prófétának a tudatunkat ajándékozza meg Isten ismeretének világosságával. Ez az a pont, ahol egyéni különállásunk érvényesül. Mint Királyunk az életünk valóságát hajtja Isten uralmának engedelmes és üdvösséges szolgálatába. Ez az élet-valóság az, amely mindnyájunk egyéniségét beágyazza a közösség szövedékébe. (Természetes, hogy „tudat“ és „élet-valóság“ épügy elválaszthatatlan egységet alkotnak bennünk, mint ahogy „egyén“ és „közösség“ is ugyanaz, csak más-más szempontból nézve. S ezért Krisztus prófétai és királyi munkássága is megint egyazon munka két aspektusának bizonyul: mindkettő által Isten vonul be az embervilágba annak megváltása végett.) Ha *Schleiermacher* — amint láttuk — a prófétai tisztség jelentőségét a (szerinte értelmezett) megváltás tudatos jellegének a biztosításában látta (a „mágikus“ jelleg ellenében), a királyi tisztség jelentőségét viszont ennek a megváltásnak a közösségi vonatkozásaiban (egyházformáló hatások) mutatta fel, akkor ebben vannak találó megfigyelések. Egyik tisztségnek a tartalmát sem világította ugyan meg ezzel, hiszen az egész „vallásos tartalmat“ a főpapi tisztségnek tulajdonította, de formális szempontból jól jellemezte így a prófétai és királyi tisztségeket. Viszont a királyi tisztségnek az az elpárolgása, amelyet *Ritschlnél* állapítottunk meg, csakugyan összefügg azzal, hogy ő a maga „értékítéletek“ körében mozgó és minden metafizikától idegenkedő teológiájával nem szolgáltatott igazságot éppen annak az életvalóságunkat megragadó és átalakító megváltói munkának, amelyet Krisztus királyi tisztsége jelent. (Ezt az összefüggést, ha nem állítja is határozottan, de „sejti“ *Müller* is, i. h. 738.) A közösség gondolata az „Isten országának“ címén lényeges szerepet játszik ugyan *Ritschlnél*, de nem mint az Isten teremtette életvalóságban gyökerező meghatározottsága az embernek, hanem mint ideális cél, amely felé a megváltás halad.

az pedig — ezt is említettük már — mindig is támaszkodott a „kettős természetéről“ szóló dogmára. Az összefüggés tehát világos. Krisztus emberi természetének az a jelentősége, hogy a mi nevünkben olyan emberként állhatott Isten elé, aki Istent ki-elégítheti és megengesztelheti — tehát lehetett a mi Főpapunk. Krisztus isteni természetének az a jelentősége, hogy amikor felénk fordul, benne Istent ismerhetjük meg és Isten veszi át általa az uralmat felettünk — tehát Ő lehet a mi Prófétánk és Királyunk.¹ S ahogy az ókori tanítás vallotta a „kettős természetnek“ egységét az „egy Személyben“, ugyanúgy áll meg a „hármás tisztség“ tanát fejtegető minden emberi beszéd végén is a hívő a kibeszélhetetlen titok, a Krisztus élő valósága előtt, aki nemcsak személyének, de munkájának is felbonthatatlan egységében bírja és nyújtja a „benne lakozó plérómát“. Valóban, a „hármás tisztség“ tana is csak a „rész szerint való ismeret“ darabos, akadozó beszéde, mint minden theologiai beszéd!

Dr. Victor János.

¹ Ha *Wehrung* (RGG² I. 115.) ajánlja ugyan a dogmatikusoknak, hogy mellékesen (*anhangsweise*) legyenek tekintettel a „hármás tisztség“ tanára is, egyébként azonban annak sémájától függetlenül „magából a tárgyból“ („*rein aus der Sache heraus*“) fejtsék ki Krisztus munkájának az alapvonásait, akkor ez csak arra mutat, belső rendjének tisztázatlansága miatt mennyire nem világított ki a „hármás tisztségnek“ az a jelentősége, hogy maga a „tárgy“, a Krisztus megváltói munkája, éppen ebben a „sémában“ árulja el a belőle kifejtendő alapvonásokat, és milyen marandóan irányadó éppen ezért ez a tan a mindenkori szoteriológiai gondolkozás számára.

Jelenlegi énekeskönyvünk dicséret- és egyéb énekanyagának theologiai átvizsgálása*

131. Lelkünk hozzád kívánkozik . . .

Nagy kár volna elejteni, de eldöntendő, hogy az eredeti Losonczi-féle szöveget vegyük-e vissza, vagy a Bajnóczi-féle 1806-os átdolgozást tartsuk meg, vagy *ennek* 1921-es átdolgozását. Theologiailag mindegy; a Losonczi-féle eredeti előttem mélyebbnek és teljesebbnek, bár formailag itt-ott döcögősebbnek látszik az átdolgozásoknál. Az *egyesszám*ban szóló gyülekezeti ének szerintem nem kifogásolható a többesszámmal szemben (l. a Zsoltárokat!).

132. Az övéinek az Úr megtartója . . .

A 131-esre mondottakat erre meg lehet ismételni. A Losonczi eredeti 3. versszakának két utolsó szép sora az 1806-os átdolgozásban teljesen tönkrement. Viszont az 1921-es átdolgozásnak talán igaza volt abban, hogy az eredeti 4. strófát — mely Losonczinál és Bajnóczinál egyformán rettentő nehézkes — elejtette.

133. Úr Jézus, idvesség fejedelme!

134. Áldjuk szüntelen kegyes Istenünket . . .

A Losonczi eredeti szövege megtartható volna mind a kettőnél, bár a 134-es szárazabb az előbbinél valamivel.

135. Óh Jézus, mi idvességünk . . .

Mellőzhetetlen. Helyenként ihletszerűen szép (pedig már *átdolgozás* Losoncziból!). A F. további átdolgozására nem volt szükség.

136. Hívek, ébredjetek!

Losonczi eredeti szövegében megtartható volna (bár nem éri el a 135-iket!).

* A XVIII. évfolyam 3. és 4. és a XIX. évfolyam 1. számában közölt tanulmány folytatása. A J. a volt jugoszláv királyságbeli, a F. a felvidéki, a E az erdélyi magyar reformátusok énekeskönyve címének rövidítése. Szerk.

137. Főgondja legyen mindennek . . .

Ugyanúgy (bár ez még a 136-ikhoz képest is esést jelent).

138. Istennek választott népe . . .

Sem a Losonczy eredeti szövegében (J. 191), sem ebben az átdolgozásban nem mutat megtartásra való értékeket.

139. Uram, téged tisztelünk . . .

Ebben a formájában nem nagyon ragaszkodnám hozzá. De ő Losonczy eredeti szövegében (J. 192) van néhány figyelmet érdemlő versszaka (5, 10).

140. Hozzád kiáltunk mi Istenünk . . .

Ugyanúgy (v. ö. J. 193).

141. Lelkünknek ez teljes indulatja . . .

142. Taníts meg, Uram, szent törvényedre . . .

Mellőzhetők.

143. Tisztelünk, Uram, nagy félelemmel . . .

Mellőzhető. (Csak utolsó versszakában van egy kis lendület.)

144. Őrizz meg, Uram, bennünket, kérünk . . .

145. Próbáld meg, Uram, próbáld szívünket . . .

146. Szent igéd, Uram, nekünk lámpásunk . . .

147. Élők Istene, tégedet . . .

Mellőzhetők.

148. A szüziesség olyan drága kincs . . .

Mellőzhető. (Nagy Istvánnak nem szerencsés alkotása.)

149. Mily boldog, aki jól és igazán él...

Mellőzhető. (Nagy Istvánnak nem szerencsés alkotása.)

150. Óh, mily nagy az oly ember boldogsága...

Mellőzhető (bár a Fazekas Mihályé).

151. A nyelv esoda alkotása...

Mellőzhető (pedig ez is Nagy Istváné).

152. Szent Isten, elteltünk rémüléssel...

Mellőzhető (pedig ez is Nagy Istváné). Az eredetinek az 1921-esben már kihagyott 2. strófája a legmélyebb, de szintén esetlen.

153. Óh könyörgést meghallgató...

Mellőzhetetlen! Mintha N. I. megelőző darabjait nem is ugyanazon ember írta volna!

154. Óh felséges Úr, egék királya!

Az 1921-esben már bizonyos átdolgozáson (a F.-ben pedig egy helyt tönkretevésen) átment eredeti Nagy István-szöveg esetleg megtartható volna.

155. Óh Isten, kinek szentséged...

156. Magasztaljuk az Úr Istent...

157. Szent vagy, Uram, szent, akaratod szent!

158. Világnak Ura! böles teremtetője!

Bátran elmaradhatnak.

159. Halld meg, Uram, esedezésünket...

Talán meg lehetne tartani: van benne egy-két mélyebb hang s az egész átvonuló XVI—XVII. századi, kedvesen archaikus vonás (pedig XIX. századeleji!).

160. Mennybéli felséges Isten !

Mellőzhetetlen. De föltétlenül vissza kell állítani az eredeti és csonkítatlan szövegét (melyet az 1921-es, valamint a J. és az E. különféleképpen, de egyaránt fölöslegesen dolgoztak át).

* * *

A katekizmusi énekekhez

záradékul még legyen szabad annyit megjegyezmem, hogy a leendő énekeskönyvben megtartandókat — a J. mintájára — be kellene tagolni a maguk szerves helyére, a többi énekek közé; külön csoportosításuknak egy olyan egyházban, amely most már nemcsak a kátémagyarázatokon hirdeti a tiszta református hitvallást, semmi értelme sem volna. Ettől eltekintve, legalább e javaslat szerint, nagy többségük el is esik.

161. Új nap, új hét derült reánk . . .

Nemcsak a legkisebb bliccitása nincs, hanem még egyenesen értelmetlen is (az 1. strófa!). Versnek pedig legalább annyira értéktelen, mint amennyire imádságnak. Föltétlenül elvetendő.

162. Tenéked, Uram, hálát adok . . .

Nagyon mély és meleg, régi darab. Az egyik legsikerültebb „köznapi“ énekünk. 1921-i, nagyon mérsékelt, átdolgozása indokoltnak és szerencsésnek mondható. Tovább menni az átdolgozásban, amint a F. cselekedte, fölösleges volt.

163. Szívem megaláztán, tehozzád mégyek . . .

Bizonyos gyermeki együgyűség vonul át rajta, teljes, mély igazsága mellett. Értékes régi darabunk. XVII. századi szövege az 1806-osban, majd az 1921-esben mérsékelt és egészen szerencsés átdolgozáson ment keresztül. A F. átdolgozása nemcsak fölösleges, de egy helyt valóságos eretnokség („Mert én eredendő bűnben születtem, Jóra is, rosszra is hajlandó lettem“?). Az E. átdolgozása mérsékelt, de szintén szükségtelen. Megtartásra érdemes.

164. Hálát adok néked, mennybéli Isten !

Szenczi Molnár Albert szerzése vagy fordítása. (Legősibb alakja a hanaui biblia psalteriuma függelékében — 1608 — már benne van.) Itteni rövidített és átdolgozott alakja is már az

1806-osban. Tartalmilag kifogástalan, helyenként megható. Formai döcögössége ellenére (amelyen a F. mérsékelten továbbmenő átdolgozása sem segített) eredetére, belső értékére és — talán — közkedveltségére tekintettel esetleg meg lehetne tartani.

165. Hálát adunk néked, mennyei Atyánk . . .

Korrekt, de száraz és színtelen. Régi ugyan, de formai értékek sem igen szólnak megtartása mellett.

166. Mi szent Atyánk, ki lakozol mennyégben . . .

Egészen ugyanazt tudnám rá mondani, amit a 165.-re. Ha csak önálló dallamára tekintettel nem volna kívánatos a megtartása.

168. Ki hívta az éjtszakát elő . . .

Különösen a 3. és 5. versében az egyszerűséggel annyi evangéliumi mélység párosul, hogy már csak e miatt is az egész érdemes a megtartásra. Érdekes, hogy ez a formás, csinos szöveg 1806 óta minimális változást is alig szenvedett. Még a F. is átállott hozzányúlni, csak az E. változtatta valamivel erősebben és csonkította meg fölöslegesen. A J. szokása ellenére (mert a legtöbb esetben még túlzottan is ragaszkodik az eredetihez) itt a 3. strófában „érzékenységek“ helyett „a mi szeméinket“ szavakat tette, szerintem szükségtelenül és helytelenül (mert igaz, hogy az „érzékenység“ ma az irodalmi és köznyelvben mást jelent, mint a Lengyel József nyelvén, de nem bizonyos, hogy pl. a nép nyelvén is mást jelent-é; az ellenben föltétlenül bizonyos, hogy Lengyel itt nemcsak a látóérezék „bezárására“ gondolt!).

169. Ó Isten, ki e reggellel . . .

Elfogadhatatlan tartalom, versnek is képtelenül rossz. Csudálatos, hogy az E., ha rövidítve is, megtartotta! Még csudálatosabb, hogy a F. majdnem átdolgozatlanul felvette teljes egészében. Legcsudálatosabb, hogy a J. is vállalta!

170. Elmúlt az éjnek homálya . . .

Lásd a 169-hez írt jegyzetet. Szinte érthetetlen, hogy mind a F., mind az E. megtartotta! A F. a buzgó, de sikertelen átdolgozási igyekezet közben vette észre, hogy az 1921-esben közölt szöveg azzal, hogy a 3. strófában „a nap“ szavak után kötőjelet („a nap“) alkalmaz, tökéletes értelmetlenséget hoz létre, amelyre

még rádupláz azzal, hogy (a F.-től már átdolgozott) 4. versszakában „világosíts“ helyett „világosítsd“ van az 1921-es szöveg minden kiadásában. Ha e két hibát kijavítjuk, észrevesszük, hogy a 3. és 4. strófa tulajdonképpen egy kis nyomorék racionalista „Naphimnusz“ akarna lenni, persze olyan távolságban Assisitől, mint Makó Jeruzsálemtől!

171. Ó Isten, a nap fáklyája . . .

A megelőző kettővel teljesen azonos megítélés alá esik. Tartalmi értéktelenségén az E. formailag egészen csinos átdolgozása sem segített.

172. Úr Isten! a nap felköltével . . .

Valamivel több keresztyéni mélység van benne, mint a közvetlenül megelőzőkben, egyébként azonban annyira lapos, hogy nem érdemes tartogatni. Az E. és a F. átdolgozásai és rövidítései sem tették elfogadhatóbbá.

173. Megújult testtel és erővel . . .

Formás és meleg, de nem nagyon mély és biblikus. Amennyiben (esetleges közkedveltségére tekintettel) megtartatásra ítéltetnék, *úgy* semmiesetre sem szabad vele bánni, mint a J., amely mindössze két strófájának kegyelmezett, sőt inkább még az 1921-es által kihagyott (eredeti 4.) strófának a visszaállítását is megfontolás tárgyává lehetne tenni (bár igaz, hogy theologailag is, esztétikailag is talán ez a leggyöngébb valamennyi versszak közt!).

174. Legelső gondom, ha reggel felkelek . . .

Egyébként is semmitmondó és formátlan, de az utolsó vers éppen szörnyűségesen lapos. Semmi sem szól a megtartása mellett!

175. Néked éneklek . . .

176. Feltetszett a nap, sugárzik az égen . . .

Ugyanazon szerzőnek teljesen egy húron pendülő, bátran elejthető darabjai.

177. Szívem, buzogj hálákat!

Még ha tartalmilag nem volna is olyan értéktelen, mint amilyen, a dallam miatt (l. a 96. alatt), akkor sem javasolhatnám a megtartását.

178. Hála zendül ajkainkról . . .

Nagyon általános vallásosságot énekel ugyan, de olyan kereken és formásan, a dallamhoz oly kitűnően alkalmazkodó szöveggel, hogy e miatt — kivált ha közkedvelt — érdemes volna talán a megtartásra.

179. Íme a nap fénylő fáklyája . . .

Csak az utolsó strófájában mélyül el valamelyest, egyébként ez is inkább csak „vallásos költészet“, mint evangéliumi bizonyoságtetés. A F. átdolgozása e szempontból nem segített rajta semmit, formailag is fölöslegesen csiszolgatta itt-ott. Csak nagyon nagy közkedveltség esetén érdemes megtartani.

180. Szálljatok fel a tiszta fénybe . . .

Kérdés, hogy szabad-e egy igazi nagy költőnek (amilyen Tompa Mihály) egy akármilyen közepszerű versét (amilyen ez az ő „Reggel“ c. költeménye : „Óh jertek a reggelnek idején Szent huzgóságnak szárnyai“) akármilyen tisztos célra is így „átdolgozni“, ahogy ezzel egy jóval kisebb költő, inkább csak ügyes verselő, Fejes István cselekedte. Nagy költőnek még gyengébb versében is rendszerint ott van költői és emberi egyéniségének egy akármilyen halvány bélyege, amely a verset a költőnek holta után is érinthetetlen szellemi tulajdonává teszi. Ezt a bélyeget ügyes átesztergályozással eltüntetni, még akkor is sérelme a szellemi tulajdonjognak, ha nem plágium is a cél (aminthogy itt *nem* volt az!).

Viszont kétségtelen, hogy a Tompa gondolatvezetését Fejes a 4. versszakban, még inkább pedig a 3. versszaknak (mely Tompánál hiányzik) betoldásával bibliailag valamennyire elmélyítette s formailag — mint mindig — csinos, lendületes munkát adott.

Megtartását — a hybrid kettős-szerzőség nem lévén méltó ehhez a célhoz — ennek ellenére sem javasolhatom.

181. Krisztus, ki vagy nap és világ . . .

Énekeskönyvünknek, a Prudentius-féle „Jam moesta quiesce querela“-val együtt (336. dics.) a Zsoltárok után legrégebb s egyben egyik legszebb és legmélyebb darabja, melynek itt található magyar szövege szerencsére alig szenvedett valami változtatást a legrégebbhez képest s amit szenvedett, az főként formai szempontból, teljesen megokolható és elfogadható. További átdolgozására és megrövidítésére (amivel az E. és a F. kísérletezett) semmi szükség nincsen. Viszont a már 1806-ban elhagyott utolsó, doxologikus versét visszavenni (ahogyan a J. cselekedte) szintén nem látom föltétlenül szükségesnek.

Ambrosziustól eredésére nincs döntő bizonyosság, bár a hagyomány neki tulajdonítja.

182. Néked, mennyei Atyánk, hálát adunk . . .

Régi, egyszerű, különösebb szépségek nélkül való, de megtartásra érdemes.

183. Adjunk hálát az Úrnak, mert érdemli . . .

Régi darabunk, amely azonban tulajdonképpen semmi részében nem kifejezetten „esti“, hanem általában *hálaadó* ének (a J. helyesen mondja „asztali áldásnak“, amint az 1806-os is „étel után való ének“-nek!). Itteni szövege több, meglehetősen felesleges javítgatást szenvedett már 1806-ban. A 6. strófa eredeti 2. sorát : „hogyan éhel meg ne haljon a mi lelkünk“, egyenesen barbárság volt megváltoztatni. Formai darabossága ellenére is megtartandónak gondolom.

184. Ne jöjjön addig szememre álom . . .

A Baksay Sándor „Nádszál papné“-jának kedves esti éneke. Verselésében van sok nehézkesség, döccenő, de tartalmilag végtelenül gyöngéd és mélyen biblikus. Föltétlenül megtartandó, *evvel* a szövegével (amely egy-két helyénvaló apró javítást kivéve a Lengyel J. eredeti szövege). A J. és a F. indokolatlanul kurtították meg.

185. Téged, Úr Isten, dícsérünk . . .

Tartalma ellen nem lehet kifogást emelni, de az egész annyira száraz, lapos és szürke, hogy semmi kiemelkedő vonás nem szól benne a megtartása mellett.

186. A nap immár elenyészett . . .

A megelőzőhöz képest a tartalom kevésbé biblikus. De az egészen annyi igazi áhitat ömlik el, annyira szerencsés és kedves formában, hogy méltán lett egyik legkedveltebb énekünk. Nemcsak megérdemli a teljes szövegében való megtartását, hanem a 3. strófában 1921-ben véghezvitt szükségtelen „javítások“ is ki volnának küszöbölendők (sőt itt még egy bosszantóan fül-sértő sajtóhiba is megrögződött 1921 óta : „érkeztem“ „érkezem“ helyett).

187. Adjunk hálát megtartó Istenünknek !

Ha ezt a kétségtelenül biblikus, de különben eléggé formátlan és szintelen énekünket megtartjuk (ami szerintem nem föltétlenül szükséges), akkor még vissza kell állítani a kihagyott két 1806-i strófáját is, melyek ugyan költőileg a megmaradtaknál is esetlenebbek, de tartalmilag talán a legmélyebbek.

188. Csendesül a föld határa . . .

Szürke, semmitmondó, kár nélkül maradhat.

189. Óh én Uram ! estve lesz már . . .

Igénytelenységében is van költészet és igaz áhítat. Meg lehetne tartani.

192. Maradj velünk, mi Krisztusunk . . .

Nincsenek különösebb szépségei, de valóban biblikus és igazi áhítatot keltő. Szenvedő ember és gyülekezet esti énekének még különösen is alkalmas. Megérdemelné, hogy megtartassék.

193. Hálát adunk, Istenünk !

Igen formátlan és legkevésbé sem hitvalló. Amennyiben „szombatesti“ énekre szükség van külön, abban nemcsak hálaadásnak kell végestelen-végig lenni, hanem könyörgésnek is a vasárnapra való boldog felvirradásért s az Úr napjának és házának javaiért. Kár nélkül elejthető.

197. Seregeknek hatalmas nagy királya . . .

Megfoghatatlan, hogy énekeskönyvünknek ezt az egyik igazgyöngyét nemcsak F., hanem még a J. is mellőzte. Föltétlenül megtartandó.

198. Szemeimből bánat könnyei hullnak . . .

Az előbbinek halvány visszhangja. Egészen fölösleges.

199. Ó mélységes irgalom !

Tartalom volna benne annyi-amennyi elfogadható. De kifejezőmódja rettentően esetlen. Az Irgalomhoz nem lehet így fel-

kiáltani: „Mondd, hogy miben bízhatom?“ — „Bűnös ember lettem én“ — hát azelőtt nem az voltál? — „Hívó szavakat“ nem lehet „általhágni“ stb. Nyugodtan el lehet hagyni.

200. Gondviselő jó Atyám vagy. . .

Lévay Józsefnek ezt a bájos, bár kevésbé biblikus versét a hozzáillő szép dallammal meg lehet tartani, de semmiesetre sem, mint „bűnbánati“ éneket, mert bűnről és bűnbánatról egy árva szó sincsen benne.

A 2. strofa utolsóelőtti sorában a „könnyű“ szó helyett „könnyül“ lesz alighanem az eredeti (jelenleg nem tudom megállapítani). A F. és az E. „könnyül“-t vett is fel, a J. meghagyta a „könnyű“-t. A gondolati összefüggésbe mindenesetre a „könnyül“-t érzem beleillőbbnek.

201. Ím nagy, Isten, most előtted. . .

Igaz, szép és közkedvelt. Föltétlenül megtartást érdemel, csak a 3. strofa első sora hat benne zavarólag. A bűnös, kinek szíve vétkei miatt nyughatatlan, nemigen mondhatja azt, hogy „Jézussal reszketek a kereszt alatt“, mert

1. amíg a bűnös vétkei miatt nyugtalan (tehát nincs kiengesztelve és megvigasztalva), addig nem Jézussal együtt szenved, mert Jézus *így* nem szenvedett;

2. különösképen nem reszkethet Jézussal, mert a bűnös szív reszketése csak a büntetéstől való félelem miatt lehetséges; Jézus pedig éppen csak ettől az egytől nem reszketett;

3. mit jelent az, hogy „a kereszt alatt“ reszket Jézusával?

a) ha azt jelenti, hogy keresztet *hordoz* (a megelőző strofa végső sora mintha erre a gondolatkapcsolatra engedne következtetni!), ez a kereszthordozás — a bűnös ember nyughatatlansága és teherhordozása — éppen nem az, amelyről az Úr Jézus beszél a Mk. 8:34. és párhuzamos helyein; sőt kérdés, hogy egyáltalában szabad-e kereszthordozásnak nevezni?

b) ha azt jelenti, hogy Krisztus keresztje alatt áll és a megfeszített Krisztusért reszket, ez megint nem ide való gondolat: a keresztre gyógyulásért és vigasztalásért feltekintő nyugtalan bűnös szív még nem részesült abban az ajándékban, hogy el tudja mondani: „Krisztussal *együtt* megfeszítettem“;

c) következőleg a kereszt alatt való reszketésnek ezt a legutóbbi értelmet sem lehet tulajdonítani.

A J. a „reszketek“-et „szenvedek“-kel helyettesítette, de szerintem ezzel a gondolati és képzavaron nem sokat segített. Valahogyan más megoldást kellene találni, vagy pedig feláldozni ezt az egész strófát, mert a megmaradó három vers e nélkül is elég kerek egészset ad!

202. Hogyha éltünk vándorútja. . .

Elég formás, de nem nagyon tartalmas. Semmi különös kárt nem jelentene a mellőzése. Ha megtartatik, akkor sem szabad a „bűnbánati“ énekek közt szerepelni, mert erre a 3. strófában foglaltatott biztatás nem jogcím (Jézus elégtételéről tulajdonképpen minden igazi keresztyén énekekben meg kell szólalnia a bizonyoságtételnek, a nélkül, hogy az az ének ez által kifejezetten „bűnbánati“-vá válnekl)

203. Örülj szívem!

E nagyon mély és szép énekünket nemcsak meg kell tartani, hanem a J.-ban olvasható teljes (vagy legalább is *teljesebb*) szövegét kell fölvenni. A F.-ben olvasható átdolgozása szükségtelen és egészen rossz : az maga nagy irgalmatlanság, hogy azt a gyönyörűséges gondolatot : „ékességed lett a hit“ (a királyi vendégségbe készülő szívnek és léleknek mi is lehetne egyéb ékessége?) egyszerűen kioperálta s a „hogyha hiszel : idvezit“ magától értődő banalitásával helyettesítette.

204. Lelkem siet hozzád menni. . .

Föltétlenül megtartást érdemel. A F.-ben olvasható átdolgozására nem volt semmi szükség.

205. Jer, lássuk az Úr keresztyét. . .

A Losonczi István szövege már 1806-ban kibővítésen s változtatáson ment keresztül. Az így előállott 1806-os szöveget nyugodtan vissza lehet állítani, mert annak 1921-es további átalakítása helyenként borzalmas. Csak a legrikítóbb példákat emelem ki :

E helyett : S ki mindent kézen fogva tart,
Mefogattatni így akart —

„Javítás“ : S ki kezében tartott mindent,
Hagyta magát, nem állt ellent.

(Nemcsak akkor tartott mindent, hanem ma is tart mindent a kezében! A „hagyta magát“ pedig bántóan komolytalan).

E helyett : Mellyel romol a kárhozat —

„Javítás“ : Mellyel megszűnt a kárhozat.

(Dehogy is szűnt! Ha már úgyis megszűnt, mi szükség van akkor bűnbánatra, megtérésre és úrvacsorára?!)

E helyett : Részesülés ez nála —

„Javítás“ : Üdvözülünk általa.

(A részesülés erővel teljes bibliikumát minek egy magától értődő banalitással helyettesíteni?)

E helyett: Úr testét így hittel esszük,
Magunk ő testévé tesszük —
„Javítás“: Midőn teste jegyét vesszük,
Magunkévá lelkét tesszük.

(Tehát Kálvin helyett Zwingli!)

A F. további átdolgozásai is ezekkel egy húron pendülnek. Még merészebb, formailag itt-ott egészen szépen csengő, de egyéb-ként szintén fölösleges átdolgozása van az E.-ben.

Természetes, hogy amennyire mellőzhető az átdolgozásai, annyira mellőzhetetlen maga!

206. Hallottuk, Jézus. miképpen hivogatsz. . .

A Lengyel—Benedek-féle (már 1806-ban nem helytelenül bővített) szöveg további 1921-es átdolgozása teljesen fölösleges és kontár munkát végzett. Netovábbja az, hogy a „Hogy jó nedvesség folyjon a vesszőbe“ hatalmas biblikus képét — talán mert realizmusát finnyásan naturalizmusnak érezte — ezzel a hóhéri sorral helyettesítette: „*Hogy minél jobbak lehessünk jövőbe.*“ Nevezetes, hogy ezt még a F. sem bírta ki s az eredetit legalább részben visszaállította!

Az egész annyira mély s helyenként megrázóan szép, a maga régi formájában, hogy még valami minimális nyelvi átalakításhoz is csak a legnagyobb óvatossággal szabad nyúlni rajta.

207. Kegyes Jézus, én imádságomra. . .

Az eredeti XVII. századi szöveg már 1806-ban igen jelentős és indokolt átdolgozáson ment át. Ez az 1806-os (Diószegi Sámuel-féle) szöveg teljes egészében fölvehető volna, sőt még az eredeti Regius-féléből is vissza lehetne venni egy-két megható strófát. De akár így, akár úgy: mellőzhetetlen.

A F. további átdolgozásai közül egy („Bűneimet magam beismerem, Írd javamra, ó örök kegyelem!“) valósággal botrány-számba megy.

208. Megterítve áll előttünk. . .

Anilyen költőietlen, épp olyan bibliátlan. Erdélyen kívül, szerencsére, nincs is tudtommal nagyon meggyökerezve. Föltétlenül elvetendőnek tartom.

209. Idvességünk, váltságunk. . .

A másik Tompa-darabunknál (180.) jóval biblikusabb ugyan s a mellett ez nem is ment át olyan változtatáson, mint amaz — de mégis kérdés, érdemes-e megtartani, mert az úrvacsora

legnagyobb ajándékaról, a Krisztussal való egyesülésről egyáltalán nem vesz tudomást s mert a biblikus fordulatokon egyébként is lépten-nyomon (különösen a 8. versben) átütözik egy egészen más szellem.

(Egyébként Tompa ezt az éneket annak a kedves szokásnak a szolgálatára írta, hogy Hanván s tán egyebütt is Gömörben s a Felvidéken a gyülekezet konfirmált ifjai és leányai, mikor rájuk került a sor, külön csoportban állták körül az Úr asztalát s a communio előtt maguk énekeltek : erre a célra írta Tompa a saját gyülekezete ifjainak ezt az éneket).

210. Uram! bocsásd el népedet békével...

Megérdemelten nagyon kedvelt. Föltétlenül megtartandó, a 2. strófa utolsó sorának nyelvtanilag egészen helyes 1921-i javításával (mely azonban énekelhetés szempontjából esik kifogás alá).

211. Mondjatok dícséretet...

Nagyon szép XVI. századi magyar Te Deum. Nemcsak megtartandó, hanem elhagyott régi versei is visszaállítandók. Azonban speciális úrvacsorai vonatkozása nincs, és így általában az Igéért, az istentisztelet áldásaiért hálaadó énekek közé kellene inkább sorolni.

212. Uram, bocsásd el...

Természetes, hogy föltétlenül megtartandó. De a második strófa sikertelen átdolgozása helyett vissza kell állítani az eredeti Marot—Szcenzi-szöveget. Az átdolgozás azért elvetendő, mert

1. *egy* rövid strófába bele akarja gyömöszölni Simeonnak nemcsak az Úrhoz bocsátott hálaadását, hanem Máriához intézett szavait is (amelyeket Marot, nagyon helyesen, nem foglalt költői formába);

2. e miatt értelmetlenné válik (mi az az „ismertető jegy?“);

3. theologiai kibicsaklást jelent : a „rossznak botránkozás, jónak feltámadás“ teljesen hamis moralizmussal adja vissza a Lukács 2 : 34-ben lévő gondolatot.

Az E. és a F. átdolgozásai szintén fölöslegesek.

213. Hirdetvén az Úr halálát...

Tudtommal csak egyes strófái közkedveltek, de az egész szöveg megtartása ellen sem lehet — tartalmi szempontból — kifogást emelni, bár egyébként nincsenek különösebb értékei (az 1806-osban eggyel több verse van).

214. Buzdulj mély hálára, lelkünk . .

Érzés és hitvallás bizonyára őszinte benne, de olyan gyarló formában, amely még mostani énekeskönyvünk nem túlságosan magas formai színvonalát sem üti meg. Nyugodtan lehet mellőzni; laikus benyomáson szerint a dallamáért sem nagy kár.

215. Öröm — s hálaénekléssel . . .

Költői formája époly elfogadhatatlan, mint amennyire lehetetlen a tartalma. A konfirmáció dogmatikumából egyetlen szó is alig van benne, állhatatosan „másról beszél“, s ez a más, ott, ahol a konfirmándusok „ártatlanság-át“ emlegeti, egyenes eretnekséggé fajul. *Föltétlenül elvetendő.* (Az E. valószínűleg csak kegyeletből és jobb híján tartotta meg, sem a F., sem a J. nem vállalta).

216. Óh minden jóknak kútfeje . . .

Keresztesinek egyik legsikertelenebb verse, amely eredetileg nem is konfirmációi célra íratott s erre a célra csak 1921 óta alakított át. Szárazságán, lendületlenségén azonban sem ez az átalakítás, sem a F. továbbmenő csinosítása nem tudott segíteni. Mindegyik alakjában *nyugodtan mellőzhető.*

217. Édes Atyánk! a mennyekből . . .

Jobb híján esetleg megtartható, bár az utolsó két sora :
„*Hogy ajkaink hitvallása*
Legyen neved imádása!“
nem eléggé világos és nem azt kéri Istentől, amit ilyenkor kérni kell (hogy t. i. a hitvallás fakadjon teljesen a szívből és legyen életté).

218. Szent hitünkről vallást tettünk . . .

Eléggé lendületes és formás s ezért jobb híján megtartható, bár tartalmilag nem megy túl a XVIII. század korlátjain (Jézus, mint Példa és Tanító). A 2. strofa utolsóelőtti sorában a „Rád“ csökönyösen megrögződött sajtóhiba lesz „Rá“ helyett.

Debrecenben, 1941 nagyhetében.

Révész Imre.

Szegedi Gergely 1569. évi debreceni énekeskönyve

Református egyházunkban a XVI. és a XVII. század folyamán kétféle énekeskönyv volt használatos: a jobbára kézzel írott *graduál* és a nyomtatott *cantionale*. A graduálok főként latin himnuszokat tartalmaztak magyar fordításban, valamint kisebb szertartási énekeket: invocatiókat, benedictiókat stb.; a cantionalék pedig psalmusokat, azaz bő lére eresztett zoltárfordításokat és különböző alkalmakra szóló isteni dicséreteket.¹ A magyar reformáció énektermését tehát főként a cantionalék köztölték. A graduálokban foglalt énekek lassanként kimentek a használatból, úgyannyira, hogy a XVIII. században már szinte sehhol sem énekelték azokat a két magyar haza református templomaiban. A cantionalék tartalma viszont a századok folyamán egyre bővült, míg aztán több gyökeres reform után mai énekeskönyvünk lett belőlük. Jelenlegi énekeskönyvünk egyenes leszármazottja a cantionaléknak. Négy évszázad a tartalmat majdnem teljesen kicserélte ugyan, hiszen mostani 340 dicséretünk közül mindössze hét való Szegedi Gergely 1569-i cantionaléjából, de a folytonosság töretlen: Szegedi Gergely énekeskönyve mai énekeskönyvünk ismert ősanja, amelynek többszörös megújítása nyomán jutun kel mai énekeskönyvünkhöz. A reformok tekintetében ezek a fontosabb évszámok: 1592, amikor Gönczi Kovács György debreceni református püspök kétszázéves fejlődésnek vetette meg az alapját; 1808, amikor a tiszántúli egyházkerület kezdeményezésére és irányításával a legnagyobbbszabású reform ment végbe, kicserélvén a régi énekeskönyv csaknem egész tartalmát. Hogy ez a reform milyen gyökeres volt, kitűnik abból, hogy a fennálló énekekkel együtt 253 dicséret van ebben az énekeskönyvben, de abból csak 51 dicséret való az előző egységes énekeskönyvből. Ehhez képest az 1921-es reform sokkal kisebb mérvű változtatást eszközölt.

Az elmondottakból az is látható, hogy Debrecennek döntő súlya volt nemcsak az első református énekeskönyv megteremtésében, hanem további sorsa irányításában is.

Az első református énekeskönyv megteremtése mindenesetre Debrecennek, illetve Debrecen nagy püspökének, Méliusz Juhász Péternek műve volt.

Hogy aztán melyik volt ez az első református énekeskönyv, az alap, amelyen a későbbi fejlődés nyugszik, arra nézve semmi biztosat nem mondhatunk, hanem csak tapogatózunk. Adná Isten, hogy előkerülhetne legalább egy példánya, hogy látnánk és becsülnénk, mint az első kezdetet, amely hivatva volt őseink

¹ L. e kérdés behatóbb tárgyalását: Énekeskönyvünk régi darabjai című cikkemben. Magyar Kálvinizmus. 1935. 4—6. szám.

hitét szárnyaló magyar énekek zengedezésével is erősíteni. Mert egyet el kell ismernünk : majdnem minden XVI. századbéli énekünknek verselése dőcögő, rímelése kezdetleges, nyelve darabos, irodalmi értéke minimális ugyan, de a hit tanítása, az evangélium igazsága tisztán csendül ki a nehézkes külső, a kezdetleges forma alól.

Ha az első református énekeskönyv után kutatunk, akkor szinte kizárólag Szilvás Újfalvi Imrének feljegyzéseire vagyunk utalva. Ő az 1602-i énekeskönyvhöz írott terjedelmes előbeszédében gondosan felsorolja a XVI. század folyamán megjelent énekeskönyveket. Sok énekeskönyvről ma már csak ebből a felsorolásból tudunk (pl. Huszár Gál 1560-i, Kálmánesehi Sánta Márton énekese). Csak az a kár, hogy éppen az első református énekeskönyvre vonatkozólag pusztán utalást, határozatlan megjelölést tartalmaz ez az előbeszéd. Megemlékezvén ugyanis az 1602-i énekeskönyv elődeiről, ezt mondja : „Találtam olyanra is, az mely de csak igen rövideden, ezelőtt negyven esztendővel nyomtatott a debreceni typographiában.”

Ebből nem kétséges az, hogy az első református énekeskönyv Debrecenben jelent meg minden valószínűség szerint 1562-ben, abban a Debrecenben, amely ekkor már Méliusz Juhász Péter vezetése alatt állott. De miért hallgatja el Szilvás Újfalvi Imre ennek az énekeskönyvnek az összeállítóját? Miért nem nevezi meg azt is pontosan, mint a többi énekeskönyvnek a szerzőjét? Ki adta ki hát ezt az énekeskönyvet?

Zoványi Jenő a Protestáns Szemle 1915-i évfolyamában (277—281. o.) azt a feltevést igyekszik igazolni, hogy ez az énekes közvetlenül Méliusz Juhász Péternek volt a műve. Feltevést Bornemisza Péternek 1584-ben megjelent prédikációs kötetével támasztja alá, aholis az 599. levél második oldalán a következő megjegyzés olvasható : „Énekeld ímez két éneket : Röttenetes bűn lám volt az fősvénység. Ezt meglöled az én énekeskönyvembe. Csudadolgot beszéllek etc. Ezt a Mélius Péterébe keresd.”

Zoványi feltevése alapos és indokolt. Bornemisza olyan közel állott még az 1560-as évekhez, hogy e tekintetben nem tévedhetett. Ha ő Méliusz énekeskönyvéről beszél, feltétlenül kell lennie egy olyanak, amelyet közönségesen neki tulajdonítottak, mégha a neve nem is volt rajta feltüntetve. Szilvás Újfalvi Imrét is ilyen alapon lehet megérteni : ő bizonyára azért említi az első református énekeskönyvet név nélkül, mert azon nem volt még az összeállító neve sem feltüntetve. Minden bizonnyal Méliusz ádhatta ki hűséges munkatársa, Szegedi Gergely segítségével. Hogy ez az első kiadás névtelenül jelenhetett meg, ezt az is valószínűvé teszi, hogy az 1566-i, illetve 1569-i emendálók sem közlik pontosan neveiket, hanem csak névjegyüket.

Az elmondottak alapján tehát egyelőre abban kell megnyugodnunk, hogy első református énekesünk, amely 1562-ben kellett hogy megjelenjék Debrecenben, tartalmilag nem sokban különbözhetett az 1566-i nagyváradi és az 1569-i debreceni énekesektől, amelyek ennek javított és bővített kiadásai. Mindenesetre

valamivel kevesebb éneket tartalmazott, mint ezek a bővített kiadások.

Az 1566-i váradi énekesből, amelyet nyugodtan nevezhetünk református énekeskönyvünk második kiadásának, csupán egyetlenegy példány ismeretes. Ezt a példányt Hellebrant Árpád fedezte fel 1892-ben a wolfenbütteli könyvtárban. Bizonyára idegen zsoldosok vitték ki más könyvekkel együtt. Címe: A keresztyéni gyülekezetben való isteni diczéreték egyben szedőgettek, és mostan, nyomtattattak ujonnan ereghitetek, és emendáltattatak L. F. által. Mint a cím is mondja, ez egy régebbi énekesnek megújított, bővített (öreghített) és javított kiadása.

Az a kérdés most már, hogy ki volt ez a javító, aki magát L. F. jelzéssel leplezi? Minden bizonnyal jó nyomon jár S. Szabó József, aki ezt a szerkesztőt Literáti Ferencben, Méliusz sógorában véli megtalálni. Literáti Ferenc nem volt ugyan lelkész ember, de külföldet járt, képzett férfiú volt, aki atyja örökébe lépett, és Bocskai Györgynének lett jószágigazgatója. Mint tanult ember, sógora megbízásából szedegethette újra rendbe és adhatta ki újra az időközben Debrecenbe költözött Hoffhalter Raphael nyomdájában a psalmusokat és isteni dicséreteket.

Tartalmilag a váradi kiadás és az 1569-i debreceni énekes között alig van különbség. Hogy mégis nem ezt a váradi kiadást, hanem Szegedi Gergely énekeskönyvét szoktuk idézni, ennek legfőbb oka, hogy a váradi nehezen hozzáférhető, míg a Szegedi Gergelyé a Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából 1893-ban *facsimilés* kiadásban megjelent, és így minden kutató számára hozzáférhető. Mindenesetre helyesen tette Szilády Áron, aki a facsimilés kiadáshoz tanulmányt is írt, hogy a Szegedi Gergely énekes mellett döntött, mert ennek beosztása megfelel a későbbi református énekeskönyvek beosztásának: elől a psalmusok, azután az isteni dicséreték, azok között is első helyen az Úr Jézus életművével kapcsolatos ünnepi énekek. A váradi énekes — nem tudni mi okból? — nem tart ilyen rendet. Az énekek benne alapos összevisszaságban következnek. Legelől vannak a prédikációk utáni énekek. Ezeket követik a szentegyházbeli, azaz a tízparancsolatról, Miatyánkról stb.-ről szóló énekek, majd a psalmusok. Az ünnepi énekeket aztán még a halotti énekek is megelőzik. Ezt a sorrendi összevisszaságot tekintve, Szilády Áron arra gondol, hogy ez a zagyaság egyenest azzal a szándékkal történt, „hogya a tartalom legnagyobbhrészt azonos is (t. i. az alapul szolgáló debrecenivel), az elrendezés lehető nagy különbözést tüntessen fel“. Ez a feltevés kissé gyerekesnek látszik ugyan, de azért nem lehetetlen. Ki tudja ugyanis ma már, hogy milyen indokok vezették az emendálót, amikor a váradi énekesben a sorrendet így összekavarta?

A Szegedi Gergely 1569-i énekes beosztását tekintve, rendezesebb munka. 47 psalmus után 91 isteni dicséretet tartalmaz. Közölt énekeinek száma tehát 138. Ennél fogva elég gazdag tartalmúnak mondható. Az isteni dicséreték közül 11 karácsonyi ének. Ezek után a sorrend a következő: Krisztus szenvedéséről és feltámadásáról szól 9 ének, áldozócsüörtörtöki van 2, úrvacsorai

10, illetve 11, prédikáció utáni 16, szentegyházbeli 25, közönséges dicséret pedig 17. A felsorolás nyomán feltűnhet, hogy külön pünkösdi énekek nincsenek. Ezek ugyanis a szentegyházbeliek közé vannak besorolva.

Szegedi Gergely énekeséből is csupán egyetlen példány ismeretes, amelyet szintén Hellebrant Árpád fedezett fel 1892-ben a boroszlói könyvtárban. Cím lapja ez :

ÉNEKES KÖNYV MEL Y =
BŐL SZOKTANAC AZ URNAC

Diczeretet mondani, az anya szent egyházban, es keresz-
tyeneknek minden gyülekezetiben, mostan vyobban
egben szedegettött, es meg öregbítettött, Sz
Gergel általa meg emendáltattott.

PSALMO CXLIX

Diczeretet mongyatok az Istennek az szen-
teknek Gyülekezetiben.

DEBRECZEMBE

Nyomtatta Komlos András. AN. M. D. LXIX.

Nem kétséges, hogy az Sz. Gergel megjelölés Szegedi Gergely nevét takarja, tehát hogy Szegedi Gergely volt ennek az énekeskönyvnek összeszerkesztője.

Magáról Szegedi Mizers Gergelyről nem sokat tudunk. Valószínűleg Szegedről származott. Neve alapján erre lehet ugyanis következtetni. Kálmáncsehi Sánta Márton volt a pártfogója, aki a wittenbergi egyetemre küldte ki a tehetséges ifjút. Ott 1556 július 8-án iratkozott be Károli Andrással együtt. Egy év múlva kerül haza. Jó szónok lehetett, mert prédikálásai alapján mind az eperjesi gyülekezet, mind a kassai városi tanács meghívja lelkésznek. Szegedi már akkor Melanchtonnak, vagy még inkább Kálvinnak szellemében taníthatott, mert a vezető eperjesi ev. lelkésznek, bár elismeri Szegedi nagy szónoki készségét, kifogása volt úrvacsorai tanítása ellen. Kassán szívesen maradt volna, de előbb kikérette pártfogójának, Kálmáncsehinek a hozzájárulását a városi tanács által. A kassai papságból azonban nem lett semmi, mert Kálmáncsehi elhalálozván, a debreceni tanács igényt tartott Szegedire és 1557 végén az iskola rektorává hívta el. Itt működött aztán előbb mint rektor, majd mint másodlelkész, feltehetőleg 1563-ig, Méliusz Juhász Péterrel jó munkatársi viszonyban. Az 1562-i Debrecen—egervölgyi Hitvallást is együtt írják alá. Ettől kezdve sorsa teljesen bizonytalan.

Zoványi Jenő a Theologiai Lexikon részére írt s 1940-ben kézirat gyanánt megjelent munkájában azt írja, hogy Debrecenből „1563-ban Kolozsvárra hívták magyar prédikátorságra, de nem vállalta el. Mh. 1566“. Hogy Zoványi Jenő honnan veszi Szegedi Gergely halála évéül pontosan az 1566-ot, nem tudom. Engem

mindenesetre elgondolkoztat egy kissé az a két ének, melyet énekeskönyve közöl, mint Szegedi sajátját. Az egyik az 1563-ban keletkezett LXXI. zoltár, amelynek versfőiből ez jön ki: Uramnak Németinek éneköm. A másik pedig az 1564-ben keletkezett XXXIV. zoltár, melynek versfőiből meg a Magocsi Gáspár neve kerül elő. Mindkét ének felett ott van az ismert Sz. G. monogram, amely szerint azok Szegedi Gergely alkotásai. Tudjuk, hogy Németi tokaji várkapitány volt a nevezett időben, Magocsi Gáspár pedig egri. Így nem látszik valószínűtlennek Szilády Áron feltevése, hogy Szegedi Gergely az egri várkapitánynak volt az 1560-as évek derekán lelkésze. Ez annál inkább lehetséges, mert Méliusz maga is szívélyes jóviszonyt tartott fenn mindkét várkapitánnyal. Így esetleg maga küldhette Szegedi Gergelyt a szorongatott eger-vidéki reformátusok istápolására. Ez esetben 1563-ban távozhattott volna Debrecenből s útban Eger felé, élvezhette a tokaji várkapitány vendégbarátságát, kinek nevére szerezhetette aztán zoltárfordítását. Valószínűvé teszi egri lelkészkedését az a Szilády Áron által idézett levélrészlet, amelyet Verancsics püspök 1569 júliusában vikáriusához írt a „Szegedi Gergely mester dolgában“.

Amennyiben Szegedi Gergely tényleg egri lelképásztor is volt, annyiban nagyon valószínű, hogy ő írta az énekeskönyve végén álló amaz éneket is (Szánnya az Úristen híveinek romlását), amely az 1566-i felvidéki tatárveszedelmet nagyon élénk színekkel ecseteli. Az mindenképpen olyan ember szerzése, aki maga is közvetlen hatása alatt állott a borzalmas eseményeknek. Ezt az éneket különben a Szegedi Kis Istvánénak szoktuk mondani. Versfője csak ennyit ad ki: Szegedi fecit Egren. Márpedig Szegedi Kis Istvánnak Egerrel nem volt semmi kapcsolata. Ha Szegedi Gergely volt ott lelkész, akkor mindenesetre az ő szerzeménye.

Vizsgáljuk most már tartalmilag is behatóbban ezt a becses emléket, Szegedi Gergely 1569-i debreceni énekeskönyvét, melynek nemcsak kiadási helye, hanem tartalma is világosan beszél református voltáról.

A 47 *psalmus* közül a többség ragaszkodik a bibliai szöveghez, sok azonban igazi parafrázis, nem egy pedig a zoltár gondolatái alapján messze csapong. A XII., XXX., LXXIX, CXII., CXXVIII. zoltár két változatban is megvan. Az LI. bűnvalló zoltár meg egyenest négy változatban is szerepel. Az első Hegewalt Erhart zoltárának fordítása, a második a Szegedi Lajosé, a harmadik a Harsányi Imréé, míg a negyedik változatnak szerzőjét nem ismerjük, pedig éppen ez a legsikerültebb. Szegedi Gergelyt 9 zoltár dicséri: A VI., VII., X., XXIX., XXXI., XXXIV., XXXVII., LXXI. és az első CXII. zoltár. A VII. zoltárt a Szegedi Lőrinc nevére írta, a XXXIV.-et pedig a Magocsi Gáspáréra. A CXII. zoltár versfőiből ez jön ki: Benedictus pap, pedig a felirat ezt is a Szegedi Gergelyének mondja.

Érdekes, hogy a dicséreték között van ugyan egy Sztáray-ének is, de zoltárfordításai közül egy sincs ebben az énekeskönyvben. Az 1579-i új kiadás veszi be az első Sztáray-zoltárokat.

Megvan azonban Szkárosi Horváth András tályai lelkipásztornak 1549. újszertendején szerzett különös második zsoltára, amelynek mottójává válik befejező két sora :

...felébröllyön minden Istenben,
Senki ne éljen már tévelygésben.

Ezért aztán a zsoltár gondolatainak felhasználásával, haragját önti a tévelygőkre, Krisztus ellenségeire. Ezeket pedig elsősorban nem a pogányokban látja, hanem azokban, „akik Rómától Pápától függenek“. Mert hiszen szerinte :

Pápa hatalma amíg regnála,
Ördög országa meggazdagula,
E széles világ vakságban juta,
Christus Jézustól mert elszakada.

Élces, szellemes, csúfolódó hangon szól a pápa hatalma ellen, közben a még bűnbocsátócédulákra és Luther érdemére is kiterjeszkedik, hogy aztán elsősorban a váradi papokra öntse ki mérgét. Még a török császárt is félti „a sok kövér paptól“, akik „kerengik“ Szent Lászlónak szép koporsóját. A végén maró gúnyra fordítja szavát :

Mit pironkodtok váradi papok
Az kövérségtől fénylik nyakatok
Nem kell Istennek ti szolosmátok,
Mese mondástok és kiáltástok.

Ezt a kemény hangot csupán a honfélétség menti, az az aggódás, amellyel hazája nehéz sorsát hordozza :

Te magyar nemzet ha fel nem ébrölsz,
Az Úr Jézusban ha meg nem épülsz,
Szent igéjével ha meg nem szépülsz,
Maradásodnak higyjed nem örülsz.

Nyelve mindenestre erőteljes, szemléletes, aminthogy Szkárosi Horváth András e kornak egyik legjobb stílusú írója volt. Hadd írjunk hát még ide ú. n. zsoltárfordításából még egy verset, amellyel a látszat-keresztyéneket leckézteti :

Keresztyén nevet sokan viseltök,
De ez világnak csak hízelkettök,
Az gazdagságért mindent míveltök,
Isten beszédét nem tisztelitek.

További zsoltárszerzők : Tordai Benedek, aki a XXX. zsoltárt valószínűleg németből fordította. Erre utal a versfő : Benedictus Thordensis verti. Temesvári István telegdi iskolamester az LVII. zsoltár szerzője. Németi Ferenc nevét a LXXVII. és a CXLIV. zsoltár adja ki. A XLII. zsoltár szerzője pedig a versfő szerint bizonyos Miklós nevű egyén.

Az első XII. zsoltár, valamint a CXXIX. Luther zsoltárának fordítása, úgyszintén a bámulatosan fejlett verstechnikájú és nyelvezetű XLVI. zsoltár is, amely ma nagyon kis átalakítással alkotja 236. dicséretünket, az „Erős várunk“ kezdetűt ; negyedik versének első négy sora pedig szó szerint adja mai 32. dicsére-

tünket. Ezt a hámulatosan jó stílusú zsoldárfordítást általánosságban Skaricza Máténak szokták tulajdonítani.

Magukat a psalmusokat lépten-nyomon átszővi a reformáció egész gazdag gondolatvilága. Az LI. zsoldár negyedik változatában helyet kap a sola fides is :

Ments meg minket Űr Isten minden hitetlenségtől,
Szakadjunk el immáron szemfényvesztő világtól,
Idvességet ne várjunk ily nagy sok istenektől,
Esmérhessük, hogy *hilet csak* kívánsz mindenektől.

A sola fidesszel együtt jár az érdem megtagadása, azaz elismerése annak, hogy Isten előtt érdemre nem hivatkozhatunk. Így a CXXX. zsoldár azt kívánja, hogy :

Nagy reménységünk és bizodalunk legyen az Istenben,
Semmit ne bízunk az mi érdemünkben.

A hit természetesen nem valami elvont dolog, hanem a belőle fakadó jócselekedetek által az emberek előtt is megmutatkozó valóság. Ezért éneкли Szegedi Gergely a CXII. zsoldár első változatában :

Keresztyénséget hejában nem hányja,
Akiben az hit magát kimutatja,
Hejában való keresztyénnek mondja,
Kiben gyümölcsét az hit nem mutatja.

A CIII. zsoldár a lelkészek figyelmébe ajánlja :

Úgy kiáltatok, predikáljatok,
Mint egy trombita úgy hangicsáljatok.

De inti a gyülekezetet is :

Te szegény község te igen gyors légy,
Gyakran hallgassad Istennek ígését,
Tőled is Isten úgy dicsértessék,
Hogy alábbvaló mindennél te se légy.

Vigasztalnak ezek a zsoldárok a nyomorúságok között, hol csendes megnyugovással, mint a LXXVII. zsoldár tanítja, amely szerint Isten

Ha kevésse ostorozott,
Akkal tőle el nem űzött,
Inkább kezéhez tanított,
Mint jó Atya úgy oktatott.

hol dacos kiáltással, bátor hitvallással, mint a XLIV. zsoldárban :

Soha bizony mi tőled el nem futunk,
Ha még szinte megölelendesz, vagy szörnyen kínoztatsz,
Halálíg benned bízunk,
Mert kegyes Atyánk vagy.

A szenvedni is tudó és a szenvedések között a halálíg is húnek maradó ember bátor hitvallása ez.

A nehéz viszonyok mindíg alkalmasak arra, hogy a lelkét Istenhez fordítsák. A reménytelenség, az emberekben való csalódás

odakényszerítette mélységes büntudattal a lelkeket a XVI. század vérzivataraiiban is Istenhez, akiben minden reménység összpontosul. Hittel ragadják hát meg a kezét, amely egyedül tarthat meg. Hozzá fohászkodnak, hogy ne hagyja őket elveszni a hitetlenek miatt. Az Istenben bízó hit nyomán bizonyos „vigasság“ száll a szívekbe, hogy a rosszból is jót hozhat elő az Úr hatalma. Azért, mint a CIIL. zsoltár mondja : Isten

...mindentől megoltalmazhat,
Az bűn, az ördög, az halál nem árthat,
Az tűz és az víz meg nem gyalázhat,
Tömléc és fegyver minket el nem ronthat.

Így váltak ezek a zsoltárok a korra való vonatkoztatás által igazi magyar zsoltárokká. A küszködő, ezer bajjal sujtott XVI. századbéli magyar sírta el azokban panaszát, erősítette azok által hitét, bizodalját. Még szabadabban nyilatkozott aztán a kor siralma és keserve az isteni dicséreteiben, ahol nem kötötte semmi sem az éneklőket nehéz sorsuk Isten elé tárásában.

Az *ünnepi énekek* természetesen az illető ünnep jelentőségével és gondolatkörével foglalkoztak. Igen sokszor nem is téve mást, mint a Biblia történeteit, leírásait foglalván versekbe.

A 11 *karácsonyi ének* közül egy (Szent Ésaías így ír) valamelyik Szegedié. A versfő ugyanis a keresztnevet már nem adja ki. Egy a Méliuszé (Mindnyájan örüljünk), melynek versfeje ezt adja : Mölius facit in Debrecen misera. Egy a Batizi Andrásé (Jer dicsérjük ez mai napon), kettő pedig kimutathatólag latin himnusz fordítása : Dicséretes az gyermek, és Úr Isten veletek kereszttyének.

A karácsonyi énekek tartalmát a karácsonyi történet, a karácsonyi öröm adja. De egyikben-másikban súlyos dogmatikai fejtegetések is helyet kapnak. Így elsősorban a Méliusz énekében, amely Jézus két természetének megértetését tűzi céljául. Hogy aztán e miatt az egész ének száraz hőlcseledéssé válik, az csak természetes.

A *Krisztus szenvedéséről és feltámadásáról* kilenc ének szól. Közöttük a húsvéti énekek vannak többségben. Két húsvéti ének a Batizi András szerzése (Christus feltámadá, Nékünk és Christus feltámadá, Ki értünk), egy másik pedig (Christus az mi bűneinkért) Luther : Christ lag in Todesbanden c. énekének fordítása. Egy énekben (Christus feltámadá igazságunkra) megtaláljuk a húsvét gondolatának allegorikus felhasználását, illetve a kereszttyén életre való alkalmazását is. Hiába kiáltjuk ugyanis, mint ez az ének mondja, hogy Krisztus feltámadott, ha „az bűnnek undok-ságát mi meg nem utáljuk“. Éppen ezért szólja mindenkikez a nagy felhívást :

Támadjunk fel testben azért a bűnből,
Ki miatt kirekesztetünk az nagy dicsőségből.

Két áldozócsütörtöki ének után következik Huszár Gál mai énekesünkben is meglévő dicsérete : Könyörögjünk az Istennek, Szentlelkének. Felirata szerint : Praecatio ad Deum Spiritum sanctum ante sacram concionem, azaz könyörgés a Szentlélekhez

a szent beszéd előtt. E szerint az éneket prédikáció előtt énekeltek volna. Tekintettel azonban arra, hogy ez az ének ide van beékelve az úrvacsorai énekek elé, az sem lehetetlen, hogy itt a concio szó a közhasználattól eltérően az úrvacsorára vonatkozik. Ez esetben ezt az éneket közvetlenül az úrvacsora előtt énekeltek volna a gyülekezet.

Tulajdonképpen úrvacsorai ének 10 van. Ezek közül a három első szorosban összetartozik, nemcsak azért, hogy a második ének ezt a feliratot viseli : *Secunda pars*, a harmadik pedig ezt : *Tertia pars de sacramentis*, hanem elgondolás szerint is, valamint azért is, hogy a második énekbe is átkerül a verső ilyenformán : Somogi Péter mestarász urvacsiorai (a továbbiakban a verső nem ad értelmes szöveget). Így nem kétségs, hogy ez a három összetartozó ének a Somogyi Péter, azaz a Méliusz Juhász Péter alkotása. Magán is viseli dogmatikailag erős biztonysága révén ennek a határozott kálvini irányú személyiségnek keznyomát. Ezekben az énekekben, mint természetes is, félreérthetetlenül mutatkozik az egész énekeskönyv református jellege.

Az első ének : Sokszor kellene erről emlékeznünk, felirata szerint az úrvacsora osztogatásának idején éneklendő isteni dicséret. Tulajdonképpen a bevezető gondolatokat tartalmazza az úrvacsorához, amikor az első bűnt és következményét tárgyalja nagyon eleven színekkel. Az emberi nyomorúság és romlottság érzékeltetésére ilyen erős kifejezésektől sem riad vissza :

Isten haragja vala az fiakon,
Sárrá, ganéjjá lőnek mind Ádámban.

Közben birkózik az örök gondolattal, az eleve elrendelés nagy kérdésével is. Isten szabad akarattal teremtett bennünket, mert hiszen saját képére formált minket, de az ember visszaélt azzal, így megérdemli a maga kárhozátát. Így Isten jósága mutatkozik meg a kegyelemre való kiválasztásban. Mert hiszen

Teremtés előtt ezt régen megérté,
Hogy Istennek ember ellene vétene.

És erre képest lőn ő választása,
Az kiket akart csak ő jóvoltába,
Életre azt vonta.

Ha az első ének az ember romlottságát tárgyalta, akkor a második ének : Szakadása lőn az emberi nemnek, a gondolat folytatásaképpen Istennek nagy szeretetét és kegyelmét mutatja be, amely által híveit ki akarja vonni nyomorúságukból. Ennek a második éneknek tehát a váltság nagy kérdése a tárgya. Merő dogmatizálássá válik ugyan maga az ének, de bizonyítja Méliusz rendszerező erejét, minden gondolatra kiterjedő figyelmét. A váltság munkáját nem lehetett másként megvalósítani, csak úgy

Hogy halál vérontás lenne a váltságba, (ezáltal)
Ördöggel együtt kárhozat romolna,
Ez világ újulna.

Az Úr Istennek irántunk való nagy szerelmét bibliai alapon éppen abban látja, hogy ő bennünket

... ellenségeit estekben szeretne, (ezért)
Ő szent fiának semmit nem kedveze,
Értünk ötet küldé.

Ezek után az elméleti, megalapozó fejtegetések után jutunk el azután a tulajdonképpeni tárgyhoz, magához az úrvacsorához és a vele kapcsolatos gondolatokhoz a harmadik énekben: Beszéde mellé szerze szent jegyeket. Református állásponton vallja, hogy a látható jegyek pecsétet, amelyek által bizonyítja az Úr Jézus, hogy

Mint az jegyeket közli mi testünkkel,
Így magát lelkünkkel.

Félreérthetetlen és tiszta értelmezése ez a kálvini úrvacsorának. Midőn aztán a helyes értelmezést így elmagyarázta, polemizál, mégpedig először is a római egyház felfogásával. Nagyon szemléletesen és okosan vitázik:

Nem teste állatját, sem vére állatját, (szubsztanciáját)
Az mi testünknek nem adta rágását,
Hogy fogainkkal rontsuk őszent testét,
Szájunkkal ő véré.

Krisztus testét nem ehetjük valósággal, mondja, mert hiszen az „csak egy helyen“ van az Atya jobbán a mennyekben, holott is „nyugszik boldogságban“. Ő csupán a „drága jegy“ által „meny-nyei mód szerint“ adja javait lelkünknek és „nem testnek test szerint“. „Két kézzel“ kell hát nekünk hittet vennünk az úrvacsorát: „testi kézzel“ vesszük el a jegyeket, „lelki kézzel“ pedig el kell vennünk ugyanakkor a lelkieket.

A római egyház felfogásával együtt az evangélikusok álláspontját is elveti:

Még az hittet is hát Christusnak testét
Nem az kenyérben, *mellette* sem vészed,
Mert ott nem adják, hogy rágjad az testet,
Fogd hát ígéretil.

Végül az unitarizmusmal szemben is elhatárolja a református álláspontot, s egyben védekezik is annak vádjával szemben:

Több idvösséget az egy Christus kivöl,
És több istent mi az *egy Isten* kivöl,
Hogy nem tisztelünk avagy segítségül
Nem hívjuk atyául.

Miután így végigvette a református állásfoglalást, egyes felmerülő gyakorlati kérdésekre is felel az ének:

Minemű legyen a kenyér formája,
Avagy állatja, az bornak formája,
Minemű asztal szék kő legyen vagy fa,
Hitünk nem forgatja,

Mert az úrvacsorában nem ezeken a külsőségeken fordul meg a dolog. A lényeges a lelki haszon, a Krisztus lelkével való táplálkozás. A Krisztus javaiban pedig *állandóan* kell részesülnünk, hiszen

Az vöcsorában csak ezt bizonyítjuk,
Hogy mivel él lelkünk.

Nekünk az *élő* Krisztussal kell táplálkoznunk, nem pedig halott testet kell szájunkba fogadnunk,

Mert így lelkünknek haszontalan lenne,
Az Christus testét halva ha ki venné,
Mert megromlana gyomrunkban ő teste,
Így élet nem lenne.

hangzik az énekből felénk, egész vaskosan fogalmazva.

Még egy gondolattal birkózik aztán. Mag akarja értetni a jegyek kapcsolatát „a jegyzendőkkel“, vagyis azokkal, amiket jelképeznek: a kenyérről és a borral. Elgondolása szerint

Az Christus teste vére az jegyekkel
Nem úgy egyesül, mint vas ezüsttel,
Hogy együtt száddal az testet kenyérrrel
Vennéd az bort vérrrel.

hanem a Szentlélek kapcsolja egybe „a jegyzendőkkel lelkünket az hitben“ és

Christus testét egyé teszi te lelkeddel
És nem az kenyérrrel.

Szegedi Gergely úrvacsorai éneke: Gyakran nekünk kellene az úrvacsorának azt az oldalát domborítja ki, hogy az emlékezés. Versfeje ezt adja: Gregorius Szegedinos fecit.

Batizi András énekében a szenvedő magyar panasza is felzokog (Jer dicsérjük az Istennek fiát). Arra kéri ugyanis „Istennek kedves áldozatját“, hogy emlékezzék meg gyarló esetünkről, s távoztassa

...el tőlünk az vérontást,
És sokféle dühös hadakozást,
Szállítsa le a sok nyúzást, fosztást,
Hogy az hitről tehessünk jó vallást.

Azért kéri ezt „nagy sírván“ és „keservesen óhajtva“, mert nem elég, hogy „az ördög ellenünk támadott“; nem elég, hogy „nagy sok gonosz közöttünk áradott“; a legnagyobb baj az, hogy „az mi erőnk immár elfáradott“.

A Sztáray Mihály éneke után: Hálaadással rólad emlékezünk, egy érdekes ének következik, a Mindenható Úristen, mi bűnös emberek kezdetű. Nem hiába van felibe írva, hogy: Bűneinkről való közönséges vallástétel, az Úristennek előtte, mert hiszen az egész ének úgy hat az emberre, mint egy egyetemes bűnvalló ima. Tartalma nyomán valószínűnek látszik, hogy ez az ének szerves

része volt az úrvacsoraosztásnak, és egyetemes, nyilvános bűnvalló imádság gyanánt énekelhették.

Úrnak végvacsorájára kezdetű himnusz az egyetlen ének ebben az énekeskönyvben, amely a Batthyányi-kódcxben, ebben a Graduál-jellegű énekgyűjteményben is benne van. Ez a tény is mutatja, hogy milyen szigorúan elhatárolt volt a Graduálok és a Cantionalék tartalma.

Az úrvacsorai énekek után 16 *prédikáció utáni ének* következik. Ezekben az énekekben már gyakorta sír fel a magyar fájdalom, csakúgy mint az énekes legvégén álló közönséges dicséretekben.

A prédikáció utáni énekek között első helyen Dávid Ferenc szép éneke áll, a mai napig használt : Adjunk hálát mindnyájan. Különösen szép mai 7. verse :

Tarts meg minden időben
Minket az igaz hitben.

Csak az a kár, hogy éppen énekszerző életében nem tudott valósággá lenni ez a kérés.

Itt található Luther éneke is : Atya Isten tarts meg minket, amely szintén Skaricza fordítása lehet. Ezt követi Batizi András mai énekesünkben is megtalálható pünkösdi éneke : Jövel Szentlélek Úristen, Lelkünknek vigassága.

Felséges Isten, mennynek, földnek Ura kezdetű ének „a bálványimádók ellen való könyörgés“. Amidőn az ének „nagy nyavalyánkban“ Istenhez kiált, az a legfőbb óhajtása, hogy Isten rontsa meg a bálványozókat, hogy „ne örüljenek pogányok mi rajtunk“.

A következő ének : Csak te benned van Uram, szintén a kegyetlen ellenség ellen szól. Annak megállapítása után, hogy Istenen kívül „sem égen, sem ez földön nincs több reménységünk“, arra kéri Istent, hogy ő legyen vezérünk és erős hadnagyunk, hogy

Ne mondják azt a pogányok, hogy nincsen Istenünk,
Ne káromolják bosszúságra szent nevedet nekünk.

Szegedi Gergely éneke (Keresztyének, kik vagytok) és Szegedi Kis István éneke (Ó mindenható Isten) után újra egy panaszos ének következik : Tekénts reánk immár nagy Úristen. Jellemző a felirata is : Az Magyarország siralma, kinek romlása és nagy pusztulása az bálványimádásért, kegyetlen hamisságért és fertelmes élet miatt lett. Nem sokkal a mohácsi veszedelem után keletkezhetett, mutatja ezt a tartalma is, midőn elpanaszolja királyunknak, főurainknak pusztulását, „kiknek kövér testekkel hizlalál vadakat“, mutatja az 1652-i énekesben lévő címrata is, amely szerint ez az ének „Magyarországnak második siralmas könyörgése a Mohácsi veszedelem után“. Igazi siralmas, büntudatos ének ez, amely vallási alapon a bajok okát abban találja :

...hogy vétkeztünk, mert tégedet nem tiszteltünk,
Mint Atyánkat téged nem szeretttünk,
Mint hatalmas urunkat tégedet nem féltünk.

Azért kell már tisztelnünk pogányokat, gyilkosokat,
Paráznákat, bálványimádókat,
Kiknek el kell viselnünk kemény igájakat.

Az ezt követő siralmas ének Jeremiás prófétának írása szerint „keserves szívvel“ ugyanazt mondja el hazánkról, amit „Jeremiás régen írt zsidókról“. Az ének nem egyéb különben, mint a Siralmas 5. részének parafrázisa.

Ugyancsak az ószövetségi nép sorsával való párhuzam esendül ki az : Emlékezzél meg mennybéli Isten kezdetű énekből is. A büntudat itt is világos kifejezést kap, mégis így könyörög az író :

Kérünk már téged Atya Úristen
Emlékezzél meg te országodról, az Magyarországról,
Ne hagyd elveszni pogány kéz miatt te örökségedet,
Noha vétkeztünk.

A vértanú Radán Balázs éneke : Buzgó szívből te fiaid, már nemcsak a pogányok kezéből kér szabadulást, akik országunkban sok veszedelmet tevének, „sokat bennünk megölének és számtalant elvivének“, hanem arra is kéri Istent :

Az sok bálványimádástól rettenetes kárhozottól
Szabadíts meg szent nevedért minden eretnekségtől,
Antichristus szerzetétől, az Pápának tévelygésétől.

Bár Radán Balázs is jól tudja, hogy „rettenetes bűneinkért mindezeket szenvedjük“, mégis fájdalmasan panaszolja fel, hogy „senkit nekünk oltalmunkra hatalmas Úr nem támasztál“.

A 25 szentegyházbeli ének közül első helyen a tízparancsolatról szóló ének áll (Szükség megtudnunk). A következő énekek a Lukács evangéliuma szerint éneklék meg az Úri imát. Közülük az egyik (Mi atyánk, ki vagy mennyekben, Kik vagyunk) Luther : Vater unser im Himmelreich kezdetű éneke nyomán készült.

Itt van Dévai Bíró Mátyásnak „az igaz hit által való idvezülésnek módjáról“ szóló éneke : Minden embernek illik ezt megtudni. Majd a Credoról szóló énekek következnek Luther nyomán előbb Gálszécsi István, majd Skaricza Máté fordításában. Itt találjuk Batizi András énekét is (Jer, mi kérjünk Szentlelket... Te igaz világosság), mely Luther : Nun bitten wir den Heiligen Geist kezdetű éneke nyomán készült. Batizi András itt közölt másik éneke : Áldott legyen mindörökké (versfeje : Andreas Batinus Kassove), főként azért érdemli meg figyelmünket, mert utolsó verse szerint

Ezt szerzették kincses Kassában nem régi időben,
Születet után mikor írának eunyi időben,
Kis Karácsony után ezert ötszáz az harmints időben.

tehát 1530-ban keletkezett, így évszám szerint legrégebbi énekünk. Bizonyára őriznek énekeseink 1530 előtről való magyar éneket is, de évszámmal bizonyítani ezt nem lehet.

Szegedi Gergely éneke : Szükség keresztyéneknek tudakozni, azokat az okokat kutatja, amelyek miatt az egész Magyarországot oly régen ostromozza Isten. Felírása szerint ugyanis : Cause reci-

tantur flagelli, quibus Deus totam Ungariam a multis temporibus flagellavit.

Az első okot bibliai alapon abban látja, hogy Isten azt veri, akit szeret. Mint Atya, azt a fiát még „az többenél gyakortább fenyegeti“, akit „bizonyába“ szeret. Isten a magyar népet is nem gyűlöletből ostromozza annyira, hanem maga felé akarja ezáltal is fordítani, vagyis magához „tanítani“. A másik ok ennek folytán az, hogy büntudatra akar ébreszteni és javítani akar minket. Utáltuk az Isten beszédét.

Pogányoknak az mi édes hazánkat
Ezért adá kezekben országunkat.

A harmadik ok az, hogy Isten így próbálja hitünket. Éppen ezért

Rajtunk esett nagy sok nyomorúságot
Békességgel szenvedjük e sok ostort.

mert Isten másoknak is példát akar adni általunk. Bízunk azért Istenben, bárha most a hamisak uralkodnak is, mert ő az eljövendő ítéletben igazságot szolgáltat majd. Főleg pedig abban legyen megnyugovásunk, hogy „oka nagyon minden nyomorúságnak“.

A szentegyházbeli énekek közé vannak beosztva a halottas énekek is, számszerint 6. Közöttük van Dézsi András éneke: Adj idvességes kimulást, Batizi András éneke: Ember emlékezzél, valamint mostani 337. dicséretünk: Jer temessük el a testet, amely a Mandemus istud nunc humo kezdetű latin himnusz nyomán készült. A halotti énekekben mindenütt szóhoz jut a feltámadás hite. Dézsi András a test feltámadásával kapcsolatban még túlságba is megy, amikor ezt hirdeti:

Ezen testben feltámadunk,
Ezen kézzel lábbal állunk.

Az énekeskönyvet bezárja aztán a 17 *közönséges dicséret*. Ezek között első helyen a Szegedi Kis István éneke van: Ő mint keseregnek. Ez felirata szerint „az anyaszentegyháznak siralmas panaszolkodása az Christushoz, az ő ellenségének ellene“. Sok az ellenség nagyon, mondja, mert

Egyfelől környülünk az szent érdemesek,
Másfelől környülünk idegen nemzetség,
Kiknek az Christusnak szolgálai nevetség.

Ezt követi Szegedi Kis Istvánnak másik éneke: Hálát adok néked Ūristen, amelyben hörtönéből való kiszabadulásáért ad hálát Istennek. Felirata: Praecatio Stefani Szegedini e carcere Dei beneficio liberati.

Ezután egy „szép dicséret“ következik: Ő mely igen rövid. Hogy miért kapott ez a sötét pesszimizmusra hajló panaszos ének „szép dicséret“ feliratot, nehéz lenne megmondani. Korholja az

embereket, akik csak „marhát“ keresnek, kincset gyűjtenek, verítékkal, nagy munkával éjjel-nappal úgy serénykednek, mintha bizony örökké élnének e világon, akik ugyan keresztyéneknek vallják magukat, pedig „bűnökkel bővelkednek“ és „ritkán hallják Istennek szent igéjét“. Az ilyeneknek, mint panaszozja

Nem kell immár az jámbor atyafiú,
Utálatos az szegény istenfélő,
Elvettetik az jámbor böles tanftó.

Ennek nyomán szomorú a korra nézve is megállapítása :

Nincsen mostan emberekben jó akarat,
Nincsen bizony immáron az szeretet,
Teste-lelke csak az nagy fősvény élet.

Mint a Prédikátor könyve, csak a végén enged fel, s arra int, hogy ne higgyen az ember a világ „hazug szépségének“, hanem Istenben legyen gazdag.

Batizi András a házaseletre nézve ad jó tanácsot 1546-ban írt énekében: Jámbor házások meghallgassatok. Midőn a szokásos módon vázolja a házastársak tisztét egymás iránt, az asszonytól azt is megkívánja, hogy „az szövéstfonást el ne felejtse“.

A testi jókért ad hálát az „Örök Atya Isten kérék“ szerzője, aki a mellett nagyon kedélyes ember lehetett, mert a versfőkben így örököltette meg a maga emlékét: Ego ipse feci.

Ezt követi a mi mostani 183. dicséretünk: Adjunk hálát az Úrnak, mint „étel után való dicséret“. Ez a Horn János: Danket dem Herren kezdetű énekének fordítása, amely német énekesekben úgy szerepelt, mint Tischlied über den 136. Psalm.

A háborúságnak szenvedéséről írt éneket Battyáni Orbán 1547-ben Gyulafehérvárban. Ugyancsak erről a témáról mond „más vigasztaló éneket“ Székárosi Horváth András is. A bátor hit hangja szól ebben, mint már első két sora is mutatja:

Semmit ne bánkódjál Christus szent serege,
Mert nem árthat reked senki gyűlölsége.

Az Uram Isten magasságban kezdetű éneket Tordán szereztek 1544-ben „hideg ősznek kezdetében“. Versfeje ezt adja: Utinam descenderem.

Az mely embernek jó hiti vagyon kezdetű éneket Szerémi Illés Kolozsvárt szerezte 1661-ben Bik Márton házában.

Vedd el Űristen rólunk haragodat kezdetű ének az Aufer immensam Deus kezdetű himnusz nyomán készült.

Újlaki Péter zsoltárja után Szegedi Gergely éneke zárja az énekeskönyvet: Szánja az Űristen híveinek romlását. Ez az ének a „felföldnek“ tatár által való végigpusztítását írja le nagyon is eleven színekkel 1566-ból. Versfeje: Szegedi fecit Egren. Mint említettem, ez a Szegedi nem István lehetett, hanem valószínűleg Gergely.

Az ének arra hivatkozik, hogy szerzője szemével látta a sok borzalmat: csecsemőknek szablyára hányását, gyermekágybéli asszonyoknak ló hátára vonását, nagy sokezer szűznek megszeplősítését, meztelenre vetköztetett raboknak tatárostorral hajtását. Ha rágondol a szerző a sok kegyetlenségre: a foglyok kínzására, kiknek fővetlen lóhúst hánytak elibük és akiket csikók vérével, kaczolák (?) (tán kancák) tejével itatták; ha ezekre gondol a szerző, csak azon csodálkozik, hogy ezek miatt „mind az ég az föld reájuk nem szakad“.

Szörnyű dúlás lehetett ez, mert az ének szerint falvak néptelenedtek el a tatár pusztítása nyomán. De még ebben a gyászos beszámolóban is felcsendül a reménység szava: A megnyomorogott nép ne essen kétségbe, meglátja szabadulását Istentől „még ez földön éltünkben“.

Igy áll előttünk Szegedi Gergely 1569-i énekeskönyve. A hőseges szemelvények mutatják, hogy mennyire egygyé forrott akkor a szenvedő nép Istennel és az ő igéjével. E század énekirői a legszorosabb kapcsolatban voltak a néppel, amelynek számára írták a vigasztaló és erősítő énekeket. Minden szavuk a nép küzdelmes életével mutatott eleven kapcsolatot. Lehetek hát a rímek roszszak, lehetett a fogalmazás darabos, a nép megbecsülte ezeket az énekeket, mert úgy érezte, hogy lelke legmélyéről fakadtak azok. Ez volt ezeknek az énekeknek igazi értéke. Mai megpróbáltatásunkban mi hozzánk is közvetlenebbül szólnak, mert hiszen maguk is keserű időknek bizonyásagai.

Mégis a hét éneken kívül, amelyek mai énekesünkben még megvannak (a 32., 69., 89., 90., 183., 236., 337. dicsérettek), alig lehet találni olyat, amely méltó volna rá, hogy felelevenítsük. Sajnálni lehet pedig, mert a hitélmény őszintesége szól azokból felénk a gyarló külső ellenére. A psalmusok közül azért az LI. zsoltár negyedik változatát, a Mindenható Úristen kezdetűt, esetleg át lehetne formálni bűnbánó énekké. A dicsérettek közül esetleg szintén meg lehetne újítani a Vedd el Úristen rólunk haragodat kezdetűt. A Szkárosi Horváth András: Semmit ne bánkódjál kezdetű éneke erős bizakodásánál fogva érdemelné meg az alakítást.

Mindenesetre a maguk korában a Szegedi Gergely énekesének darabjai megtették jó szolgálatukat: erősítettek, bátorítottak, reményt ébresztettek, büntudatra vezettek s ezáltal hozzájárultak, hogy ájulásából lassanként magáéként magához térjen a magyar és belássa, hogy Isten a nyomorúság mélyére vetette ugyan, mégis szolgálatot vár tőle. Ezek az énekek bizonyos szerepet játszottak abban, hogy századok romlása nem törte meg a magyar életerőt, s jobb idők jöttével poraiból megéledhetett a magyar főnixsz.

Dr. Horkay László.

Csikesz Tibor: A serdülőkori lélektan, különös tekintettel vallásos életére. Tanulmányok a rendszeres theologia és segéd tudományai köréből. 5. szám. Debrecen, 1941. 13-as alak, 120 l. Ára 3 pengő.

A lélektanban, vagy, legalább is az emberismeretben járatos ember tudja, hogy az ember jelleme, erkölcsi személyisége, vallásossága kialakulására az emberi élet egyetlen korszaka sem oly elhatározó fontosságú, mint a serdülőkori. Éppen ezért minden pedagógusnak, de különösképpen a valláspedagógusnak kötelessége ismerni e kor sajátosságait s ennek megfelelően befolyást gyakorolni helyes kialakulására. A lelkipásztor is a legnagyobb mulasztást akkor követi el, ha gyülekezete tagjai között elhanyagolja a serdülőkkel való törődést, vagy tapintatlanságával úgy viselkedik velük szemben, hogy örökre elriasztja az ifjakat egyházától.

Éppen ezek a megfontolások teszik különös értékűvé és fontosságúvá az oly könyveket, amelyek a serdülő lélektanával foglalkoznak s mintegy alapjául szolgálnak a serdülő helyes nevelésének. Csikesz Tibor könyve — ha a cím nem is fejezi ki —, csupán a serdülő fiúk lélektanával foglalkozik — nem eredeti kutatásai alapján — hanem, mint könyve 56. lapján mondja, csak az idevonatkozó lélektani kutatás eredményeinek összefoglalását adja. Mindenesetre kiváló felkészültséggel végzi ezt a munkáját, bizonyosságot tevéen arról, hogy van tudományos érzeke ahhoz, hogy a legjobb forrásokhoz forduljon s egyik szélsőséges lélektani irányhoz sem társulva, elmondja mind a strukturális, mind az evolúciós-funkcionális, vagy ha szüksége van rá, a pszichoanalitikus irányú lélektan azon eredményeit, amelyek szintéziséhez szükségesek és megfelelőek. Csupán néha esik abba a hibába, hogy egy-egy író hatása alá kerülve kiesik a saját egyszerű és világos stílusából s átveszi az illető író nyakatekert, homályos, magyartalan kifejezéseit.

Tanulmánya két főrésze oszlik. I. rész „A serdülőkori általános lélektana” címen adja a serdülő fiú lelki életének leírását, s a II. rész „A serdülőkori valláslélektana” címen a gyermek, majd részletesebben a serdülő fiú vallásának ismertetését.

Az I. részben foglal helyet a serdülőkori testi változások, majd az értelmi, érzelmi, akaratú élet megváltozásának leírása a gyermekkorhoz viszonyítva, a szociális változások s végül a temperamentum, jellem és tipológia. E részben közölt megállapításai közül kiemelhetjük a következőket. Élettani serdüléstől megkülönböztetendő a lelki serdülés. A siker és sikertelenség különösen nagyhatású a serdülő lelki életére. A serdülőkori ifjú végletekre hajlamos: makacsság és határozatlanság gyakran váltják fel egymást. A gyermekkorhoz viszonyítva az önuralom sajátos új színezetet nyer s megerősödik, különösen a serdülőkori vége felé. Az én tudatosulása után a más, a nem-én felé fordulás a szerelemben, a barátságban nyilatkozik meg. Jellemről e korban még nem beszélhetünk, de a személyiség felé kifejlődés döntő lépésekkel indul meg.

A II. rész a serdülőkori valláslélektanát adja. Itt főleg Vasady Béla és W. Gruhn eredményeire támaszkodik, de használja a gazdag angol nyelvű szakirodalmat is. Itt tárgyalja az értékrendszer kialakulását az első két fejezetben, majd a gyermek vallásának rövid ismertetése után rátér a megtérésnek az ismertetésére — mint a serdülőkori legtipikusabb vallásos jelenségre. Rámutat, hogy megtérés (akár lassú folyamatú, akár krízissel lejátszódó, rendkívül élményszerű) és újjászületés nélkül nem formálódhatik ki a keresztyén személyiség. Külön fejezetet szentel a hit és imádság kérdésének. Végül egy rövid fejezetben beszél a vallásos közösség hatásáról az egyénre s az egyénben újjászületett történelmi vallás tovább-plántálásáról.

E részben megnyugtatóan hat az olvasóra, hogy amikor a vallásos lelki jelenségek fiziológiai, biológiai és pszichikai tényezőit határozott realizmussal ismerteti, igyekszik mindig egyben rámutatni arra az emberfeletti Mozgatóra, aki abszolút hatalommal igazgatja az általa teremtetett alaptényezők tevékenységeit.

Csikesz Tibor könyve, mint a modern genetikus normál pszichológia és valláslélektan legújabb eredményeinek rendszeres és alapos egybefoglalása, különös értéket képvisel a szakirodalomban.

(Sepsizentgyörgy.)

D. Dr. Kiss Tihamér László.

Leese, Kurt: Der Protestantismus im Wandel der neueren Zeit. Texte und Charakteristiken zur deutschen Geistes- und Frömmigkeitsgeschichte seit dem 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Ausgewählt und erläutert von — Alfred Kröner-Verlag, Stuttgart, 1941. Megjelent a „Kröners Taschenausgabe“ sorozat 180. köteteként. XXIV + 384. lap. 4-75 RM.

Leese a mai liberális protestantizmus egyik jelentős személyisége. A protestantizmus és a német idealizmus kérdései érdeklik. Eddigi nevesebb munkáiban is ez a tárgykör foglalkoztatja: *Von Jakob Böhme zu Schelling. Zur Metaphysik des Gottesproblems*, 1927. — *Philosophie und Theologie des Spätidealismus. Forschungen zur Auseinandersetzung von Christentum und idealistischer Philosophie im 19. Jh.*, 1929. — *Die Krisis und Wende des christlichen Geistes*, 1932. — *Die Religion des Protestantischen Menschen*, 1938. Protestantizmusnak nevezi azt a vallásos magatartást, amely tisztában van két tényvel: 1. *hogy elszakíthatatlanok kapcsolatai a történeti forrásokkal és erőközpontokkal*, t. i. az őskereszténységgel és a reformációval, jóllehet ezt a kapcsolatot mindig kritikai megfontolásokkal és szabadsággal tartja, nem pedig dogmatikai kötöttségben; 2. *hogy maga még le nem zárt, mozgásban lévő vallásos képződmény, amelyen a reformáció utáni századok, különösen a XVIII. és XIX. század igen erős nyomokat hagyott.* Oly hatásokat, amelyek ide-

genek az őskereszténység vagy a reformáció világa számára. A protestantizmus tehát olyan képződmény, amely magával mindig csak az őskereszténységhez és reformációhoz való *dialektikus Igen és Nem viszonyában* juthat tisztába (XIII. l.). Leese ebben a szellemi magatartásban látja a protestantizmus időfölötti lényegét, ezt véli az igazi protestantizmusnak. Ennek a gondolatnak rendszeres kidolgozását nyújtotta a *Die Religion des protestantischen Menschen* című munkájában. Az itt ismertetésre kerülő könyve mintegy történeti alácspítése akar lenni e fejtegetéseinek: *az újkori protestantizmus anthológiája vagy breviáriuma.* A XVIII. századtól napjainkig válogatott a liberális protestantizmus íróinak a munkáiban. A választékról maga Leese a következőket mondja: *Sie sind... Resultate anhaltenden und besinnlichen Nachdenkens, zäher und gründlicher Forschung, tiefer und erschütternder Kämpfe, fragenden, suchenden, findenden Lebens*“ (XXII. k.). A választékból — ez a könyv legnagyobb gyengéje — kihagyta a XVIII. századtól napjainkig húzódo supranaturalista-konfessionális theologusokat, az erlangenit közvetítő irány híveit, a biblicistákat és a dialektikai theologusokat, mert pl. ez utóbbiak csak csüfolódni tudnak az újkori protestantizmussal. Eltekintett azoktól is, akik szerinte a másik végletben oldják föl a protestantizmus dialektikus magatartását (Feuerbach, Strauß, Nietzsche, Hartmann), noha ezek közül megemlíti Lagardet és Overbecket. Nem foglalkozik a művelődéstörténészekkel sem (Lamprecht, Thode, Berger stb.), de néhány művelődésbölcsésznek helyt ad (Dilthey, M. Weber stb.).

Értekes a könyv bevezetése, amelyben megmagyarázza a maga protestantizmus-fogalmát, megindokolja a választási elvét. A könyv beosztása pedig ez:

I. *Der deutsche Idealismus als Zeitwende* (3—83). A Vorberichtben (1—15) megindokolja, hogy miért a XVIII. századdal kezdí könyvét. A Rothe Richárd, Lang Henrik, majd végleg Troeltsch Ernő kidolgozta elméletet vallja, hogy t. i. *a reformáció még nem volt új korszak-*

nak a kezdete, hanem hozzátartozik a skolasztikus középkorhoz. A Lutherre való újprotestáns hivatkozás téves, de egyben termékeny tévedés szemében. Az idealizmusnak három korszakát különbözteti meg: Frühidealismus (Kantig), Hochidealismus (Fichte—Hegel—Schellingig), Spätidealismus (Fichte és Schelling késői kora). 1. *Idealismus der werdenden Wahrheit* (Lessing, Herder). 2. *Idealismus der sittlichen Freiheit und des selbständigen Gewissens* (Kant, Schiller, Fichte). 3. *Idealismus des unbegrenzten Weltoffenheit und Weltleidenschaft* (Goethe, Hegel). 4. *Idealismus im neuen Suchen nach Christus* (Schleiermacher, Schelling).

II. *Der Protestantismus in kritischer Rückbeziehung auf Luther und die Reformation* (87—153. lap). —

1. *Ältere Kirchenhistoriker des XIX. Jahrhunderts* (Tzschirner, Baur, Hundeshagen, v. Haase, Schenkel, Sohlm). — 2. *Ältere Dogmatiker des XIX. Jhs.* (Schweitzer, Biedermann, Ritschl, Lipsius, Kaftan, Herrmann).

III. *Der Protestantismus in der grundsätzlichen Unterscheidung von Alt- und Neuprotestantismus* (155—209. lap). A bevezetés után a következőket tárgyalja: Rothe, Lang H., Sell K., Troeltsch.

IV. *Neuere Kirchen- und Profanhistoriker in Auseinandersetzung*. A bevezetésben vázolja, hogy Troeltschnek Luther- és protestantizmusértelmezése milyen hatást váltott ki pro és contra. 1. *Kirchenhistoriker* (Brieger Th., Kattenbusch, Loofs, v. Harnack, Ritschl O., Boehmer H., Köhler W., Wernle, Stephan H., Hoffmann H., Scheel O., Sapper K.). 2. *Profanhistoriker* (Lenz M., v. Below G., Haller J., Hashagen J.).

V. *Der Protestantismus in der Krisis der Entchristlichung*. A bevezetésben világos határt von az idealizmus szélsőségei felé. Itt tárgyalja Lagardet és Overbecket, mint a protestantizmus kritikusait.

VI. *Systematische Neubesinnung auf das Phänomen des Protestantischen Menschen* (297—362). Ebben a fejezetben a protestáns principiumra eszmélő újabbkori szisztematikusokat ismerteti, akik mind a Hauer-féle antikrisztianizmus-

sal, mind pedig az új reprisztinációs irányzatokkal szemben kietartanak a protestantizmus „nyílt dialektikája mellett“ (Schuster H., Heim K., Adolph H., Tillich P., Seeberg E.).

A Zárzóban (363—368) a teológiának az újabbkori szellemi áramlatokhoz való viszonyát fejtegeti, melyekről szerinte a teológiának előbb-utóbb tudomást kell vennie (az autonómia, a szabadság pártosza, a világszenvedély, természetmisztika stb.). A legfontosabb irodalom felsorolásával és az összes idézetek egészen pontos megjelölésével fejeződik be a könyv (369—384).

Az az alaptétele, hogy a protestantizmust nem veszi mindenestül azonosnak a reformáció tanításával, magával hozza azt a kérdést, hogy hát akkor mi a protestantizmus lényege? Leese nem tud és nem is akar erre kanonikus jellegű meghatározással felelni, mert szerinte csak az határozható így meg, ami lezárt, elintézt történeti tény. Tehát a fentebb megismertetett kettősvonatkozású vallásos magatartás a protestantizmus lényege. A fentebb zárójelben említett személyiségek írásaiból vett idézetek elé igen találó életrajzi és teológiai bevezetéseket ad. Ez jelenti a könyv egyik nagy értékét. A másik pedig az *szövegek ügyes kiválasztása*. Ezek nagyszerű kalauzt jelenthetnek az újprotestantizmus lényegébe való behatolásra és további tanulmányozásra ösztönöznek. Az idézetek pontos adatolása ezt nagyban megkönnyíti. Természetesen lehetne itt-ott mást kívánni, vagy még többet is adni: még mások és még mást is nyilatkoztak a protestantizmus mibenlétének kérdésében. Az egyháznak a kérdése — hogy t. i. mennyiben fér meg a protestáns szabadságelv és az institutionális egyházgondolat egymás mellett — stb. is figyelmet érdemelt volna. Azonkívül nagy hiánya a könyvnek, hogy a dialektikai theologusokat figyelmen kívül hagyja, mivel azok haragszanak — úgymond — az újprotestantizmusra.

(Budapest.)

Pákozdy László Márton.

Trombitás Dezső: A Szentlélek jele alatt. Egyházi dolgozatok. Veszprém, 1943. A szerző kiadása. 112 oldal.

Tizenegy tanulmányt sorakoztat fel újabb kötetében Trombitás Dezső. A tartalomjegyzékből is már nyilvánvaló az a széles skála, melyen a szerző dolgozik. Kötetének fele dogmatikai elvi tisztázásokat ad, míg a másik fele gyakorlati kérdéseket vesz tárgyalás alá. — Tiszta elhatárolások alapján szól a megismerő én körbefutó munkájáról, a megismerés tragikumáról, hogy a theologiai síkon azután a bűnt állítsa be mint a megrendült alap magyarázatát. Így második tanulmánya az elsőnek szoros folytatása lesz, míg a harmadik, melynek a kötet is címét viseli, a feloldást hozza magával. A Sátán személyiségét fejtegetve megállapítja, hogy a mai Sátán-szemlélet két helyen fut vakvágányra: a Sátánt vagy középkori babona eredményének tartják, vagy pedig Isten ellenlábasának, pedig a Sátán csak Isten eszköze lehet. A lelkészközösségek igazi formájának az Igén alapuló lelki közösséget tartja a bizonyos napokon egymásért könyörgő imaközösségek formájával együtt. Következő tanulmánya mintha a lelkészközösségek legnagyobb sebére adna választ: el kell szenvednünk egymást szeretetben, mert a szeretet az élet és minden közösség egyik legnagyobb éltető realitása. A diakoniaról szóló egyik dolgozat adott alkalmat számára arra, hogy elénk vetítse a magyar református diakonissza-szolgálat annyira fontos és mégis sokszor észre nem vett ügyét. Az egyház családvédelme sem lehet más, mint igazi evangéliumi életközösség azokkal, akiket más szervek máshogyan védnek és segíyeznek. Könnyen hajlandók vagyunk, hogy anyagi védelmen kívül a Krisztus egyháza se adjon többet. Dunántúlnak azon a vidékén él, ahol máról-holnapra gombamódra nőttek ki a gyárak a földből, hogy magukba szívják a falvak lakosságát. Baj, ha a régi, nagyobb református egyházközösségek tagjai pislognak át erre a könnyebb megélhetésre és menekülnek el a földtől és a falutól, a szórványkérdés erejét azonban ez az általánosan káros jelenség tompítja le egyhá-

zunkban. A szórványkérdésnek végleges megoldása szerinte is csak az eltelepítés lehet. Könyve utolsó fejezete a mai magyar református theologiai irodalom szervezetlenségéről és irányításának teljes hiányáról szól.

Trombitás Dezső újabb kötete nem csalt meg bennünket reményünkben. Tanulmányainak széles mezején mozgása mind a szaktudóst, mind a helyes alapokon indult és képzett lelkipásztort állítja elének. Írhatott volna csak a rendszeres theologia kérdéseit tárgyaló tanulmányorozatot, ő azonban ennél többet akart, gyakorlati kérdések megoldásához is közelebb juttatott bennünket, amelyek a mai egyházi élet kohójában annyira benne ének. A tanulmányok mesteri nyelven át vérbeli író szól hozzánk. Ez a kötet is újabb váradalmak elé állít bennünket. Várjuk Trombitás Dezső nagy és összefogó munkáját református egyházi életünk egyik vagy másik felfakadt sebéről. A diagnózist és az orvoslás irányítását is bátran reábizhatjuk. Alapos ismereteiben, megoldásának határozott voltában és nem utójára tárgyalásának szuggesztív és mély hitéletet előláruló erejében akkor sem fogunk csalódní.

(Debrecen.)

Farkas Pál.

Tunyogi Csapó András: Izráel bölcseségi irodalma. Debrecen, 1942. 92 nagy 8° oldal. Bethlen-nyomca.

A tanulmány, mint theologiai doktori értekezés, a kérdésnek részletes irodalomtörténeti és vallás-, illetve társadalomtörténeti összefoglalását nyújtja.

Első részében az irodalomtörténeti kérdések tárgyalását találjuk. A bölcseségi irodalom három formában jelentkezik: szájhagyományos, kanonikus és apokrif irodalmi formában. Az első elszórt mondasokból gyűjthető egybe az Ótestamentum különböző könyveiből, a másodikat a Példabeszédek, Prédikátor és Jób könyve képviseli, míg a harmadik Jézus Sirach és Bölcseség könyvében jelentkezik.

Második részében foglalkozik a bölcsesség gondolkodás istenfogalmával, erkölcsiségével, a megszemélyesített bölcseséggel, valamint Jób

és a Példabeszédek könyvének külön gondolatvilágával, majd a bölcsesség-gondolkodás vallásos és társadalmi szerepével, továbbá hordozóival és propagálóival.

Az eddig elszórtan található gaz-

dag anyagnak e pompás összefoglalása lényegesen megkönnyíti számunkra a bölcsésgirodalom helyes megértését, amit azonban kissé megzavarnak a gyakori sajtóhibák.

M. L.

Tudományos élet

A Protestáns Világszövetség új főtitkára, Jongen Antal, április folyamán meglátogatta a magyar protestáns egyházakat. Győrött, Sopronban, Budapesten és Kolozsvárt, valamint Debrecenben előadásokat tartott, illetve a protestantizmus vezető embereivel tárgyalt.

A Coetus Theologorum ülései. A Coetus Theologorum tiszántúli egyházkerületi tagozata április 16-án felolvasó ülést tartott. Ez alkalommal *Szenes László* debreceni egyetemi körzeti lelkész tartott előadást „A gyülekezetnevelés kérdései” címen. A dunamelléki egyházkerület tagozata ugyancsak április 16-án Budapesten tartott előadó ülést. Előadást tartott *Dr. Tunyogi Csapó András* vallásoktató lelkész „A bölcsésgirodalom üzenete a ma számára” címen.

Új egyetemi magántanár. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem hittudományi kara *Dr. Bodonhelyi József* budapesti theol. akad. rk. tanárt „a XVI. és XVII. század gyakorlati theologiai irodalma” c. tárgykörből magántanárává habilitálta. Dolgozatának címe: „Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai.” Az ápr. 14-én történt szóbeli vizsgálat után „A puritán ébredés igehirdetési elvei” címmel próbaelőadást tartott.

Lelkészi továbbképző tanfolyam. Az érmelléki egyházmegye Székelyhídon május 4-én lelkészi és tanítói továbbképző tanfolyamot rendezett. Előadást tartottak: *Dr. Soós Béla, Dr. Vasady Béla, Dr. Erdős Károly, Dr. Makkai Sándor, Dr. Czeglédy Sándor* debreceni egyetemi tanárok, míg *Dr. Szentpéteri Kun Béla* egyetemi tanár előadását *Dr. Czeglédy Sándor* olvasta fel.

A kiadóhivatal üzenetei

Kimutatás a Theologiai Szemle 53,735. sz. csekkszámliján történt újabb befizetésekről: Mancsek János (Ózd) 7 P, Vietorisz Lajos (Szabadka) 4 P, Böröczky Béla (Székesfehérvár) 4 P, Groó Gyula (Győr) 6 P, Tapsonyi Sándor (Nagyigmánd) 27 P, Egyetemi Nyomda (Budapest) 16-20 P, Theol. Szeminárium Könyvtára (Pápa) 27 P, Medvei Dezső (Budapest) 3 P, Horváth Sándor (Szatmárnémeti) 6 P, Bittó Zoltán (Nagyvárad) 24 P, Görögkeleti Papnevelő Intézet (Budapest) 24 P, Szüle Miklós (Székesfehérvár) 5 P, Szabó Kálmán (Ete) 2 P, Soltész Judit (Budapest) 5 P, Rózsás Tivadar (Sátoraljaújhely) 5 P, Némegy István (Nyíracsad) 10 P, Maksay Albert (Kolozsvár) 6 P, Endrédi János (Szank) 12 P, Dr. Juhász István (Kolozsvár) 8 P, Komlósi Gábor (Mezőtúr) 3-20 P, Református Egyház (Diósgyőr-Vasgyár) 27 P, Lelkészi Hivatal (Kölked) 6 P, Dr. Urbán Ernő (Sopron) 6 P, Pintér István (Pécs) 5 P, Szabó Sándor (Kisvárd) 4 P, Dr. Harsányi András (Budapest) 4 P, Újszász Kálmán (Sárospatak) 8 P, Sípos Károly (Nagyrábé) 12 P, Református Egyház (Gergelyi) 27 P, Főiskolai Széniori Hivatal (Sárospatak) 68 P.

M Á V - M E N E T R E N D .

Érvényes 1943 május 17-től.

SZEMÉLYSZÁLLÍTÓ VONATOK INDULÁSA

Debrecenből

indul	hová	érkezik
0-40	Budapest nyugati . . .	8-20
3-23	Budapest keleti	10-25
4-15	Nyíregyháza	5-35
4-47	Budapest kel. (sebes)	9-30
5-00	Körösmező	16-24
5-08	Füzesabony	8-44
5-08	Nagyléta-Vértés	6-06
5-27	Nagyvárad	7-45
5-48	Tiszalök	8-10
6-20	Nyíregyháza	7-40
8-20	Budapest kel. (gysin.)	11-00
9-10	Nagyléta-Vértés	11-10
12-29	Körösmező (sebes)	19-47
12-35	Nyíregyháza (sebes)	13-32
14-20	Püspökladány—Buda- pest (átszállással)	20-20
14-40	Füzesabony	18-08
14-52	Tiszalök	17-08
14-53	Nyíregyháza	16-16
14-53	Csap	18-35
15-25	Máramarossziget	22-31
15-34	Nagyvárad	18-01
15-40	Budapest nyug. (seb.)	20-25
16-35	Nagyléta-Vértés	17-42
19-00	Ungvár (Árpád)	21-14
19-06	Püspökladány	20-15
19-10	Érmihályfalva	20-27
19-12	Nagyvárad	21-37
19-18	Füzesabony	22-26
19-27	Tiszalök	21-48
19-30	Nyíregyháza	20-51
19-30	Csap	23-03
22-41	Szatmárnémeti—Körös- mező (átszáll. seb.)	9-23
22-56	Nyíregyháza	0-18

SZEMÉLYSZÁLLÍTÓ VONATOK ÉRKEZÉSE

Debrecenbe

indul	honnan	érkezik
2-05	Nyíregyháza	3-10
4-48	Nagyvárad	7-20
4-51	Füzesabony	7-50
5-24	Csap	9-02
5-25	Tiszalök	7-41
5-51	Nyíregyháza	7-14
6-01	Püspökladány	7-10
6-10	Ungvár (sínautó)	8-18
6-16	Nagyléta-Vértés	7-20
6-16	Érmihályfalva	7-27
7-20	Budapest nyug. (seb.)	12-10
7-51	Nyíregyháza	9-02
8-36	Körösmező (sebes)	15-24
9-20	Tiszalök	11-35
12-24	Nagyléta-Vértés	14-11
13-00	Körösmező	23-43
14-23	Nyíregyháza	15-20
14-45	Nagyvárad	17-24
16-15	Budapest kel. (gysin.)	18-57
17-10	Nyíregyháza	18-25
17-30	Püspökladány	18-39
17-35	Püspökladány—Buda- pest kel. (átszáll.)	23-04
18-00	Budapest nyug. (sebes).	22-31
18-51	Nagyléta-Vértés	19-58
18-59	Tiszalök	21-16
19-00	Füzesabony	22-23
19-28	Nagyvárad	21-44
20-10	Budapest nyugati	2-49
20-50	Körösmező—Szatmár- németi (átszáll. seb.)	4-37
21-55	Püspökladány	23-04
22-05	Nyíregyháza	23-35
23-46	Csap	3-10

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU

Eine Vierteljahrsschrift. Begründet von D. Alexander Csiksz.
Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft Reformierter Theologen —
Coetus Theologorum.

Schriftführer : D. Béla Vasady, Debrecen.

Verantwortlicher Schriftleiter : D. Alexander Czeplédy, Debrecen.

Mitredakteur : D. László Módis.

Schriftleitung, Debrecen, Ungarn, Központi Egyetem.

Für unverlangte Rezensionsexemplare wird keine Haftung übernommen.

Abonnementspreis: jährlich RM 6. —, 6 francs suisses.

Einzelpreis : RM 2.—, 2 francs suisses.

INHALT :

STUDIEN :

- J. Victor, Die innere Ordnung des „dreifachen Amtes“.
- E. Révész, Theologische Untersuchung unseres Gesangbuches.
- L. Horkay, Gregor Szegedis Gesangbuch von 1569.

REZENSIONEN * THEOLOGISCHE NACHRICHTEN.

THEOLOGICAL REVIEW

Founded by the late Prof. A. Csiksz, D. D. Published quarterly by the
Coetus Theologorum — Fellowship of Theological Work in the Reformed
Church.

Editor in Chief : Prof. Béla Vasady, D. D.

Editor : Prof. Alexander Czeplédy, D. D.

Editorial & Management Office : Debrecen (Hungary), Központi
Egyetem.

CONTENTS :

STUDIES :

- J. Victor, The Inner Organism of Christ's "Threefold Office".
- E. Révész, A Theological Estimate of Our Hymnary.
- L. Horkay, Gregory Szegedi's Hymnary of 1569.

BOOK REVIEWS * THEOLOGICAL NEWS.

REVUE DE THÉOLOGIE

Fondé par Alexandre Csiksz. Publié par *Coetus Theologorum* — Communauté
de Travail des Théologiens Réformés. Paraissant tous trois mois.

Rédacteur en chef : Béla Vasady.

Rédacteur : Alexandre Czeplédy.

Rédaction et administration : Debrecen (Hongrie), Központi Egyetem.

SOMMAIRE :

ETUDES :

- J. Victor, L'ordre intérieur de „l'office triple“ du Christ.
- E. Révész : Une révision théologique des nos cantiques.
- L. Horkay, Le recueil des cantiques de Grégoire Szegedi de 1569.

COMTE RENDU * NOUVELLES THÉOLOGIQUES.

THEOLOGIAI

SZEMLE

ALAPÍTOTTA: D. CSIKESZ SÁNDOR

TARTALOM:

AZ IGE: ifj. Czeglédy Sándor: Az első hat peesét felnyitása. ↔
TANULMÁNYOK: Révész Imre: Jelenlegi énekeskönyvünk
díeséret- és egyéb énekanyagának theologiai átvizsgálása. ↔
Török István: Korunk theologiai kérdései. ↔ ifj. Czeglédy
Sándor: Az Ószövetség és igehirdetésünk. ↔ Szenes László:
Énekeskönyvünk megújításának néhány kérdése. ↔ **IRODALMI
SZEMLE ↔ TUDOMÁNYOS ÉLET.**

*A COETUS THEOLOGORUM
REFORMÁTUS THEOLOGUSOK MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK
FOLYÓIRATA*

D E B R E C E N, 1 9 4 3.

THEOLOGIAI SZEMLE

Református tudományos theologiai folyóirat. Kiadja a Coetus Theologorum — Református Theologusok Munkaközössége.

Megjelenik negyedévenként.

Főszerkesztő: Dr. VASADY BÉLA Felelős szerkesztő: Dr. CZEGLÉDY SÁNDOR

Társszerkesztő: Dr. MÓDIS LÁSZLÓ.

Főmunkatársak : *Dr. Budai Gergely, Dávid Gyula, Dr. Farkas Pál, D. Dr. Illyés Endre, Dr. Imre Lajos, Dr. Incze Gábor, D. Dr. Kovács J. István, Dr. Makkai Sándor, Dr. Márkus Jenő, Dr. Mátyás Ernő, Dr. Nagy Sándor Béla, D. Dr. Révész Imre, Szenes László, Dr. Tavasz Sándor, Dr. Tóth Endre, Dr. Török István, Dr. Újszászy Kálmán.*

A szerkesztőség csak előre megbeszélt cikkeket közöl.

Szerkesztőség és kiadóhivatal : Debrecen, Központi Egyetem.

A kiadóhivatali ügyekben a kiadóhivatal vezetőjéhez, vitéz *Szilágyi József* egyetemi s. fogalmazóhoz kell fordulni. Címe : Debrecen, Központi Egyetem.

Postatakarékpénztári csekk számla száma : 53,735. — Theologiai Szemle Fenntartási Alap, Debrecen.

Előfizetési díjak : theologiai hallgatóknak, ha Coetus-tagok : 3.— P, ha nem tagok : 4.— P. Segédlelkészeknek 5.—, ill. 6.— P. Lelkészeknek 8.—, ill. 10.— P. Jogi személyeknek 10.—, ill. 12.— P. Egyes szám ára 3.— P.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS FOLYÓÍRATSZEMLE:

Bodonhelyi József : Az angol puritanizmus lelki élete. <i>Szabó Gábor</i>	184
Czakó Jenő : A janzenizmus. <i>Szabó Gábor</i>	185
Kozma Tibor : Az Imago Dei problémája. <i>Joó Sándor</i>	186
Benke Imre : Abaúji lelkipásztorok. <i>Szabó Gábor</i>	187
Kovács István : A szentmártonkátai református egyház története. <i>Szabó Gábor</i>	188
vitéz Hárs László : A bűnhalmazat eljárásjogi vonatkozásai. <i>Dr. K. I.</i>	188
Tury Sándor Kornél : Vallás, erkölcs és vagyonyjog. <i>Dr. K. I.</i>	188
Búza László : A deliktum fogalma a nemzetközi jogban. <i>k. i.</i>	189
Értekezések az 1942. évről. A debreceni református Kollégium tanárképzőintézetének dolgozatai. <i>Szabó Gábor</i>	189
Református Theologia. sz.	190
Protestantische Rundschau. <i>Lukács László</i>	190

Az első hat pecsét felnyitása

Ján. jel. 6. rész ; 1. r. : 7., 8. v. „Ímé eljő a felhőkkel; és minden szem meglátja őt, még akik őt általszegezték is; és siratja őt e földnek minden nemzetsége. Úgy van. Ámen. Én vagyok az Alfa és az Omega, kezdet és vég, ezt mondja az Úr, aki van és aki vala és aki eljövendő, a Mindenható.“

A Jelenések Könyvét nagyon nehéz megérteni és magyarázni. A megértés útján az első akadály maga az irodalmi forma. Műfaj szerint a Jelenések Könyve az úgynevezett apokaliptikus irodalom képviselője az Újtestamentumban. Az apokaliptikus írásokat az jellemzi, hogy titokzatos utalások és rejtélyes célzások segítségével a jelen eseményeit kötik össze a jövővel. A kortársak jól értették ezeket a célzásokat, mi ellenben sokszor úgy vagyunk azokkal, mintha egy rejtjelezett írás értelmét kellene kibetűznünk. Gyakran egészen rövid mondások megfejtéséhez is a kortörténeti adatok egész tömegére van szükségünk. Ha nem akarunk némely szekták fantasztikus és önkényes szövegmagyarázásának útjára lépni, kénytelenek vagyunk a kortörténeti magyarázat minden fáradságát magunkra vállalni.

A formán túl tartalmi nehézségeink is vannak. A Jelenések Könyvében egy olyan mélységesen keresztyén történetiszemlélet jut kifejezésre, amely — valljuk meg — a mai elvilágiasult gondolkodás számára meglehetősen idegenszerű. A modern ember történetiszemlélete szerint a történelem középpontja maga az ember; a Jelenések Könyve szerint pedig Krisztus, aki az egész történet legfőbb személye, irányítója, mozgatója, kezdete és vége, értelme és célja, Alfája és Omegája.

De talán a legnagyobb magyarázási nehézség abban van, hogy egyszerűen nem győzzük hittel és lelkesedéssel a bizonyágtetésnek azt a felséges páthosát, amely a könyv minden egyes sorát áthatja. A nyárspolgáris és hétköznapi kegyesség előtt szinte túlzásnak, álomlátásnak, fegyelmetlen fantasztikumnak tűnik fel az, ami valójában nem más, mint az iszonyú feszültségben élő, nagy szenvedések tűzében égő keresztyén hitnek mérész költői képekben való kivetítése. Amit itt hallunk, az nem valami idilli pásztordal, hanem a csatakürt lélekrázó fortisszimója. Az emberi lélek húrjai szinte elpattannak, amikor erre a harsogásra visszhangozni próbálnak.

De ha ezeket az akadályokat a Szent Lélek segítségével le-

küzdjük, akkor látni fogjuk, hogy a könyv mondanivalója minket illet, személy szerint nekünk szól és a mi életünket akarja átformálni. Az első hat pecsét titka a mi üdvösségünk titka.

Így az „apokalipszis négy lovasát“ is jobban ismerjük, mintsem gondolnók. Ez a titokzatos négy lovas végigszágul az emberiség egész történetén. Napjaink harci zajában, de elsötétített városaink éjjeli csendjében is halljuk robogásukat.

Felszakad az *első* pecsét, és megjelenik az első, a fehér lovon ülő lovas fején koronával, kezében íjjal és kijön „győzve, hogy győzzön“. Dürer Albert híres rézmetszetén az első lovas keleti íjjásként van ábrázolva, és helyesen, mert a páthmoszi látomás modellje valószínűleg a hódító párthus- király, Vologaeses volt, aki fékezhetetlen erejű, vad nyilasaival előtört a titokzatos Északkeletről és Krisztus után 62-ben a dekadens római birodalom hadseregét fegyverletételre kényszerítette. Ettől kezdve a párthusveszedelem állandóan fenyegette az omladozó impériumot. Mint diadalmas hadvezér, mint a triumphator a római diadalmenetben, a látomás lovasa is fehér lovon ül, koronát visel és így jelképezi a győzelmes háborút, a hódító imperializmust.

De nyílik a *második* pecsét és máris látjuk a félelmetes tűzvörös lovat rajta lovasával, akinek megadaték, „hogy a békeséget elvegye a földről, és hogy az emberek egymást öljék, és adatek annak egy nagy kard“. Míg az előbbi látomás a győzelmes háborút jelképezte, addig a tűzvörös ló és lovasa a háború tragédiáját jelzik : a vérontást, a szenvedést, a kegyetlenséget. Azt az átkot, amely Kain bűne óta az emberiségre nehezedik.

Figyeljük meg a sorrendet : a tűzvörös ló lovasa először arra nyer hatalmat, hogy a békességet elvegye a földről, és csak végül halljuk : „és adatek neki egy nagy kard“. Fegyverre csak a végén kerül a sor. A fegyver tényleg a végső érv, az ultima ratio. Az első az, hogy a békesség elvétetik az emberektől. De ez csak akkor következhetik be, amikor az emberek méltatlanná válnak a békességre. Amikor elhiszik azt az ördögi tanítást, hogy az erősnek joga van mindenhez, amit a gyengébbtől el tud venni. Amikor gondolkozásuk megzavarodik és nem tudnak, vagy nem akarnak különbséget tenni a jó és a rossz, az igazság és a hazugság között. Amikor az irigység, a nagyravágyás, a bosszúvágy lesz úrrá a szívükben. Amikor a templomokat elnéptelenítik, vagy talán be is zárják és elbizakodottságukban maguk akarják kezükbe venni a történelem irányítását. Ekkor kezdődik a tűzvörös lovas munkája. — A megunt és meggyűlölt békességet elveszi a földről, kezébe ragadja a nagy kardot, hogy folyják a vér és tomboljon a gyűlölet. A lángvörös ló vágat előre, szágul vadul az emberiség fölött, hogy legázolja, eltiporja azt, amit évszázadok munkája és imádsága felépített.

De íme, nyílik a *harmadik* pecsét és jön a fekete lovas, a háborúval járó inség jelképe. Felhangzik a szózat : „A búzának mércéje egy dénár, és az árpának három mércéje egy dénár, de a bort és olajt ne bántsd!“ Bor van bőven : lehet vigadni, szórakozni, bút felejtetni ; olaj is van ; ami luxus, ami nem életbevágóan szük-

séges, az megszerezhető, de a legszükségesebb, nélkülözhetetlen dolgokban kétségbeejtő az ínség: az élelmiszer ára tizenkétszerezésére drágul, és egy ember napi keresete, az egy dénár csak arra elég, hogy egy személy napi kenyérfejadagját megvehesse. Jön a gazdasági romlás rémlovasa, mert a háborúhoz nemcsak vér kell, hanem arany is, és mindaz, amit az arany kifejez: munka, anyag, a gazdasági értékek fokozódó feláldozása.

A legrettenetesebb lovas azonban csak most következik. Nyílik a *negyedik* pecsét: „És imé, egy sárgaszínű ló; és aki rajta üle, annak neve halál, és a pokol követi vala azt; és adaték azoknak hatalom a földnek negyedrészen, hogy öljenek fegyverrel és éhséggel és halállal és a földnek fenevadai által.“ Amit a sárگا — vagy pontosabban, a görög szöveg szerint: „hullaszínű“ — ló jelképez, azt modern kifejezéssel így mondhatnám: totális háború. Ez a lovas ugyanis nemcsak a csatatereken pusztít, hanem a frontok mögött is. A neve thanatosz, ami a görög nyelvben nemcsak halált, hanem dögvészt is jelent. Ez a lovas hozza a forradalmakat, a belháborút, az anarchiát, az éhínséget és a pusztító járványokat. Uralkodik a föld negyedrészen, ami bizonyára azt jelenti, hogy ebbe az óriási számba beletartoznak a háború indirekt áldozatai is, akiknek száma már a római birodalom idején is sokkal nagyobb volt, mint a harctéren elesetteké. A sárگا lovas áldozatai a hadiárvák, a hadiözvegyek, a támasz nélkül maradt öreg szülők, a nyomorgók, a háborút követő járványok és forradalmak áldozatai.

Ne gondoljuk azonban, hogy mindezt a páthmoszi látó mintegy páholyból szemléli. Ezek a csapások ugyan elsősorban a Krisztust gyűlölő római birodalomra zúdulnak, de a birodalom keresztyén polgárai sem menekülhetnek előlük. Hiszen ők nemcsak a mennyei hazának, hanem a birodalomnak is polgárai, és ez a kettős állampolgárság nem azt jelenti, hogy ezzel Krisztus menedéket ad nekik a földi csapások elől. Ezt Krisztus soha nem is ígérte. Amint Krisztus együtt szenvedett az emberiséggel, úgy a keresztyén egyház is, ha igazán keresztyén egyház, önkéntes és áldozatos szolidaritás-vállalással együtt szenved a világgal.

De nemcsak a világgal együtt szenved, hanem a világ *miatt* is szenvednie kell. A világ mindig gyűlöli és üldözi Krisztus egyházát. Ez az *ötödik* pecsét titka. „Látám az oltár alatt azoknak lelkeit, akik megölettek az Istennek beszédéért és a bizonyoságtételért, amit kaptak.“

A bizonyoságtételért kellett meghalniok. Azért, mert nem imádták a császárt, tudván, hogy imádatot és vallásos hódolatot egyetlen földi hatalmasság sem követelhet magának, hanem csak Isten. Néro idején még csak a főváros keresztyéneit üldözték, de Domitianus uralkodása alatt, amikor a Jelenések Könyvét írták, már a tartományokban is szigorúan végrehajtották a császárkultusz törvényét, és a kisázsiai keresztyének közül különösen sokan haltak meg hitükért. Ebben az időben keresztyénnek lenni még nem előny volt, hanem hátrány: állandó élet-halál kockázat. Ebben az időben még tudták, hogy a keresztyénség kereszthor-

dozást jelent és a szenvedés a keresztyén egyház normális állapota. És mégis megálltak! Vajjon megállnánk-e mi, ha keresztyénségünkért üldözés és halál járna? Vajjon megállnának-e azok, akik keresztyénségüket csak anyagi és társadalmi előnyök biztosítására használják? Ezt a próbát, hála legyen Istennek, még nem ismerjük. Adja Isten, hogy teljes súlyát ne is ismerjük meg soha. De ha lélekben nem állunk állandóan készen a legnagyobb próbára, nem vagyunk méltók a keresztyén névre!

De *miért* e szenvedés? Miért dúlnak a földön a háború, a vérontás, az inség és a halál lovasai? Miért szenved a keresztyén egyház? Miért túri ezt Isten? Keresztyén testvéreim, ezt *mi* kérdezzük. A vértanúk, akiknek lelkei az oltár alatt vannak, nem azt kérdezik, hogy *miért*? — hanem ezt kérdezik: *meddig*? Meddig, ó Uram? Meddig, te szent és igaz? Meddig nem ítélsz meg? Meddig tart a pusztulás? Meddig tart a Te egyházad szenvedése?

Ebben a kérdésben: *meddig*? benne van a felelet a *miért?*-re is. Akinek hatalmában van megszabni, hogy meddig tartson a szenvedés, aki előre megmondhatja és megállapíthatja, mekkora a vértanúknak az a száma, amelynek még csak ezután kell betelnie, az azt is tudja, hogy mindez *miért* van, hogy mindennek mi a végső célja, mert az a történelem szuverén irányítója, életnek és halálnak, az egész teremtett mindenségnek Ura és Királya.

Erről tesz bizonyosságot a *hatodik* pecsét titka. Feltöretik a hatodik pecsét, és nyilvánvalóvá lesz először is az, hogy Jézus Krisztus, ama megfeszített názáreti a *természet* Ura és Parancsolója. Megrendül a föld, az univerzum alapjai meginognak, a nap feketévé lesz, mint a szőrzsák, és a hold egészen olyanná, mint a vér és az ég csillagai mint a vihartépte fügefa éretlen gyümölcsei a földre hullanak. Az ég összegöngyölt papírtekercsként eltakarodik, és minden hegy és sziget kimozdul a helyéből.

Ez a mi Urunk, a Krisztus! Ó, hogy fog összetörni az az elbizakodott és magát büszkén „természet tudományos“-nak nevező gondolkozás, amely a természeti törvény nevében utasította vissza Krisztust! Hogy fog megsemmisülni az Ő haragjának napján az a gyáva kishitűség, amely Krisztus törvényét csak annyiban volt hajlandó elismerni, amennyiben az a természeti törvénnyel összeegyeztethető! Hogy fogják szégyelni magukat akkor azok a jóhiszemű, de félnék hitű hitvédők, akik néhány évtizeddel ezelőtt, a pozitivizmus korában Krisztust a természettudomány ítélőszéke előtt próbálták valahogyan igazolni! Hogy fognak menekülni azok, akik a történelmi materializmus, vagy pedig a vér mindenkéül fölélt való értékét hirdető biológiai materializmus nevében próbálták megváltani az emberiséget Krisztustól! Mert, keresztyén testvéreim, igénkben nem a naív világkép, nem a gyermekded és merészen költői kozmológia a lényeg, hanem az az igazság, hogy Krisztus, a mi Krisztusunk a természeti világ korlátlan hatalmú Ura és Királya!

De még fontosabb a másik üzenet: Krisztus a *történet* Ura. Mi talán azt hittük, hogy a történet ura az ember és a történet igazi tényezője a „király“, a „fejedelem“, a „vezér?“ Eljön az Ő

haragjának napja „és a földnek királyai és a fejedelmek és a gazdagok és a vezérek és a hatalmasok“, de ezek is, akiket csak statisztáknak tartottunk az élet színpadán: a szolgák és szabadosok elrejtik magukat a barlangokba és a hegyeknek köszikláiba és azt mondják a hegyeknek és a köszikláknak: esetek mi reánk és rejtsetek el minket a Bárány haragjától!

Az apokalipszis lovasai *sem sorcsapások*, hanem az Ő szolgálói. A Bárány töri fel a pecséteket és a Bárány bocsátja a négy lovaszt a földre. Ezt emberi ésszel föl nem foghatjuk, meg nem érthetjük, de még a háború, az inség is Krisztust szolgálják és titokzatos módon az Ő országának ügyét viszik előre.

Keresztyén testvéreim, hogyan gondolkozunk mi a háborúról és arról a szenvedésről, amely ma nehezedik a világra? Azt hisszük talán, hogy a vak szerencse kénye és kedve hány és vet bennünket? A balsorstól rettegünk és a jó szerencsébe vetjük reményünket? A Fortunát és a Fátumot tiszteljük, mint Domitianus birodalmának polgárai, vagy pedig hisszük, hogy Isten kezében vagyunk és az eseményeket Isten hatalmas karja irányítja?

Hiszük-e azt, hogy Krisztus még a háborúnál is nagyobb? Vagy talán Krisztust féltjük ettől a háborútól?

A keresztyénség kétségtelenül óriási veszteségeket is szenvedhet, aminthogy a keresztyén egyház egészen a világ végéig mindig veszteségeket fog szenvedni. A mártírok szárának is be kell telnie, mielőtt eljön a vég. A keresztyénség összezsugorodhatik, a keresztyénségből Isten kirootálhatja a pelyvát, a keresztyénségre Isten rábocsáthatja a legnagyobb próbákat is, de aki hű marad mindhalálig, az már most elnyeri a fehér ruhát, a győzelem öltözetét.

Meddig, ó Uram? — ez lesz mindig a keresztyén egyház sóhaj-tása a világ végéig. És a felelet mindig ez lesz: még egy kevés ideig; nyugodjatok, várjatok, legyetek éberek, tűjetek, mert jön a ti szabadítótok és az egyházon a pokol kapui sem vesznek diadalmat.

A látszat mást mond. A látszat azt mondja, hogy Krisztust legyőzheti a világ. A látszat azt mondja, hogy az igazi hatalom a királyoké, a fejedelmeké, a vezéreké, a hatalmaságoké, Krisztus ellenségei: Poncius Pilátusé, Néróé és Domitianusé. De amikor eljön a színtől-színre látás ideje, akkor mindenki meglátja őt, még akik őt átalszegezték is, és siratja őt a földnek minden nemzetsége.

Ímé, eljön a felhőkkel, és ekkor érkezik el a teremtett mindenség történetének utolsó felvonása, a vég, az ítélet, az Ő haragjának nagy napja, és ki állhat meg?

Alapigénk ezzel a kérdéssel megszakad. Feleletet nem találunk, mert hogy ki állhat meg, azt csak Ő mondhatja meg akkor, amikor eljön ítélni eleveneket és holtakat.

De hála legyen az Istennek, Krisztus nemcsak az, aki eljövendő, hanem Ő az, aki vala és aki van; aki velünk van minden napon a világ végezetéig. Igen, velünk van! Nem bíróként, nem uralkodóként, de rangrejtve, szelíden, alázatosan itt van közöttünk. Az apokaliptikus lovasok robaja elhal és egy halk és szelíd

hang szól hozzánk. A Jelenések Könyvének legszebb pianisszimója szerint ez a Krisztus így szól hozzánk: „Ímé az ajtó előtt állok és zörgetek; ha valaki meghallja az én szómat és megnyitja az ajtót, bemegyek ahhoz és vele vacsorálok és ő énvelem.“ — Milyen könnyű Őt elutasítani! Talán egy együgyű prédikáció, talán egy segélykérő testvérem szavában, talán egy vigasztalásra szoruló haldokló suttogásában szól hozzám. Meghalljuk-e kopogtatását? Felismerjük-e Őt? Mert ebben az emberi életben, az apokaliptikus lovasok dúlásának színhelyén legnagyobb kérdésünk, egyetlen kérdésünk, élet-halál kérdésünk az, hogy befogadjuk-e, átöleljük-e, áldjuk-e, hirdetjük-e azt, aki a kezdet és a vég, az Alfa és az Omega, a természet és a történelem Ura és Királya és a *mi* Urunk, a *mi* Istenünk. Ámen.¹

Dr. Czeplédy Sándor.

¹ Elhangzott a debreceni Kistemplomban 1943 január 17-én.

Jelenlegi énekeskönyvünk dícséret- és egyéb énekanyagának theologiai átvizsgálása¹

219. Áldást kérünk, óh nagy Isten !

Még az előbbinél (218.) is lendületesebb és formásabb s valamennyi konfirmációi énekünk között legjobban tükrözteti a konfirmáció kívánatos hangulatát ; a második strófája tartalmilag is teljesen odaváló s helyrehozza az első strófának nem egészen kristályos dogmaticumát. Éppen erre az alkalomra kiváló szerencsével van kiválasztva ehhez a szöveghez ez a gyönyörű, üde dallam is. Föltétlenül megtartandó.

227. Óh Isten, aki pásztorokat . . .

Mint költeménynek van itt-ott darabossága, de egészben véve formailag is sikerült, kerek, tartalmilag pedig mélyen biblikus és hitvallásos. Megkapóan szép visszhangja a 4. strófa a II. Helvét Hitvallás XVII : 14-nek. *Föltétlenül megtartást érdemel.* 1921-ben szerencsére nagyon kevés átdolgozáson ment át, tulajdonképpen ezek is fölöslegesek voltak.

228. Áldassék, Uram ! gondviselésed . . .

Nemcsak kevés keresztyéni tartalma és a fagypontig alászálló költőisége miatt mellőzendő föltétlenül, hanem azért is, mert ma már se városon, se falun nincs meg a „bírák“ és a tanács, ill. képviselőtestület évenkénti restaurációja, amelynek alkalmára szereztetett tulajdonképpen ez az ének.

229. Küldj áldást az őrállókra . . .

Fejesnek talán legsikerültebb alkotása. Megtartásra érdemes. „Egyházi gyűlésre“ épügy alkalmas, mint „tisztviselők választására“ (természetesen *egyházi* tisztviselőket értve).

¹ A XVIII. évf. 3. és 4. és a XIX. évfolyam 1. és 2. számában közölt tanulmány folytatása. A. J. a volt jugoszláv királyságbeli, az F. a felvidéki, az E. az erdélyi magyar reformátusok énekeskönyve címének rövidítése. Szerk.

230. Szállj alá, óh áldott Szent Lélek . . .

Az előbbihez képest itt nagyot csik Fejes, mert — bár kétségtelenül csinos formában — inkább csak vallásos frazeológiát ad, mint átélte biblikumot. A 3. strófát különösen jellemzi a teljes theologiai bizonytalanság. Jobb híján meg lehet talán tartani, de különös szükség már csak azért sincsen rá, mert hiszen ha valamikor, úgy épp „egyházi gyűléskor“ bővelkedünk énekelnivaló zsoltárokból, dicséretekben, alkalmi költészet nélkül is.

231. Nagy Isten! téged az egeknek . . .

Lengyel Józsefnek helyenként valóban szép és mély, teljesen biblikus darabja, amelynek 1806-i eredetijéből az 1921-ben kihagyott két strófáját is érdemes visszavenni. A szöveg egyes apróbb igazításai mind az 1921-ben, mind a J.-ban szerencsések; a F. itt is túlmélt a kellő határon. Tartalmi okból nagyobb igazításra szorulna azonban a 2. strófa, amelynek első négy sora a legmélyebben biblikus, viszont a többi hat sorában valami különös zavar van, mert kivált a legutolsó sorból — ahol tetőződik az egész gondolatmenet különössége — valami olyasféle következne, hogy a hívők a templomban *szemükkel* láthatják Isten orcájának színét s ettől a látástól gerjed szívük buzgóbb imáadásra. A jó theologus Lengyel bizonyosan *nem* erre gondolt, de hát akkor mit akart mondani, különösen azzal, hogy „*a szem segélvén*“? Ezen tehát valamiképpen segíteni kellene. De talán ne úgy, mint a J. és a F., melyek ezt az első felében nélkülözhetetlen gondolati láncszemet alkotó versszakot egyszerűen elhagyták. (Bár a F. azzal, hogy az eredeti „mi is“ szavakat a 3. strófa elején „*mégis*“-re változtatta, egészen ügyes átmenetet csinált s ha a 2. strófán végkép nem lehet segíteni, ezt kellene így elfogadni.)

232. Célhoz ért már törekvésünk... 233. Megszólalt már az orgona...

Egészen alpári költészet s ennek megfelelő silány tartalom. Mind a kettőnek antibiblicitása a második versében jut tetőpontjára. Különösen a 233 : 2-ben vannak egyenes képtelenségek bibliai szempontból. Jelenlegi énekeskönyvünk legszerencsétlenebb darabjai közé tartoznak, *föltétlenül mellőzendők*. Egyébről nem szólva, teljesen fölöslegesek is, hiszen ilyen alkalmakra igazán seregestől találhatunk énekeket a zsoltár- és az értékes dicséretanyagban.

234. Óh életnek örök kútfeje . . .

Az eléggé esetlen költői formában sok bibliai mélység és finom gyöngédség jut kifejezésre. Ezért, és mert alkalmisága indokolt,

tán meg lehetne tartani, kivált, ha a 2. strófából kiküszöböljük az egésznek biblikus gondolatmenetéből és hangulatából erősen kirívó öntudatlan blasphemiát, az „égi boldogság“-ot.

235. Óh örök Isten! ki Atyánk vagy nekünk...

Theologiailag eléggé korrekt s egyébként is kerek, formás. A nélkül, hogy mint költői alkotás kiváló volna, kétségtelenül hézagot pótol a templomi kereszteléseken (amelyeknek gyülekezetszerűségéhez nagyban hozzájárul) s ezért, míg jobb nem kerül, megtartható.

246. Emeljétek fel szíveteket...

Ha egyáltalán szükség van külön meteorológiai dicséretekre, ezt talán azért lehetne megtartani, mert, a nélkül, hogy egyébként különösebb értékekkel dicsekednék, utolsó strófájában megkapó fordulattal elmélyül. A F.-ben egy egészen sikerült, mérsékelt átdolgozása van, esetleg ezt lehetne fölvenni.

247. A szép természet ölében...

Épöly tartalmatlan, mint amilyen formátlan. Föltétlenül mellőzendő.

248. Vigak e föld lakosai...

Lengyel gyöngébb darabjai közül való, de, ha földművelő népünk lelkébe bele van gyökerezve, legalább is helyenként, nem lenne baj a megtartásából, mert az egészen mégis csak áthúzódik egy folyvást erősödő és mélyülő biblicitás. Megtartás esetén vissza kell venni az itt elhagyott 1806-i utolsó strófát is, amelyben a keresztyén sáfársági gondolat egészen jól jut kifejezésre.

249. Mindenható örök szeretet...

Eléggé formás és meleg hangulatú ének volna, de a tartalma nem sokat ér, sekélyes és részben zavaros. A „szív megújulásáról“ a református keresztyén gyülekezetben nem lehet ennyire Ige nélkül és ennyire bizonytalanokdva beszélni. Nyugodtan mellőzhető.

250. Nagy Isten, ki az aratásnak... 251. Mindenható mennyei Felség... 252. Óh isteni nagy bölcsesség! 253. Embereknek teremtője... 254. A hanyatló nap rideg intésére...

Sem formaszépségük, sem igazi hitvalló mondanivalójuk nincsen. Minden kár nélkül mellőzhetők.

255. Istenem, mint hullanak már a falevelek . . .

Hangulatos, szép darab, de jóformán semmi biblikus és hitvalló tartalommal. Még a 4. strófa is, ahol pedig az „igét“ zengeti, nagyon melléjebeszel az igaz Igének. Megtartására nem látok tárgyi okot.

256. Vetünk, Uram, reménységgel . . .

Még ha a három első strófája nem volna is olyan formátlan és sekélyes, mint amilyen, a 4. strófa egymaga lehetlenné teszi a felvételét. A keresztyén ember szívének igazsága (v. ö. Róm. 10 : 10) nem „az erény földjében“ terem!

257. Az Úr kebeléből jönnek . . .

Az 1806-os szöveg ide már nagyon átdolgozva került át, de ez sem külsejében, sem belsejében nem segített rajta. Nyugodtan mellőzhető, már csak azért is, mert utolsó strófájában Krisztus teljes kikapcsolásával állítja párhuzamba a természet és az ember feltámadását.

258. Óh szent Isten ! ki az időt . . .

Az első öt verse meglehetősen tankölteményszerű s ez a jellege éppen az 5. versben tetőződik, de a 6. és 7. vers a maga gyermeki alázatosságával és hívő elmélyülésével sokat helyreüt. Megtartásra esetleg e miatt érdemes.

259. Elmúlt az ősz, nyár, kikelet . . .

Van egy pár kedves sora, 5—6. strófája meglehetősen ki is mélyül, de az egész mégis oly esetlen s itt-ott száraz, hogy csak nagy közkedveltség esetén tudnám javasolni a megtartását.

260. Mire bánkódol, óh te én szívem?

261. Ne búslakodjál, óh te én lelkem !

Első tekintetre megtetszik, hogy az utóbbi az előbbinek meglehetősen elracionizált és ellaposított átdolgozása. Az előbbi viszont németből (de *nem* Hans Sachs-tól) fordított és Balassinak, mint fordítónak tulajdonított ének, már 1806 óta tetemesen meg-rövidítve. Mint nagyon régi s helyjel-közzel mélyzengésű darabunk, megérdemelné a megtartatást, még ha nem is Balassié valóban (ami valószínűbb) ; de Földvári-féle átdolgozását kár nélkül el lehetne hagyni.

262. Siralmas napokat értünk . . .

Eléggé tartalmatlan lamentáció. Semmi különösebb ok nem javallja nézetem szerint a megtartását. Sem az E., sem a F., sem a J. nem vette föl. (Az E. annak ellenére sem, hogy a régi E.-ből ered.)

263. Egyedüli reményem . . .

Fejes István csinos verse ellen tartalmilag itt-ott lehet kifogást emelni („szerelmed és a hit“; „a hit . . . örök és fő javunk“; az egész nemcsak hogy nem christocentrikus, hanem még nem is nagyon mutat Krisztus felé!) — de gyönyörű dallama annyira közkedvelté tette, hogy talán kár volna kiküszöbölni, ha csak ennél lényegesen különb szöveget nem lehetne rá csinálni. A 4. strófa utolsóelőtti sorából azonban ki kell irtani az ugyan nem értelemzavaró, de rettentően fülsértő sajtóhibát (melyet az E. s a F. ki is javított, csak a J. vett át hűségeseen): *szüntelen* helyett *szünetlen* írandó, mert a „rendületlen“-re csak ez az utóbbi rímelfogadhatóan.

264. Hála néked . . . 265. Sírva járunk-keliünk, Uram . . .

Poézisnak és theológiának egyformán vizenyős mindkettő. Kár nélkül mellőzhetők.

266. Tekints reánk, Úr Isten !

Helyenként megkapóan szép régi darabunk, meg-megzendülő mély biblikus reminiscentiákkal (pl. a 6. vershez Lev. 26 : 19, Deut. 28 : 23). Tudomásom szerint máig közkedvelt. Kár volna elhagyni, sőt egy-két súlyosabb strófát az 1921-ben, illetőleg 1806-ban kihagyottak közül is érdemes volna visszavenni.

267. Bánatos szívvel állunk . . .

Az előbbinek nagyon gyarló változata. Semmi szükség sincs rá!

268. Óh nagy Isten ! híveidnek kegyelmes Atyja . . .

A kedves szép dallamra írt igen gyarló szöveg. Alapjában véve szintén csak variánsa a 266-nak. Főlöskézes.

269. Egek dicső teremtője !

Egyébként is igen sekélyes, de utolsó három sora még éppen naívnul leplezetlen megnyilvánulása a vallásos önzésnek. Az evangéliumi és christocentrikus szemlelet hiánya az effélékben ütközik ki és bosszulja meg magát leginkább. Föltétlenül mellőzendő.

270. Uram, ki vagy az eső atyja . . .

A Keresztusi eredeti szövegén 1921-ben csak minimális javítás történt. Legnagyobb értéke a 4. vers megkapó evangéliumi fordulata. Egyéb különleges szépsége és mélysége nincs, de ezért esetleg megtartható volna. Az „cső atyja“ kifejezés azonban egy kissé Jupiter Pluviust juttatja az ember cszébe.

271. Egyetlenegy segítségünk !

Költőisége csekély, de egészben véve mégis formás, kerek. A 3. és 4. versokban olyan evangéliumi elmélyülés van, aminő az 1806-os számára készült énekekben (főképp az *ilyen* jellegűekben) ritka. Ezért esetleg meg lehetne tartani.

272. Óh Isten ! ki az egetek . . .

Bár, Szentesnél egészen szokatlanul, az utolsó sorokban bizonyos evangéliumi elmélyedés tapasztalható, az egész az ő többi szerzeményeihez hasonlóan, minden tekintetben igen vékonypéncű. Semmi kár nem származik az elmaradásából.

273. Az Úr meghallgata bennünket . . .

Elég fahangú poézis, a tartalma sem nagyon emelkedett és emelő. Felesleges.

274. Rettenetes az Úrnak búsulása . . .

Meglehetősen nyers és darabos költészet, de van benne bizonyos zord, biblikus erő. Két utolsó strófája, amilyen esetlen formájú, épp olyan mély hurokat zendít meg. Talán érdemes volna megtartani, mégpedig 1806-os eredeti szövegével, amelyen az 1921-es szükségtelenül „javított“. (A J. visszaállította az 1806-os szöveget, de viszont érthetetlenül elhagyta a 4. — egyik legdarabosabb, de legmélyebb — strófát.)

275. Mit sirassunk, óh nagy Isten ! földjeinket-e ?

Krisztusról ugyan nincsen benne szó, még utalás sincsen reá, de a bűnbánat hangulata eléggé helyénvaló módon, érezhető őszinteséggel jut benne kifejezésre (bár a 2. strófában, annak két első sorában érzik bizonyos erőltettség). Ezért, meg formai csínosságáért, esetleg meg lehetne tartani.

276. Óh nagy Isten ! hozzád esdünk . . .

Lásd az előbbit!

277. Bár dördül ég és föld remeg . . .

Mihályi Károlynak ez a hatásos retorikájú másik darabja teljesen ugyanazon megítélés alá esik, amely alá az első (97.). A F.-ben olvasható átdolgozása sem segített alapvető hibáin. Megtartását nem javasolhatom.

278. Ismét egyik esztendeje . . .

Énekeskönyvünknek egyik méltán legkedveltebb darabja, melyet nemcsak mellőzni nem szabad, hanem vissza kell venni az 1806-i szövegéből méltatlanul kidobott (pedig legmélyebb) strófáját is :

*De vajjon melyik halandó
Volna annyira állandó
A jóban, aki meg ne esne?
Kinek volna olyan szíve,
Hogy a kísértetnek íve
Rajta oly nyílást ne keresne,
Melyen lopva hozzá férjen,
És az elevenig érjen?*

Érthetetlen számomra, hogy e strófát nemcsak az E. és a F., hanem még a régi igaz értékek konzerválásában ezeknél sokkal gondosabb J. is elhagyta. A F. javítgatása szükségtelen és sikertelen.

279. Örökkön örökké élő . . .

Az előbbinél annyiban korrektebb, mert az 5. strófában a Jézus vérééről és elégtételéről van szó ; viszont egyéb tekintetben annál esetlenebb variánsa az előbbinek ; Szentgyörgyi pompás verselésének, elmés és mély fordulatainak nyomába se hághat. Nem látom szükségét a megtartásának. A F. „javításával“ sem.

280. Uram ! ím itt állunk egy évnek sírjánál . . .

Versnek gyenge, hitvallásnak sekélyes, imádságnak erőtlen. Semmi kár érte!

281. Szívem búsan miért remeg ?

Még versnek is az egyik leggyengébb a Fejes-szövegek közül. Tartalma és hangulata szintén nem szerencsés : a hívő léleknek és gyülekezetnek nem a mulandóság miatt kell könnyeznie Isten színe előtt — máskor sem, de óév utolsó napján legkevésbé. A 4. vers quietivuma is egészen sekélyes és sablonos, jóformán frázisszerű. Mind az E., mind a F. próbáltak rajta faragcsálni, de semmit sem segíthettek. Megtartását nem javasolhatom.

282. Aki értem megnyíltál . . .

Nagyon mély, megragadó bibliai bizonyágtevés, de mint vers egészen esetlen, énekelhetőség szempontjából is hasznavehetetlen. *Így* semmiesetre sem maradhat meg. Sőt kérdésbe tehető, hogy a „Rock of ages“ megszólítása Krisztusnak az eredetiben is szerencsés-e? Még alaposabb bibliaismerettel sem könnyű rájönni e kifejezés bibliai alapjára (1. Korinth. 10 : 4, v. ö. Ésa. 51 : 1). Gyülekezeti éneknek nem szabad emésztetlen bibliai szimbolikát vonszolni magával. Mint laikus, azt a kérdést is megkockáztatom, vajjon a dallam nagy érték-e? Esetleg lehetne adni egészen új fordítást, más megfelelőbb dallamra.

283. Nem hagyjuk el a bibliát . . .

Mint vers és énekszöveg egészen hasznavehetetlen, a Haydn (József v. Mihály)-féle dallam indulószerűsége sem valami megfelelő templomi éneknek. *Így* ehhez sem tudnék ragaszkodni, pedig kétségtelen, hogy ilyen *tartalmú* és *szellemű* gyülekezeti énekre nagy szükségünk volna. (Pl. a most már kötelező „bibliavasárnapon“ jóformán nincs mit énekelnünk.) Az E.-ben és a J.-ban egy-egy átdolgozása olvasható (az utóbbinak szerzője tiltakozik az ellen, hogy e szöveg alá odatették a nevét, mert az ő általa beküldött szöveget az énekeskönyv szerkesztősége megkérdéze nélkül változtatta meg), de egyik sem ad egészen elfogadható megoldást, annál inkább, mert mindkettő ugyanarra a — kifogásolható — dallamra szól.

285. Imádkozatok és buzgón kérjete!

A nagyon szép dallam megérdemelne egy énekelhető s különösen második és harmadik versében ennél tartalmasabb szöveget. Jelen formájában nem tudom javasolni.

287. Az áldott orvos közeleg . . .

Szövege édeskés-üres (a Jézus nevének varázsszó-szerű folytonos emlegetése még nem okvetlen tesz egy éneket bibliakussá és hitvallóvá), dallama komolytalan, valóságos tánczene. Még énekelhetőbb szöveggel sem tartom felvehetőnek.

288. Fel barátim !

Bár szövege tartalmilag kifogástalan, indulószerű dallama miatt — s némileg azért is, mert bizonyos tekintetben már hozzátapadt nálunk (tartalmából is érthetőleg) az ifjúsági mozgalmi jelleg — gyülekezeti énekeskönyvbe való felvételét átdolgozással sem tudom javasolni.

289. Jézus ölébe bizton . . . 290. Kövesd a Jézust . . .

Mutatis mutandis, l. a 287-hez írott megjegyzést.

291. Feljebb emeljete, feljebb . . .

Dallamáért talán megmaradhatna, az énekelhetetlen szöveg teljes átdolgozásával s esetleg elmélyítésével.

291. Bár bűn és kín gyötör . . .

Elfogadhatónak gondolom, de nem okvetlen szükségesnek.

292. Egyetlen forrása minden kegynek . . .

Mutatis mutandis, l. a 287-hez írott megjegyzést.

295. Megilletődve elődbe borulunk . . .

296. Mennynek, földnek teremője . . .

Az elsőben még megzendül egynéhány igaz hang, de az egész mégis csak nagyon erőtlen visszhangja az utánozhatatlan XC. zsoltár hatalmas motívumainak. A második aztán végképpen semmitmondó. Mindkettő nyugodtan elhagyható.

297. Hirdettesd, Uram, igédet . . .

Nemcsak egyébként igen esetlen, hanem az 1. versszak közepén egy túrheterlen és értelmetlen bombaszt is van. ~~Semmi~~ szükség nincs rá.

298. Jézus, taníts igéddel . . .

Igénytelen, de formás és kifogástalan tartalmilag is. Esetleg megmaradhat. (Bár temetési liturgiánk tulajdonképpen nem ad helyet az előimádság és a prédikáció közötti éneknek.)

299. Isten, ki vagy . . .

Nemcsak mint vers, hanem mint mondatszerkesztés is példátlanul esetlen. A mellett már itt kirívóan jelentkezik temetési énekeinknek az a későbbi darabokban is rendszerint érvényesülő közös antibiblikus hibája, hogy minden további nélkül magától értődőnek veszik a halott üdvösségre jutását s vele az élők találkozását. A feltámadás és az örök élet reménységét, az üdvösség bizonyosságát csak egyedül Krisztusra nézve és Krisztushoz kapcsolódva lehet hirdetni s innen s túl a halálvonalon csak Őbenne lehet feltalálnunk. Őtöle mintegy függetlenül, mint kész dolgot és magától értődőséget sohasem tekinthetjük és emleget-

hetjük a feltámadás és az örök élet eschatologicumait s az üdv-bizonyosság tényét — sem élők, sem holtak, sem a magunk, sem a mások számára. — Föltétlenül mellőzendő.

301. Térj pihenni, fáradt vándor ...

L. a 299—300. alatti megjegyzéseket. Mellőzendő.

302. Óh árváknak s özvegyeknek ...

Tartalma helyénvaló, de elég formátlan és szürke. Csak nagy közkedveltség esetén érdemes megtartani.

303. Mint a rózsa, melyet sért a meleg szél ...

Nagyon sok kedves, gyöngéd melegség van benne — a kihagyott (régii 2.) versében is —, de alaphibája (amint sok hasonló darabnak is), hogy nem az Úrhoz intézett könyörgés, hanem a gyászolókhöz intézett, búcsúztató jellegű, kegyes vigasz és intelem, amely nem is annyira az egész gyülekezetnek, mint inkább csak magának a szólózó kántornak az ajkára illik. Mivel ezt elvi állásponton helytelennek találom, sok kedvessége ellenére sem tudom javasolni a megtartását. Ha azonban — esetleges nagy közkedveltsége miatt — mégis megtartatnék, helyes volna a kihagyott strófáját visszavenni.

304. Elmégy, kedves gyermek, szülőid öléből ...

Itt a búcsúztató-jelleg egy újabb gyakori vonása ütközik ki: a halott megszólítgatása és az ezáltal előidézett szívfacsgatás. Elvileg ez szintén teljesen helytelen, ha komolyan vesszük, hogy a temetés is istentisztelet és a gyülekezeti ének ott sem lehet egyéb, mint közös imádság. De a derék Kis János evangélikus püspök tartalmilag s költőileg sem adott benne olyat, hogy az elv ellenére is érdemes volna ragaszkodni hozzá.

305. Rövid éltünk, mint a pára ...

Tévedésből sincs benne semmi evangéliumi vigasztalás. Egyenesen megfoghatatlan, hogyan lehetett annak idején fölvenni. Még akkor is föltétlenül mellőzendő volna, hogyha a formája nem volna is olyan idétlen, amilyen.

306. Ez élet csak füst és pára ...

Eredetije „himlőben meghalt gyermek“ felett mondandó 12 strófás ének. Mind a megmaradt, mind a kihagyott strófaiban

vannak kedves vonások, de az egész úgy, amint van, siratás és búcsúztatás (ha keresztyén alapon is), nem pedig Isten tisztelésére való ének. Mellőzendőnek gondolom.

307. **Jaj, mily hamar múlik világ dicsősége...**

Ez a régi külföldi eredetű búcsúztatónk (amelynek többféle változata van) kedves és megható vonásai mellett is abban az alaphibában leledzik, hogy a halottat beszélteti (amiben nem áll egyedül) s így elvi alapon nem lehet javasolni a megtartását, noha egyes helyeken talán még ma is közkedvelt. Kántori szólnak hatásos lehet, de gyülekezeti éneknek nem való...

308. **Szörnyű halál...**

Esetlen és tartalmatlan. Inkább jajgatás és „Totentanz“, mint vigasztalás. Nincs rá szükség.

309. **Csalárd színnel fénylő világ!**

Régi ugyan s nem is éppen rossz, de megint a halott beszéltetése s ezért elvi alapon mellőzendő.

310. **E világ mióta...**

Ebben a rövidebb alakjában is, meg a J.-ba felvett teljes (vagy teljesebb) szövegében is a világ mulandóságán való kesergés uralkodik, csak a vége felé hangzik fel egy kevés intelem a vigyázásra, készenlétre, bűn elleni harcra. Gyülekezeti énekstílusa ennek sincsen és ezért, meg tartalmi vékonyságáért nem javallhatom a megtartását, noha régi, itt-ott vannak megkapó hangjai s néhol talán ma is közkedvelt.

311. **Szomorú a halál a gyarló embernek...**

Többféle szövege ismeretes, melyek közül a J.-beli különösen figyelemreméltó. (Ez tulajdonképpen a „Mit bizik a világ ő dicsőségében“ kezdetű régi debreceni halottas énekből s egyéb, pontosan jelenleg meg nem állapítható helyről is tartalmaz átvételt.) Halálra készülő ember ajakára s az ő betegágya köré odaülő gyülekezeti ajakára nagyon szépen odaillik, de mint temetési ének megint csak a halottat beszélteti s így ennek sem tudom javasolni a megtartását.

312. **Minden ember csak halandó...**

Igen megragadó, gyülekezeti éneknek alkalmas temetési hitvallás, amelyhez a 3. és 4. strófát még bátran hozzá lehetne

venni a régi Debreceni Halottasból (az 5-et már nem, mert az már a halott beszéltetése). Megtartásra érdemes, de nem volna szükség a XCI. zsoltár dallamán való éneklésére, mikor van szép saját régi dallama is (i. a Dunántúli Evangélikus Énekeskönyv dallamoskönyvecskéjét), ezenkívül pedig Debrecenben régóta hallom énekaroktól egy, úgy látszik, helyi eredetű, megkapó megzenésítését is (talán Mácsai Sándortól?). Tehát van miben válogatni.

313. Halld meg, lélek . . .

Mint vers, feltűnően formás, gondolatai is teljesen evangéliumiak, de mert ez is a halott beszéltetése s így csak kántorszólónak való, ennek a megtartását sem javasolhatom.

314. Vigyázz halálodra, halandó ember . . .

A régi szövege (a Debreceni Halottasban) kifejezett halottbeszéltetés volt, amelyet lehet, hogy éppen poharazással egybekötött halottvirrasztásra írtak („Én is valék ember, mint te vagy olyan, *Ettem, ittam, szóltam*, mint te is mostan“ stb.). Ebből meg a J.-beli másik változatából ezek a vonások már ki vannak küszöbölve s így gyülekezet is énekelheti, mintegy önmagához intézett intelemként. Különösebb szükség azonban így sincs rá, mert egyes kifejezései meglehetősen esetlenek. Csak nagy közkedveltség esetén érdemes megtartani.

315. E mulandó világban . . .

Bármily megható, mégis csak halottbeszéltetés. Így megtartását nem ajánlhatom, annak ellenére sem, hogy a Pápai Halottasbeli eredeti, három strófából álló szövegéből a mi 1921-esünk (ellentétben a J.-val) kihagyta a theologailag elfogadhatatlan középső stófát („Adj örök üdvösséget Tebened bízó lelkemnek“ — éneklé a halott, illetőleg a halott nevében a kántor!).

316. Jézus, fő-fő nyereségünk . . .

A Sárospataki Halottasban található eredetijét az 1921-es szerkesztői egészen helyes érzéssel alakították át halottbeszéltetésből gyülekezeti hitvallássá, úgy, hogy e felől nyugodtan meg lehetne tartani. Egyéb formai és tartalmi értékek azonban nem teszik föltétlenül szükségessé a megtartását, ha csak a szép dallam nem.

317. Minden mulandó . . .

Az bizonyos, hogy ez a dallam — legalább az én laikus érzésem szerint — inkább talál egy ilyen búsongó elmélkedéshez, mint az „Örül mi szívünk“ szövegéhez és témájához. Viszont azonban

ez a szöveg olyan gyarló, hogy még ennél százszor szebb dallammal sem tartom elfogadhatónak. A „minden mulandó“-val szemben a „csak egy állandó“-t lépten-nyomon *másban* állapítja meg: lelkünk, az igaz szeretet, a hú emlékezet, az Istennek jósága! Ez maga megmutatja teljes theologiai bizonytalanságát.

318. Krisztus, én életemnek ...

Halottbeszéltetés ugyan, de helyenként olyan szép és biblikus, hogy a kritikus 3. strófa elhagyásával (mint a J. tette) hitvalló éneknek meg lehetne tartani. Sőt elég volna csak az első — és legszebb — versének megtartása is. Dallama gyönyörű!

319. Királyoknak királya ...

Csak királytemetésre alkalmas s ezért igazán nem érdemes tartogatni. Azzal különben sem lehet *végződni* keresztyén temetési éneknek, hogy „(a trónok felett is) *úr a halál!*“.

320. Élők! a halálról megemlékezzetek ...

Gyülekezeti intő éneknek, bár nincs imádságformája, egészen megjárja. Különösebb értékei nincsenek ugyan, de tartalmilag korrekt, versnek a maga korában egészen takaros volt, úgy, hogy, amennyiben megtartatnék, még arról is lehetne gondolkodni, hogy Debreceni Halottas-beli 5., 6., 7. strófái ne vésessenek-e vissza.

321. Uram, te szabad vagy rendeléseidben ...

A Debreceni Halottas-ban olvasható hosszabb szövege „utas ember felett“ mondandó ének volt. Itt ez a jellege megszűnt, de itt is megmaradt halottbeszéltetésnek. Sem ezért nem javallható a megtartása, de azért sem, mert semmi keresztyéni tartalma nincs tulajdonképpen.

322. A fájdalom éles nyilai ...

Egészen megható s hitvallásnak is elfogadható halottbeszéltetés. Itt Debrecenben a kántor az első strófáját megfelelő alkalmakkor el is szokta szólózni. Az itt kihagyott (a J.-ban megmaradt) strófája is kifogástalan theologiaiilag („Hiszem, hogy egy napon poromat Újra megeleveníti...“). Elvi alapon azonban, gyülekezeti éneknek az egész elfogadhatatlan.

323. Életemnek végső napját ...

Mind ezen, mind a Debreceni Halottas-beli jóval hosszabb szövegére a 322-höz tett megjegyzés talál — mutatis mutandis.

325. Én Istenem ! benned bízom . . .

Ha a Debreceni Halottas-beli legteljesebb szövegét megnézzük (amelyet a J. is megkurtított, csak nem olyan értelmetlenül, mint az 1921-es), azonnal ráismerünk arra az ősi, XVI. századi Totentanz-ra, amelynek eredeti magvát már Heltai Gáspár tolmácsolta magyarul. Mint helyenként nagyon mélyen zengő hitvallást, gyülekezeti éneknek esetleg meg lehetne tartani abban a rövidített formájában, amelyben a J. felvette. *Úgy* semmiesetre sem szabad végződnie, ahogyan most 1921-esünkben végződik. Egyébként az 1—3. strófán végrehajtott formai átdolgozás egészen sikerültnek mondható,

326. Utas vagyok e világban . . .

Föltétlenül megtartásra érdemes, de a Dunántúli Evangélikus Énekeskönyvben megtalálható teljesebb, mélyebb s itt-ott szebb szövegével.

327. Csak buborék földi életünk . . .

A Pápai Halottas-beli eredetijében még két strófája van, amelyek a legleplezetlenebb cselekedeti szentséget hirdetik. Helyes volt, hogy az 1921-es ezeket elhagyta, viszont Jézusról csak ezekben volt valamelyes szó, az itt megmaradt három versnek még annyi keresztyéni vonása sincs. Elvetendő.

328. Az Isten az árvák atyja . . .

Ez is inkább kántori szóló-búcsúztatónak van elgondolva, mint gyülekezeti éneknek. Ezért és tartalmi soványsága miatt, amelyet csak szeretetreméltó együgyűsége tesz bizonyos fokig megghatóvá, nem javasolhatom megtartását.

329. Nyugodjatok békességben . . .

A gyülekezet által is énekelhető, de ha a halottak megszólítását a lelkipásztor részéről helytelenítjük, a gyülekezet énekében sem vehetjük be. Egyébként sincs semmi különösebb értéke sem ennek a rövidebb, sem a Debreceni Halottas-ban található (némileg eltérő versformájú) eredeti hosszabb alaknak s így nyugodtan lehet mellőzni.

330. Megdöbönt kebellem állunk . . .

Sem ebben a rövidebb (és egészen idétlenül megcsonkított), sem az E.-beli hosszabb (és úgy látszik, teljes) alakjában nincs semmi evangéliumi mélység, sőt még igazi költőiség sem. Szomorúan

komikus, hogy az E.-ben külön versszakok vannak a villámsujtotta, vízbefult, öngyilkos halottakra s az egész fölé ezt írták: „Szükség szerint válogatva.“ Az 1921-esben ezeket a tetszés szerint kihúzható skatulyákat elhagyták, de a „szükség szerint válogatva“ feliratot az első kiadásban szépen benne felejtették. Mi pedig most szépen hagyjuk el az egészet!

331. Immár eljött az óra ...

Igen megható búcsúztató — de búcsúztató. Ezért sem ezt, sem a Debreceni Halottas-ban meglévő teljes formáját (melyet a J. megrövidítve közöl) nem javaslom megtartani. Ellenben a gyönyörű dallamot (l. a 191. alatti megjegyzést) annál inkább fel kell használni máshol.

332. Búcsút vennem, el kell mennem e földről nékem ...

Ez is búcsúztató, ennek is vannak megható vonásai, de ezt sem javasolhatom megtartani. Ebben különösen feltűnő, milyen abszolút bizonyosnak veszi a halottról, hogy üdvözült.

333. Óh jaj! gyászos hang — esendül a harang ...

Minden elfogadható keresztyén tartalom híján mellőzni javaslom.

334. Már elmegyek az örömbé ...

Egyik legrégebb, XVI. századi darabunk. De itt, a J.-ban, a Debreceni Halottas-ban és a Dunántúli Evangélikus Énekes-ben négy lényegesen eltérő szövegváltozattal állunk szemben. Először tehát azt kell eldönteni, melyik a kimutatható legrégebb s aztán hogy ezzel szemben ne adjunk-e előnyt valamelyik későbbi változatnak. Tartalmilag, mint halálhoz közelítő ember éneke, mind-egyik jó, ámbár tulajdonképpen halottbeszélgető búcsúztató ez is, és gyülekezeti éneknek nemigen való. Csak fenntartással javasolhatom.

335. Seregeknek szent Istene!

Ez kifejezetten halálhoz közelítő ember éneke. Mint ilyen — tehát nem mint temetési ének —, teljesen christocentrikus volta miatt esetleg megtartható volna.

338. Itt nincs igazi boldogság ...

Ennek is van némi Totentanz-jellege, de ha nem az itt elég értelmetlenül megcsönkázott, hanem Debreceni Halottas-beli

teljes szövegét nézzük meg, az egészet mégis csak nagyon megragadó bizonyoságtételnek látjuk, Jézusról, az egyik legnehezebb órában. Teljes szövegében (tehát nem ebben a csonkában) való felvételét ajánlom.

340. Itt a sírhalmok sorában...

Ebben már inkább csak Totentanz-motívumok vannak, mint bibliai mélység. De nagy közkedveltség esetén lehet a megtartására gondolni, mert egészben véve mégis talál keresztyén temető gyülekezet ajkára.

Debrecen, 1941 nagyhetében.

Révész Imre.

(Vége.)

Korunk theologiai kérdései¹

A két világháború közt a theologiai érdeklődés az ember vallásos élményéről az élménykiváltó kijelentés felé fordult; az okozat helyett tudakolta az okot. A céhbeliiek a theologiai kirakatokat a változott érdeklődésnek megfelelően átrendezték. Ebben nemcsak az az érdekes, hogy az átrendezés sorban, minden theologiai tudományszakon végigmegy s a rendezkedéssel sok divatos kirakatsikk eltűnik a szemünk elől, sok poros lomtári holmi meg előkerül, hanem hogy ezek a régi darabok új elrendezésben érdekes fényt, új értelmet nyernek. Nemcsak új oldalukról mutatkoznak meg, hanem új összefüggésben is: ahol eddig csak sokféleséget láttunk, ma ismét az *egység* körvonalai rajzolódnak elénk. A kirakati cikkeknek egy célzatuk, egy mondanivalójuk van: az igazságos Isten könyörülő Atyánk a Krisztusban.

1.

Vegyük például a bibliai tudományokat: mi érdekelte a régibb theologus-nemzedéket? Főtémájuk volt: az Ószövetség és az ókori Kelet, az Újszövetség és a hellenizmus, majd pedig az Újszövetség és a rabbinizmus. Az újabb nemzedék témája meg: az Ó- és Újszövetség mint Szentírás, a Szentírás mint Kijelentés. Míg az előző nemzedék kezén történeti és filológiai kérdések sorozatára bomlott a Szentírás, mint például: Mózes és Hamurabbi, a Pentateuchos forrásai, hány Esaiás volt, addig ma például: Vischer nagy műve az Ószövetség Krisztus-hizonyoságtételét kutatja: az emberi-történeti sokféleségen át az egy, isteni mondanivalót.² Ugyanezt figyelhetjük meg újszövetségi téren, elsősorban az exegézisben; gondoljunk csak magyar vonatkozásban a Karner által életrehívott soproni kommentársorozatra, amely már nemcsak filológiai, hanem a filológián át theologiai kérdésekre keres feleletet: a szavakban keresi a szót, az Igét. Az új világháború második esztendejében napvilágot látott Stauffer Ethelbert tollából egy nagyszabású újszövetségi biblica theologia,³ pedig szinte már úgy látszott, hogy a biblica theológiát végérvényesen kiszorítja és feleslegessé teszi a bibliai vallástörténet. Nálunk ennek a vallástörténetnek kiváló képviselője akadt Varga Zsigmondban; annyival inkább érdekelhet bennünket Stauffer kísérlete. Ő nem bontja

¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület barátkai lelkésztovábbképző tanfolyamán, 1943 július 27-én elhangzott előadás. Az előadás címét a konferencia vezetősége jelölte ki.

² W. Vischer: Das Christuszeugnis des Alten Testaments, I. kötete: Das Gesetz (3. kiad. München, 1936, Kaiser-Verlag), II. kötete: Die früheren Propheten (megj. Zollikon-Zürich, 1942, Evangelischer Verlag), V. ö.: Kállay Kálmán: Jézus és az Ószövetség (Theol. Szemle, 1941. 132. skv. l.).

³ E. Stauffer: Theologie des Neuen Testaments, Stuttgart 1941, Kohlhammer-Verlag.

ügynevezett tankörökre az Újszövetséget s nem az egyes tankörök mint például a szinoptikus tankör, a páli tankör, a jánosi tankör szembeállítására és éles megkülönböztetésére törekszik, hanem a megkülönböztetések eredményeivel számot vetve, *összefoglalást* ad : sorra veszi az Újszövetség emberei helyett az Újszövetség nagy témáit s megmutatja az újszövetségi üdvüzenet egységét. Sőt mi több : mivel esetről-esetre az ószövetségi előzményekből indul ki, szemlélteti az egy mondanivalón át az ó- és újszövetségi teljes Szentírás egységét. Vehetnénk példát a fordulatra a dogmatika és a gyakorlati teológia területéről is. De bármennyi biztató példát sorolnánk is föl, ne feledjük, hogy a theologiai érdeklődés nem saját jószántából fordult a vallás elegeyes dolgairól a kijelentés fényes igazsága felé, hanem az események isteni kényszere alatt ; Barthnak és társainak, az ügynevezett krízis-theologusoknak csak annyi szerepök van a fordulatban, hogy bennök tudatosult először a modern protestáns teológia elégtelensége, elhumánizálódásának tarthatatlansága és egy új kezdés lehetősége. Barthot, ezt a bohém természetet, a krízis és a krízisből való menekvés felismerése tette theologussá, hitvallóvá.

Korunk theologiai kérdései ezzel a fordulattal kapcsolatosak. Az átrendezés munkája ugyanis az egyes tudományszakokban korántsem fejeződött be ; éppen hogy elkezdődött. Akadnak például ószövetség-tudósok, akik azt vitatják, van-e egyáltalán szükség átrendezésre. Korunk egyik legnagyobb theologiai vállalkozása az 1932 óta füzeteként megjelenő Kittel-féle bibliai fogalmak szótára is az átmenetiség jegyét viseli :⁴ a tegnapi és mai theologus-nemzedék szempontjai elegeyesen, sőt egymást keresztezve érvényesülnek benne. Rendszeres theologiai téren, ahol talán legelébbre van a rendezkedés, Barth nagy dogmatikája⁵ csak negyedik köteténél jár s a tervezett műnek, akárcsak a Kittel-féle nagyszótárnak hátra van még legalább is a fele. Egy theologiai, tehát nem idegen (filozófiai-szociológiai stb.) szempontok szerint készült etika is hiányzik ; a Brunner és legújabban a de Quervain igen figyelemreméltó kezdeményezései⁶ éppen csak kezdeményezések. Gyakorlati teológiában meg főként a keresztyén valláspedagógia kérdései megoldatlanok ; gondoljunk csak arra a református pedagógia körüli vitára, amely pár éve egyházi sajtónkban folyt le. Az egyháztörténet esetében is tisztázatlan a kijelentéshez való viszonyulás, a theologiai jel-

⁴ Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, herausg. v. G. Kittel, Kohlhammer Verlag, Stuttgart.

⁵ K. Barth : Die Kirchliche Dogmatik. Az Ige-tan két kötete után az Isten-tan két kötete jelent meg. A mű eredetileg a müncheni Kaiser-cég kiadásában indult, a Németországból való kitiltás óta a Zollikon-Zürich-i Evangelischer Verlag adja ki az időközben elfogyott első kötetekkel együtt. Legújabb kötete 1942-ben jelent meg.

⁶ E. Brunner : Das Gebot und die Ordnungen. Entwurf einer protestantisch-theologischen Ethik. Első két kiadása Tübingában jelent meg, Mohr-nál, a szintén változatlan harmadik kiadás a Németországból való kitiltás után Zürichben, 1939-ben, a Zwingli-kiadóvállalatnál. — A de Quervain : Die Heiligung. Ethik, Erster Teil. (Evang. Verlag, Zollikon-Zürich, 1942.)

leg kérdése : olyan értelemben theologiai tudomány-é az egyháztörténet, mint a bibliai, dogmatikai és gyakorlati theologiai tudományok, vagy pedig csak e theologiai tudományok nélkülözhetetlen segédtudománya? Ebben a vonatkozásban nálunk Révész Imrének vannak iránymutató kezdeményezései. Akadnak tudományszakok, amelyekben az átrendezés jószerint még el sem kezdődött. A vallástörténetben például ma is uralkodik az evolúciós szemlélet : a különféle vallásokat mint az általános isteni kijelentés alacsonyabb vagy magasabb lépcsőfokait értékelik s a keresztyénség csak a sok-sok lépcsőfok egyike. Még meg sem kísérelték egy olyan vallástörténet megírását, mely a vallástörténetet, mint az egyháztörténet külső oldalát vizsgálná.

Annyi már is bizonyos, a protestáns theológiában bekövetkezett fordulat egyáltalán nem jelenti a modern tudományosság területéről az orthodox dogmatika fedezékeibe való visszavonulást, noha újra megtanultuk az orthodoxia értékelését. Ahol így próbálnak eljárni, még nem értették meg a fordulatot. Az orthodox dogmatika fedezékei minden beépített értékük ellenére sem korszerűek többé. A theologia a biztos fedezékek nyugalma helyett kénytelen vállalni a harcot. Jó, hogy ezt a harcot ma már theologiai eszközökkel s theologus lélekkel vállalhatja. Ez alkalommal néhány időszerű theologiai kérdésen szemléltetem a harc kikerülhetetlenségét, természetét s veszélyeit. Igyekeztem egymástól távoli területről szedni a kérdéseket : az egyik inkább akadémikus kérdés, a másik inkább gyakorlati-egyházi, a harmadik interkonfesszionális, a negyedik meg internacionális vonatkozású. Előrebocsátom : az adott keretek közt éppen csak a kérdések felvázolására vállalkozhatom s nem a feleletadásra. A feleltre legfeljebb utalások történnek ; de hát előadásom címe nem is : Korunk theologiai feleletei, hanem : Korunk theologiai kérdései. Vegyük sorra a kérdéseket.

2.

„Az Ige testté lett“, ez az Újszövetség alapvető csodája és főbotránkozása. Mégpedig nemcsak az botránkoztató, hogy az örökkévaló Ige egy alacsony sorban élő és vérszerint éppen a zsidó néphez tartozó emberben jött közénk, tehát közénk jött és mégis „idegen“ reáknézve, hanem hogy a testetöltés bizonyosgátévői ezt a csodát saját koruk képzeteibe és gondolkodásformáiba öntötték. Más szavakkal mondva : mit szépítsünk a dolgon, a Biblia világképe, amelyben az örök igazság megjelenik előttünk, idejétmulta és túlhaladott. Tehát nemesak Krisztus emberi teste, hanem evangéliumának *emberi kifejezésformái* is idegenek. A *forma* törekeny cserépedény és semmiesetre sem azonosítható a benne lévő örökérvényű tartalommal. Exegézisünk éppen azt célozza, hogy az *örökérvényűt* keressük meg az idői-történeti formában. Eddig ebben nincs is semmi újdonság, hiszen minden írásmagyarázat a dolog természete szerint hallgatólagosan, vagy félig öntudatosan különböztetett és ma is különböztet tartalom és forma közt.

Új és izgató azonban az, hogy *Bultmann*, akit a „dialektikai theologia exegétájának“ tekintettek s a hitvalló egyházhoz számítottak egy 1941-ben kiadott tanulmányában⁷ kritikai vizsgálat alá vette a tartalom és forma viszonyának kérdését és a szentírók egykorú képzetait, gondolkozásformáját, egész világképét egy összefoglaló szóval *mithosznak* nevezte. Az Újszövetség kifejezési formája — megállapítása szerint — nagymértékben mithikus, át, meg át van szöveve mithológiával. Ez a szóhasználat szerintem nem mondható szerencsésnek : mithoszon ugyanis a közgondolkodás életelvek, életérzések képes kifejezését, eszmék megszemélyesítését és történeti síkba való vetítését érti. Gondoljunk például a görög-római mithológiára : az ilyen mithológiának lehet többkevesebb igazsága, de nincs történeti valósága. Zeus nem járt sohasem Heránál, Herakles sem vitt végbe hőstetteket, mert egyik sem létezett; csupán emberi gondolatok, életérzések, emberi vágyak kivetítése volt. Ha mostmár a mithologia megjelölést az Újszövetségre alkalmazzuk, ezzel akaratlanul is az üdvtörténet történetiségét tennők kétségessé : Jézust besoroznók a régi kelet meghaló és feltámadó isten mithoszai körébe, tehát történeti valóságát tagadnók meg. Éppen azt, amit a Szentírás szüntelenül különös nyomatékkal hangsúlyoz s üdvünk szempontjából döntő fontosságúnak tart.

Sietek megmondani : *Bultmann* a *mithosz* szót *nem* ilyen értelemben használja ; tőle az újszövetségi üdvüzenet valóságának kétségbevonása nagyon távol áll ; ő az eltörténetietlenítés ellen hevesen tiltakoznék. Szerinte a *mithosznak* igenis történeti alapja, történeti magja van : Jézus valósággal élt, meghalt és bizonyos értelemben feltámadott, csak ahogv az első bizonyágtévők beszámolnak élete rendkívüliségéről, az a mithologiai. Az üdv-tények szubjektívalódása, tehát Jézus préegzisztenciájának, emberré-lételének, engesztelő áldozatának, feltámadásának s paruziájának szellemi elsajátítása és leírása mithologiai. *Bultmann* aztán hozzáfűz még fejtegetéseihez valamit : az Újszövetség mithikus leírásai a mi szemünkben már nemcsak elavultak, nemcsak egy túlhaladott és érvényét vesztett világkép és természetismeret kelléktárából valók, hanem az Újszövetség mai megértésének is akadályai. Ha az Újszövetség üdvüzenetének érvényét a jelen és jövő nemzedék számára meg akarjuk őrizni, az igazságot a hazugságtól, a hihetlent a hihetőtől világosan meg kell különböztetni, az Újszövetség magvát, az üdvüzenetet a reátapadt idegen héjtől meg kell szabadítani, röviden : az Újszövetséget „mithológiátlanítani“ kell.

Hangsúlyozom, *Bultmann* nemcsak Jézus történetiségét vallja, hanem a történeti Jézus aktualitását is. Szerinte a Biblia megértésében és az Ige élő hirdetésében Krisztus halála és feltámadása ismétlődik meg : mibennünk is meghalás és feltámadás történik,

⁷ R. Bultmann : *Offenbarung und Heilsgeschehen*, München 1941. Evang. Verlag A. Lemp. V. ö : *Deutsches Pfarrerrblatt*, 1943. 9. skv. 1., továbbá Pákozdy L. M. : *Történet és mythos az Újszövetségben (Igazság és Élet*, 1943 júliusi és augusztusi számában).

azaz legbensőbb mivoltunk átminősülése. Minden igazi megértés ebben az értelemben egzisztenciális megértés. Épp az egzisztenciális megértés érdekében kell az Újszövetséget „mithológiátlanítani“, vagyis megértése akadályait elhárítani.

Szerintem Bultmann követelménye, illetve vállalkozása *képtelenség*. Mi, ha tudunk is a tartalom és forma különbségéről, sőt esetről-esetre keresnünk is kell e különbséget, a tartalmat és formát *nem választhatjuk el* egymástól. Mint ahogy Jézus emberiségétől Jézus zsidóvérsége elválaszthatatlan, akár tetszik ez nekünk, akár nem, vagy ahogy a reformátor Kálvin csak vékony, nyúlánk, sok gondtól és betegségtől elesigázott testben, Luther meg erőttől duzzadó, csontos-képcős természetben képzelhető el, a Biblia bizonyágtétele is csak azokban az egykorú, ha úgy tetszik : mithikus képzetekben, amikben a szentírók — bizonyára nem véletlenül vagy önkényesen — megírták.

De ha theologiai vonatkozásban a mithosz szót alkalmazni akarjuk — itt természetesen csak a tudományos theológiára s nem a többi pásztori munkára gondolok, tehát semmiesetre sem a szószéki szolgálatra — ne feledjük, hogy a „mithosz“ a Bibliában sajátos értelemben szerepel : az érzékfeletti valóságok, történeti tényekben kijelentett isteni titkok kifejezése. Mindjárt tegyük hozzá : nagyon alkalmas kifejezése. Ez az előterjesztési mód ugyanis mélységes szimbolumokba tömörít olyan meglátásokat, amelyeket a nyelv egyébként csak dadogva és felszínesen tudna körültagogatni. A Biblia „mithikus“ elemeit nem kiküszöbölni, hanem magyarázni kell, mégpedig az üdvtények s nem valamely koreszme vagy filozófia alapján. A bibliamagyarázatnak ugyanis nemcsak a formából kell a tartalmat, hanem elsősorban *a tartalomtól a formát* magyarázni, a régi theologiai szabály szerint : Non sermoni res, sed rei sermo subiectus est!

Nem nehéz megjósolni, ha Bultmann minden theologiai meggondolás ellenére is meg akarja állapítani, hogy ez meg ez mithikus elem az Újszövetségben és elveti a nem tudom miféle próbakő vagy kritikai elv alapján mithikusnak ítélt elemeket, írásmagyarázatában nem az isteni kijelentés valóságáról, hanem egy nagyon is *emberi* egzisztenciális önmegértésről fog bizonyóságot tenni, néhány meghagyott theologiai kifejezés használatával. Más szavakkal mondva : a keresztyén hitből az úgynevezett „mithológiátlanítás“ útján gnózis lesz. Dehát bizonyára Bultmann szerint sem ez a most folyó theologiai áttendezkedés célja. Arra Bultmann esete kétségtelenül jó, hogy az áttendezkedés veszélyeire emlékeztessen bennünket s theologiai munkásságunk túlságos biztonságérzetét elvéve, éber vigyázásra készítessen. Esete ugyanis döbbenetesen tanúsítja, hogy a mai theologus-nemzedék erényei váratlan gyorsasággal áticsaphatnak a tegnapi nemzedék hibáiba. Bultmann veszélyes közelségbe kerül a keresztyénség lényegét redukáló Harnackkal, csak szóhasználata más, no meg a filozófiája.

Érdeemes volna végignyomozni Bultmann esetében ennek a visszakanyarodásnak az állomásait : mint elegendik Bultmannál

a régi Herrmann-féle dogmatikai elmélet (a „sturmfreies Gebiet“ tana) a modern filozófiai existencializmussal és vezet a „mithológiátlanítás“ gondolatához. Egy ilyen nyomozás a további kérdések sorát vetné fel. De mireánk most más kérdések is várnak. A „mithológiátlanítás“ érintett kérdései után térjünk át mindjárt egy másikra.

3.

A Második Helvét Hitvallás XX. cikkelye így zárul : „Kárhozzatjuk az anabaptistákat, akik tagadják, hogy a hívőktől született kisdedeket meg kell keresztelni. Minthogy már az evangéliumi tudomány szerint ezeké a mennyeknek országa és ők az Isten szövetségében benne vannak : ugyan miért ne közölnők velök az Isten szövetségének jegyét? Miért ne avatnók fel őket a szent keresztség által, holott ők bennevannak az Isten egyházában és Istennek tulajdonai? stb.“ Tudjuk, a Heidelbergi Káté 74. kérdésében szintén a gyermekkeresztség mellett foglal állást, hivatkozással a mondottakon túl a körülmetélkedésre is, mint a keresztség ószövetségi előképére. Természetesen futótűzként terjedt el egyházi köreinkben nem régiben a vész hír : „Barth a gyermekkeresztséget elvetette.“ Beavatottabbak még azt is tudták, hogy „theologiai judaizmusnak“ bélyegezte. Különösen felkarolták a hírt azok, akik a dezavualás meglehetősen olcsó és éppen kapóra jött alkalmát vélték benne megragadni. Hiszen csak hitvallásainkkal kell szembeállítani Barth megállapítását s menten kész az elmarasztaló ítélet, minden különösebb erőfeszítés nélkül. A nagyobb nyomaték okáért még hozzá lehetett tenni azt is, hogy a reformátusnak hirdetett theologus íme egy gyékényen árul az anabaptistákkal s más kárhozatos szektáriusokkal. Már dörzsölték is a kezüket : íme a nagyon is acélos páncélzatban vitézkedő híres theologusnak, sok bizonytalan tapogatódzás után végre váratlanul megtaláltuk az Achilles-sarkát!

Most e könnyű diadaléretet félretéve, próbáljuk rögzíteni magát a kérdést, személytelen tárgyilagossággal. A dolog historikumához tartozik, hogy Barth egy előadása kapcsán kapta a kérdést : Sákramentumnak tekinthetjük-e a gyermekkeresztséget, s ha igen, milyen indok alapján? Barth a következőkben válaszolt : A gyermekkeresztség mint sákramentum, ez a kérdés provokáció, mert a gyermekkeresztségnek nincs exegétikai alapja. Mégis mint jószándékú importot mindaddig el kell szenvednünk, amíg az *egyház* meg nem változtatja. Nincs ugyan egyetlen bibliai bizonyíték sem a gyermekkeresztségre, mégis utalhat ez a szokás minden emberi mozzanattal szemben az isteni kegyelem *elsőbbségére* : szemléltetheti a kegyelmi kiválasztás, a predestináció igazságát : íme, Isten a fiúvá-fogadás ünnepélyes jegyével, a keresztséggel gyermekévé fogadta az embert, még mielőtt Atyjának ismerhette volna az ember Istent. Ennyit a jelenlegi gyakorlat fenntartásának indokáról.

Egyébként azonban nem hallgathatjuk el, hogy az Újszövetség világos rendje szerint az Ige hallását és megvallását követi

a keresztség jegye, miután az illető maga kívánja a sákramentum kiszolgáltatását. Ezt az elhatározást nem vehetjük ki mástól: sem a gyülekezettől, sem a szülőktől, sem a keresztszülőktől; a szokásos hivatkozási helyek nem adnak hozzá alapot. Máté 19-ben megáldja ugyan a gyermekeket Jézus, de nem kereszteli meg, ez pedig nagy különbség. Az 1. Korinthus 7, 14 szerint a szülők gyermekei szentek, de úgy, mint ahogy a pogány házastárs is megszenteltetik hívő házastársa által; ezzel a megszenteltetéssel azonban még egyik esetben sem kereszteltettek meg. Nem kétségtelen bizonyíték a Cselekedetek 16 sem, ahol családok megkereszteléséről van szó. Az Újszövetség szerint tehát a keresztség előfeltétele: a vallástétel. Az egyház ugyan nem láthat a szívekbe, de van füle és meghallhatja a hitvallástételt és az evangélium elfogadásának tekintheti. Ez itt az emberi kritérium.

Hogy állunk mostmár az ószövetségi körülmétkedésre való hivatkozással? A körülmétkedés Barth szerint az egyház „fogóságának“ korába tartozik, amikor az egyház Izrael népébe volt belezárva, belefoglalva: az egyház és Izrael azonosításának időszakából való. A körülmétkedés a nemzetség folytonos továbbélésének, fennmaradásának jegye s egyben a természeti vérközösség kifejezője is. Az egyház azonban egészen más közösség, mint ez a vérközösség s területén más szabály érvényesül, nevezetesen: Isten gyermekei nem emberi nemzetségből, hanem újjászületésből valók (Ján. 1, 13). Más szavakkal mondva: *hitben* vagyunk keresztények. De elmondható-e a csecsszopókról is, hogy hitben keresztények? Beszélhetünk-e esetükben Isten igéjének „rejtett meghallásáról“? Nem spekulációk-e az effélék, melyek csak az exegéta rossz lelkiismeretét árulják el? Barth szerint az Újszövetség épúgy nem ismer „keresztyén“ családokat, mint „keresztyén“ népeket. A sokat emlegetett „keresztyén Nyugat“ is csak szép fikció Nagy Konstantin óta; ezóta fogadták el a gyermekkeresztséget is. Ezek a jelenségek: a „keresztyén Nyugat“ és a gyermekkeresztség a theologiai judaizmusba való visszaesést jelentik: a vérnek a hit elé való helyezését. Épp a körülmétkedéssel kapcsolatban felhozott gyermekkeresztség melléti érvek válnak cáfolatokká, minél világosabb lesz a körülmétkedés értelme.

A theologiai gyakorlatnak van a gyermekkeresztség mellett még egy ködös érve: a konfirmáció. De mi értelme van ennek az ünnepélynek; mi jogon fordítjuk meg a bibliai sorrendet és választjuk el 15—20 évvel egymástól a keresztséget és hitvallást? De a felsorolt megfontolások ellenére sem szabad a gyermekkeresztséget egy csapásra, máról-holnapra eltörölni; az egyháznak azonban ismételten foglalkoznia kell a gyermekkeresztség kérdésével, mert időszerűvé vált. Mióta a különböző színű szocialista megzalmak révén az úgynevezett modern pogányság tért hódított, a gyermekkeresztség hagyományos lelki biztosítéka: a gyermek keresztyén neveléséért való szülői, társadalmi és állami felelősség, ez a korábban sem túlzottan érzett felelősség, egyre fokozódó mértékben felbomlott. A gyermekkeresztséget a változott helyzetben már nem védhetjük a reformátorok érveivel. Különben is: Amicus

Socrates, magis amicus veritas. De az egyház ítéljen ebben a dologban, mint általában a dogmák kérdésében s ne az egyes lelkész vagy theologiai professor. És még egyet : a baptistáknak általában nincs igazuk ; némely exegétikai vonatkozásban azonban jogtalanul ítéltetnek el.

Barth felelete kétségtelenül vázlatos, hézagos és ellenérveket kihívó. Tudtommal ezt az alkalmi állásfoglalást eddig sehol sem fejtette ki részletesen. De jelen alakjában is alkalmas annak a szemléltetésére, hogy theologiai gondolkozásunk mennyire nem húzódnak az öröklött dogmák szavai, kész formulái mögé, még ha kodifikálták is azokat eleink a hitvallásokban.

Egyébként Barth gondolkozásra ösztönző theologiájából más példát is vehettünk volna, így többek közt a predestináció-tant, melyet Dogmatikája legújabb (II. 2.) kötetében több, mint 500 oldalon tárgyal, szinte minden exegétikai, dogmatikai, illetve theologiai történeti mozzanatot felölelő mesteri munkával. Ebben is kérdés rejlik, hiszen indokoltnak látta, hogy a tan beállításában és hangsúlyozásában az eddigi protestáns hagyományoktól eltérjen, amint azt már emlékezetes magyarországi előadásaiban is jelezte.⁸ A predestináció kérdése azonban külön előadást kívánna. Most célszerűbb lesz, ha az eddigi exegétikai-dogmatikai példák után egy egyházpolitikai vonatkozású példára térünk.

4.

Mióta a felekezeti béke helyreállításáról protestáns részről és római katolikus részről hivatalos nyilatkozatok hangzottak el, időszerűvé vált Magyarországon is Lortz feltűnést keltő könyve ;⁹ ennek a szellemében tevékenykedik nálunk König Kelemen és az „Egység Útja“ c. folyóirat köré tömörült római katolikus, főként ferencrendi theologusok csoportja. Miről van itt szó?

Lortz József, a münsteri egyetem római katolikus theologiai fakultásának professzora 1940-ben adott ki *Die Reformation in Deutschland* címmel egy nagyszabású munkát, mely azóta újabb kiadást is ért s protestáns részről is jelentős visszhangra talált. Lortz ugyanis a Denifle és Grisar Luther-ócsárlásával ellentétben, olyan tárgyilagossággal ír Lutherről, amilyenrel eddig római katolikus részről nem találkoztunk ; könyvve voltaképpen nem is reformáció-történet, hanem Luther-tanulmány. Elismeri, hogy a római egyház a középkor végén nemcsak erkölcsi, hanem hitbeli vonatkozásban is romlásnak indult. Elismeri azt is, hogy Luther felléptének komoly hitbeli indoka volt, Róma pedig a Lutherben megmutatkozó értékes vallási erőkkal szemben olcsó politikai és diplomáciai eszközöket használt. Ha nem így történik, Luther a római egyházban lehetett volna reformátor, hiszen egy

⁸ Barth K. : Isten kegyelmi kiválasztása. (Négy előadás az elevenelrendelésről.) Debrecen, 1937. (Az Igazság és Élet Füzetei, 8. sz.)

⁹ J. Lortz : *Die Reformation in Deutschland*, 1940, második kiadás 1941.

olyan katholicizmussal számolt le, amely lényegileg nem volt katolikus.

Lortz a reformátor szándékát helyesli, központi gondolatait is elfogadja, de úgy, hogy a római katolikus tanok teljességébe ágyazza be. Ez a beágyazás bennünk persze nyomban a Prokrustes-ágy képzetét kelti. De annyi bizonyos, a reformátor Lortz beállítása szerint korántsem olyan sötétszándékú, féktelenül hiú és az elvakultságig megátalkodott rendbontó, mint Denifleék rajzolták, hanem csak egyoldalú theologus. Tanait csak egyoldalúságukból: a fogalmazás szűk korlátaiból, a megszegényítő formulák nyúgeiből kell kiszabáditani s aztán az egyetemes kinyilatkoztatás teljességébe, azaz a római egyház csodálatos befogadóképességű rendszerébe kell beilleszteni. Mert természetesen Rómáé az isteni kinyilatkoztatás teljessége, a hereziseké pedig csak egy-egy kiragadott rész; övé a teljes igazság, mieink az egyes igazságok, nála érvényesül a teljes Írás, nálunk meg csak az egyoldalú paulinizmus.

König Kelemen némi tartózkodással ugyan, de ebben a szellemen munkálja nálunk „a keresztény egyházak egységé”-t. „Aki tárgyilagosan vizsgálja a történelmet — olvassuk König könyvében — az előtt Róma nem „botránykő” ... a pápaság nem a hatalom elve, hanem az egységé, amiért is senki ezt az egységelvet nem nélkülözheti, aki az egység után vágyodik.” A római katolikus egységtörekvés útját-módját ezek után így határozza meg a könyv: „Az únió ne azt jelentse, hogy *visszafogadjuk* a különféle egyházakat, hanem azt, hogy *mi megyünk elébük*.” Ugyanilyen előzékenységgel elismeri rólunk: „Az eretnkségek... részleges igazságot emelnek ki, melyet hősies odaadással segítenek diadalra, de ugyanezt az önfeláldozást óhajtja, szorgalmazza a katolikus anyaszentegyház is az egész evangélium érdekében.”¹⁰

Bizonyára nem kell sok szót vesztegetnem annak megmutatására, hogy a római egyház új úniós-taktikája nagyszerűen beleilleszkedik a kereszténység pillanatnyi világhelyzetébe, a lelkek mai hangulatába. Megértő, sőt keresetten testvéri hangjával szinte feledtetni velünk a reverzálisarc változatlan kiméletlenségét és azt a furcsa százalékolást, hogy állásbetöltéseknél és állami juttatásoknál még indokelt esetekben sem akarnak engedni a protestánsoknak 25%-on felüli érvényesülést, saját maguknak viszont megkaparintani próbálják a többi 75%-ot, holott országos számarányuk nem 75, hanem (1939-es adatok szerint) csak 61·3%. Mindez azonban csak aláfestésül szolgál az új úniós-taktikához, egyébként annak megítélésénél nem lehet döntő.

A római katolikus részről tapasztalható taktikai — s talán több mint taktikai — változás új feladatok elé állít bennünket

¹⁰ König K.: A keresztény egyházak egysége, Gyöngyös, 1942. (Az idézetek Rademacher A. szavai, König könyve 120. és köv. lapjáról.) — A Denifle—Grisar irány magyarországi visszhangja pl. Bilkei Ferenc több polemikus írása. V. ö.: ezekkel Luther-idézetek római katolikus kézen c. dolgozatomat, megj. Pápa 1937, A Pápai Ref. Theol. Akadémia kiadványai, 24. sz.

s ezek a feladatok, félre ne értsük a dolgot, nem a reverzális-harc és nem is a közéleti érvényesülés területén keresendők, hanem theologiai természetűek. A reformáció igazsága melletti hagyományos érvelésünk ugyanis a másik fél beismerése következtében nagyrészt érdekességét veszítette vagy veszti. Kénytelenek vagyunk tehát a reformáció ismert külső indokai helyett annak belső, evangéliumi indokait újra tudatosítani s egyszersmind hitvallásaink evangéliumi teljességét felmutatni. A folyamatban lévő theologiai átrendezésnek tehát interkonfesszionális területre is ki kell terjeszkednie.

Ha ezt a feladatot nem ismerjük fel, vagy nem vállaljuk, ha a római katolicizmus kérdésére nem ilyen theologiai munkával felelünk, a fürge római katolikus úniós-propaganda, amikor Luthert tisztára mossa, ugyanakkor az eddig Luthernek tulajdonított vétkekkel minket feketít be, még saját híveink előtt is ez a befeketítés közvetett módon, nyílt vádemelés *nélkül* is megtörténhetik. Róma testvéri hangja, engedékeny beismerése azt a látzatot kelti még protestánsok körében is, hogy egyházi különállásunk ezek után már csak idejétmulta, makacs ragaszkodás egy történeti tévedéshez.

Annyi bizonyos, ha ezek után komoly theologiai munka helyett szépen fogalmazott felekezeti békenyilatkozatokkal válszolunk Rómának, ez a magatartásunk, ha egyébként mégoly nemesszándékú és őszinte is, annak a jele, hogy a számunkra gondosan elkészített horgot gondolkozás nélkül bekaptuk. Bekaptuk, de ezáltal az áhított hitbeli egységhez egy hajszállal sem értünk közelebb.

5.

Azonban nemcsak interkonfesszionális, hanem nacionális és internacionális vonatkozásban is theologiai kérdések várnak reánk. Most a szociális kérdést, a faj- és államproblémát is háttérbe szorította egyidőre a háború kérdése. Mi mondanivalója van a háborúval és a háború után következő békével kapcsolatban a theologianak? Természetesen nem akármilyen mondanivalóra, hanem az egyházhoz méltó megszólalásra gondolunk; nem politikai prókátorságra, hanem theologiai bizonyosságtételre. Tudja-e az általánosságokon túlmenőleg, konkrét módon megmutatni Isten akaratát? Európa és Amerika theologusai egyaránt törik a fejüket a mondanivaló megfogalmazásán s mi sem mutatja inkább a feladat nehézségét, mint Barth némely ilyen megnyilatkozása. Még e kiváló theologusnak sem sikerül mindenkor a legmegfelelőbb szót eltalálnia.

Ebből a súlyos kérdéstömegeből most csak egy parányi részletet emeljük ki: az úgynevezett keresztesháború kérdését.

Az elmúlt esztendőben olykor még igen tekintélyes egyházi férfiak is keresztesháborúként emlegették nálunk a most folyó hatalmi mérközést. Kevésbé tekintélyes egyházi férfiak ajkán

aztán mint divatos szólam puffogott tovább a keresztesháború, egészen az újabb időkig. Most mintha már kezdené divatját múlni; nem annyira a teológiai megfontolás növekedéséből, inkább más okból.

Ennél a szóhasználatnál azonban minden teológiai megfontolás nélkül is óvatosságra ösztökélhetett volna mindannyiunkat néhány köztudomású tény: a „kereszteshadjárat“ már első történeti jelentkezésekor sem volt egészen méltó a golgothai kereszthez. Kálmán királyunk például fegyverrel kényszerült szétverni a hazánkon átözönlő garázda kereszteseket; azért persze később is folytak keresztesháborúk. Hivatalosan elismert kereszteshadjáratot indítottak többek között az egyáltalán nem istentelen albígenségek és husziták ellen, sőt ilyet indított VI. Orbán pápa VII. Kelemen pápa ellen is. S ezzel a pár esettel még megközelítőleg sincs kimerítve az úgynevezett kereszteshadjáratok botránykrónikája s a szóhasználat kétsége.

De ha nem túlságos buzgalommal olvasnánk is történeti munkákat, bizonyára olvasunk napilapot. Emlékezhetünk rá, illetékes berlini helyen, még a háború megindításakor nagyon tárgyi-lagosan kijelentették: vállalják a háborút, mert Németországnak ma páratlan esélyei vannak a világuralom elnyerésére. Meglehetősen szónoki hajlamú miniszterelnökünk sem kereszteshadjáratról beszélt a döntő pillanatban, hanem azt mondta: részt vállalunk a háborúból, mert a béketárgyaláskor ott akarunk ülni a tárgyalóasztalnál. Ha a politikai vezetők ekkora józanságot tanúsítottak legalább is a szóhasználatban, miért kellett az egyházi vezetőknek furcsán rájuk licitálni: kisebb méretű józansággal minden áron valami nagyobbbat mondani? Miért kellett a „világ fiainál“ felelőtlenebbnek lenni?

Az illető egyházi vezetők jelen esetben azonban teológiai megfontolással is élhettek volna s ehhez például Luthernek a török háborúval kapcsolatos tartózkodása elég indítékot és elég útbaigazítást szolgáltatott volna. A kereszteshadjáratnak ugyanis — ha ajkunkra merjük venni ezt az igényes szót — *lelki előfeltételei* vannak. Ha a lelki előfeltételek gondos számbavétele nélkül hirdetünk kereszteshadjáratot, nem a „profánt“ fogjuk „megszentelni“, hanem a szentet profanizálni.

A kereszteshadjárat tehát nem politikai, hanem teológiai kérdés s ezt a teológiai kérdést ne próbáljuk elütni azzal a túlkönnyű felelettel, hogy a bolsevisták lemészárolják a papokat, *tehát* az ellenük indított hadjárat eo ipso kereszteshadjárat. Ezzel a teológiai gyűgeséggel sem egyházi, sem nemzeti célt nem szolgálunk, hanem csak eleven szentet gyűjtünk saját fejünkre. Az, aki órállónak hivatott, csakugyan vigyázzon a vártán s az órálló vigyázásába tartozik a teológiai kritika éber és állandó gyakorlása is, még a szószéken kívüli szóhasználatunkkal kapcsolatban is. Hogyan mondja az Ótestamentum: „Az álomlátó beszéljen álmot; akinél pedig az én igém van, beszélje az én igémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával?“ (Jer. 23, 28.)

6.

Ha ezek az éppen csak példaképpen kiragadott kérdések már az első világháború idején törtek volna ránk, alighanem nagyobb fejtelenséget okoztak volna sorainkban, mint ma. A két világháború közt elkezdődött theologiai fordulatnak épp az a jelentősége, hogy az egyház Fejére és Urára fordította tétova tekintetünket. Feleletadásainkban s a fordulat utáni egész rendezkedésben is annyi lesz az időálló, amennyi a reá való tekintettel történik.

Török István.

Az Ószövetség és igehirdetésünk*

Mindnyájan jól tudjuk, hogy az Ószövetség kérdése napjainkban különösen kiéleződött. Azt is tudjuk, hogy az Ószövetség helyzetét ma is, mint általában a nyugati keresztyénség egész újkori fejlődése folyamán, főképpen a kívülről jövő támadások nehezítették meg. Ezek a támadások természetesen nemcsak az Ótestamentumot érték, mert hiszen az önmagát önmagából megérteni próbáló, természettudományosan és történetileg gondolkozó autonóm újkori ember számára az egész Biblia, az egész természetfölötti kijelentés problémává, sőt gyakran botránkozássá vált. A jelen idők ótestamentumellenes harcai is, amint látni fogjuk, tulajdonképpen az egész Szentírást támadják, mégis az a helyzet, hogy manapság egy olyan összpontosított és ádáz erővel folytatott hadjárat tombol előttünk, amely különösképpen vagy kizárólagosan az Ószövetség ellen irányul. Ez a koncentrikus támadás akkor indult meg, amikor az előbbi idők bibliaellenes tendenciái a modern faji gondolattal találkoztak és egyesültek. Az ilyen természetű első kísérletekkel már az első világháborút megelőző időkben találkozunk. Elég, ha Lagarde és Houston Stewart Chamberlain műveire utalok és megemlítem azt, hogy a nagy port felvert „Babel und Bibel” vitát provokáló Delitzsch Frigyes ótestamentumellenes hadakozásaiban is már határozottan antiszemita tendenciák észlelhetők.¹ De ez még csak a kezdet kezdete volt.

Az igazi roham akkor indult meg, amikor a német fajelmélet biológiai materializmusa bizonyos körökben uralkodó világnézetté vált. Ha a fajilag meghatározott néplélek (die rassengebundene Volkseele) a végső értékmérő — amint ezt Rosenberg Alfréd híres könyve² kimondja —, akkor az Ószövetségnek, az alacsonyrendű zsidó nép veszedelmes, népmállasztó könyvének pusztulnia kell. Dietrich Eckart, a költő, akinek Hitler Adolf „Harcom” című könyvét dedikálta, az Ótestamentumot egyenesen „Sátánbibliának” (Satanbibel) nevezi.³ Rosenberg szerint a protestantizmus nagy bűne az, hogy az Ótestamentumot a nép könyvévé tette és a zsidó betűket bálványokként állította a nép elé. „Az Ótestamentumot mint vallási könyvet egyszersmindenkorra el kell vetni” — követeli ugyancsak Rosenberg. „Ezzel összeomlik az legutóbbi másfélszáz évnek az a szerencsétlen próbálkozása, hogy szellemileg zsidókká tegyen bennünket.”⁴ Ez a szellem a német protestáns

* Elhangzott előadásként az érmelléki református egyházmegye lelkésztovábbképző tanfolyamán Székelyhídon 1943 május 4-én.

¹ Ernst Sellin: Das Alte Testament und die evangelische Kirche der Gegenwart. Leipzig-Erlangen, 1921. 7. l.

² Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit. 147—148. Auflage. München, 1939. 697 l. „Die rassengebundene Volkseele ist das Mass aller unserer Gedanken, Willenssehnsucht und Handlungen, der letzte Maszstab unserer Werte.”

³ Der Bolschewismus von Moses bis Lenin, Zwiegespräch zwischen Adolf Hitler und mir. München, 1925.

⁴ I. m. 218., 603. l.

egyházak bizonyos köreibbe is behatolt, úgyannyira, hogy a nagyberlini Gau „német-keresztyén hitmozgalmának“ 1933 nov. 13-án a berlini Sportpalastban tartott gyűlése határozatképpen kimondta : „Elvárjuk, hogy országos egyházunk, mint német nép-egyház, eltávolít minden nem-német dolgot az istentiszteletből és a hitvallásból, különösképpen az Ótestamentumot és annak bérmorálját.“⁵

Mindez nem érdekelne egészen közelről bennünket, ha a szellemi ragályt éppen úgy el lehetne szigetelni, mint ahogyan a tifuszt vagy a dögvészt járványzárlat alá lehet vetni. De, sajnos, nem ez a helyzet. Ma, a sajtó, a rádió, a film, a tömegpropaganda korában a szellemi fertőzést nem lehet lokalizálni. Nagyon jól tudhatjuk, hogy a fajelmélet élettani materializmusa nálunk is széltebenhosszában elterjedt és főleg a félművelt rétegek gondolkozását erősen befolyásolja. Az egyik magyar szélsőjobboldali publicista könyvében nem régen ezt olvastam : a zsidók vallásos könyveit „ószövetségi Szentírásnak minősítve a keresztyén egyházak minden nép nyelvére lefordították, minden nép számára tanítják és ezáltal a zsidóság ősi faji szellemét beidegezték a népek lelkébe . . . , a legveszedelmesebb zsidó lelki fertőzést az Ószövetségi Szentírásnak nevezett Tóra, amely a judaizmus egyházi prolongálóin keresztül egyelőre tovább fertőzi az ősi zsidó faji szellemmel a tisztavérű népeket. Ezen fertőző anyagnak teljes eltávolítása a zsidótalanítás második lépéséhez : a lelki zsidótalanítás nagy művéhez tartozik . . . Az Új-Európában a keresztyén egyházak jövője attól függ, hogy milyen mértékben tudják magukat felszabadítani a mózesi-mítosz hagyatéka alól és milyen mértékben tudnak a faji lélek öntudatosításának, kibontakoztatásának nagy művébe belekapcsolódni . . . A vérnek és hitnek egysége akkor valósul meg, amikor minden nép a saját fajtövezetének megfelelő istenmegismerési és istenátélési formát talál“.⁶

Ez az utolsó idézet azt is sejteti, hogy az Ótestamentum elleni nekivadult támadásokban tulajdonképpen egy sajátos vallási fanatizmussal van dolgunk. Az Ótestamentum problémájával kapcsolatban ismét le kell számolnunk azzal, hogy a jelen történetének ezen a pontján sok tekintetben egészen új helyzet előtt állunk. Még ezelőtt 10—15 évvel az ökumenikus gyűléseken a szekularizmus miatt panaszkodtak a keresztyén egyházak delegátusai. Megállapították, hogy a nagy tömegek vallásilag közönyössé válnak és mindinkább elszakadnak az egyháztól és a keresztyéniségtől. Ma már ezen túl vagyunk. Ma már sokkal inkább az a helyzet, hogy az emberek nagy tömegei a szekularizálódás, a vallástalanság negatív állapotából kilépve valamilyen végső értéket, valamilyen vallást keresnek — és mivel ezt sokan a keresztyéniségben nem tudják vagy nem akarják megtalálni —, új vallást teremtenek maguknak és az emberi lét valamelyik értékét, az osztály-

⁵ Andreas Duhm : Der Kampf um die deutsche Kirche. Eine Kirchengeschichte des Jahres 1933—34. Gotha. 112. l.

⁶ Málnási Ödön : Feladatok. Budapest, 1942. Könyv- és Lapkiadó Rt. kiadása. 125., 132. l.

nélküli társadalom eszményét, a fajt, a népet teszik abszolúttá, imádatuk és fanatikus odaadásuk tárgyává. Az Ótestamentum ellen tajtékzó faji fanatizmus is tulajdonképpen vallásos jellegű, egy olyan fajimádatnak a kifejezése, amely — akár öntudatosan, akár öntudatlanul — a keresztyénség halálos ellensége. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az Ótestamentum körül dúló harcban is démoni hatalmak küzdenek ellenünk, amint Pál apostol mondja : „Mert nem test és vér ellen van nekünk tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, az élet sötétségének világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, amelyek a magasságban vannak.”⁷

A mai magyar református lelkipásztornak is egy ilyen démoni energiákkal telt légkörben kell az ótestamentumi ígét hirdetnie! Tudnia kell, hogy hallgatói lelkéért sötét hatalmak viaskodnak, sőt talán már ki is vívták az első eredményeket és elfordították az emberek szívét Isten ótestamentumi kijelentésétől. Néhány évvel ezelőtt, amikor egy hittanvizsgán elnököltem, az egyik presbiter felháborodva jött hozzám a vizsga után és tiltakozott az ellen, hogy „a gyermekek fejét zsidó mesékkel tömjük meg”. A Budapest—Kálvin-téri templomban a harmincas évek közepén húsvétkor kérdőíveket osztottak ki a jelenlévők között annak megállapítására, hogy milyen kívánságaik vannak a prédikációt illetően. Már akkor az volt az eredmény, hogy a beérkezett feleletek egyik része igen hevesen állást foglalt az Ótestamentum és az ószövetségi textusok használata ellen. Ismerek egy Budapest környékén szolgáló lelkészt, aki néhány évvel ezelőtt bevallotta : nem mer ótestamentumi textus alapján prédikálni, mert a szélső-jobboldali hallgatóság ezt nem tűrné.

Azt hiszem, nem kell bizonyítanom, hogy itt nem egyszerűen a pásztori prudencia kérdéséről van szó. Nem is csupán lelkigondozói és pedagógiai problémáról. Hanem egy olyan fundamentális elvi kérdésről, amelynek megoldásával vagy meg nem oldásával egyházunk egész léte áll vagy dől!

Nem lehet vita tárgy az, hogy a keresztyén anyaszentegyház alapja a két testamentum teljes, szerves elszakíthatatlan egysége. A keresztyén egyház csak azon az alapon jöhetett létre, hogy Jézus Krisztus halála és feltámadása által az Ótestamentumot betöltötte és ezáltal Istennek az emberiséggel kötött új szövetségét az óval elválaszthatatlanul egybekapcsolta. Ezért a II. Helvét Hitvallásnak a református egyház formális alapelvét tartalmazó I. részének 1. pontja félreérthetetlen világossággal kimondja : „Hisszük és valljuk, hogy a szent próféták és apostolok *mindkét szövetségbeli* kánoni iratai Istennek tulajdon igaz beszéde, és azok kellő hitelessége önmaguktól van, nem emberektől. Mert maga Isten szólott az atyákhoz, a prófétákhoz és az apostolokhoz és hozzánk is szól még mindig a szent iratok által.” Az Ótestamentumot maga Krisztus tette kánoni irattá, szent könyvvé követői számára akkor, amikor kinyilatkoztatta, hogy Ő az Ótestamentum megígért

⁷ Ef. 6 : 12.

Messiása. Aki az Ótestamentumot elveti, lehet ugyan vallásos ember, de nem lehet keresztyén, mert maga ez a vallástétel : én keresztyén, christianus vagyok, magában foglalja annak elismerését, hogy a názáreti Jézus az Ótestamentum Krisztusa. Az Ótestamentumot elutasítani annyit jelent, mint igazat adni a jeruzsálemi nagytanácsnak és a ma élő zsidóságnak abban, hogy Jézus tényleg nem azonos az Ótestamentum Krisztusával. Az Ótestamentum kánoni tekintélye a keresztyén hitvallás őstípusával, Péter caesarea-filippiai vallástételével áll vagy dől, mert amikor Péter így szólt : „Te vagy a Krisztus“, akkor ezzel a Szent Lélek vezetése alatt kimondta, hogy az Ótestamentum ígéretei Benne, a názáreti Jézusban lettek igenné és ámenné. Az a köszikla, amelyre a keresztyén egyház épült nem Péter személye, nem is szubjektív hite, hanem hitvallásának az a tartalma, hogy Jézus a Krisztus, az Ótestamentum Messiása.

Az Ótestamentum volt Jézus Bibliája. *Az Ótestamentum Istenét nevezi Jézus Atyjának és a mi Atyánknak.* Az Ótestamentumra nézve mondja : „Ti tudakozzátok az írásokat, mert azt hiszitek, hogy azokban van a ti örök életetek ; és ezek azok, amelyek bizonyoságot tesznek rólam.“⁸

Az Ótestamentum az őskeresztyénség számára az Írás, és az egész őskeresztyén prédikáció nem más, mint annak bizonyítása, hogy a Poncius Pilátus alatt megfeszített názáreti Jézus az Ótestamentumban megígért Messiás, a törvény és a próféták betöltője, amint Ő maga mondta : „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltsen.“⁹

Ha így áll a dolog, akkor csak a Sátán okozta lelki vaksággal lehet megmagyarázni azt a megdöbbentő tény, hogy voltak és vannak magukat keresztyénnek nevező emberek, akik Isten őszövetségi kijelentését megvetik és elutasítják. Mert az Ószövetséghez való viszonyunk a Jézus Krisztussal való személyes kapcsolatunkkal elszakíthatatlanul összefügg. Az Ótestamentumtól elszakadni annyit jelent, mint Krisztustól szakadni el. Az Ótestamentum igazi értelmét megtalálni pedig annyit jelent, mint Krisztust találni meg, amint a II. Korinthusi levél 3. részének 15. és 16. versei mondják : „Mind máig, amikor csak olvassák Mózes, lepel borul az ő szívökre. Mikor pedig megtér az Úrhoz, lehull a lepel.“ Ezért az Ótestamentumot megérteni annyit jelent, mint megtérni és Krisztust Megváltónkként elfogadni.

Az Ótestamentum kánoni tekintélye és az Újtestamentummal való egysége tehát Jézus Krisztus személyében van.

Amikor tehát az Ótestamentumot olvassuk, magát Krisztust, Krisztus személyét kell keresnünk. Ezen a *személyes találkozáson* fordul meg minden. Az emmausi úton haladó tanítványok hiába meditáltak Jézus halálának eseményein és az írásokon, értelmük csak akkor világosodott meg, amikor a feltámadt Jézus Krisztus

⁸ János ev. 5 : 39.

⁹ Máté 5 : 17.

hozzájuk lépett és „elkezdvén Mózesről és minden prófétáktól fogva magyarázza vala nékik minden írásokban, amik ők felőle megíratnak”.¹⁰ Ez a jelenet nemcsak jelképezi, hanem valósággal megmondja, mi az ószövetségi írásmagyarázat. Krisztus keresése és Krisztus megtalálása.

Ha nem Krisztust keressük az Ótestamentumban, akkor csak kínos meglepetések, csalódások és betránkozások várnak reánk. Ez volt nagyon sokszor az újkori exegézis tragédiája. Az újkori ember gondolkozása ugyanis nem krisztocentrikus, hanem anthropocentrikus, azaz önmagát kívánja mindig a középpontba állítani. A Bibliát is csak azért olvassa, hogy lássa, miképpen tükröződik ebben a régi könyvben a saját arca, az örök emberi. A Bibliából nem Istent, hanem önmagát, a saját istenélményét akarja megismerni és tragédiája az, hogy így önmagát sem fogja megismerni, hanem csak a saját vágyait, kívánságait magyarázza bele a Bibliába.

De lássuk közelebbről, mit jelent az, ha a Bibliában nem Krisztust, hanem önmagunkat keressük.

a) Kereshetjük az emberi tudományt. Voltak, akik az Ótestamentumban kozmogóniát és kozmológiát, a világ előállítására és szerkezetére vonatkozó elméleteket vagy históriát, az emberiség őstörténetének adatait keresték. Tudjuk, mi lett az eredmény: megbotránkozás azon, hogy Isten a világot semmiből teremtette és nagy kiábrándulás a miatt, hogy a bibliai történetírás nem felel meg a modern történettudomány kívánalmainak.

b) Kereshetünk az Ótestamentumban irodalmat. Ekkor már valamivel jobban járunk, mert az ótestamentumi költészet és prófécia tisztán emberi mértékkel mérve is az emberiség irodalmának legmagasabb hegycsúcsait jelenti. De mit ér minden esztétikai elragadtatás, ha nem értjük meg azt, ami az ótestamentumi szentírók számára egyedül volt fontos: az Isten dicsőségének hirdetését. Az ótestamentumi szentírók ugyanis nem az egyéniségüket akarták művészi módon kiélni, nem az élményeiket akarták egyszerűen kifejezni, hanem egyszerűen el akarták mondani a világnak, milyen nagy az Isten. Ez az ótestamentumi irodalom tulajdonképpen tartalma. Ha pedig valaki ezt a tartalmat nem találja meg, az a formából is ki fog ábrándulni. Elöttem van Ady Endre tragikus példája, aki nagyszerű ótestamentumi, zsoltáros koloritot nyert a Bibliából, de a végén, halála előtt néhány hónappal egész Bibliáját széttépte és tűzbe dobta. Aki emberi szépséget keres az Ótestamentumban, az végül is a megbotránkozáshoz érkezik el, mert az Ótestamentum Arról tesz bizonyosságot, Aki „fel-nőtt, mint egy vesszőszál Ő előtt, és mint gyökér a száraz földből, nem volt neki alakja és ékessége, és néztünk reá és nem vala ábrázata kívánatos”.¹¹

c) Kereshetünk az Ótestamentumban *morált* is. Először úgy látszik, hogy így tényleg eredményhez jutunk. De a végén így is

¹⁰ Lukács 24 : 27.

¹¹ Ésaías 53 : 2.

csalódunk. Kétségtelen, hogy az Ótestamentumban az emberi nagyságnak olyan hegyóriásai tornyosúlnak előttünk, amelyeknek csúcsát a nyárspolgári képzelet el nem érheti, de minden emberi teljesítmény fölé oda van írva az, amit Jézus a legnagyobb ótestamentumi prófétáról mondott, „akinél nagyobb nem támadott az asszonytól születtek közül“, hogy „aki legkisebb az Isten országában, nagyobb nálánál“.¹² Az Ótestamentum nem hősi eposz. Az Ótestamentum igazi hőse : Isten. Valljuk meg őszintén, az ótestamentumi szereplők romantikus hőskultuszában magunk is sokszor résztvettünk. Szinte azt kell mondanom, bálások lehetünk az Ótestamentum elleni modern támadásoknak, hogy ezt az illúziót szétrombolták. Vegye kezébe bárki valamelyik Ótestamentum ellen acsarkodó modern fajmádónak a könyvét és bőséges katalógust találhat ott az ótestamentumi hősök fogyatkozásairól és bűneiről. De ezek nem új felfedezések. Tudjuk, hogy Ábrahám hazudott, Jákób csalt, Dávid vérengző és házasságtörő volt, Salamon az érzékiség mocsarába süllyedt és így tovább. Ezek az emberek nem az emberi nagyság reklámjai! Nem is erkölcsi példaképek! Ha példaképül szolgálhatnak számunkra, akkor ez csak az Újtestamentum értelmében lehetséges, abban az értelemben, ahogy például Ábrahám áll előttünk, aki *hitt* az Úrnak és tulajdoníttaték néki igazságul. Ezek az emberek nem ragyogó hősök, hanem megigazult bűnösök ; nem a saját dicsőségük fényében sütkérező félistenek, hanem igen gyarló eszközök, akiket Isten kegyelme csodálatos módon felhasznált a maga céljaira, mert az Ő ereje erőtelenség által végeztetik el.

Azt is tudjuk, hogy az Ótestamentum olyan leplezetlen nyíltsággal írja le a legmegdöbbentőbb bűnöket, hogy e miatt gyermekeink kezébe nem is merjük odaadni. Az ember teljes nyomorúsága tárul itt fel előttünk. Testvérgyilkosság, kegyetlenség, lopás, csalás, esküszegés, kétszínűség, paráznaság, vérfertőzés, homoszexszuális bűnök, bálványimádás, hitetlenség, öngyilkosság — ki győzné tovább felsorolni? — mindezek itt vannak és nagy zavarba hozzák, sőt megbotránkoztatják azt, aki az Ótestamentumban emberi morált keres.

Vajjon lehet azon csodálkozni, hogy az újkori ember elfordult az Ótestamentumtól? Az újkori ember erkölestánának fundamentuma az a késő antik stoikus tan, hogy az ember alapjában véve jó és szabad ; az Ótestamentum alaptémája pedig az ember nyomorúsága és az Isten dicsősége. Tisztán vallástörténeti szempontból az egész világ vallásos irodalmában csak egyetlen egy könyv van az Ótestamentumon kívül, amely ilyen megdöbbentő fényvel világít rá az Isten és az emberi közötti mérhetetlen távolságra, és ez : az Újtestamentum. De éppen ezért várja az eljövetelet az Ótestamentum, és hirdeti a jelenlétét az Újtestamentum. Annak, aki ezt a végtelen távolságot, ezt az irtózatot szakadékok áthidalja és megtanít minket arra, hogy a mennyekben lakozó,

¹² Máté 11 : 11.

végtelen hatalmú, fenségű és szentségű Istent így szólíthatjuk : „Mi Atyánk.“

d) Végül kereshetünk az Ótestamentumban *vallást* is. De hát nem a legtermészetesebb dolog az, hogy ebben a vallásos könyvben vallást keressünk? Tényleg, az egész Ótestamentum nem más, mint a homo religiosus klasszikus dokumentuma. Az örök emberi, mint vallásosság, kétségtelen ez is benne van az Ótestamentumban. Felállíthatjuk tehát azt az írásmagyarázati elvet, hogy az Ótestamentumban a vallásos embert kell keresnünk, a vallásos ember örök, változatlan élményeit kell kibontanunk a mulandó kategóriákból, hogy ezeket az élményeket újra átélhessük és ezáltal a saját vallásos énünket meggyarapítsuk.

Egészen világosan meg kell mondanom, hogy ez az út éppen olyan végzetes, mint az előbbiek. Ha az Ótestamentumban az örök vallásos embert, a vallást keressük, akkor nem a *vallást* fogjuk megtalálni, hanem vallásokat találunk. Egy olyan fejlődés áll előttünk, amelynek kezdő és végső pontja egyáltalán nem azonos egymással. Azt fogjuk látni, hogy az ótestamentumi vallás nem homogén és nem mindenütt egyenlő értékű. Ezért esetleg meg fogjuk próbálni azt, hogy valamilyen értékmérő segítségével kiválogassuk magunknak azt, ami a jelenben is visszhangot kelt bennünk és stimulálja a vallásosságunkat. Valószínűleg csak azt fogadjuk el, ami a fejlődés végső stádiumához tartozik, talán csak a profetizmus vallásosságát. De itt egy további kérdés merül fel. A fejlődés ugyanis itt sem áll meg, hanem továbbvezet Jézushoz. Viszont hogyha Jézus vallása magasabbrendű, mint az Ótestamentumé, akkor az Ószövetség vallásossága számunkra tulajdonképpen meghaladott stádium. De akkor miért törődünk a vallásosságnak ezzel az alacsonyabb színvonalával, ha egyszer az Újtestamentum vallása egy magasabb szintre emelt bennünket? Sőt még további következmények állnak elő. Ha tényleg csak az örök homos religiosust keressük az Ótestamentumban, hamarosan rájövünk arra, hogy a Biblia világán kívül is voltak és vannak vallásos emberek, nagy vallásos géniuszok, akiknek a vallásossága talán még intenzívebb, mint az ótestamentumi hívőké. Egyébként maga az ótestamentumi fejlődés is ezer és ezer szállal van összekötve a környező világ vallásos életével. Miért kössem hát magam éppen az Ótestamentumhoz? Miért kössem magam éppen a Bibliához? Ha vallást akarok, ez van a Biblián kívül is. Esetleg olyan vallás is van, amely még közelebb áll hozzám, mint a zsidó nép vallásossága. Amint látjuk, innen már csak egy lépés van hátra addig az előbb idézett követelésig, hogy minden nép keressen „a saját fajötvözetének megfelelő istenmegismerési és istenátelési formát“.¹³ Miért kössük magunkat az ótestamentumi zsidó nép történetéhez? Hát nem jelentette ki magát Isten a mi népünk történetében is? Miért ne alakítsuk ki a saját mítoszunkat?

Ne gondoljuk azt, hogy mindezek erőszakolt következtetések. Ezek a következmények logikai szükségszerűséggel és -- nap-

¹³ Málnási : i. m. 132. l.

jaink eseményei szempontjából tegyük hozzá — történelmi szükségyszerűséggel jönnek egymásután, ha elfogadjuk a kiindulópontot, hogy t. i. az Ótestamentumban vallást kell keresnünk. Ha az Ótestamentumban vallást keresünk, hamarosan rá fogunk jönni, hogy a vallást nem az Ótestamentumban kell keresnünk, hanem önmagunkban és az ember világában, mert az újkori ember szerint a vallás nem más, mint a humánus egyik megnyilatkozása, az emberi szellem egyik produktuma.

Valljuk meg egészen őszintén, hogy az a protestáns theologia, amely az Ótestamentumban a vallásos embert kereste, nagyban hozzájárult a jelen hitbeli válság előidézéséhez. A liberális protestáns írásmagyarázat ugyanis lényegében egyetért Rosenberg-gel, Dinter-rel, Reventlow-val, Mathilde Ludendorff-fal, Málnási Ödönnel, vagy a faji gondolatnak bármelyik modern ótestamentumellenes rajongójával abban, hogy az Ótestamentumban a vallásos humánusot kell néznünk és elbírálnunk. Ha azonban az Ótestamentumban nem a logos incarnandust, nem az Igét, hanem a vallásos embert keressük, akkor a végső eredményen sem szabad meglepődnünk: tényleg vallásos embereket fogunk találni, de nem félisteneket, hanem gyarló, bűnös embereket, akik iránt a mai ember faji előítéletei folytán kevés rokonszenvet érez. Még németországi tartózkodásom idején hallottam egyik professzoromtól, F. K. Schumann-tól, hogy a jelenlegi keresztyénség-ellenes irányzatok bizonyos csírái és előfeltételei már a modern protestáns theologia atyjának, Schleiermachernek theológiájában is benne rejlenek. Hogy ez mennyire igaz, azt sehol jobban nem szemlélhetjük, mint éppen az Ótestamentum körüli vitákban. Ha egyszerű anthropocentrikus írásmagyarázatot művelünk, csak az lehet az eredmény, hogy a vallásos ember a maga lelki felfuvalkodottságában akár a ráció, akár a morál, akár a fajilag meghatározott vallásosság nevében gyámködni kezd az Ótestamentum fölött, majd végül is megbotránkozással elveti azt magától.

Nem marad más hátra, minthogy az Ótestamentumban csak Krisztust kereshetjük. Más szóval: vissza kell térnünk az őskeresztyénség és a reformáció bibliamagyarázatához. Tehát a végső magyarázási elv nem az emberi élet analógiája, nem a homo religiosus, hanem a Krisztusba vetett hit hasonlatossága, az analógia fidei. A reformátorok ezen azt értették, hogy a Szentírást a saját világosságában kell látnunk, a Bibliát a Bibliával kell magyaráznunk. Az írott Ige kulcsa a testté lett Ige, Jézus Krisztus. Az Ő személyét kell keresnünk. Christus universae scripturae scopus est, Krisztus az egész Írás nézőpontja — mondotta Luther.¹⁴

Egy pillanatig se gondoljuk azt, hogy ezzel egy olyan dogmatikus álláspontra helyezkedünk, amely eleve ignorálja az Ótestamentum mélységes és széles humanitását. A verbális inspiráció skolasztikus dogmája kétségtelenül ide vezet: a Szentírás valódi történetiségének, igazi emberiségének tagadásához, tehát egy exegetikai doketizmushoz. Mi azonban ezen a tévúton nem

¹⁴ Weimarer Ausg. 24, 16.

járhathunk, mert tudjuk azt, hogy Jézus Krisztus valóságos ember volt, akinek embervoltához az is hozzátartozik, hogy életéről és művéről valóságos, igazi emberi dokumentumok tegyenek bizonyosságot.¹⁵ Sőt hadd mondjam ki világosan : a Biblia és közelebből az Ótestamentum igazi humanitását csak akkor fogjuk igazán meglátni és értékelni, ha Benne egyedül Krisztust keressük. Ha Krisztus az írásmagyarázat *scopusa*, akkor nem fogjuk a Biblia alakjait idealizálni, akkor nem fogunk hőskultuszt úzni, hanem meglátjuk, milyen mérhetetlenül mély az embernek nyomorúsága, amelyből Isten kegyelme minket kiragadott. Félelemmel és rettegéssel látjuk, hogy Isten legnagyobb szentjei is, mint Ábrahám, Jákób és Dávid is kárhozatra méltó bűnösök, akiket csak a megigazító kegyelem szabadíthat meg. Hiába az analógiás beleélésnek, a teremtő intuíciónak, a vallásos congenialitásnak minden igyekezete — ameddig ezekben az emberekben csak a homo religiosus képviselőit látjuk —, mérhetetlenül idegenek maradnak számunkra. Közeli ismerőseink csak akkor lesznek, ha a hitben *egyidejűvé* válnak velünk.¹⁶ Csak ekkor mehetünk fel Ábrahám-mal a Morija hegyére, csak ekkor lehetünk tanúi Jákób Jabbok patak melletti tusakodásának, csak ekkor énekelhetjük Mózes-sel, az Isten emberével a zoltárt : „Tebenned bízunk eleitől fogva.“ Csak Krisztusban leszünk egygyé az Ótestamentum krisztusváró gyülekezetével. Csak ekkor értjük meg Krisztus anyaszentegyházának, a szentek egységének minden idők feletti csodálatos, titokzatos egységét, aminek az a végső magyarázata, hogy Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz.

Amiképpen Jézus Krisztus valóságos történeti személy volt, aki a történeti lét szükségszerű viszonylagosságának szolgálai alakját öltötte magára, éppenúgy a róla bizonyosságot tevő Ótestamentum is valóságos történeti mű, a történeti alkotások minden emberiségével, esetlegességével és viszonylagosságával. Ehhez a szolgálai alakhoz tartoznak hozzá az Ótestamentum kronológiai tévedései, egy letűnt kor világképét tükröző kozmológiai, természetrajzi, kozmogóniai képzetei. A szolgálai alakhoz tartozik hozzá az is, hogy Isten szuverén kegyelméből éppen a zsidó népet választotta ki magának üdvterve megvalósítására és úgy akarta, hogy ebből a népből támadjon az üdvösség, amint Jézus is mondja János evangéliuma 4. részének 22. versében : „Az idvesség a zsidók közül támadt.“ Hogy miért éppen a zsidó népet választotta ki és miért nem az egyiptomit, a rómaid, vagy a görögöt, erre éppen úgy nincs felelet, mint arra, hogy Isten Jákóbot szerette, Ézsaut gyűlölte ; az egyik embert üdvösségre, a másikat kárhozatra választotta ki. Tudjuk azt, hogy a predesztináció *locus classicus* a Római Levélben a zsidók kiválasztásával együtt tárgyalja az eleve-elrendelést, mert a zsidó nép kiválasztásának és a predesztinációnak titka egy és ugyanaz : Isten szabad és szuverén kegyelmének titka. Ezért aki számára botránkozás az, hogy Isten éppen a zsidó

¹⁵ W. Vischer, *Das Christuszeugnis des Alten Testaments*. I., München, 1936. 16. l.

¹⁶ W. Vischer, i. m. 23. skk.

népet választotta ki kegyelmének eszköze gyanánt, az tulajdonképpen Isten kegyelmének szabadságán botránkozik meg, sőt még tovább menve : magába, a botránkozás kősziklájába ütközik bele, mert Jézus Krisztus ember-voltához, szolgai állapotához tartozik hozzá az is, hogy a zsidó nép fiaként végezze el megváltói munkáját a földön. Ezért egészen világosan kell látnunk, hogy napjaink vallásos jellegű antiszemitizmusa — akár nyíltan, akár burkoltan, akár öntudatosan, akár öntudatlanul — tulajdonképpen antichristianizmus : lázadás Isten szuverén kegyelme ellen. A jövő történetírása valószínűleg meg fogja állapítani, hogy az emberiség mostani tragédiájának egyik fő előidéző oka éppen az a fanatizmusig hevített antiszemitizmus, amely lényegében véve nem más, mint a végletekig szekularizált és ezzel a teljes szellemi csődhöz jutott, végleg sarokba szorított újkori autonóm ember hybrisének utolsó felágaskodása a fajimádat formájában. A jelen ótestamentumellenes harcai is ennek a kétségbeesett elbizakodottságnak a kirobbanásai.

Ezért ne reméljük azt, hogy minden emberrel el fogjuk ismereteni az Ótestamentum isteni tekintélyét. Amiképpen voltak, akik megbotránkoztak a testtélélet titkán, Jézus Krisztus ember-voltán és szolgai állapotán és felháborodva kérdezték : „Avagy nem a József fia-e ez?”¹⁷ éppen úgy ma is vannak, akik számára az evangélium azért botránkozás és bolondság, mivel Jézus szavai szerint azt hirdeti, hogy az üdvösség a zsidók közül támadt és tetszett Isten kifürkészhetetlen akaratának, hogy a váltság művét a zsidó nép történetében vigye véghez.

Mivel manapság az Ótestamentum helyzetét főleg az ellenfelek által felvetett problémák nehezítik meg, az eddigiekben inkább ezekre a kívülről feladott kérdésekre próbáltam felelni. Csak egészen röviden szólok arról, hogy a komoly és őszintén keresztyén lelkekben is támadnak igen nehéz kérdések az Ótestamentummal kapcsolatban. Mit feleljünk azoknak, akik példának okáért az átok-zsoltárok gyűlölködő, bosszúvágyó hangját nem tudják összeegyeztetni a Hegyi Beszéd tanításaival? Az ilyen és hasonló kérdésekre van egy közelebbi és van egy általános felelet. A közelebbi felelet az, hogy nem is kell erőszakolni a harmóniát. Az általános, elvi felelet pedig ezeknek a komolyan vallásos embereknek is csak ez lehet : ők se vallást keressenek az Ószövetségben, hanem Krisztust keressék. Mert az Ótestamentum, éppen mélységes humanitása folytán a vallásos ember élményeinek egész skáláját élénk tárja. Benne van az Ótestamentumban Jákób fogadtétele is, aki még elhivatása után is csak bizonyos feltételekkel hajlandó Istent szolgálni, azt mondván : „Ha Isten velem leénd és megőriz engem ezen az úton, ha ételül kenyeret és öltözetül ruhát adand nékem, ha békességgel térek vissza az én atyámnak házához, akkor az Úr leénd az én Istenem”,¹⁸ de benne van a zsol-táríró csodálatos vallomása is : „Kicsodám van az egekben?

¹⁷ Lukács 4 : 22.

¹⁸ I. Móz. 28 : 20, 21.

Náladnál egyébben nem gyönyörködöm e földön. Ha elfogyatkozik is testem és szívem, szívemnek kösziklája te vagy, ó Isten, mindörökké.¹⁹ Benne van az Ószövetségben Jób hitvallása: „Tudom, hogy az én megváltóm él és utoljára az én porom felett megáll”,²⁰ de benne van a Prédikátor keserű bölcsesége is: „Az emberek fiainak vége hasonló az oktalan állatnak végéhez; amint meghal az egyik, úgy meghal a másik is, és ugyanazon egy lélek van mindenikben; és az embernek nagyobb méltósága nincs az oktalan állatoknál, mert minden hiabavalóság.”²¹ Felhangzik a zoltárookban a törvényeskedő ember dicsekedése: „Az Úr megfizetett nekem igazságom szerint, kezeim tisztasága szerint fizetett meg nekem. Mert megőriztem az Úrnak utait és gonoszul nem távoztam el az én Istenemtől. Tökéletes voltam előtte és őrizkedtem az én vétkeimtől”,²² de feltör a mélyből az igaz alázat és töredelem szava is: „Könyörülj rajtam, én Istenem, a Te kegyelmeséged szerint, irgalmasságodnak sokasága szerint töröld el az én bűneimet. Mert ismerem az én bűneimet és az én vétkem szüntelen előttem forog. Egyedül te ellened vétkeztem és cselekedtem azt, ami gonosz a te szemeid előtt, hogy igaz légy beszédedben és tiszta ítéletedben. Ímé, vétkekben fogantattam és bűnben melengetett engem az én anyám.”²³ De ki győzné felsorolni ezeket az ellentéteket? A vallásos ember minden önellenmondását megtaláljuk ebben a csodálatos könyvben. De hát nem éppen azt mondja el az Ótestamentum, hogyan viaskodik Isten angyala Jákóbbal; miképpen tusakodik Isten szerelme a választott néppel; miképpen töri össze az isteni kijelentés a vallásos ember minden önbiztosítási, önmegigazítási kísérleteit, hogy a vallások romjai felett feltündököljön az Isten igazsága? Az Ótestamentumban egy hatalmas vallásos harc folyik és ez a harc átcsap az Újtestamentum területére is, amikor a világ legvallásosabb népének vallási elitje keresztrefeszíti Azt, Aki eljött, hogy az ember legmélyebb vallásos sóvárgását betöltse. Egy pillanatig szinte úgy látszik, hogy a vallásos ember legyőzi Istent, amikor a názáreti Jézus ajkáról is elhangzik a kereszten az ótestamentumi kegyesek legmegrendítőbb kérdése: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?” — de mégis az isteni kijelentés győz és a választott nép összezúzása, szétszórattatása mind a mai napig hirdeti a világnak, hogy nem a vallásunk tart meg minket, hanem Istennek a Jézus Krisztusban felénk nyújtott kegyelme. Jézus Krisztus nemcsak betölti, hanem meg is ítéli az ember vallását. Ez áll az Ótestamentumra nézve is. Krisztus nemcsak azt mondta: „Megmondattott a régieknek”, hanem ezt is: „Én pedig azt mondom néktek.” Ezért legyen a mérték Krisztus. Ó milyen veszteség volna, ha éppen ezeket az ú. n. nem-keresztényen részeket kiküszöbölnök az Ótestamentumból! Hát nem éppen ezek a helyek tárják

¹⁹ Zsolt. 73 : 25, 26.

²⁰ Jób 19 : 25.

²¹ Préd. 3 : 19.

²² Zsolt. 18 : 21. skk.

²³ Zsolt. 51 : 3—7.

fel igazán az emberi szükségnek azt a mélységét, amelyet csak Krisztus tölthet be? Ne próbáljuk belemagyarázni az átok-zsoltárokhá a Hegyi Beszédet és a Prédikátor kiábrándult bölcsességébe Pál apostol feltámadás-hirdetését, csak azt lássuk meg, hogy az ótestamentumi ember minden lelki vívódása, töprengése, lelki gyötrődése Krisztusra mutat, mint az egyetlen és végleges megoldásra. Ezért omlik össze az a vád is, hogy az Ótestamentum a zsidók vallásos szellemét lehel. Mint tisztán vallásos könyv, tényleg lehelheti. De mint az isteni kijelentés könyve nem a zsidóság lelkét, hanem Isten Lelkét lehel. Az Isten Lelke pedig És. 4 : 4 szerint az „ítélet lelke és a megégetés lelke“, amely égető tűzként semmisíti meg, pusztítja ki éppen a legsajátosabb zsidó hűnöket. Ezért szinte azt is lehetne állítani, hogy az Ótestamentum a világ legantiszemitább könyve. Ha nem így volna, akkor nem halt volna vértanúhalált a legnagyobb ótestamentumi próféta, Keresztelő János, és nem adták volna a zsidók Poncius Pilátus kezébe azt, aki jött, hogy a prófétákat betöltse.

A kánon tehát Krisztus! Ez azt jelenti, hogy a kánon nem mihennünk és minálunk van. Sem az észszerűség, sem a faji ösztön, sem ú. n. pneumatikus voltunk alapján nem végezhetünk szelekciót az Ótestamentumban. Krisztus Lelke az Ótestamentumnak bármelyik részét, még az unalmasnak látszó nemzeti táblázatokat, vagy amint Kálvin prédikálása mutatja, még az ételekre vonatkozó szabályokat is felhasználhatja Isten dicsőségének hirdetésére.

Ha valakinek nehezebb esnék az ótestamentumi textusok magyarázása, annak a következő gyakorlati tanácsot adhatom. Próbáljon egy ideig azoknak a textusoknak az alapján prédikálni, amelyek az Újtestamentumban idézve és magyarázva vannak. Nem kell félnie, hogy kifogy a textusokból, mert Jézus tanításainak vagy az apostoli prédikációnak alig van olyan szakasza, amelyben ne volna utalás vagy allúzió valamelyik ótestamentumi helyre. Az Újtestamentum alapvető fogalmai teljes sötétségben maradnának az Ótestamentum nélkül. Jézus egész tanítása a maga egészében és részleteiben is az Ótestamentumban gyökerezik.

Manapság sok szó esik a gyakorlati írásmagyarázatról. Már olyan emberrel is találkoztam, aki a theologiai exegézis, a pneumatikus exegézis, a hívő exegézis stb. emlegetése után azt hitte, hogy manapság egy egészen új, soha nem hallott írásmagyarázati módszerre van szükség, amit talán Barth Károly, vagy Bultmann Rudolf eszelt ki dolgozószobája akadémikus nyugalmában. Ez nagy tévedés. Az Ótestamentumot egyszerűen úgy kell magyaráznunk, ahogy az Újtestamentum magyarázta. Ha valaki ezt az írásmagyarázati módszert el akarja sajátítani, próbáljon prédikálni egy darabig az Újtestamentumban idézett ótestamentumi helyek alapján.

Ha ezt megpróbáljuk vagy már megpróbáltuk, nagy belső örömmel fogjuk látni az isteni kijelentésnek azt a csodálatos gazdagságát, amely az Ótestamentumban előttünk feltárul.

Ha úgy érezzük, hogy keresztyénségünk túlságosan fellegek-

ben járó, aszketikus, földtől elszakadt kegyességgé változik, ime ott van az Ótestamentum, hogy a maga földhöz kötött, mindvégig emberies szemléletmódjával hatalmasan bizonyosságot tegyen Isten teremtmény és gondviselő kegyelmének munkájáról, amint az megnyilatkozik az állami, nemzeti, családi életben, a munkában, a természetben. Amíg az Ótestamentum a kezünkben van, sohasem lesz szükségünk Nietzsche figyelmeztetésére : Brüder, bleibt der Erde treu, testvérek, maradjatok hűségesek a földhöz. Az I. artikus tartalmáról nem lehet prédikálni az Ótestamentum nélkül!

Ne érezzük szegénységnek azt, hogy az Ótestamentum általában nem prédikálja a halál utáni életet. A többi vallások könyvei az emberi vágyakat projiciálják a végtelenbe, amikor a halál utáni életet posztulálják. Az Ótestamentum azért nem teszi ezt, mert Krisztust várja. Addig pedig megelégszik a zoltáríró bizonyosságával : „Ha elfogyatkozik is testem és szívem : szívemnek köszöklája és az én örökségem, te vagy, ó Isten, mindörökké.“

Az Ótestamentum megszabadít a hamis individualizmustól és mindig újra figyelmeztet minket, hogy a kijelentés tulajdonképpen témája nem a „Deus et anima“, hanem Isten és az Ő népe, Krisztus egyháza. Bűnbánattal és töredelemmel kérdezem : vajjon nem azért szenved-e a mai világ a kollektívizmus gondolatának túlhajtásaitól és eltorzításaitól, mert a keresztyén egyház igehirdetése évtizedeken keresztül elmulasztotta megmutatni a világnak, mit jelent az igazi kollektívizmus és az igazi népközösség? De hogy mutathatta volna meg ezt, amikor maga is sokszor teljesen elfordult az Ótestamentum egészséges kollektívizmusától?

Csak most, előadásom legvégén érkezem el ahhoz a nagyon fontos igazsághoz, hogy a nép és a népiség igazi fogalmát az Ótestamentum nélkül megtalálni nem lehet. Mostani nyomorúságunk egyik főoka az, hogy az uralkodó népi gondolat — a korszellem általános szekularizálódása következtében — elveszítette a kapcsolatot a krisztusi kijelentésigazság világával és így nagyon sokszor démoni erők martaléka lett. Ezen meggyőződésem szerint csak úgy segíthetünk, ha visszatérünk a teljes Íráshoz, tehát az Új- és az Ószövetség tanításához. Teljesen igaza van Brunner Emilnek abban, hogy „a legmélyebb politikai kérdés, t. i. az élő népközösség problémája azonos a vallás kérdésével“. ²⁴ Itt ismét mélységes bűnbánattal kell rámutatnom a mi mulasztásunkra : a népi gondolat démoni eltorzulásait, veszedelmes kisiklásait, nagy részben az magyarázza, hogy mi hallgattunk. Ha pedig beszéltünk, valljuk meg, nagyon sokszor nacionalizmusunkat magyaráztuk bele az Ótestamentumba, a helyett, hogy magyarságunkat Isten Igéjének fényébe állítottuk volna. Volt idő, amikor a magyar református prédikátorok tudták, mit mond az ótestamentumi kijelentés a magyar népnek. A mi feladatunk az, hogy ezt újra felfedezzük. Mert nincs még egy könyv, amely annyit mondana

²⁴ „Die tiefste politische Frage, die nach der lebendigen Volksverbundenheit, ist mit der religiösen Frage identisch.“ Id. G. May, Die volksdeutsche Sendung der Kirche, Göttingen, 1934. 46. 1.

magyarságunkról, magyar hivatásunkról, mint éppen az Ótestamentum.

De mihez kezdenénk az Ótestamentum hatalmas *képanyaga* nélkül? Áll rá az, amit az egyik egyházi atya az egész Bibliára nézve mondott: olyan folyam, amelyben a bárány gázolhat és az elefánt úszhat. Az elvont gondolkozásra képtelen egyszerű kedély mindazt a szemléletanyagot megtalálja itt, ami csak szükséges az isteni igazság megértéséhez. Még az Ótestamentumi bátor anthropomorfizmusokra is szükségünk van, mert csak ezekkel lehet érzékeltetni azt, hogy Isten valósága *személyes* valóság.

*

Az Ótestamentum jelen helyzete hozta magával, hogy előadásomnak helyenként talán túlságosan is apologetikus jellege volt. Ami azonban a prédikálást illeti: itt a legjobb apológia az Ótestamentum isteni gazdagságának egyszerű feltárása. A szószék nem arra való, hogy onnan mennydörögjünk az Ótestamentum ellenségei ellen. Ezek valószínűleg már nem is igen jönnek el a templomba, márpedig mi sohasem azoknak prédikáljunk, akik nincsenek ott, hanem azoknak, akik ott vannak.

Ezek számára pedig az egyetlen döntő bizonyíték az, hogy az ótestamentumi Igében maga Isten, maga a jelenlevő Krisztus szólítja meg Őket.

Krisztus tanította, hogy az ótestamentumi iratok Róla tesznek bizonyosságot. De azt is megígérte, hogy ahol a róla való bizonyosságtézés hangzik, ott Ő maga jelen lesz Szent Lelke által. A mi dolgunk az, hogy ezt az ígéretet komolyan vegyük. Próbáljuk meg, és látni fogjuk, hogy Isten ótestamentumi beszéde nem tér vissza üresen, hanem megcselekszi, amit Isten akar és szerencsés lesz ott, ahová Isten küldi. A keresztyén egyházat megalapító pünkösdi prédikáció ótestamentumi prédikáció volt. Ahol az Isten Lelke működik, ott nincs akadály. Ott az emberi elbizakodottságnak, elfogultságnak, elítéleteknek, hazugságoknak bástyái összeomlanak és a romok fölött feltündököl Isten dicsősége. Ne féltsük az Ótestamentumot! Amikor társadalommegváltó elméletek ködként szétfoszlanak és megsemmisülnek, amikor az Ótestamentum mai ellenségeinek a nevét még a történeti kutatás sem tudja fel-lelni többé, Krisztus anyaszentegyháza akkor is boldog örömmel fogja vallani, hogy „a teljes írás (tehát a teljes Ótestamentum) Istentől ihletett és hasznos a tanításra, feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre, hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jó cselekedetre felkészített”.²⁵

Dr. Czeplédy Sándor.

²⁵ II. Tim. 3 : 16, 17.

Énekeskönyvünk megújításának néhány kérdése

Egyetemes Konventünk elnöksége „a megújítandó énekeskönyv alapvető, főként zenei problémáinak tisztázása céljából” 1943 február 17—19. napjain zártkörű konferenciát hívott össze. Ennek tárgyalási anyagát most megbízásból közrebocsátotta D. Dr. Révész Imre püspök.*

A konferencián elhangzott megállapítások nem jelentenek hivatalos állásfoglalást. Énekügyi bizottságunk — nagyon helyesen — nem akarja elhamarkodni a reábízott nagy feladatot, hanem szervesen igyekszik érlelni az idevágó problémákat. Módszerének helyességét a konferencia által nyújtott helyzetkép teljesen igazolja.

Mi az alábbiakban nem kívánjuk feleslegessé tenni a gyűjtemény elolvasását azzal, hogy külön-külön ismertetjük a 15 kiváló előadó állásfoglalását. Mind helykímélés, mind a további eszmecsere előmozdítása céljából sokkal hasznosabbnak látszik előttünk, ha élesre állítjuk a konferencia által még nyitvahagyott főbb kérdéseket.

I. *Zenei* tekintetben a zsoldárdallamok kérdésénél a genfi ritmus, magyar ritmus és kiegyenlített mértékű éneklés (cantus planus) állanak szemben egymással. Az ellentétet nem lehet merevnek nevezni: a legtöbb szakférfiú hajlandó bizonyos engedelményekre és közvetítő megoldásokra is.

Úgy tetszik, mintha a genfi ritmus a mélyebb zenekultúra birtokosainál és értelmesebb szövegkiejtés híveinél találna méltánylásra. A zsoldárok eredeti, patinás letétjének új életre támasztása szerintük megoldaná a jelenleg gyakorolt cantus planus zenei jelentéktelenségének és szövegkiejtési veszélyeinek problémáit. Feltételezik azt, hogy népünk kellő idő leforgása alatt asszimilálni tudná ezt az éneklési módot is, hiszen népzenénk a genfi ritmusnál jóval bonyolultabb.

Rendkívül figyelemreméltó jelenség azonban, hogy a genfi ritmus hívei csaknem kivétel nélkül készek arra, hogy közkedveltebb zsoldáraink továbbra is a megszokott módon énekeltesenek. Ezzel voltaképpen arról tesznek bizonyosságot, hogy zsoldáréneklésünk ritmikái problémája egészen más, ha azt a zenei törvényszerűségek váraiból kitekintve nézzük, mint ha elhagyanánk ezt a várat, belehelyezkedünk gyülekezeti életünk egészen más központtal rendelkező sajátos világába. Ha a cantus planust, minden képtelensége és veszélye ellenére is, úgy tekintjük, mint *liturgiái formanyelvünk* szerves részét, azonnal belátjuk, hogy a liturgiában tapasztalható konzervativizmus hallatlan mélységbe lenyúló gyökereinek figyelembevétele legalább annyira fontos

* *Az új énekeskönyv felé.* A református egyetemes konvent elnöksége által 1943 februárjában rendezett énekügyi konferencia munkálatai. Debrecen, 1943.

szempont, mint egyházi éneklésünknek a világi zene zsűriasztala előtt szerzett becsülete és tisztessége.

A konferencia által adott helyzetkép egyik lehetőségként azt a megoldást sugallja, hogy az ismerős és kevésbé ismerős zsoltárok köreinek pontos elkülönítésével *kétfajta éneklési módot* rögzítsünk le. Ez volna a legkézenfekvőbb kompromisszum. Ez esetben énekgyűnk egyik lábbal a jelenlegi szilárd talajon állana meg, a másikkal pedig fellépne a nevelési eszménynek tartott magasabb grádicsra. Világítsuk meg e megoldásnak néhány oldalát.

A kérdőívek tanúsága szerint országszerte nagyjából meggyezik az ismerős és kevésbé ismerős zsoltárok csoportja. Tehát az elkülönítés nem látszik lehetetlennek. A XC. zsoltár és társai tovább zengenének a cantus planusban, míg a XLVII. zsoltárt és társait egy új nemzedék az eredeti ritmusban sajátítaná el. Ha ez utóbbi éneklési mód egyszer meggyökerezne, a zeneileg most már jártasabb gyülekezet számára nem jelentene leküzdhetetlen feladatot a még meglévő cantus planus átírása sem, valamikor a messze jövőben.

Szerintünk csupán szólamszerű ellenvetés az, amely azt mondja, hogy ebben az esetben határozatlanságot árulna el éneklésűnk. Aki nagy zenei elesettséggünket komolyan szívére veszi, az belátja, hogy készülő énekeskönyvünket nem lehet elválasztani a *nevelői* célzatosságtól. Nem befejező stáció akar lenni ez az énekeskönyv, hanem hosszú pihenés után új útra indulás.

Sokkal komolyabb vitatárgyat képezhet a *zenei egység* itt felvethető kérdése. Itt is óvakodnunk kell azonban a felületes megkülönböztetésektől. Tisztán kell látnunk, hogy (a dicséreteket is beleértve) az egész énekeskönyv feltétlenül keverten fogja hozni a kiegyenlített mértékű és ritmikus éneklési módot. Vajjon van valaki, aki jó lelkiismerettel állíthatja, hogy a zsoltárokra vonatkozik a zenei egység — kissé akadémikus — elve, míg a dicséretekre nem? Gondoljunk csak egyedül arra, hogy időálló dicséreteink jórésze *legalább* olyan hűséges versbefoglalása egy vagy több jelzetlenül maradt bibliai lókusnak, mint *amennyire* megközelítik zsoltáraink a bibliai alapszöveg eredeti intencióját!

A genfi ritmussal kapcsolatban rendkívül tanulságos kérdéseket vetett fel a konferencia. Ádám Jenő e dallamok heterometriájára mutatott rá, mely abból áll, hogy a hosszabb és rövidebb hangokból álló ritmusképlet a zsoltárokban szinte soronként változik. A mi fülünk pedig a meghallott első sor ritmusképlete után bizonyos törvényszerűséget, elemi szimmetriát keresne a többi sor ritmusképletében is. Ahol ezt nem találja meg, ott döccenőt érez. (Csomasz Tóth Kálmán állítja, hogy a hibás heterometria voltaképpen tévedésből állt elő. Az eredeti négyszólamú letétben kórustechnikai okokból a vezetődallam néha késve, vagy sietve lépett be. Baj nem származhatott belőle, mert a többi három szólam ilyenkor eléggé hangsúlyozta a belépés törvényszerű helyét. A tévedés akkor történt, amikor később elhagyták a kísérő szólamokat s a cantus firmust ebben a megváltoztatott formában énekeltek tovább *unisono*.)

Aki — e sorok írójával együtt — hosszabb ideig énekelhette francianyelvű gyülekezetben az általuk használt ritmikus zsol-tárokat, jól emlékszik e ritmikailag előkészítetlen nekiszaladások-nak és visszatartásoknak elsődleges, szokatlan benyomására. Csak a francia nyelv szelleméhez való közelítés magyarázta meg, hogy e ritmusbeli szimmetria követelése a tagolóan hangsúlyos magyar nyelv ösztönös zeneesztétikájából tör elő olyan elemi erővel, míg az egészen más természetű francia nyelv számára jóformán semmit sem jelent.

Bárhogyan is álljon a kérdés, Ádám Jenő megfigyelése mellett nem mehetnek el kézlegyintéssel a genfi ritmus hívei. A feltűnő heterometriát még a tökéletes szövegbeli prozódia sem teszi elfogadhatóvá. Az ilyen zoltárdallam (nem mind ilyen) értékes kincs lehet karéneklésünk számára, de egyszólamú gyülekezeti ének valószínűleg sohasem válik belőle.

Megemlítjük, hogy Ádám Jenő példákon mutatta be a zsol-tárdallam feltűnő ritmikai idegenszerűségeinek aránylagosan könnyű és egyszerű orvoslását. Rendkívül érdekes megfigyelése, hogy a Szenczi-szöveg prozodiája is ott tér el a dallam prozodiájától, ahol a mi fülünk is átalakítást követel. Ebben az esetben tisztázni kell azt a kérdést, hogy a genfi ritmust mint megmásíthatatlan his-torikumot kívánjuk-e átvenni: vagy pedig főcélunk csupán az Isten dicsőítését még jobban szolgáló változatosabb zenei kifejezés-mód elsajátítása lesz s magát a dallamkincset az eredeti genfi ritmus változatának tekintjük.

Amint hallottunk hangot a konferencián a genfi ritmus meg-alkuvásnélküli átvételére is, úgy nem hiányzott a cantus planus kényszerű megvédelmezésére szolgáló javaslat sem. Ilyen a Vikár Sándorné, aki utal Bach korálstílusára, ahol a kiegyenlített mér-tékű éneklés zeneileg teljesen elfogadhatóvá van téve. Ennek mód-zeri átvételét ajánlja.

A többek által említett „magyar ritmus“ kérdése meglehetősen tisztázatlan fogalomnak tűnik fel számunkra. Úgy látszik, mintha a parlando éneklési módot neveznék annak. Itt a ritmika a rövid és hosszú magánhangzók szerint alakul. A Balla Péter által emlí-tett módozat szerintünk nem más, mint magyaros énekbeszéd. Előnye, hogy a gyors tempó folytán rögtönözve kialakuló ritmus-képletek megkövetelik és mintegy biztosítják az értelmes (nem szöveg, hanem) mondatkiejtést. Hibája, hogy sem nem különlege-sen magyar (más nyelveken is elképzelhető), sem nem kifejezetten zene. Közelebb áll talán a szavalókórushoz. Homogén összetételű és kisebb létszámú társasággal gyakorlott énekvezér megpróbál-hatja, de átlagos templomi gyülekezetbe való bevezetése egyenlő lenne a zenei anarchiával. Nem lehetetlen, hogy ez a száraz par-lando némely vidékeken a kántorok temetési gyakorlatából ered.

A dicséretdallamok dolgában örvendetes megegyezést árul el a konferencia. Ezeknek törzsét egyházi hangnemekből alakult népénekek s pentatonikus-magyaros dicséretdallamok fogják képezni. További megvitátást legfeljebb az követel, hogy drága

népi örökségünk előtérbe állítása mellett mennyi teret adjunk a külföldi testvéregyházak eddig is jórészben együtténekelte klasszikus remekeinek további megőrzése számára. Az előadók nyilatkozatai a legjobb reménységgel töltenek el bennünket. A magyar értékek megőrzését nem tekintik népi kurzusnak s tisztában vannak a *magyar* reformátusság egyetemességi igényével is. A tánc-lépésszerű, szenvelgő dallamok kihagyását senki sem fogja sajnálni.

II. A cantus planust senki sem védelmezte. Mi sem vállalkozunk erre. Mégis szükségesnek látjuk, hogy egy ott nem tárgyalt szempontra rámutassunk.

A cantus planus nálunk összeforrott egy bizonyos fajta kegyességgel. Nem úgy, mintha ez a kegyesség érthetetlen csökönység-gel ragaszkodna ehhez az éneklési módhoz s e nélkül is elképzelhető lenne. Ennek a kegyességnek a „kiélésére“ egyedül (vagy főképpen) a cantus planus az alkalmas mód.

Ne nyomozzuk most e kegyesség előállításának okát s az Ige egyházára nehezedő fájdalmas ítéletét! Ebben valószínűleg mindnyájan egyetértünk.

Aki megfigyelhette külföldi (és ott is vidéki) gyülekezetekben a templomi éneklést, észrevehette, hogy a gyülekezet milyen tudatos figyelemmel hallgat az éneket vezető orgona okos figyelmeztetéseire. A gyülekezet érdeklődéssel kíséri az énekek pontos tartalmát is. Kevesebb emócióval, de annál nagyobb intellektuális éhséggel énekel s akárcsak saját népi dalaiban, úgy a templomban is *sok énekverset* követel.

Ezen általános és lélektani természetű megállapítással szemben be kell látnunk, hogy gyülekezeteink jórésznél éppen *fordított* a helyzet. Kevés szöveg, nagy érzéstartalom az első. A szövegben nem a szavak által képviselt fogalmi érték a fontos, hanem az azok együttese által sugallt képek. Banálisan szólva, azt kell mondanunk, hogy az ilyen ember annyira el van foglalva saját magával, amikor énekel, hogy kívülről feléje törő dolgokra (pl. az orgona ritmusbeli figyelmeztetése, a produkált ének esztétikai szemlélete, a szöveg koncentrációt követelő tartalma stb.) nem tud figyelni. A szó teljes értelmében se lát, se hall ilyenkor. *Isten előtt áll* (nem lehet az, hogy csupa virtuskodás lenne az ilyen éneklés), *Istennek felel*: de felelete nem egyezik pontosan az énekszöveg fogalmi tartalmával. Még az éneklés közben teljesített fizikai erőfeszítése is körülbelül csak annyit jelent fogalmi nyelven, hogy: odaadom Néked magamat Uram.

Ennek a kegyességnek a gyakorlására (amelyet nem mi veszünk észre elsőnek) valóban a legalkalmasabb a cantus planus. Hiszen ezt csak egyszer el kell indítani s megy magától tovább...

Ez a cantus planus nem azonos a katonás rendben végigénekelte hasonló külföldi stílusokkal. Nem menti és nem magyarázza zeneileg az orgonával hozzáénekelte ellenpont sem, egyszerűen azért, mert magukat az éneklőket ez semmiképpen nem érdekli.

Mi történik most már, amikor ma gyülekezeti tagjaink ráébrednek közkedvelt énekeink tartalombeli ziláltságaira s ifjúságunk követeli az értelmes éneklést? Voltaképpen a *kegyességi*

forma változik meg s elégtelennek érzi az általa kitermelt éneklési módot.

Az itt támadt nyíláson át azonnal megpillanthatjuk azt a problémát, amelyet a magyar kultúra meghasadásának neveznek. Jelenleg két fajta gyülekezetünk van (ezért vagyunk kénytelenek örökké az elmélet-gyakorlat, továbbá város-falu megkülönböztetéseken lovagolni) s nekünk az elsőt, a kezdetlegesebbet is meg kell őriznünk a második számára.

Egyházi éneklésünk valláslélektani természetű megfigyelése többek között tehát arra figyelmeztet, hogy az éneklési mód igazi reformjának nem annyira egyes szakemberektől, mint *belülről* kell jönnie. Az Ige mértéke alatt állva itt mi *szolgálhatunk*, de nem *teremthetünk*.

III. Az *énekszövegek* dolgában a konferencia a következő problémákat ajánlja további eszmecsereére:

Tisztázni kell, hogy zsoltárainkat a bibliai szöveg tartalmilag egyenértékű versbefoglalásainak kívánjuk-e tekinteni, vagy pedig megelőszünk a zsoltárok *alapján* készült s csupán hitvallási szempontból ellenőrzött énekversekkel. Ezt a problémát végső fokon az teszi fel előttünk, hogy az eredeti héber szöveg még mindig igen sok exegetikai problémát rejt magában s az énekszöveg helyességének elbírálása igen nagy nehézségekbe ütközik.

A dallamritmus és szöveg egyeztetése is igen fontos kérdés. Különös rátermettséget és rendkívül szigorú kritikát igényel. A magyar szórend megengedi a szavak helyének cserélgetését; rokonértelmű szavaink bő lehetőséget nyújtanak megfelelőbb hangtestek kiválogatására: mégis ritkán merülhetünk bele ebbe az igyekezetbe büntetlenül.

Meglehetősen mereven áll szemben egymással az a két vélemény, hogy énekszeret lehet-e vagy nem, felszólításra írni. Itt az eldöntést legjobb lesz a gyakorlatra bízni. A zárt pályázat alaposan megbírált műveinél még mindig súlyos fogyatkozás van: gyülekezeteink aprobációjának hiánya.

Érdekes, hogy ismerősebb zsoltárverseinknél az egyes előadók óva intenek a lényegesebb változtatástól. Itt is, akárcsak a dallam kérdésének megfelelő helyén a (nem mindig helytelen) *liturgiai konzervativizmussal* állunk szemben. Ismeretes, hogy a Church Hymnary a régies és modern zsoltárfordítás problémáját úgy oldotta meg, hogy egymás mellett közli mind a kettőt. — A gyülekezetre s a fejlődésre bízzák a hagyományos, de selejte-sebb értékű versezet kiküszöbölését.

A szöveggkérdésnél érdekes vita tárgya lehet még az archaikus szövegek irodalomtörténeti és praktikus értékelése. Az előbbi bízik a szöveg önmagát magyarázó tulajdonságában s a nép romlatlan érzékében. Ezért bevehetőnek tartja. A praktikus szempont inkább a ma beszélt nyelvet tartja értékesebbnek s attól tart, hogy némely régies szövegen a mai gyülekezete nem pontosan ugyanazt fogja érteni, mint amit ki akar fejezni. Vitájukból le-szűrhetjük azt, hogy himnológiai antológia és énekeskönyv között el nem hanyagolható különbség van.

A jelenlegi énekek közül kihagyandó darabok tekintetében rendkívül örvendetes megegyezés tapasztalható. Legfeljebb — az egyik előadó intését követve — arra kell vigyáznunk, hogy túlzott purizmusból ki ne hagyjunk minden dicséretet, amely természeti képet is tartalmaz. A kijelentésből nyert hittel *szabad* a természetet szemlélnünk (ha ez a szemlélődés önmagában még nem is elég az énekmondásra). Csupán arra kell vigyáznunk, hogy a természetet ne tekintsük elsődleges kijelentési forrásnak.

Az újra felveendő dicséretetek csoportjának körvonalai is kibontakozóban vannak. A rendelkezésre álló anyag annyira gazdag, hogy nyugodtan rostálhatunk. Az előadók megegyeznek abban, hogy zeneileg, szövegileg hibátlan; a régi vagy mai gyakorlat által approbált darabok vehetők csak fel az új gyűjteménybe.

Itt ragadjuk meg az alkalmat, hogy egy olyan szempontot hangsúlyozzunk, amely ezen a konferencián történetesen nem került elő. Ez pedig készülő énekeskönyvünk *tartalmi gazdagságának* kérdése. Nem lehet célunk az, hogy zsolttáraink mellett tucatjával álljon rendelkezésre pl. magasztaló tartalmú dicséret, csak azért, mert régiek, zenei és más szempontokból hibátlanok s ugyanakkor kiszorítsanak a rendelkezésre álló keretből hézagpótló tartalmú más énekeket, amelyekben ezekkel szemben valami parányi szeplőt fedeztünk fel. Még a megőrzés vagy kihagyás meggyén álló egyes Szenczi-verseknél is tekintetbe kell vennünk, hogy tartalmilag pótolható-e más énekkel, vagy nem. A polgári évhez alkalmazkodó beosztás elvetésével lemondunk ugyan az erőszakolt alkalmi énekekről, de nem arról, hogy énekeskönyvünk alkalmas gyűjtemény legyen igehirdetésünk minél több visszatérő konkrétumának „megfelelésére“. Különösen ügyelnünk kell arra, hogy a nagy üdvtények témái mellett tartalmilag igen változatos anyag kerüljön be a keresztyéni háládatosság témakörébe.

A temetési énekek dolgában két vélemény áll szemben egymással. Az egyik minden ilyen értéket át akar menteni, a másik pedig csak azokat, amelyek az új énekeskönyv dogmatikai szemponton felépülő új beosztásába zökkenő nélkül beilleszkednek. A magunk részéről a temetési causaliák túlburjánzását nem soroljuk multunk legszebb emlékei közé.

IV. Az előadók néha egészen gazdag programot vázolnak fel éneklésügyünk fellendítésére. Ezek közül különösen figyelemre méltónak tartjuk az új énekeskönyv gyülekezeteinknél történő előzetes előkészítésére irányuló törekvést. Ezt más egyházi szervekkel karöltve azonnal meg kell kezdeni, mihelyt az új énekeskönyv körvonalai tisztán állanak előttünk. Ezt a könyvet csak akkor szabad a gyülekezetek kezébe adni, ha már *nagyon várják* és imádkoznak érte. Ennek elérése, hála a jó nyomon haladó előmunkálatoknak, Isten kegyelmében bízva, nem fog legnehezebb feladataink közé tartozni.

Szenes László.

Nyilatkozat

A magyar protestáns egyházi tudományos életet figyelemmel kísérők előtt ismeretes Zoványi Jenőnek az a támadása, amelyet Révész Imre ellen „Új egyháztörténetírás“ c. füzetében (Keresztény Magvető Füzetei 31. sz. Cluj-Kolozsvár, 1940.) intézett, ismeretes továbbá Révész Imrének az „Új egyháztörténetírás“-ra kibocsátott „Nyilatkozat“-ára (Protestáns Szemle 1940. 3. sz. 88—91. l.) Zoványi Jenő viszonzválasza „Révész Imre válasza Révész Imrének Zoványi Jenőről“ címmel (Keresztény Magvető 1940. 2. f. 68—75. l.), ugyancsak ismeretes, hogy e támadások ellenére Révész Imre — tárgyi bíráló megjegyzéseinek fenntartásával — Zoványi Jenő nagy tudományos érdemei mellett tett bizonyosságot a Zoványi által a Theologiai Lexikon részére írt cikkek bírálatában, a cikkek ellen más oldalról történt támadással kapcsolatosan (Adalékok a következő című kiadvány előtörténetéhez : Zoványi Jenő cikkei a „Theologiai Lexikon“ részére a magyarországi protestantizmus történetéről. Kézirat gyanánt, Budapest 1940. címmel.). Zoványi legutóbb megjelent „Akadémikus, céhbeli és dilettáns egyháztörténetírók“ című füzetében (Budapest, 1943) többek között Révész Imrével is foglalkozik és támadását ellene még hevesebben megismétli. A fentiek ismeretében úgy is, mint Révész Imre tudóstársai, munkatársai és tanítványai, úgy is, mint a magyar protestáns tudományos élet munkásai, megállapítjuk a következőket :

1. Révész Imrét mindaddig olyan tudósnak ismertük meg és tartjuk, aki egyrészt mindig alázatosan elfogadja a tárgyas bírálatot és hajlandó annak érvei előtt meghajolva, a maga megállapításait esetenként kiigazítani, másrészt pedig elfogadja és tiszteletben tartja az övétől eltérő vagy azzal ellenkező teológiát, illetőleg világnézetet valló tudósok tudományos eredményeit is.

2. Kifejezést adunk ama meggyőződésünknek, hogy Isten Igéje, amely annak az Istennek szava, aki egyedüli Ura a történelemnek, a történettudományi értékelésben is hivatva van megadni a végső és döntő irányítást. Ennek alapján valljuk az evangéliumi történet szemlélet föltétlen létjogosultságát és ehhez ragaszkodunk. Ugyanakkor azonban tiltakozunk az ellen, hogy az evangéliumi történet szemléletet bárki is akár nyílt, akár rejtett egyházpolitikai vagy világi politikai tendenciákkal azonosnak igyekezzenek feltüntetni.

3. Éppúgy elismerjük természetesen azt a jogot, hogy más álláspont vallói az evangéliumi történet szemlélettel ellentétes felfogásukat kifejtsék és azt előbbivel szembeállítsák. Teljes mértékben elítéljük azonban azt, hogyha ez a szembeállítás személyeskedő módon, általában nem a minden tudományos és világnézeti meggyőződésnek kijáró tiszteletadással történik. Kifejezzük azt a reményünket, hogy a Zoványi Jenő és téren való példaadása

protestáns egyházi tudományos életünkben nem fog követőkre találni.

1943. évi július hó 1-én.

Benedek Sándor s. k., Bodonhelyi József s. k., ifj. Czeglédy Sándor s. k., Deák János s. k., Erdős Károly s. k., Esze Tamás s. k., Gönczy Lajos s. k., Harsányi András s. k., Imre Lajos s. k., Illyés Endre s. k., Juhász István s. k., Kathona Géza s. k., Kállay Kálmán s. k., Konez Sándor s. k., Makkai Sándor s. k., Maksay Albert s. k., Mátyás Ernő s. k., Nagy András s. k., Nagy Barna s. k., Nagy Géza s. k., Pap László s. k., báró Podmaniczky Pál s. k., Pongrácz József s. k., Pröhle Károly s. k., Soós Béla s. k., Sólyom Jenő s. k., Szabó Zoltán s. k., Tavasz Sándor s. k., Tóth Endre s. k., Tóth Lajos s. k., Török István s. k., Varga Zsigmond s. k., Vasady Béla s. k., Wiczán Dezső s. k., Zsíros József s. k.

Irodalmi szemle

Dr. Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen, 1942. VIII. † 200 l.

„Zoványi Jenőnek a magyar, Erdős Károlynak az angol puritán mozgalmakkal foglalkozó munkái nélkülözhetetlenül fontosak a puritanizmus kérdésének minden további kutatója számára“, így kezdi könyve előszavát Bodonhelyi. Az ő komoly és eredményes munkájukat *jolytatja* most a szerző, vizsgálván elsősorban az angol puritanizmus *theologiai irodalmi hatásait*.

A bevezetésben Bodonhelyi körülhatárolja a tanulmány tárgyát és általában a puritán kegyesség vonásait ismerteti. Majd anyagát két főrésze osztja: előbb ismerteti az angol puritán theologusok műveit és egykorú magyar fordításait, vagy átültetésüket, aztán igen részletes és alapos forrástanulmány alapján felsorolja a puritanizmus jellemző vallásos és egyházi vonásait: bűnbánat, megtérés, unio mystica, predesztináció, megszentelődés, lelkiismeret gyakorlása és az istenes élet. Ezt követi az angolnyelvű összefoglalás és az vonatkozó — főleg — angol és magyar irodalom felsorolása.

Ez a tanulmány — egyébként egyetemi magántanári habilitáció — *theologiai irodalmunk újabb nyeresége*. Szerző nagyon jól ismeri a vonatkozó angol *theologiai irodalmat*, de gondosan áttanulmányozta a magyar irodalmat is. *Teljességre*

ugyan nem törekedhetett, mivel az angol források ma hozzáférhetetlenek, de a magyar könyvtárakban is gazdag anyagot talált.

Bodonhelyi maga is jól tudja és meg is mondja, hogy a puritanizmus kérdésének továbbtanulmányozása könyve megjelenése után is fontos feladat maradt. Mindenesetre legfontosabb és legsürgősebb lenne annak pontos megállapítása, hogy az angol hatás alatti keletkezett igen gazdag *magyar* *theologiai irodalom mennyiben fordítás, mennyiben átültetés és mennyiben eredeti munka*. Ez az aprólékos és lelkiismeretes *irodalom- és theologiaitörténeti* kutatás most nem volt elvégezhető, de feltétlenül elvégzendő. Jelen esetben ugyanis a szerző csak a *theologiai egyezéseket és hasonlóságokat* állapíthatta meg, de ennél messzebb nem mehetett, mivel *összehasonlító részletkutatások* még nincsenek. Pedig — mondja Bodonhelyi igen helyesen — „itt következett volna a munka legszebb és leghálásabb része. De a jelenlegi viszonyok között, a források gyakorlatilag hozzáférhetetlen volta miatt is, ezt a feladatot későbbre, vagy másoknak kell fenntartani“ (21. l.).

Bodonhelyi elvégezte azt, ami ma elvégezhető volt. Tanulmánya komoly, s mind gyakorlati *theologiai*, mind *egyháztörténeti szempontból* örvendetes gyarapodása *theologiai irodalmunknak*. Reméljük azonban, hogy a lehetőségek megnyílása után

mint e kérdés legjobb ismerője, elvégzi még Bodonhelyi az összehasonlítás munkáját is. hogy teljesen világosan álljon előttünk a puritanizmus kérdése minden szempontból.

Végül meg kell még emléntünk, hogy a könyvben tárgyalt problémák nemcsak az akkori puritán, de a mindenkori theologiai és egyházi életnek is mindig élő kérdései, ezért is mindenkinek lelki és theologiai meggazdagodást jelent e könyv gondos áttanulmányozása, mivel a reformáció óta a puritanizmus volt a legáldottabb és leghatásosabb magyar egyházi ébredés.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

Czakó Jenő; A janzenizmus. Egyetemese egyháztörténeti tanulmány. Cegléd, 1943. 222 l.

Czakó Jenő ceglédi vallásoktató-lelkész igen alapos és kimerítő tanulmányt írt egyetemes egyháztörténeti, de magyar egyház- és irodalomtörténeti kapcsolattal is bíró témáról. Ez pedig annál jelentősebb gyarapodása egyháztörténeti irodalmunknak, mivel magyarul a janzenizmus kérdésével eddig *református* egyháztörténeink nem foglalkoztak. A római egyház — mondja helyesen Czakó — magára nézve hivatalosan lezárta a janzenizmus ügyét az Unigenitus bullával; *római katolikus* theologus tehát szív szerint nem érdeklődhetik a janzenizmus iránt. Az előszóban teljesen őszinteséggel megmondja a szerző, hogy a janzenizmus kérdésének tanulmányozása közben nagyon kedves ismerőseivé, szinte jó barátaivá lettek a mozgalom hősei, s meggyőződése lett, hogy sem a mozgalmat, sem annak hőseit nem értheti meg senki e nélkül a „rokonszenv“ nélkül, mert minden igaz ismeret a szeretet nyomán fakad.“ Czakó tehát ezzel az objektív szeretettel — de semmi esetre sem praconcepta opinioval — írta meg minden szempontból kiváló és figyelemreméltó tanulmányát. Dolgozatában először kitér a történeti és egyháztörténeti háttérre, majd ismerteti Jansenius életét, a Port-Royal szerepét, Jansenius „Augustinus“ könyvét, az e körül kialakult irodalmi harcot, a pápai intézkedéseket és az Unigenitus bulla keletkezési történetét. végül szól a magyar janzenistákról. *Függlekűl* adja Jansenius „Augustinus“

könyvének tartalomjegyzékét latinul, majd az érintett korszak pápáinak névsorát, a felhasznált — legnagyobbbrészt francia — könyvek jegyzékét s az egyes könyvekhez fűz igen érdekes és komoly megjegyzéseket. Legvégül elég bő és ügyes tartalmi összefoglalást ad angol, francia és német nyelven.

Maga a mű *leíró* inkább, mint *értékelő* tanulmány, tehát semmi esetre sem *polemikus*. Egyszerűen leírja a tényt, *ismerteti* az eseményt, könyvet, vagy személyt, de nem *védelmezi*, ami egyébként nem is lehetett feladata, mivel a janzenizmus *történetét* és nem *védelmét* volt szándéka megírni. Ez a komoly tárgyilagosság, mindig a tiszta igazság keresése és megvallása igen nagy előnye és értéke a könyvének.

A másik nagy érdeme az, hogy Czakó nagyon ismeri nemcsak az igen gazdag és terjedelmes elsődleges forrásokat, de ismeri a janzenizmusról eddig írt legkiválóbb európai irodalmat is. De nem vész el a rengeteg anyag és adat között, sem a nehéz dogmatikai kifejezések, precíz theologiai szóharc tömkelegében: megmarad — szinte a bejelentett szubjektivizmusa ellenére — *atudományos* és *tárgyilagos* pártatlanság álláspontján. Czakó ura anyagának. Ismerteti a janzenizmus hatásait is eléggé, de — ez első észrevételünk — mintha hiányoznék a janzenizmus *történeti* és *evangéliumi* értékelése és az egyháztörténeti fejlődés keretbe való részletesebb belehelyezése.

Ami pedig a „*Magyar janzenisták*“ fejezetét illeti — a könyv befejező része —, itt ő csak II. Rákóczi Ferencről emlékezik meg röviden s megemlíti még II. József *egyházpolitikai* intézkedéseit. Ha a magyar janzenizmus *részletes* ismertetése nem is lehetett Czakó elsődleges feladata — ez második kritikai megjegyzésünk —, s ha ezzel a témával római katolikus részről elég részletesen és alaposan foglalkozott is Zolnai Béla, mégis — még ha Czákónak merőben más is a felfogása, mint Zolnainak — meg kellett volna említenie, hogy *Mikes* is, Rákóczi íródeákja, bizonyos szempontból *janzenista*. Ezt kénytelen elismerni Zolnai is, aki azt írja a Czakó által is ismert tanulmányában (Minerva, 1925), hogy Mikes „... *lekerült* a janzenizmus *mágnese* körébe.“

Tollát janzenista kéz vezeti és vallásos kedélyén nyomot hagy a janzenista inspiráció... (Mikes) janzenista könyveket olvas és két janzenista szerző munkáját ülteti át magyarrá“ jóhiszeműen, nem is sejtve, hogy azok janzenista szerzemények. Mikes mindenesetre megérdemli, hogy református szempontról is megvizsgáljuk irodalmi alkotásait.

Mindent összegezve: komoly, elmélyedő, tanulságos disszertáció az ismertetett kötet. Kritikai megjegyzéseink egyáltalán nem vonatkoznak a mű tényleges értékére, inkább csak a felületet érintik és érinthetik. Öszintén reméljük és várjuk, hogy Czákó Jenőtől még sok ilyen elmélyedő, több év munkásságának érett gyümölcseként ható tanulmányt olvashatunk és fogunk olvasni.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

Kozma Tibor: Az Imago Dei problémája a prédikált Ige. Kolozsvár, 1942.

Ez a 150 oldalas kiváló tanulmány a prédikációs munka során előálló gyakorlati szükségérzetből született. A prédikátor, akinek az a feladata, hogy hirdesse az Igét gyülekezetének, tehát az Igét gyülekezetével összekösse, minden szolgálata alkalmával azzal a kínzó kérdéssel találja szemben magát, hogy vajjon megvan-e a gyülekezetben, a bűnös emberben az isteni Ige befogadására a képesség. (Annyi-e az emberi szó, mint az Ige? Tehát: „milyen kapcsolatban van és milyen feltételek mellett juthat kapcsolatba az ember Istennel és milyen viszonyban van az emberi szó Isten Igéjével?“ Az ige hirdetés *lehetetlen lehetőségének* gyötrelme és nagyszerűsége kényszerítette Kozma Tibort mint komoly ige hirdetőt arra, hogy tisztázza önmaga előtt — és így természetesen mások számára is — a prédikációs munka során felmerülő legégetőbb problémákat. Kozma Tibor fejtegetéseit két nagy kérdés: a „kapcsolópont“ és az ezzel szorosan összefüggő „Imago Dei“ problémája körül csoportosítja. Azt akarja felmutatni, hogy az Ige theológiájának elméleti állításai mennyire döntő fontosságúak és érvényesek a gyakorlati theológiában el egészen a prédikációs munka technikai kérdéseiig.

A mű első, bevezető részében bő

részletességgel fejtegeti az „Imago Dei“ problémáját. Az Imago Dei a Gen. 1:27/a formai meghatározása szerint: az igazi és az igaz ember, úgy ahogyan ma csupán a Jézus Krisztusban áll előttünk. — Őrajta látható az Imago Dei lényege, amely nem más, mint engedelmes elismerése annak, hogy Isten minden mindenkben. A bűn és halál jegyében élő ember önmagában és önmagáért él, de Istenhez való viszonyában és Isten számára teljességgel halott. „Úgy viszonylik Istenhez, mint a halott az élőhöz, tehát egész zártságában, viszonytalanságában.“ Nincsen tehát az embernek olyan Istennel való közös vonása, amely lehetővé tenné számára az Istenhez való közeledést. Nincs olyan képessége az embernek, amelynek alapján lehetséges volna az életkapcsolat Istennel és az Ő megismerése. Ez a kapcsolópont csak megvolt, de a bűn miatti elszakadás következtében lehetetlenné vált. Az ember minden képessége, értelmi, szemléleti lehetősége csak a halál vonaláig terjed, ami azon túl, vagy azon felül van, ahhoz nincs kapcsolópontja, mert hiányzik a szemlélete hozzá.

Az istenképűségét elveszített ember újra istenképűvé csak áltálal lehet, ha maga Isten kegyelemből ráírja az emberre Jézus Krisztus istenképűségét. Az embernek ez az objektív újratemtése a Jézus Krisztusban az Istentől adományozott hit által szubjektíve is végbe megy a bűnös emberen. Így teremti meg *Isten* a kapcsolópontot az emberben, áltálal, hogy maga Isten foglal helyet Szentlelkével az emberi lélekben és ezt a lelket jelenlétével istenképűvé formálja.

A mű második részében ennek az újratemtésnek, a bűnös emberben az „Imago Dei“ újból való megteremtésének az *útjáról* ír a szerző. Ez pedig úgy történik, hogy az ember istennélküli életében újra megjelenik az Isten. Isten áltálal menti meg az embert, hogy szól hozzá. Isten pedig az emberhez alkalmazkodva szólott és szól. Isten szava tehát ember-szóvá lett. Istennek ez a szava a pusztá szón túl valóságos történet, élet: maga az Úr Jézus Krisztus, az Imago Dei. Az Ige felveszi az emberi fogalmi szó formáját a Szentírásban — *sőt* hogy Isten Igéjét eljuttassa a min-

denkori emberhez: felhasználja az emberi beszédet és mindig újra elmondhatja azt, amit már egyszer elmondott a Jézus Krisztusban és a róla szóló bizonyosságtévésben: a Szentírásban. A prédikáció tehát éppen arra való, hogy a mai ember számára mondja el érthetően azt, amit az apostolok és próféták már évezredekkel ezelőtt elmondtak. — Az Imago Dei újrateemtése az emberben tehát az Ige által történik akképpen, hogy „a prédikáció, mint bizonyosságtévés, rámásolja értelmileg az emberre a Jézus Krisztus arcvonásait és a Szentlélek pecsételi el, teszi egzisztenciálisan érvényessé az ember számára Jézus Krisztust és így lesz az ember ebben az érvényessé válásban „Imago Dei“-vé.“

Kozma Tibor könyvében sok alapvető kérdés tisztázását találja meg az olvasó. Ezek a problémák: az Ige történetisége és történetfelettsége — a Szentírás történetisége és történetfelettsége —, a prédikáció alapja, oka, lényege, célja és lehetetlen lehetősége — a textus megtalálása, az exegézis és hitvallásaink jelentősége a prédikációs munka szempontjából —, a gyülekezet-szerűség kérdése stb. A mű végén közölt forrásmunkákból is látszik, hogy kellő irodalmi tájékozottsággal készítette el művét a szerző.

Kozma Tibor *igehirdetésnek* szánta dolgozatát is, amennyiben szerinte — helyesen — az igehirdetés elmélete is: igehirdetés. Bár minél többen meghallgatnák ezt a valóban komoly igehirdetést az igehirdetésről, amely ugyan nem tartozik a könyved olvasmányok közé, de megéri a vele való foglalkozást. Hiszem, hogy a könyv olvasói a szerző óhaj-tása szerint átérzik majd „azt a szörnyűséges, kibúvást nem tűró és mégis legdrágább terhet, amit a prédikációs munkában Isten a válunkra helyez“.

(Budapest.). Dr. Joó Sándor.

Benke Imre Abaúji lelkipásztorok 1685—1799. Kassa, 1943. 176 lap.

Nemcsak család, iskola, művelődés, de elsősorban egyháztörténeti szempontból igen fontos munka.

Az előszóban utal Benke arra, hogy ma már alig van olyan magyar középosztálybeli család, amelynek gyökere ne egy kicsiny falusi parókiára nyúlna vissza. De nemcsak ilyen *származási és családtörténeti*

szempontból volna fontos a magyar református lelkipásztorok életadatainak és életműveinek összeszedése, hanem azon magasabb szempontból is, hogy ki lehessen mutatni: *mit és kiket* adott a magyar református lelkipásztori család a hazának és sokszor az európai műveltségnek nagy *emberekben* és nagy *alkotásokban*. Ez a könyv *még nem* ilyen tanulmány — még nem is lehetett ilyen —, de a nagy feladatot több ilyen tanulmány megjelenése után lehet majd megírni.

Benke Imre mint egyházmegyei levéltáros dolgozta fel az egyházmegyei levéltár értékes és még nem közölt anyagának egy fontos részletét, hogy — amint mondja —: „... ami eddig egy-két iratszerény titka volt, váljék a tudományos érdeklődés közkinccsévé...“ (6. l.). Itt meg kell jegyeznünk, hogy minden egyházmegyének van levéltára s mennyire fontos lenne, ha a sok rejtett kincs és történelmi dokumentum közkinccsé válhatnék! Az egyházközségek és lelkipásztorok életét és multját sok igen érdekes szempontból még nem ismerjük eléggé s az ezekre vonatkozó adatok legnagyobb részét a különböző levéltárakból kerülhetnek majd elő. Milyen fontos lenne, ha a nemrég megjelent Levéltári Utmutató alapján a levéltárakat nemcsak szakszerűen *rendeznék*, hanem értékes adataikat közölnék is.

A bevezetésben Benke ismerteti az egyházmegye területi kialakulásának történetét és itt egészen a jelenkorig halad. Aztán — ez a dolgozatnak különösen értékes része — ismerteti az egyházmegyei levéltár multját és történetét és a benne található anyagot. Egészen feltűnő hogy egy egyházmegye levéltárában mennyi adat és anyag van! Benke a sok anyagnak csak egy kis részét választotta ki és dolgozta fel jelen tanulmányában.

A tanulmány tulajdonképpen főrészében sorra veszi az abaúji egyházmegye területén 1685—1799 között szolgált lelkipásztorokat, ismerteti életadatait, felsorolja munkáikat és a rájuk vonatkozó eddigi kútfőket. Tehát Benke nemcsak az egyházmegyei levéltár anyagát adja, hanem az eddigi idevonatkozó adatokat is — ha nem teljesen és hiány nélkül is — összeszedte. Így aztán megállapítható, hogy sok adattal és szín-

nel gazdagította eddigi tudásunkat, de kár, hogy — csak egyet említsek — Zoványi Jenőnek a Theologiai Lexikon részére írt „Cikkei“-t (ha ez csak kézirat gyanánt jelent is meg, nem használta fel, vagy nem úgy használta fel, ahogy felhasználhatta volna egy ilyen tanulmánynál. Benke pl. a külföldön megjelent disputációt mindig az illetők eredeti könyvének veszi, holott ennek a kérdésnek vitáját és eredményét már lezártnak vehetjük. Másik feltűnő, de szintén erősen bántó hibája, hogy a latin szövegben a hosszú „a“-t következetesen magyar „á“-val írja.

A témaválasztás szerencsés, de a kidolgozása még sok kívánnivalót hagy maga után. Legnagyobb érdeme, hogy felhívja a figyelmet a levéltári adatok és anyag igen fontos szerepére.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

Dr. Kovács István: A szentmártonkátai református egyház története. Szentmártonkátá, 1943. 116 lap, több képpel.

Az egyháztörténeti szemléletet és összefogó képet sok apró adatról és sok megbízható monográfiából lehet csak nyerni. Ezek között mindig fontos lesz a *helytörténeti* feldolgozás. Pár évi ottani szolgálat után így dolgozta fel egyházközségének történetét a különben jól ismert nevű lelkipásztor: Dr. Kovács István. Megmondja őszintén, hogy jelen könyv első fele nem egészen eredeti, mert Benkó Imre hasonló tárgyú füzetének felhasználásával készült. Azt is megmondja nyíltan, hogy e könyv *nem tudományos feladatot akar végezni, de gyülekezeti gyakorlati szükséglet öhaját kielégíteni.* Mégis — mondhatjuk azt is: éppen ezért — ez a könyv *tudományos szempontból is hasznos*: egy kis küzdő, szenvedő és végül diadalmaskodó egyházközség történetén vezet híven keresztül. Különösen nagy érdeme, hogy nem beszél nagy általánosságban közismert dolgokról, hanem megmarad szigorúan kitűzött célja mellett, amit aztán el is tud érni. Befejezőként az egyházközség jelen képét adja ügyesen összeállítva és a közelmúlttal is kapcsolatba hozott *statistikai* táblázatokban.

Örömmel, tanulsággal lapoztuk végig e könyvet. Kívánatos volna mind egyházi, mind *egyháztörténeti*

szempontból, ha minden új lelkipásztor szolgálata első éveiben így *megismerné és megírná* gyülekezete *multját és jelenét*, mint ahogy azt Dr. Kovács István tette.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

Dr. vitéz Hárs László: A bűnhalmazat eljárásjogi vonatkozásai. Acta Juridico-Politica 9. kötete. Kolozsvár, 1943.

A büntetőjog régi idők óta sok kérdést feladó és még több vitát kiváltó kérdéséről: az alaki és anyagi bűnhalmazat lényegéről és eljárásjogi vonatkozásairól az sok tekintetben helyes tájékoztatást a széleshorizontú szerző. Korunkban — egyre több jel szerint — az általános nagy reformok megvalósítása során elkerülhetetlen lesz Büntető-törvénykönyvünk alapos átdolgozása is. Ebben a reformunkában is hasznos forrás lehet ez a komoly, puritán tónusú jogászai tanulmány.

Dr. K. I.

Dr. Túry Sándor Kornél: Vallás, erkölcs és vagyonjog. Acta Juridico-Politica 10. kötete. Kolozsvár, 1943.

Látszólag a *vallás és jog*, különösen a jognak vagyonjogi része, egymástól függetlenek. Túry Sándor Kornél jelen tanulmányában szemben a látszattal, éppen azt akarja bizonyítani, hogy a vallás és a vagyonjog (főként a tulajdonjog, kötelmi és öröklési jog) között szoros összefüggés van. Még pontosabban szólva: a szerző azt bizonyítja tanulmányában, hogy a keresztyén vallás és a mai jog között van összefüggés, olyan értelemben, hogy a krisztusi vallás ihletője a jogi rendszer kialakulásának. A *vallás* és a *jog* távoli világa között az összekötő híd — a szerző szerint — az *erkölcs*. Állításainak igazolására bizonyító anyagot is felhoz (a személyiség jogi fogalmának átalakulása, a szociálpolitika, a tulajdonjog fogalmának átalakulása, erkölcsi motívumok a kötelmi jogban stb.). Érdekesség szempontjából megemlítjük, hogy a szerző az *örökösödési adó, illetve illetéket* „éppen nem erkölcsös dolognak” tartja (54. l.). Pedig korunk egyre hangosabb kívánalma szerint az örökösödési törvénynek sokkal radikálisabb korlátozást kell tartalmaznia. Érdekes volna, ha egyszer ugyanerről a

témáról a jogász után a theologus is elmondaná a maga üzenetét.

Dr. K. I.

Buza László: A deliktum fogalma a nemzetközi jogban. Acta Juridico-Politica 4. kötete, Kolozsvár, 1942. 45. l.

Háborúban, tehát a várt és remélt béke előtti időben, amint ezt a közelmúltban külföldi jelek is igazolták, a figyelem fokozott mértékben fordul a nemzetközi jog felé. Az új, pontosabban az újnak hirdetett és igényelt világ első előfutárja a nemzetközi jog megújítása. Buza László nemzetközi jogi tanulmánya, mely tisztázza a szorosabb értelemben vett nemzetközi jogi deliktum fogalmát és jogkövetkezményeit, már e felfokozott figyelmünk elé kerül s reménységünk tekintete elé üzenetet hoz arról a korról, amelyben ismét a „béke joga“ veszi át — az eddigi ezredes tanulság szerint — erőtlén uralmát.

k. i.

Értekezések az 1942. évről. A debreceni református Kollégium tanárképzőintézetének dolgozatai. Szerkeszti Dr. Péter Zoltán. 25. szám. Debrecen, 1943. 284. lap.

A debreceni református tanárképzőintézet tudományos munkásságának és nevelésének magas színvonalát jelenti minden ilyen kötet, melyet az intézet volt és jelenlegi tanítványai írnak.

A jelen kötetben négy tanulmány van:

Pelyvás - Ferenczik István: „A magyar irodalmi impresszionizmus és Krúdy Gyula.“ Filozófiai alapvetésű, művészet- és művészettörténeti háttérű, európai távlatú irodalomtörténeti tanulmány. Az impresszionizmus alapos ismertetése, megbízható tudós kritikája és végül Krúdy Gyula munkásságának ismertetése és ennek beállítása az európai és magyar impresszionista irodalomba.

Papp István: „Az irodalom életformái. Bevezetés a magyar irodalomismeretbe.“ Irodalomelméleti: az irodalom életjelenségeinek törvényszerűségét kutató, a magyar irodalom lényegét és felosztási szempontjait tisztázni szándékozó igen alapos, egészen új szempontokat adó tanul-

mány, melyet tanár írt az iskolai irodalomtanítás revideálása szempontjából. Maga a szerző a közel négy ívnyi tanulmányát csak a problémába való bevezetésnek és vázlatnak nevezi, melynek részletes kifejtését nagy érdeklődéssel várjuk. Jelen tanulmányban a szerző az irodalom fogalma, kibontakozása és tényezői, az irodalom fajai (érdekirodalom, értékes irodalom: szép-, tudományos, és nevelő irodalom és ennek további felosztása), segédtudományok a magyar irodalomtudományhoz és irodalmunk fővonalai (szájhagyomány, fordítás-, könyv-, egyéniség és közösségi irodalom) felosztásban ad igen eszméltető, teljesen újszemponitú és felettebb értékes megoldást. Egyébként érdekes és értékes lesz az egyes fejezeteket még tovább és részletesebben feldolgozni és a vázat a legapróbb részletekig kitölteni.

Pécsze Lajos: „Die Sprache einer mittelniederdeutschen Handschrift des reformierten Kollégiums in Debrecen“ c. németnyelvű dolgozatában egy kéziratot ismertet filológia szempontból.

Varga Zoltán: Református lelkipásztorok és professzorok hatása a magyarság állam- és társadalomszemléletére a reformkorban.“ Kultúr-, sőt elsődrendű egyháztörténeti tanulmány igen bő és jól kezelt forrásanyaggal. Szerző igen alaposan ismerteti és ismeri a korabeli theologiai és prédikációs és általános áhítati irodalmat, tanulmánya tehát nemcsak világi, politikai, hanem theologiatörténeti szempontból is komolyan figyelembe veendő. Felhasználta a szerző a levéltári és a kéziratok korabeli anyagot is, ismeri az európai vonatkozó irodalmat és kort és annak minden problémáját, magának is több értékes tanulmánya jelent már meg erről a korról. Különösen tanulságos a református lelkipásztorok és professzorok konzervatív-aulikus voltának ismertetése és ennek megindokolása, valamint annak meglátása, hogy az ismertett kor theologiai irodalma mennyire világnézet, polgári erkölcs és jellem-hirdetés. Az ilyen tanulmányból nagyon sokat tanulhatunk mind a módszer, mind az eredmény szempontjából.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

lium ezen az úton egyre inkább elveszti egyetemes missziói jellegét és partialis-polemikussá lesz. Amint a folyóirat lapjai tanusítják, a politikai szembenállásnak megfelelően ma már a különböző politikai érdekektől színezett „keresztyén-ségek“ is szembenállanak egymással. Ma már nemcsak az egyes politikai közösségek, hanem a kereteik közé zárt „keresztyén-ségek“ is vitájk egymással szemben a maguk igazát. Talán éppen ennek a felismerése hozta létre a különböző „egységítőrekvéseket“ — s ez szintén főtémája a folyóiratnak —, amelyekről olvasva azonban azt érezzük, hogy a belső őszinteség

hiánya miatt, mint a külső kényszer produktumai, nem sok eredménnyel kecsegtetnek.

A folyóirat a hírek mellett pár oldalas tanulmányt is közöl egyik-másik számában. Így a 3. számban „Der Prediger Zwingli“ címen W. Köhler tanulmánya jelent meg, a 4. szám elején pedig három tanulmányt olvasunk: Calvins Staatslehre (Bohatec), Luther in politischer Sicht (Leube), Das deutsche evangelische Kirchenlied im katholischen Gesangbuch unserer Zeit (Gabriel) címen. Gazdag könyvismertetés zárja be az egyes számokat.

(Debrecen.)

Lukács László.

Tudományos élet

Csánki Benjámín 1868—1943.

A debreceni tudományegyetemen az etikai tanszék nyugalmazott professzora életének 76. évében Debrecenben elhunyt. Tudományos életművét folyóiratunk egyik közeli számában fogjuk részletesen ismertetni.

Bilkei Pap István 1865—1943.

A budapesti theologiai akadémia közszerefettben álló nyugalmazott professzora 78 éves korában, július 4-én Dunaszentgyörgyön elhunyt.

Bonyhádon született 1865 szeptember 18-án. Középiskolai tanulmányait Bonyhádon és Nagykőrösön, theologiai tanulmányait pedig Budapesten végezte. Itt szerezte meg a theologiai magántanári képesítést is. Előbb Mórágyn lett lelkész, onnan hívták meg a budapesti theologiai akadémia gyakorlati tanszékére, ahol 1935-ben történt nyugalmabvonulásáig 30 éven át működött.

Igen élénken vett részt az egyházi és egyháztársadalmi életben. A mórágyl gyülekezetet 12 évi fáradhatatlan munkájával lelkileg is, de anyagilag is felvirágoztatta.

Professzori munkássága mellett hosszabb ideig szerkesztette a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokat. Mindenre kiterjedő érdeklődése és nagytávlatú szemlélete alkalmassá tették arra, hogy a református közvéleményt irányítsa. Sokat fáradozott éppen lapján keresztül a vakok bibliával való ellátásáért. A Vakok Világossága Egyesület munkáját hosszú időn át erőteljesen támogatta, később mint annak elnöke. Egyik első támogatója és végzője volt a belmissziói munkáknak. Tanítványait elsősorban saját példájával nevelgette a missziói munkák megkedvelésére és végzésére. Hosszú időn át ő töltötte be a Vasárnapi Iskolai Szövetség elnöki tisztét. Résztvett az ifjúsági mozgalmakban. Kálvin 400 éves születés alkalmából 1909-ben ő szervezte meg a genfi magyar küldöttséget, amikor is a külföldi protestánsok figyelmé a magyar reformátusság felé irányult.

Életét az állandó szolgálat és érdeklődés jellemezte. Nagyarányúnak mondható tudományos művekkel ugyan nem gazdagította a magyar református theologiai irodalmat, de kisebb, szétszórt munkái, cikkei és előadásai szép számmal találhatók. Szaktárgyait feldolgozta, azok jegyzet formájában jutottak tanítványai kezébe. Legelterjedtebb

műve A belmissziói hősei, mely a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Házi Kincstár c. sorozatában jelent meg. Az Ószövetség és az ifjúság c. tanulmánya az Incze Gábor által szerkesztett Isten Igéje a gyermek lelkében c. sorozat 3. kötetében jelent meg. Egyéb munkái: A rendi és áldozó papság fejlődése a három első században. 1904. — Wichern és a belmisszió. Prot. Szemle 1908. — Emlékezés Miltonról. Prot. Szemle 1909. — Kálvin mint lelkész. 1909. — A vasárnapi iskola. Prot. Szemle 1911. — A német protestáns keresztyénség életéből. Prot. Szemle. 1912. — Baksay Sándor Prot. Szemle. 1917.

A szűkebb és tágabb értelemben szép családot nevelt professzor hosszú, áldott élet után tért vissza Teremtőjéhez.

Emlékét kegyelettel és szeretettel őrizzük.

Dr. Vass Vince 1889—1943.

Folyó évi június hó 4-én tért meg Teremtőjéhez Dr. Vass Vince kecskeméti lelképásztor, a pápai theologiai akadémia volt professzora. Eredményes lelképásztori szolgálata mellett igen tekintélyes irodalmi munkásság őrzi emlékét. Jézus bűnnélkülisége 1913. Vallási ismeretelmélet 1915. Vallás és erkölcs 1917. Ünnepeink 1922. Útmutató bibliakörök vezetésére 1924. „Ebben a világban, de nem ebből a világból.“ Prédikációk 1925. Jókai kálvinizmus 1926. Baptisták, nazarénusok, methodisták stb. 1926. A keresztyénség világnézete, 2 kötet. Syl-vester kézikönyvek 1928. Jog és hit 1937. Mindezeket kiegészíti gazdag publicisztikai munkássága. — Jelentős személyiségének méltóságát folyóiratunk egyik közeli számában nyújtjuk.

Dr. Veress István 1872—1943.

A debreceni kollégium tanítóképző-intézetének ny. igazgatója, tanügyi főtanácsos augusztus 5-én Debrecenben elhunyt. Előbb mint lelképásztor Réven, majd Biharószegen működött, majd 23 évig igazgatta a debreceni tanítóképzőintézetet. Bár ideje jórészt lefoglalta iskolai

munkássága, a lehetőséghez mérten buzgólkodott a theologiai tudományok művelése terén is. Folyóiratainkban, egyházi lapjainkban számos cikke jelent meg.

Emléke áldott!

Évzáró a debreceni egyetemen. A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem június 5-én tartotta évzáró ünnepélyét. Az egyetemi templomban tartott ünnepi istentiszteleten *Dr. Czeglédy Sándor* egyetemi tanár hirdette az Igét.

Új theologiai doktorok. *Czakó Jenő* ceglédi vallásoktató-lelkész az egyháztörténeti szakcsoportból „summa cum laude“ fokozattal tett szigorlatot a debreceni Tisza István Tudományegyetem hittudományi karán. Dolgozatának címe: A janzenizmus. — Ugyanott szerzett doktori fokozatot *Bakos Lajos* balatonarácsi lelkész a rendszeres theologiai szakcsoportból „summa cum laude“ fokozattal. Dolgozatának címe: A Szentírás ihletettsége. — *Tussay János* m. kir. tabori lelkész az ószövetségi tudományok szakcsoportjából „magna cum laude“ fokozattal tett szigorlatot. Dolgozatának címe: Eschatológikus hit az Ószövetségben. — *Benke Imre* vizsolyi lelkész az egyháztörténeti szakcsoportból „cum laude“ fokozattal tett szigorlatot. Dolgozatának címe: Abauji lelkipásztorok 1685—1799.

Dr. Nagy Barna bázeli előadása. *Dr. Nagy Barna* sárospataki theologiai tanár július hónapban a bázeli egyetem theologiai fakultásának meghívására előadást tartott. Előadásának címe: Az állam theologiai alapjai Kálvinnál.

Lelkészi továbbképző konferencia Barátkán. Július 26—augusztus 2-ig *D. Dr. Révész Imre* püspök vezetése mellett mintegy 30-an vettek részt a barátкаи missziói telepen rendezett továbbképző konferencián. Az újszövetségi Írástanulmányozást *D. Dr. Révész Imre* vezette a Római lev. 9—11. fk. alapján, az ószövetségit pedig *Dr. Pákozdy László* Ésaías 42. és 6. fejezetei alapján. Előadásokat tartottak: *Dr. Török István*: A theologia mai problémái és Az egyházkritika címen; *Dr. Czeglédy Sándor*: A prédikáció időszerszerűsége; *D. Dr. Illyés Endre*: Az új gyülekezet; és *Dr. Ferenczy Károly*: Az új lelképásztor címen.

A kiadóhivatal üzenetei

Kimutatás a Theologiai Szemle 531,735. sz. csekkszámáján történt újabb befizetésekről: Biczó Károly (Abony) 5 P, Theologiai Fakultás (Kolozsvár) 9 P, Dr. Karner Károly (Sopron) 6 P, Nagy Miklós (Alsószopor) 7 P, Tóth Kálmán (Zánka) 6 P, Trombitás Dezső (Nagyvácszony) 8 P, Főiskolai Szénior Hivatal (Sárospatak) 68 P, Kiss Sándor (Pápa) 8 P, Kiss Sándor (Bilke) 7 P, Dr. Durkó Gábor (Szeged) 8 P, Bokor János (Komjáti) 12 P, Takáts Károly (Budapest) 9 P, Református Egyház (Tiszakürt) 12 P.

Révész Imre: „Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A. N. Somerville magyarországi körútja 1887—1888“ című tanulmánya, amelyet folyóiratunk ezévi 1. számában közöltünk, most különlenyomat alakjában is megjelent. A Somerville és Szalay József fényképeivel illusztrált különlenyomat Révész Imre tanulmányán kívül tartalmazza még A. N. Somerville-nek „A laodiceai egyház“ című prédikációját és Révész Imre tanulmányának részletes angolnyelvű kivonatát. Ára 3 pengő. *Megrendelhető a Theol. Szemle kiadóhivatalánál.*

M Á V - M E N E T R E N D.

Érvényes 1943 május 17-től.

SZEMÉLYZÁLLÍTÓ VONATOK INDULÁSA

Debrecenből

indul	hová	érkezik
0-40	Budapest nyugati . . .	8-20
3-23	Budapest keleti . . .	10-25
4-15	Nyíregyháza . . .	5-35
4-47	Budapest kel. (sebes)	9-30
5-00	Körösmező . . .	16-24
5-08	Füzesabony . . .	8-44
5-08	Nagyléta-Vértes . . .	6-06
5-27	Nagyvárad . . .	7-15
5-48	Tiszalök . . .	8-10
6-20	Nyíregyháza . . .	7-40
8-20	Budapest kel. (gysín.)	11-00
9-10	Nagyléta-Vértes . . .	11-10
12-29	Körösmező (sebes)	19-47
12-35	Nyíregyháza (sebes)	13-32
14-20	Püspökladány—Buda- pest (átszállással)	20-20
14-40	Füzesabony . . .	18-08
14-52	Tiszalök . . .	17-08
14-53	Nyíregyháza . . .	16-16
14-53	Csap . . .	18-35
15-25	Máramarossziget . . .	22-31
15-34	Nagyvárad . . .	18-01
15-40	Budapest nyug. (seb.)	20-25
16-35	Nagyléta-Vértes . . .	17-42
19-00	Ungvár (Árpád)	21-14
19-06	Püspökladány . . .	20-15
19-10	Érmihályfalva . . .	20-27
19-12	Nagyvárad . . .	21-37
19-18	Füzesabony . . .	22-26
19-27	Tiszalök . . .	21-48
19-30	Nyíregyháza . . .	20-51
19-30	Csap . . .	23-03
22-41	Szatmárnémeti—Körös- mező (átszáll. seb.)	9-23
22-56	Nyíregyháza . . .	0-18

SZEMÉLYZÁLLÍTÓ VONATOK ÉRKEZÉSE

Debrecenbe

indul	honnan	érkezik
2-05	Nyíregyháza . . .	3-10
4-48	Nagyvárad . . .	7-20
4-51	Füzesabony . . .	7-50
5-24	Csap . . .	9-02
5-25	Tiszalök . . .	7-41
5-51	Nyíregyháza . . .	7-14
6-01	Püspökladány . . .	7-10
6-10	Ungvár (sfnautó)	8-18
6-16	Nagyléta-Vértes . . .	7-20
6-16	Érmihályfalva . . .	7-27
7-20	Budapest nyug. (seb.)	12-10
7-51	Nyíregyháza . . .	9-02
8-36	Körösmező (sebes)	15-24
9-20	Tiszalök . . .	11-35
12-24	Nagyléta-Vértes . . .	14-11
13-00	Körösmező . . .	23-43
14-23	Nyíregyháza . . .	15-20
14-45	Nagyvárad . . .	17-24
16-15	Budapest kel. (gysín.)	18-57
17-10	Nyíregyháza . . .	18-25
17-30	Püspökladány . . .	18-39
17-35	Püspökladány—Buda- pest kel. (átszáll.)	23-04
18-00	Budapest nyug. (sebes)	22-31
18-51	Nagyléta-Vértes . . .	19-58
18-59	Tiszalök . . .	21-16
19-00	Füzesabony . . .	22-23
19-28	Nagyvárad . . .	21-44
20-10	Budapest nyugati . . .	2-49
20-50	Körösmező—Szatmár- németi (átszáll. seb.)	4-37
21-55	Püspökladány . . .	23-04
22-05	Nyíregyháza . . .	23-35
23-46	Csap . . .	3-10

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU

Eine Vierteljahrsschrift. Begründet von D. Alexander *Csikesz*.
Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft Reformierter Theologen —
Coetus Theologorum.

Schriftführer: D. Béla *Vasady*, Debrecen.

Verantwortlicher Schriftleiter: D. Alexander *Czeplédy*, Debrecen.

Mitredakteur: D. László *Módis*.

Schriftleitung, Debrecen, Ungarn, Központi Egyetem.

Für unverlangte Rezensionsexemplare wird keine Haftung übernommen.

Abonnementspreis: jährlich RM 6. —, 6 francs suisses.

Einzelpreis: RM 2.—, 2 francs suisses.

INHALT:

STUDIEN:

- E. Révész*: Theologische Untersuchung unseres Gesangbuches.
- S. Török*: Einige wichtigere Fragen der heutigen Theologie.
- A. Czeplédy*: Das Alte Testament in der Verkündigung.
- L. Szenes*: Einige Fragen der Erneuerung unseres Gesangbuches.

REZENSIONEN * THEOLOGISCHE NACHRICHTEN.

THEOLOGICAL REVIEW

Founded by the late Prof. A. *Csikesz*, D. D. Published quarterly by the
Coetus Theologorum — Fellowship of Theological Work in the Reformed
Church.

Editor in Chief: Prof. Béla *Vasady*, D. D.

Editor: Prof. Alexander *Czeplédy*, D. D.

Editorial & Management Office: Debrecen (Hungary), Központi
Egyetem.

CONTENTS:

STUDIES:

- E. Révész*: A Theological Estimate of Our Hymnary.
- S. Török*: Important Questions in Recent Theological Discussions.
- A. Czeplédy*: The Old Testament in Preaching.
- L. Szenes*: Concerning the Revision of Our Hymnary.

BOOK REVIEWS * THEOLOGICAL NEWS.

REVUE DE THÉOLOGIE

Fondé par Alexandre *Csikesz*. Publié par *Coetus Theologorum* — Communauté
de Travail des Théologiens Réformés. Paraissant tous trois mois.

Rédacteur en chef: Béla *Vasady*.

Rédacteur: Alexandre *Czeplédy*.

Rédaction et administration: Debrecen (Hongrie), Központi Egyetem.

SOMMAIRE:

ETUDES:

- E. Révész*: Une révision théologique des nos cantiques.
- S. Török*: Des questions plus importantes de la théologie d'aujourd'hui.
- A. Czeplédy*: L'Ancient Testament et la prédication.
- L. Szenes*: Quelques questions de renouvellement des nos cantiques.

COMTE RENDU * NOUVELLES THÉOLOGIQUES.

THEOLOGICAL SZEMLE

ALAPÍTOTTA: D. CSIKESZ SÁNDOR

TARTALOM:

AZ IGE: Dr. Czeglédy Sándor: Az építő ismeret. ↔ **TANULMÁNYOK:** Dr. Török István: Az egyházkritika. ↔ Dr. Czeglédy Sándor: A prédikáció időszerűsége. ↔ Dr. Ötvös János: A Korán krisztológiája. ↔ **IRODALMI SZEMLE:** Ravasz László új könyve ↔ Imre Lajos Katechetikája ↔ **FOLYÓIRATSZEMLE.** ↔ **TUDOMÁNYOS ÉLET.**

*A COETUS THEOLOGORUM
REFORMÁTUS THEOLOGUSOK MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK
FOLYÓIRATA*

DEBRECEN, 1943.

THEOLOGIAI SZEMLE

Református tudományos theologiai folyóirat. Kiadja a Coetus Theologorum — Református Theologusok Munkaközössége.
Megjelenik negyedévenként.

Főszerkesztő: Dr. VASADY BÉLA Felelős szerkesztő: Dr. CZEGLÉDY SÁNDOR
Társszerkesztő: Dr. MÓDIS LÁSZLÓ.

Főmunkatársak : *Dr. Budai Gergely, Dávid Gyula, Dr. Farkas Pál, D. Dr. Illyés Endre, Dr. Imre Lajos, Dr. Incze Gábor, D. Dr. Kovács J. István, Dr. Makkai Sándor, Dr. Márkus Jenő, Dr. Mátyás Ernő, Dr. Nagy Sándor Béla, D. Dr. Révész Imre, Szenes László, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Tóth Endre, Dr. Török István, Dr. Újszászy Kálmán.*

A szerkesztőség csak előre megbeszélt cikkeket közöl.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Debrecen, Központi Egyetem.

A kiadóhivatali ügyekben a kiadóhivatal vezetőjéhez, vitéz *Szilágyi József* egyetemi s. fogalmazóhoz kell fordulni. Címe: Debrecen, Központi Egyetem.

Postatakarékpénztári csekkszámja száma: 53,735. — Theologiai Szemle Fenntartási Alap, Debrecen.

Előfizetési díjak: theologiai hallgatóknak, ha Coetus-tagok: 3.— P, ha nem tagok: 4.— P. Segédlelkészeknek 5.—, ill. 6.— P. Lelkészeknek 8.—, ill. 10.— P. Jogi személyeknek 10.—, ill. 12.— P. Egyes szám ára 3.— P.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS FOLYÓÍRATSZEMLE:

Ravasz László: Korbán. <i>Czeplédy Sándor</i>	227
Imre Lajos: Katechetika. <i>Szele Miklós</i>	232
Danesházy Sándor: Az egyház harca. <i>Kiss Ferenc</i>	241
Südstforschungen. 1942 október és december. <i>Szabó Gábor</i>	243
Buchwald, Reinhard: Luther im Gespräch. <i>Dr. Pákozdy László</i>	244
Juhász István: A középkori nyugati misszió és a románság. <i>Szabó Gábor.</i>	245
Pálfi Miklós: Jelentés a hallei egyetemi magyar és délkelet-európai egyházi kutatóállomás működésének második szakaszáról. <i>Szabó Gábor.</i>	246
Dr. Mikó Imre: A kormányzóhelyettesi intézmény. <i>k. i.</i>	246
Bónis György: Magyar jog — székely jog. <i>k. i.</i>	246
Horváth Barna: A közvélemény vizsgálata. <i>Dr. Kovács István.</i>	247
Horváth Barna: A Géníusz pere. Sokrates — Johanna. <i>Dr. Kovács István.</i>	247
Buesay Mihály: A kantianizmus válsága. <i>Farkas Ignác.</i>	247
Lőrincze Géza: Örökké való irgalom. <i>Szabó Gábor.</i>	248
Visy József: Görög embereszmény és paideia. <i>Farkas Ignác.</i>	249
Péter János: „Az Úr pedig...” <i>Farkas Ignác.</i>	249
A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Belmissziói Munkaprogramja az 1943—44. évre. <i>Farkas Ignác.</i>	250
Revue Internationale de la Croix-Rouge. <i>Lukács László.</i>	250
Református Theologia. Sz. G.	251

Az építő ismeret

I. Kor. 9 : 1—3. „A bálványáldozatok felől pedig tudjuk, hogy mindnyájunknak van ismeretünk. Az ismeret felfuvalkodottá tesz, a szeretet pedig épít. Ha pedig valaki azt hiszi, hogy tud valamit, még semmit sem ismer úgy, amint ismerne. Hanem ha valaki az Istent szereti, az ismertetik őtőle“.

A felolvasott rövid szakasznak az elején is, a végén is van egy olyan mondás, amelyet tulajdonképpen idézőjelbe kellene tennünk. Az elején Pál apostol minden valószínűség szerint a korinthusiak hozzá intézett kérdés-listájából veszi ezt a mondatot: „Mindnyájunknak van ismeretünk.“ A végén pedig a misztériumvallások gondolatvilágából idézi azt a gyönyörű tételt, hogy Istent igazán megismerni annyit jelent, hogy Ő ismer meg bennünket. Az apostol egyik mondatát sem úgy idézi, ahogy mi idéznők. Mi bizonyára aggodalmas gonddal mutatnánk rá arra, hogy ezek a gondolatok mennyiben egyeznek meg tanításunkkal és mennyiben nem, milyen megszorításokra van szükség és milyen minősítésekkel kell ellátnunk ezeket a szavakat, hogy gondolatrendszerünkbe beleilleszkedjenek. Pálnak erre nincs szüksége. A helyett, hogy álláspontjának iskolás elhatárolására törekednék, vagy kicsinyes polemizálásba kezdene, egyszerűen hirdeti a teljes evangéliumot, mint aki tudja, hogy annak szuverén fényében a különböző nézetek és tanítások, bárhonnan származzanak is, úgyis kellő perspektívába kerülnek és elnyerik igazi jelentőségüket.

„Mindnyájunknak van ismeretünk.“ Ez igaz! Nemcsak a bálványáldozati hús dolgában, hanem a világhoz való viszonyunk minden kérdésében van ismerete azoknak, akiket az evangélium felszabadított az elemek szolgasága alól. De ez az ismeret nagy kísértéssé lehet. A Lélek erejének megtapasztalása pneumatikus göggé, a szabadság érzése fölényességgé és szabadossággá változhatik. Az ismeret felfuvalkodottá tesz: megbotránkoztatja a gyengébbeket és szétszakítja a testvéri kötelékeket. Sőt az ilyen ismeretről az is kiderül a végén, hogy nem igazi ismeret, mert a helyett, hogy közelebb vinne Isten valóságához, mind jobban eltávolít attól, mert éppen az hiányzik belőle, ami a legfontosabb: az Isten és a felebarát iránt érzett szeretet. Isten lényege ugyanis a szeretet, ezért Őt csak a szeretet közelítheti meg, lényének titka csak a szeretet kapcsolatában tárul fel előttünk. *Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur.*

Keresztyén testvéreim, szolgatársaim az Úrban, jó ha az Igének ezt a figyelmeztetését újra és újra a szívünkre vesszük. — Nekünk is van „ismeretünk“. Az anyaszentegyház szeretetében elsősorban, különösképpen a mi feladatunk az, hogy az üdvötadó ismeretet keressük, testvéreink számára feltárjuk, annak tisztasága fölött örködjünk és mint „professzorok“ arról bátran és örömmel vallást tegyünk. Nem monopolizáljuk az ismeretet — hiszen minden keresztyénnek, a legegyszerűbbnek is szüksége van az ismeretre — de a mi kiváltságunk az, hogy teljes munkakerőnket a keresztyén ismeret szolgálatába állíthatjuk. De ez a kiváltság, mint minden privilégium, a mi életünkben is gyakran kísértéssé válhatik. Mert „az ismeret felfuvalkodottá tesz“. Ha nem vigyázunk, könnyen úgy viselkedhetünk, mintha munkánk nem ministerium, hanem magisterium volna. Hálát adunk Istennek a nekünk adott ismeretért és közben leereszkedő sajnálkozással nézünk azokra a szegény lelkekre, akik a világnézetek útvesztőiben tévelyegnek. A tudás, az ismeret kétségtelenül hatalom, a Gonosz pedig arra ösztökél bennünket, hogy ezt a hatalmat a saját fölényünk megalapozására és biztosítására használjuk. Próbáljuk komolyan venni hivatásunkat, de ha nem örködjünk imádkozó éberséggel, önmagunkat fogjuk túlságosan komolyan venni, és belépődzkodhatik gondolkozásunkba a theologusok és a theologia nagyképűsége, egy olyan theologizmus, amely elfelejteti velünk, hogy munkánk, ha tényleg az egyházat akarjuk építeni, csak a szolgálat szolgálata lehet. Pedig az igazi ismerettől olyan mértékben távolodunk el, amilyen mértékben önelégültté válunk. „Ha pedig valaki azt hiszi, hogy tud valamit, még semmit sem ismer úgy, amint ismernie kell.“ Lezárjuk, kikerekítjük, elhatároljuk impozánsnak tetsző rendszereinket, tökéletesítjük biztosnak látszó módszereinket, közben azonban elveszthetjük a realitást: Isten igazi ismeretét.

Mert Istent igazán csak a szeretetben lehet megismerni. Meddő dolog volna arról vitatkozni, hogy alapigénk az Isten iránt, vagy a felebarát iránti szeretetet tekinti-e a megismerés útjának. Mindkettőt! Mert a kettő elválaszthatatlanul együvé tartozik. Istenhez csak úgy juthatok közelebb, ha embertestvéreimet is emelem magammal Isten felé. A theologiai megismerés kérdése az Istennel való személyes kapcsolat problémája és ugyanakkor az embertársaimmal való kapcsolat problémája. Ezért az igazi theologiai munka természeténél fogva közösségi munka, egyházi munka, a gyülekezet építésére való munka.

Tehát mindenekfölött szeretetre van szükségünk. Tudományunkat csak a szeretet teheti egészséges és építő tudománnyá, mert csak a szeretet épít. Ha alapigénk utolsó mondatát a misztériumvallások tanításainak kontextusában olvasnók, az az imperativus csendülne ki belőle, hogy próbáljunk önmagunkba mélyedni, próbáljuk felgerjeszteni humanitásunk legmélyén az isteni szikrát, mert Isten valósága bennünk lakik, sőt azonos mivélünk. Pál apostol azonban a misztériumvallásoknak ezt a nagyszerű mondatát, ezt a gyönyörűen faragott követ a predesztináció épületébe

illeszti bele. „Ha valaki azt Istent szereti, az ismerteteik ötle.“ Istent igazán megismerni azt jelenti, hogy Ő eleve ismert minket és „akiket eleve ismert, azokat eleve el is rendelte, akiket elrendelt, azokat el is hívta ; és akiket elhívott, azokat meg is igazította, akiket pedig megigazított, azokat meg is dicsőítette“. Ő előbb szeretett minket. A megismerés egyetlen útja a szeretet, a szeretet pedig az Ő ingyenvaló kegyelmének kiáradása. Ezért az igazi ismeret ajándék, amelyet ki nem érdemelhetünk, ki nem vívhatunk, amelyért imádkoznunk kell.

Keresztyén atyámfiai, szolgatársaim az Úrban, mostani konferenciánk is hivatásunk szolgálatában áll. Azért jöttünk össze, hogy munkánknak, egyházunknak égetően fontos kérdéseit tisztázni próbáljuk és ezzel is előbbre jussunk az „ismeretben“, az egyház építésének és a hívek üdvösségének ismeretében. Most is csak a szeretet útján járhatunk. Hálát kell adnunk Istennek, hogy két napon át ebben az áldott testvéri, baráti, munkatársi közösségben együtt munkálkodhatunk, együtt örvendezhetünk. De kérnünk kell Istent, hogy az Ő iránta és egymás iránt érzett indulatunkat továbbra is tisztítsa, erősítse, növelje, hogy így nemcsak a mostani két nap munkája, de egész életünk szolgálata legyen anyaszentegyházának épülésére és szent nevének dicsőségére. Ámen.*

Dr. Czeplédy Sándor.

* Elhangzott a református theologiai tanárok országos konferenciájának megnyitó áhítatán Debrecenben, 1943. nov. 16.-án.

Az egyházkritika¹

A tegnapi és mai theologia különbsége talán legfeltűnőbb az az egyházzól szóló tanításban. Ha a Ballagi Mór és az Imre Lajos idevágó nyilatkozatait összehasonlítjuk, vagy az induló és a beérkező Ravasz László írásait egymás mellé tesszük, menten szemünkbe ötlük, hogy az egyház pszichológiai, szociológiai szemlélete mint adott helyet ismét a theologiai szemléletnek.² Ennek az örvedetes változásnak van azonban egy kevés figyelemre méltatott velejárója: minél határozottabb alakban bomlik ki előttünk az egyház isteni volta, kegyelmi ténye, annál inkább szemünkbe ötlük emberi gyarlósága és nyomorúsága.

Szinte felujjongó lelkesedéssel fogadjuk, amikor újra megmutatkozik előttünk a régi theologiai tétel igazsága: extra ecclesiam nulla salus, egyházon kívül nincs és nem is lehet idvesség, de amikor egyházunk tapasztalati valóságát: saját gyülekezeti közösségünket szemügyre vesszük, rendszerint alábbhagy a lelkesedés, és ha még annyira tudjuk is, hogy az egyházismeret hitismeret, akkor is megdöbbenve kérdezzük: hát ez a gyülekezet csakugyan Isten választott népe, Krisztus teste és a szentek közössége? Ehhez kapcsolódnék valami módon a mi idvességünk? Az egyházi élet kétségtelenül kritikát vált ki belőlünk, ma hamarább, mint tegnap. Ez a fokozódó kritikai beállítottság — egyelőre ne keressük örvedetes vagy aggasztó-é, csak magát a tényt állapítsuk meg — theologiai ismereteink alakulásának kétségtelen velejárója. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy itéletterhes napjainkban a theologiai hatásoktól meglehetősen mentes egyháztagok és egyházon kívülállók egyházkritikája is hirtelenebb, határozottabb és bizonyos értelemben radikálisabb is lett.

Az a kérdés, milyen magatartást tanúsítsunk a kívülről, belülről egyaránt megnövekedett egyházkritika tekintetében.

¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület barátkai lelkésztozábbképző tanfolyamán, 1943 július 28-án elhangzott előadás.

² Ballagira és a magyar liberálisokra nézve l. Márkus Jenő: A liberális szellem a református egyházban. Pápa, 1939. Továbbá Koncz Sándor: Hit és vallás. A magyar református vallástudományi theologia kibontakozása és hanyatlása. Debrecen, 1942. — Imre Lajos művei közül l. elsősorban az Ekkleziasztikát (Az egyház élete és szolgálata), Budapest, 1941. — Ravasz László egyházfogalmának fejlődésére nézve l. Vasady Béla igen eszméltető fejtegetéseit, az: És lón világosság, Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából. Budapest, 1941. c. mű 86—94. lapján.

Mostani szándékunk tehát nem kritikagyakorlás az egyházon, nem tényleges egyházkritika, hanem az egyházkritika általános elvi kérdésének felvetése és az egyházkritika különböző fajtáinak: az ébresztő, az építő és romboló egyházkritikának vizsgálata. Ha úgy tetszik: az egyházkritika kritikája.

1.

Először is azt szögezzük le, hogy az egyház emberi gyarlóságát látva és alázatosan beismerve, minden okunk megvan a kritika figyelmes és türelmes meghallgatására még akkor is, ha nem szakmabelitől származik az a kritika.

Vegyük példaképpen Szabó Dezső egyházkritikáját; legújabb fogalmazásában megjelent az időközben elnémitott Füzetek 1937—1938—1939. évi számaiban, öt folytatásban, „A magyar református öntudat mozgósítása” címmel.³ Ha sikerül levetnünk a szakmabeliség gögjét és megszabadulunk attól a sok más gátlástól, főképp előítélettől, amelyik éppen Szabó Dezső megértésének útját állja (Nem hallgatok rá — mint mondják —, mert az „Elsodort falu”-ban a magyar református papot kipellengérezte; nem birom nyers és gyilkos humorát bevenni stb. stb.) — mondom, ha illő alázattal hallgatjuk, ébresztő erejű figyelmeztetéseket kaphatunk tanulmányából.

„A református felekezet” — írja —: „vallás, hit, hitélet, mindenek előtt... De a református felekezet nemcsak hit, nemcsak vallás, hanem mint minden felekezet egyetemes életforma is”.⁴ „A hit és a hit tettekbe élt életbe épülése csak a beszélt nyelvekben két dolog. A világban történő és cselekvő ember valóságában elválaszthatatlanul egy és ugyanaz.” „Isten éppen azért helyezte a halhatatlan lelket az anyagi világ könyörtelen szükségéitől meghatározott mulandó testbe és ezt a lelkes-testes embert a földre és a többi emberek közé, hogy legyen hitének megteljesítő, megigazulásának megbizonyító tere.”⁵ Ki mutatott rá mostanában határozottabban a megigazulás és a megszentelődés elválaszthatatlan egységére?

³ Ez a tanulmány ma legkönnyebben hozzáférhető Szabó Dezső újabb tanulmányai háromkötetes kiadásában: Az egész látóhatár második kötete 5—57. lapján. Az idézetknél ennek a lapszámaira hivatkozunk. Sajnos, ez a gyűjteményes mű a tanulmány ötödik folytatását (A teológiai nevelés, Füzetek, 1939 márc.-ápr., 47—48. sz.) már nem tartalmazza. De még ezzel együtt is csak a tanulmány első fele látott napvilágot; a beígért további hat fejezet a Füzetek megjelenésének kényszerű szüneteltetése miatt egyelőre elmaradt. — Szabó Dezső, regényeit és előadásait nem számítva, most harmadszor nyúlt ehhez a kérdéshez. Első ilyentárgyú tanulmánya a Nyugat 1913. évi folyama 14. számában jelent meg: A magyar protestantizmus problémája címmel, a második pedig a Genius kiadásában, 1926-ban: A magyar protestantizmus problémái címmel, egy 63 lapnyi füzetben. — Külön tanulmányt érdemelne, hogy miként mélyült és szélesedett a probléma-látás Szabó Dezső felsorolt írásaiban.

⁴ Szabó Dezső: Az egész látóhatár, 2. kötet 6. l.

⁵ Szabó Dezső: i. m. 12. l.

Most mindezt helyzetünkre alkalmazva nagy theologiai mérték tartással azt mondja: „A református hit túlrad az egyházon... a sajátos körű hitéleten: és itt Magyarországon... az egyetemes magyar élet minden terén ható tényező lesz. A nélkül tehát, hogy a reformátusság politikai pártot is jelentene tagjai számára, ami tökkelütött hülyeség volna, a nélkül, hogy a reformátusság mindenben mindenáron külön összefogás volna a magyarság kebelében, ami halálos bűn lenne: szükségszerűen... van egy református életforma, egy református lélekforma, amint van katolikus életforma... Én... nem magával a református vallással, mint sajátos vallással és hittel foglalkozom (erre nem tartom hivatottnak magamat), én a lelkiállattal, azzal az egyetemes életformával foglalkozom, melyet a református egyház tanításai, hagyományai megteremtettek a magyar emberben.“⁶

Most erre a dogmatikailag kifogástalan alapvetésre építi Szabó Dezső a jelenkori református egyház kritikáját. Mégpedig nemcsak „a karikás mondatú, ordas pátoszú, trágya-papokat, a fűrészporrall töltött tudósokat“ vonja deresre, hanem azt a lelki ébredést is bírálja, amelynek talán nagyon is kritikátlanul szoktunk örvendezni. „Az újabb időkben sok magyar református, egyházi és világi egyaránt abban látta a magyar református hit megújódását, ha dezertál attól a nagyszerű feladattól, melyet Isten a testtel és az anyagi világgal szabott a léleknek és attól a hősies kötelességtől, melyet Isten azzal írt eléje, hogy magyaroknak helyezte. Sajátságos, magukat csupán csak Isten-zsargonban, Isten-mimikában kiélő piétizmusok másztak át a határokon, melyeknek betegei úgy vallásosak, amint alkoholisták, kokainisták vagy erotomániákusok az ember. Vagy amint szélhámus az ember: minden percben tüntető mutatással igyekszik megőrizni a felvett álarcot. Ezek az új kálvinista szentek annyira duzzadtak és csak „lelkiségek“, hogy még az alsó nadrágukat is a „lelkiségükre“, a „halk áhítatukra“ húzzák föl... A magyarság ezer hívása nem jut el a túlvilágba átlógatott füleikbe s Isten dezertálásának tekintenek egy áldozatos feladat-élet révén továbbfolytatódó élet, erő és védelem lenni mások életében.“⁷

Ő ezt a kritikát részletesen kifejti, ószövetségi hivatkozásokkal is indokolja s fejtegetései során egyebek közt az oxfordi mozgalmat nagyon találóan megítéli, theologus-képzésünkre is tesz egy-néhány igen megszívlelendő észrevételt. Nagy mulasztásunk, hogy ezzel a komoly, átfogó, sok tekintetben meglepően helytálló és az ifjabb nemzedék javarésze, főleg az egyetemi ifjúság körében ismert kritikái tanulmányával, az egy László Dezsőt kivéve, sem egyházi sajtónkban, sem konferenciáinkon behatóbban nem foglalkoztunk.⁸ Ezt a mulasztást most nem tettük jóvá, legfeljebb

⁶ Szabó Dezső : i. m. 8. skv. 1.

⁷ Szabó Dezső : i. m. 22. skv. 1.

⁸ László Dezső idevágó írásait l. a Kolozsvárott megjelenő Kiáltó Szó évfolyamaiban. (Ma László Dezső theológiáján érzik leginkább a Szabó Dezső termékenyítő hatása.) — Ha Szabó Dezső régebbi egyházkritikai tanulmányai visszhangját keressük, kedvezőbb a helyzet. Bár nem nagy-

tudatosítottuk, amikor példaképpen mint nem szakmabeli egyházkritikusra, Szabó Dezsőre hivatkoztunk.

Isten azonban nemcsak az elvégre is közülünk való és egyre inkább hozzánk tartozó Szabó Dezsőn, hanem a kívülállókon, sőt az egyház legdühösebb ellenségein, például egy-egy meggyőződéses kommunistán át is adhat és ad figyelmeztetéseket övéi számára, emlékeztet bűnökre, mulasztásokra. Gondoljunk csak a Bibliára : Isten ott sem okvetlenül angyalokat használ fel üzenetei közlésére, még csak nem is kegyes embereket, hanem pogányokat, gonosztevőket, adott esetben egy szamarat vagy egy hollót is.

Most már fokozott hangsúllyal ismételjük : okunk van minden egyházkritika figyelmes és türelmes meghallgatására, bárhonnan jöjjön is az a kritika. Éppen ilyen határozottan kell hangsúlyoznunk azonban azt is, hogy ugyancsak alapos okunk van, kivált a kívülről jövő kritika gondos megvizsgálására, különben éppen a kritika révén tévedhetnénk rossz útra.

Néhány derék theologusdiák egyszer csak váratlanul elmaradt a bibliaköri összejövetelekről. Nem titkolták, hogy az előbb ajánlott Szabó Dezső-tanulmány hatása alatt cselekedtek : Folyton csak imádkozó kegyességgel, bibliát fúrkáló vallásossággal, ilyen Isten-kegy stréberkedéssel nem lehet nemzetmentést csinálni ; a pásztorok kötelessége nem az, hogy kellő nagyságú torma hiányában befurakodjanak a Bibliába és onnan nyöszörögjenek bibliai és más kegyes frázisokat az élet elviharzó, roppant epikája felé, idézték mély meggyőződéssel Szabó Dezsőt, és fel is számoltak jó időre a bibliakör-látogatással. Sajnos, nem mentek túl ezen a ponton a következmények levonásában ; az emlegetett nemzetmentés elmaradt. Szabó Dezső egyházkritikája az adott esetben visszafelé sült el.

De nemcsak ebből az esetből, hanem általában a kritika, különösen pedig az egyházkritika természetéből folyóan is hangsúlyoznunk kell, hogy a kritikát ne csak meghallgassuk, hanem gondosan ellenőrizzük is, t. i. minden kritika, tehát az egyházkritika is olyan, mint az orvosi diagnózis. Lényegében véve vizsgálat : az egészséges állapothoz méri a vizsgált esetet s megállapítja a rendellenességeket. A kritikusknak és az orvosnak elsősorban az „egészséges“ állapotot kell pontosan ismernie, különben megállapításaiban téved. Téves diagnózis alapján pedig nincs gyó-

számú, de nagyon alapos hozzászólásokat találunk. És itt nemcsak a „Nyugat“-ban Tankó Béla és mások részvételével lefolyt érdekes vitára (1913) gondolunk, hanem mindenekelőtt azokra a theologiai reflexiókra, amelyekkel Révész Imre kezdettől fogva kísérte Szabó Dezső egyházkritikáját. L. Révész Imre : A magyar protestantizmus problémája c. füzetét (Kolozsvár, 1914. 16 lap), továbbá : A magyar protestantizmus problémái c. tanulmányát, megjelent az Új Élet nemzetpolitikai szemle 1926. évi decemberi számában, végül : Szabó Dezső és a magyar kálvinizmus c. cikkét, megjelent a Református Élet 1934. évi folyamának 380. skv. lapján. Révész Imre ezekben a dolgozatokban sok olyan gondolatot vesz fontolóra, amelyek a magyar református öntudat mozgósításában is visszatérnek, ezért a felsorolt munkák a mai Szabó Dezsővel való foglalkozás esetén is hasznos theologiai útmutatással szolgálnak.

gyítás. Sok egyházkritikusnak ezért éppen a gyóymódjába betegednék bele igazán az egyház.

Szabó Dezső kritikájában is akad kivetnivaló : elismeri ugyan ez a fényes elme az emberi akarat meggyöngülését, de a felől, úgy látszik, már nincs meggyőződve, hogy ugyanakkor értelmünk is meghomályosodott. Következésképp az ígére-szorultságunkat nagyon csökkentett mértékben érzi. Nem kicsinyli le fölényesen a bűn valóságát, de olykor elárulja, hogy bennünk lappangó erők öntudatosításával is leküzdhetőnek véli a bűn sokféle mutatkozását stb. stb. De hát mielőtt Szabó Dezsőt elitélnők, gondoljunk arra, hogy talán még főgondnokaink közt is akadna folyan, aki még vastosabb dogmatikai tévedéseket követne el egy ilyen tanulmány megírásánál, mint a még presbiterségig sem jutott szegény Szabó Dezső. Meg azt se feleldjük a számonkérésnél, hogy milyen útravalót kapott Szabó Dezső a magyar református egyháztól.

Azonban minden megértés és önvád ellenére is hangsúlyoznunk kell : minden kritikával, kivált meg a kívülről jövő kritikával szemben óvatosaknak kell lennünk, mert ennek a kritikának többnyire nincs helyes mértéke. Escstleg éppen azért nem akarja elfogadni az egyházat, mert egyház és éppen azt igyekszik kivetni belőle, ami egyházzá teszi. Ez a világ Krisztust sem fogadta be, hogyan várhatnók, hogy az Ő gyülekezetét befogadja? Nem egyszer Jézus szavával kell felelnünk a kritikusnak : ti test szerint ítélték ! (János 8 : 15.) Mint látjuk, az egyházkritikát nemcsak az egyház emberi gyarlósága, hanem az egyházkritikusok emberi gyarlósága is kiválthatja. Ezért kritika és kritika között gondosan különböztetnünk kell. Nem ok nélkül figyelmeztet bennünket az Írás : „Mindeneket megpróbáljatok és ami jó, azt megtartsátok“ (I. Thess. 5 : 21). Még ha a próba egészében véve tévesnek mutatna valamely kritikát, akkor is lehetnek benne olyan rész-igazságok, amelyekért érdemes volt a mindenképpen szükséges vizsgálatot elvégeznünk.

2.

Az igazi egyházkritika nem kívülről, hanem belülről szokott jönni, azok részéről, akik tudják, hogy mi az egyház, s isteni rendeltetéséhez mérik az emberi egyházat. Paradoxonnak látszik és mégis igaz : az egyházban lehet harcolni az egyház ellen az egyházért. Azonban az ilyen tárgyilagos egyházkritika is problematikus dolog.

Overbeck (1837—1905), a nagyképzetségű bázeli egyháztörténész az egyháztörténetben az őskeresztységtől kezdve folytonos hanyatlást látott. „Kirchengeschichte — mint mondta — Verfallsgeschichte“, az egyháztörténet folytonos hanyatlás története. Egy ilyen egyházkritika támogatására csakugyan sok mindent felhozhatunk, az emberi gyarlóság egész halmazát. Felhántorgathatjuk, hogy az egyház nem mert, vagy nem akart kisebbség maradni ; Konstantin óta a többség vallásává, sőt államvallássá

lett. Az „idegen“ polgárjogot szerzett; a „vándor“ otthont épített magának ebben a világban: a széljárta sátrakat biztonságos kőházakra, a dohos katakombákat fényes bazilikákra cserélte. Szövetségre lépett „Isten dicsőségére és az emberiség javára“ e múltó világ hatalmaival: a római birodalommal, a görög bölcsellett, a vándornépek szokásaival, a humanista és a technikai kultúrával. Ha sikerült is ebben a szövetségben életét, sőt többé-kevésbé szellemi fölényét és érvénycsülési igényét is mind e mai napig megőriznie, vajjon nem valami hamis látszat volt-e ez a siker? Belefónódott az egyház a mulandóság világába s amíg befolyást gyakorolt a világra, a világ viszont hatott reá. Csoda-e hát, ha a lecsúszosabb tévedéseket tapasztalhatjuk ott is, ahol a fény legtisztább ragyogásában látszik és sötét foltokat kell látnunk, ahol csak örvendezni szeretnénk? Az egyház története az önkéntes és kényszerű egyezkedések sorozata e világ változó eszméivel és irányzataival. Talán az egyház túl sok bizalmat előlegezett a világnak, noha a világ méltatlan volt erre a bizalomra. Az egyház munkáját csak külső ünnepi díszként, az emberi művelődés fényes koronájaként viselte, de lélek szerint sohasem fogadta el. Felelőtlen és hűtlen szövetségesnek bizonyult s ezt nem is titkolja többé: ma már tudni sem akar szövetséges társáról s nyíltan visszatér a szíve mélyén rejtegette pogányságba. Az egyház tehát akarva-akaratlan hamis látszat, történelmi hazugság részesévé vált s most lakolnia kell balgaságáért és vétkéért.

Íme az egyháztörténet csakugyan a folytonos hanyatlás története. — Az a kérdés azonban, szabad-e az őskeresztyénség korát eszményíteni a későbbi idők rovására? Hiszen maga Pál apostol tárja fel, hogy milyen emberi nyomorúságokkal kellett küszködnie például a korinthusi és a galáciai gyülekezetben. S ha mindezek ellenére is örvendets és felmelő jelenségekkel találkozhatunk az őskeresztyénségben, szabad-e feltételeznünk, hogy Isten karja a későbbi időkben megerőtlenedett?

Nézhetjük azonban az egyház és világ sajátosság szövetségét s ezzel az egész egyháztörténetet egészen más és jóval magasabb szempontból is. Nevezetesen indokolt lehet az a történetlátás is, hogy az egyházon át az evangélium és a világhatalmak között jött létre szövetség és ez a szövetség létrejövételében és több mint másfélezeréves fennállásában mindenekelőtt Isten hosszútűrésének jele és bizonyága; az Ő bölcsességének vezetése alatt bizonyos időre és bizonyos határok között jogos és szükséges volt. Lehet, hogy ez az idő letelt, a végső határt elértük, de akkor sem volt hiábavaló. Minden emberi gyarlóság és fogyatékoság ellenére is hivatkozhatunk az emberi nagyság, hősiesség, érzelem és szeretet ragyogó példáira, egyre halmozódó kincseire és korszakalkotó teljessémeire. Egy csöndes és serény lelki nevelőmunkára, amely nemcsak egyes kivételeken, hanem népeken és egész nemzeteken félreismerhetetlen nyomokat hagyott. Ha ez a szövetség nem is érhetette el teljességét és tökéletességét, mégis a felsoroltakban és a felsoroltakon felül példázat és jelkép számunkra: Krisztus

mennybemenetele és visszajövele közti időben példázza és jelképezi azt az életegységet, ahonnan jöttünk és ahová tartunk. Egy kis előíz, egy csipetnyi kóstoló abból az országlásból, amelyről a Jelenések könyve beszél.⁹

Ezt a biztató képet nem azért helyeztük szembe az Overbeck sötétenlátásával, mintha Overbeck kritikáját és általában az egyházkritikát mellőzni és feledtetni akarnók, abban a hiedelemben ringatódva, hogy az egyház története és jelene csupa örvendezésre adna okot. Azonban az ellenkezőjét sem célozzuk, hogy az egyházban csupa sírnivalót lássunk. Bizonyára mindkét magatartásból többé-kevésbé hiányoznék az evangéliumi tárgyilagosság. A kétféle szemléletmód: a bprűlátás és derűlátás hangsúlyozott lehetősége csupán emlékeztetés számunkra az egyházkritika problematikus voltára.

Az egyház ugyanis titkot rejt s ezt éppen az egyházkritikusnak nem szabad felednie. Nemcsak az tartozik az egyházba, amit a kritikus szeme lát: nemcsak az emberek és amit az emberek mondanak és tesznek, hanem az is, sőt elsősorban az, amit Krisztus önekik mondott és értették tett. Beletartozik maga Krisztus, aki pedig titkon munkál szent Lelke által. Ezért kérdéses dolog az egyházkritika. Az egyházi élet ítéletünk szerint legfényesebb mozzanataiban vajjon nemcsak az ember fényeskedik-e, viszont ahol ítéletünk szerint az egyházi élet már csak hasztalan emberi erőlködésnek látszik és nyilvánvaló a csőd, Krisztus nem éppen ott mutatja-e meg halálon is diadalmaskodó hatalmát?

Ha pedig az egyház valahol csakugyan Krisztustól elhagyott üres formává válik, akkor sem emberi, hanem isteni ítélet történik, tehát rejtett és titkos végbemenő ítélet, amely nem akkor megy végbe, amikor mi kimondjuk. Mi a legnagyobb kritikai készség esztén is illetéktelenek és a magunk erejéből képtelenek vagyunk ennek az ítéletnek kimondására. Gondolataink nem az Ő gondolatai. Az egyházkritikának éppen az az első feltétele, hogy a kritikus tudja, mi felett mond ítéletet, azaz számoljon ezzel a títokkal. Isten a végítéletet fenntartotta magának; Ő fogja elkülöníteni a polyvát és konkolyt a tiszta búzától s akkor különíti el, amikor örök bölcsesége jónak látja. A mi kritikai megállapításaink tehát csak viszonylagos érvényűek: csak a végítélet feltétele alatt lehet érvényűk (I. Kor. 4, 5), abban a tudatban, hogy magunk is megítéltetünk a megítélttel együtt. Következésképpen a tárgyilagosság egyházkritikáinak csak egy lehetősége van: ha az Egyház ítélő Urához igazodik, vagyis ha a Bibliában megszólaló Krisztus akaratához méri az egyház életét: a testet a Főhöz; úgyis mondhatnók: ha az egyházkritika theologiai kritika. Íme ez a mérték, amivel a kívülről jövő egyházkritikát is mérnünk kell.

A theologiai egyházkritika sohasem önmagáért van, hanem mindenkor és minden mozzanatában szolgálat, mégpedig egyházi szolgálat. Maga a kritikus is az egyház tagja; állandó közösséget

⁹ V. ö.: Barth, Karl: Gotteserkenntnis und Gottesdienst nach reformatorischer Lehre. (Gifford-Lectures.) Zollikon, 1938. 159. skv. 1.

érez, egynek tudja magát a megkritizált egyházzal. Vétkeiket mint a saját vétkeiket fájlatja s maga is igyekszik jóvátenni a mulasztásokat, pótolni a hiányokat. Fogyatékoságaiban is úgy beszél az egyházzal, mint az édesanyjáról, szeretettel és alázattal. Reménysege az ő reménysege is ; tud imádkozni érte. Az ilyen kritika épít. Ráillik Berzsényink szava : „A jó kritika... nem egyéb, mint alkalmazott tanítás... míg ...nagy céljainak híven megfelel, nem gyűlöletünket, hanem egész tiszteletünket érdemli.“¹⁰

3.

Az építő kritikának — mint láthatjuk — az ébresztő kritika nem ellentéte, hanem kiváltója, mint neve is mutatja : ébresztője. De természetesen csak abban az esetben, ha azt az ébresztő kritikát keresztyén módra, hívő lélekkel fogadjuk. Az építő egyházkritikának tehát nem az ébresztő, hanem a romboló egyházkritika az ellentéte. Kétségtelenül van ilyen kritika is. Csakhogy legtöbbször nem ott, ahol keressük és meglátjuk. Mi ugyanis a rombolást inkább csak az egyház külső ellenségeinél és az egyházellenes irányzatoknál vesszük észre, holott a kívülről jövő rombolás aránylag szűk határok között mozoghat s aránylag kevésbé veszedelmes ; Krisztus egyházár még a pokol kapui sem vehetnek diadalmat.

Tanulságos példaképpen idézhetjük a múlt század metszőelő egyházkritikusának, Kierkegaardnak egy ismert mondatát. Ez a nagy dán theologus-bölcselelő tudvalevőleg mély keresztyén lélek s egyben a hivatalos egyház egyik legádázabb ellensége volt ; áhítatos bibliai elmékedéseket és gyilkoserejű egyházellenes ki-rohanásokat írt. Íme a példa : „Péter még ezt mondta : Aranyom és ezüstöm nincsen, de amim van, azt néked adom : kelj fel és járj. Később — a lelkészek csak ezt mondhatják : aranyunk és ezüstünk van, de egyebet nem adhatunk.“ Ugy-e ez robbanó és romboló erejű kritika?¹¹ De figyeljük csak meg, mi teszi rombolóvá. Az, ha mi, az egyház lelkészei csakugyan alkalmat adunk ilyen kritikára, hozzá meg magunkbaszállás helyett csak méltatlankodunk és hangos kifakadásokban vagy ünnepi deklarációkban tiltakozunk. Viszont, ha az ilyen hasztalan szélmalomharcot mellőzzük s a talán méltánytalan kritika élet is hagyjuk magunkra hatni, amilyen mértékben megjobbulásra segít az a kritika, olyan mértékben vesztette romboló erejét. Mindezt azonban nemcsak a romboló, hanem az ébresztő szándékú egyházkritikára is elmondhatjuk : az is menten romboló hatásúvá válik, ha nem hívő lélekkel fogadjuk. Sőt, ha mi lelkészek, saját magunk gyakoroljuk az egyházkritikát mint lelkészi tisztünk, pásztori őrállásunk elutasíthatatlan velejáróját, ez a kritika is válhatik kezünk között romboló

¹⁰ Berzsényi Dániel Minden munkája. Budapest, 1943. 233. l. (A kritikáról és hasznairól c. tanulmányából.)

¹¹ Lásd Koncz Sándor : Kierkegaard és a világháború utáni theologia. Miskolc, 1938. 53. l. Ott a Kierkegaard-irodalomra is bőséges irodalmi utalások találhatók.

hatásúvá. Eppen itt kell a romboló kritika leggyakoribb és legveszedelmesebb megjelenési formáit felismernünk.

Minden egyházkritika, amelyet pusztán saját elgondolásaink, eszméink és indulataink szerint, nem pedig az Ige fegyelme alatt és az Ige útmutatása szerint gyakorlunk, szükségképpen rombolóvá válik, elsősorban saját lelki életünkre és a reánk bízottak lelki életére nézve. Hogy csak egy példát említsek: ha bajaink legfőbb okát egyházi főhatóságainkban keressük s a hit remény és szeretet paránya nélkül a korbácsos Krisztus szerepében, vagy legalább is reformátori pózban tetszelegve megcsúszító ítéletet olvasunk főhatóságaink fejére, minden valószínűség szerint romboló egyházkritikát gyakorlunk. Nem azért romboló, mert az egyházi főhatóságok ellen irányul — elvégre azok sem mentek a kritikától —, hanem azért, mert ez az egyházkritika olyan hangon beszél, mintha az egyház a miénk volna és nem a Krisztusé és Krisztus helyett mi ülünk a bírói székben. Az ilyenfajta kritika eltereli figyelmünket a kritika gyakorlás legközvetlenebb, legépítőbb és leginkább reánk váró alkalmairól. Például, ha a főhatóságokra irányuló kritikánk valami csoda folytán célt érne és azok a főhatóságok minden meggyőződésünk és várákozásunk ellenére mégis csak megváltoznának és ha akár hibamentes keresztyénekké lennének is, ugyan mit változtatna ez azon a szomorú tényen, hogy igehirdetési szolgálatunk alkalmával vagy a vallásórákon a reánk bízottak az érdektelenségtől ásítanak és lelki gyarapodás helyett lelkileg egyre aggasztóbb módon soványodnak. Ezzel a példával nemcsak azt akarjuk jelezni, hogy az egyházkritika legközelebbi és legtermékenyebb lehetőségei saját munkaterületünkön adódnak, hanem azt is, hogy a kritika, ha keresztyén módon történik, nem öncél, hanem eszköz: Jézus Krisztus útegyengetője.

Most, hogy az ébresztő, építő és romboló egyházkritikát szemügyre vettük és láttuk, hogy hatását nézve végeredményben csak építő és romboló egyházkritikáról beszélhetünk, megértethetjük, miért beszél a Biblia kétféleképpen a kritikáról. Egyfelől azt mondja: „Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek“ (Máté 7:1). Vagy: „Te kicsoda vagy, hogy kárhoztatod a más (t. i. Krisztus) szolgáját? (Róm. 14:4.) Ezzel a tilalommal a felelőtlen, önhitt, meddő, sőt lélekgyilkos farizeusi ítélezéstől óv bennünket. Másfelől pedig azt mondja: „A lelki ember mindent megítél“, mégpedig „lelkiképpen“ ítéel meg (I. Kor. 2:14, 15.) Lelkiképpen, vagyis „nem látszat szerint, hanem igaz ítélettel ítéljetek!“ (János 7:24.) Maga a Biblia emlékeztet kritikái kötelezettségünkre.

4.

Egy kérdés van még hátra: Meddig tart az egyházhoz való ragaszkodás, amikor a lelki ember ítélete szerint az egyház igen megromlott. Egy nagyon illetékes valakit kérdezzünk meg erre vonatkozólag, a reformátor Kálvint. Látó szemekkel látja és ki is mondja: „Igen sok képmutató van az egyházban, akiknek

semmi egyébök nincsen Krisztusból, mint a név és a külszín. Igen sok nagyravágyó, fősvény, irigy, rágalmozó és tisztátalan életű“ (Inst. 1559 IV. 1, 7). Mégis az az Isten akarata, hogy ebben a társaságban keressük és ápoljuk az Ő anyaszentegyházával való közösséget (Inst. 1559 IV. 1, 16). Ha ezen a mi földi egyházunkon kívül keresnők az anyaszentegyházat, az éppen olyan vakmerő engedetlenség és veszedelmes tévelygés volna, mint ha a Biblia bizonyágtételén kívül keresnők Krisztus szavát. Milyen rútt bűnök szennyezték be a korinthusi és galáciai híveket, és Pál mégis „atyafiaknak“, „Isten gyülekezetének“, „elhívott szenteknek“ szólítja őket. Valóban: ha azt hinnők, hogy nincs ott egyház, ahol nem látunk tökéletes tisztaságot, éppen az egyház titkáról feledkezünk el: csak azt néznők, amit mi teszünk Krisztussal, a helyett, hogy mit tesz Ő velünk. De mi hát a gyarlóságokkal és bűnökkel terhelt földi egyházhoz, saját gyülekezeti közösségünkhöz való ragaszkodás végső határa?

Mindaddig jó reménységgel kell lennünk a gyülekezet s azon át az egyház iránt, amíg csak valami maradványa van abban az ígírdetésnek és a sákramentumok helyes kiszolgáltatásának. Mert: ahol a Fő, ott van, ott van a test is, ahol Krisztus, ott az egyház is. S „ha minden követ megmozdit is az ördög Krisztus kegyelmének megrontására s ha erre törekszenek oktalan támadásaikkal Krisztus ellenségei is, mégsem tudják azt kioltani, sem a Krisztus vérét terméketlenné tenni annyira, hogy az valamiféle gyümölcsöt ne hozzon“ (Inst. 1559 IV. 1, 2). Sokszor egészen váratlan helyen és váratlan módon. Bizodalmunk tehát nem az emberekbe vetett, hanem Istenbe vetett s éppen ezért meg nem szégyenülő bizalom. Hogy e bizalomnak mekkora lehet a hordereje, az egyház belső és külső ellenségeivel szemben, kitűnik a Gall Hitvallás előszavából, ezekből a Kálvin tollából származó és ma is időszerű szavakból: „Világosan látjuk, Isten az Ő egyházát minden időkre eme törvény alá állította: azok, akik benne reménykednek ne csak verést kapjanak, hanem szégyenpadra vonassanak. Mi sem vagyunk jobbak, mint az apostolok, akiket pedig a világ szemetjének és sarának tartottak. Okunk van rá, hogy meghajtsuk derekunkat és az ő példájukhoz csatlakozzunk. Mi több, az ószövetségi atyák már jóval a Jézus Krisztus megfeszítettése előtt elkezdtek hordozni az Ő gyalázatát, amint nekünk Pál apostol Mózes képén megmutatja. Mi sem lehetünk kivételek és nem vonakodhatunk attól a bánásmódtól, amelyben Krisztusnak része volt, ki érettünk pusztulásra adta magát, dicsőségben feltámadott, hogy saját személyében szemléltesse velünk: mindaz, amit mi az Ő evangéliumáért el fogunk tűrni, öröme, üdvre és diadalra változik át. Ez infelemnek megfelelően nem fogunk elégedetlenkedni sorsunkkal és készséggel vállaljuk azt is, ha Mesterünkkel együtt az emberi társadalomból kitanácsolnak.“ — „Jó nekünk, ha az emberek gonoszsága és hálátlansága arra késztet, hogy az ég felé tekintsünk, honnan a mi üdvösségünket várjuk.“

Dr. Török István.

A prédikáció időszerűsége

Minden okunk megvan arra, hogy a prédikáció időszerűségének követelményét komolyan vegyük. Maga az igehirdetés ősmintája, a Biblia figyelmeztet állandóan arra, hogy időszerűen kell prédikálnunk. A Szentírás üzenete ugyanis mindig annyira időszerű, annyira aktuális, annyira oda van kötve a történeti helyzethez, hogy egyesek manapság éppen e miatt vonják kétségbe azt, hogy ennek a távoli, régi és idegenszerű könyvnek mondanivalója lehetne a jelen számára. Pedig a prédikációnak éppen ezt kell megmutatnia. Az igehirdetés akkor teljesíti feladatát, ha a Biblia üzenete benne tényleg időszerűvé, aktuálissá, élő jelenné válik számunkra. Hogyan érhetjük el ezt a célt?

Mindenek előtt tudnunk kell azt, hogy a prédikáció időszerűségéről általában *kétféleképpen* szoktak beszélni. Némelyek szerint a prédikációnak ugyanolyan értelemben kell időszerűnek lennie, mint a szónoklatoknak, előadásoknak, színdaraboknak és általában az emberi szellem egyéb szóbeli alkotásainak. Hogy e szerint mit jelentene a prédikáció időszerűsége, arra nézve hadd álljon itt példa gyanánt a következő érdekes és bizonyos szempontból jellegzetes nyilatkozat. „Ne felejtjük el, hogy a ma embere csak abból okul, ami közel jut gondolatvilágához; csak az a tanítás hat rá, amelyet vonatkoztatni tud az ő életkörének társadalmi, gazdasági, jogi aktualitásaira. Ismerek lelképásztorokat, akiket — mert prédikációik textusát az elmúlt hét valamelyik közismert eseményével vagy helyi aktualitásával összefüggésben fejtegetik — mindig tele templom ünneplő közönsége hallgat, míg lelkészeink legnagyobb részének templomaiban ugyanakkor alig néhány ember bóbiskol eszme- és ismeretkörüktől távoleső tárgyú és vonatkozású prédikációjuk idején. Pedig csak az a lelkész jut közel a szívekhez, aki meg tudja ragadni hívei érdeklődését, az érdeklődést pedig a ma emberében leginkább a ma eseményei és azok vonatkozásai ébresztik fel. Azt szeretném, ha a lelkészképzés ilyen prédikátorokat nevelne, akiknek a hithűségben való megerősítés, a valláserkölcsi nevelés és a református jellemképzés körül nagyobb eredményeik lennének. Csak ilyen eredményesebb prédikátori munka képesít majd arra, hogy más felekezetek fenyegető versenyében is olimpiai diadalt füssünk.“¹

Ezzel szemben a másik felfogást a radikális theologiai szemlélet jellemzi. Ezt képviseli például Imre Lajos „Ekkleziasztika“ című könyvében, ahol kifejti, hogy az igazán aktuális prédikációban az „actus“, az „actio“ nem az ember tette, hanem Istené, és ezért „az Ige hirdetése akkor válik aktuálissá egy egyház, egy gyülekezet, egy lélek számára, mikor eljön ez az Isten által rendelt, az ő tettere kijelölt pillanat“.² Ez a második nyilatkozat igen helye-

¹ Lelkészegyesület. 1937 május 1.

² 20. l.

sen figyelmeztet arra, hogy a prédikáció időszerűsége tényleg egészen más természetű, mint bármely más emberi beszédé. Az igehirdetés egészen sajátos módon viszonyul az időhöz, a történehez, mert tárgya, középpontja, végső alanya maga Jézus Krisztus, aki a történet Ura, a kezdet és a vég, az Alfa és az Omega es aki tegnap és ma és örökké ugyanaz.³ A prédikáció akkor igazán aktuális, amikor általa maga a jelenlévő Jézus Krisztus lép személyes kapcsolatba az itt és most élő lelkekkel. Ezért a prédikációnak nem lehet értékmérője az „érdekesség“, mert az ember csak addig tart valamit „érdekes“-nek, amíg mintegy páholyból szemléli a dolgokat és nem érzi találva magát a saját (x'isztenciájában. A prédikációnak éppenúgy nem lehet feladatává tenni, hogy aktuális témák és vonatkozások előadásával a hallgatók érdeklődését kielégítse, mint ahogy az egyháznak sem az a dolga, hogy „a felekezetek fenyegető versenyében olimpiai diadalt fusson“. Az igehirdetés időszerűségének kérdése nem lélektani, nem retorikai, nem esztétikai és nem szociológiai, hanem első renden theologiai probléma.

Mindaz azonban nem jelenti azt, hogy a prédikáció az időtlenség légüres terében megy végbe. Ennek éppen az ellenkezőjét mondja az egész Szentírás és az igehirdetés egész történetének egyhangú tanúbizonysága. Az igazi prédikációban Jézus Krisztus mindig az itt és most élő embert szólítja meg, tehát azt az embert, aki a kor jelentős és kevésbé jelentős eseményeinek hatása alatt áll, akinek gondolkozását a kor szellemi áramlatai formálják és akinek érdeklődését a jelen aktualitásai kötik le. Isten Igéje egészen személyes és konkrét, sőt maga a *concretissimum*,⁴ a legkonkrétbb mondanivaló ezen a világon. A legaktuálisabb üzenet, mert benne az isteni cselekedet mindazzal együtt ragad meg engem, amit kortársaimmal együtt „aktualitásnak“ tartok.

Amint tehát láthatjuk, az időszerű igehirdetés kérdését így lehet megfogalmazni: milyen viszonyban van a prédikációban a személyes megszólítás isteni aktusa az emberi élet aktualitásaival, és azokkal az élményekkel, amelyeket a mostani idők eseményei a lelkekből kiváltak?

Mielőtt erre felelnénk, lássuk először rövid történeti tájékozódás során a legfontosabb megoldási kísérleteket.

Az egyiket a *protestáns skolasztika* kora mutatja fel. A protestáns skolasztika igehirdetését az jellemzi, hogy benne Isten Igéjének személyes fogalmát lassanként egy személytelennek nevezhető ifogalom szorítja ki. A reformátorok számára Isten Igéje még élő, személyes valóság: *viva vox Dei*. Ezért hatása személyes hatás, a Szentháromság Isten aktusa az emberi lélekben. *Sine Spiritus Sancti illuminatione verbo nihil agitur* — mondja Kálvin János.⁵ Ezzel szemben az orthodoxia mind inkább kezd hajlani a személytelen hatás gondolata felé. Hollaz például határozottan

³ Ján. Jel. 1 : 8 ; Zsid. 13 : 8.

⁴ Barth K. : *Kirchliche Dogmatik I*, I. 141, 145, 155, 165, 262. I.

⁵ *Inst.* III, 2, 33.

kimondja, hogy az Ige nem actio, hanem vis, i. e. vis hyperphysica analoga efficaciae physicae.⁶

A személyes viszonyulás gondolatának ez a háttérbeszorulása különösen jól megfigyelhető a „doctrina“ szó értelmének megváltozásában. Schumann Fr. K. hívja fel a figyelmünket arra, hogy a reformátorok számára a doctrina még nem az élettelen, kiszikkadt „tan“-t jelentette, hanem magának az evangéliumnak életteljes és személyes valóságát. Írásaikban a doctrina igen sokszor az evangélium szinonimája.⁷ Nem így az orthodoxia idején! Ekkor már a doctrina tényleg „tan“: személytelen és élettelen tantétel.

Pedig az igehirdetésben ekkor is, éppenúgy, mint a reformátorok korában a doctrina, a docere volt a fontos. Csakhogy míg a reformátorok számára a „tan“ előterjesztése tulajdonképpen az élő evangélium hirdetése volt, addig a protestáns orthodoxus prédikátorok személytelen és száraz tantételeket kezdtek prédikálni. Így természetesen felmerül a kérdés: hogyan lehet a magában véve személytelen doctrinát személyes kapcsolatba hozni a hallgatókkal, hogyan lehet azt valóban aktuálissá tenni a gyülekezet számára? Ha az Ige nem „actio“, akkor nyilván valamilyen emberi aktivitással kell valaminő módon biztosítani annak aktualitását. Itt kapcsolódik össze az orthodoxia személytelen Ige-fogalma azzal a homiletikai formalizmussal, amely a prédikációnak egészen különálló részévé teszi az applicatio-t, az usus kifejtését. Ez a szokás különösképpen az orthodoxia korában fejlődött ki.⁸ Egészen érthető okból. Amíg ugyanis az orthodox prédikáció elején és derekán a doctrina kifejtése, explikálása folyt, addig a hallgatók alig érezhették, hogy ez rájuk tartozik és saját korukra vonatkozik. A személyes vonatkoztatás csak az applicatio-ban kezdődött.⁹ Ekkor próbálta a prédikátor — sokszor egészen kényszeredett és mesterkelt módon — meggyőzni hallgatóit arról, hogy az igazság „ötféle haszna“/a tényleg nekik rendeltetett. Hogy a tan aktualitását még jobban ki lehessen mutatni, néhol még az a szokás is kifejlődött, hogy a prédikátor külön applikálta az igazságot a hallgatóság egyes csoportjaira, és ilyenkor a megszólítottak, a férfiak, a nők, a házasemberek, az özvegyek, a gyermekek stb. külön-külön felálltak annak kifejezésére, hogy a hozzájuk intézett szavakban a nekik szóló aktuális üzenetet ismerték fel. Volt olyan prédikátor is, aki beszédét kérdés-felelet formában dolgozta ki. De mindezekre a külsőséges fogásokra valójában azért volt szük-

⁶ Examen theologicum acroamaticum. 1707. Id. K. Barth, Kirchl. Dogmatik, I, 1, 113. l.

⁷ Kirche und Lehre. Zwischen den Zeiten, 1929. 45. l.

⁸ M. Schian: Orthodoxie und Pietismus im Kampf um die Predigt. Giessen, 1912. 21. l.

⁹ Ezt a visszasságot különösen a pietizmus érezte és próbálta megszüntetni. Schian, i. m. 71. sk.

⁹ a Schian idézett művében rámutat arra, hogy nem minden orthodox prédikációban találjuk meg mind az öt ususnak felsorolását. De a tractatio-nak (vagy explicatio-nak) és az applicatio-nak elválasztása általános volt. 13. sk., 21. l.

ség, mert a protestáns skolasztika prédikátorai, bármilyen hangosan beszéltek is az Ige efficacia-járól, tulajdonképpen már nem ismerték az Ige igazi, dinamikus és személyes időszertűségét és úgy gondolták, hogy mondanivalójuk aktualitását nekik maguknak kell ilyen félszeg és külsőséges eljárással biztosítaniok. Ugyanez a kishitű mesterkedés látszik abban is, hogy mindenféle izléstelen, sőt nem egyszer útszéli képet, fabulát vettek fel beszédjükbe csak azért, hogy egyébként élettelen és száraz mondanivalójukkal a hallgatóság figyelmét valahogyan leköthessék.¹⁰ Sokszor egy kép jelentésbeli vonásait az egész elágaztatáson, sőt az egész prédikáción keresztül vitték. De ez a barokk izlésnek és érdeklődésnek annyira megfelelő cicomás emblematika sem pótolhatta az elődök mélyebb hitét, amely még tudta, hogy Isten élő Igéje minden emberi mesterkedés nélkül is elég hathatós ahhoz, hogy az embereket megragadja és foglyul ejtse. Ha azonban valaki nem hiszi, hogy az Ige magának az Istennek személyes aktusa, akkor igen nehéz, sőt lehetetlen a prédikáció mondanivalóját igazán aktuálissá tenni.

A másik jelentős megoldást a *protestáns modernizmus* képviseli. Arra a theologiai gondolkozásra és világnézetre gondolok, amely a protestáns orthodoxiával ellentétben már részben vagy egészben magáévá tette az újkori gondolkozás anthropocentrikus alapelvét és mind jobban érvényesítette a theologia terén azt a gondolatot, hogy a bibliai kijelentést is az emberi szellemből kiindulva, az emberi szellem alapján és mértékével kell megismerni. A protestáns modernizmus igen sok irányzatot és árnyalatot mutat fel, de valamennyiben megvan a törekvés a pozitív, történeti kijelentés igényének háttérbeszorítására. Ha azonban az elvi kiinduláshoz következetesen maradunk, a protestáns modernizmus szerint csak egy kijelentés lehetséges : az, amely a mindenség örök alkotában tükröződik és a természeti és történeti élet által kiváltott élményekben tudatosodik bennünk. A vallást ezek az élmények hozzák létre. Ezért a vallás a vallás nem a természetfölötti kijelentésigazságok összesége, mint az orthodoxia idején, hanem az emberi szellem alkotása, a homo religiosus élményeinek vetülete. Isten és a menny nem „naív transzcendens módon“ a miénk, mint a régiiek gondolták, hanem csak úgy, „mint szellemi életünk alkotó részei“ — mondja Niebergall.¹¹ Mert a protestáns theologia „kopernikusi fordulata“ ezt jelenti : most már nem Isten és a menny állanak a középpontban, mint egykor a prolomaeusi rendszerben a föld, hanem az ember a középpont, aki az egész mindenséget,

¹⁰ Néhol botokkal felfegyverzett „Wecker“-eket is kénytelenek voltak alkalmazni, akik az élszenderedett hallgatókat felébresztették. (Christlieb †) M. Schian : „Predigt“, RE III. kiad. 15. kötet, 670. l. Az orthodox prédikálás külsőségeire nézve l. még : Schrenk : Geschichte der deutsch-protestantischen Kanzelberedsamkeit. Berlin, 1841. 28. skk. Tholuck : Kirchl. Leben des 17. Jahrh. I, 131. skk. ; M. C. Curtius : Krit. Abhandlungen, 1760. 167. skk.

¹¹ „Wir haben das Göttliche und Ewige nicht mehr so wie früher, nämlich naiv transzendent... Wir aber haben vielmehr Gott und Himmel nur als Bestandteile unseres Geisteslebens.“ Wie predigen wir dem modernen Menschen II. 1917. 34. sk.

a vallást, a kijelentést is a saját szellemiségéből kiindulva érti meg és a saját mértékével méri.¹² A Biblia, a vallásos irodalomnak ez a nagyszerű alkotása nem más, mint az örök vallásos ember élményeinek klasszikus kifejezése. Mint ilyen : kijelentés, de nem az egyetlen kijelentésforrás, hiszen a természet és a történet világa is állandó kijelentés az ember számára.

De lássuk a homiletikai következményeket. A legfontosabb természetesen az, hogy a prédikáció — amint Schleiermacher gyakorlati teológiájában egészen világosan látjuk — „vallásos beszéddé“ változik.¹³ Tehát nem a természetfölötti kijelentésigazság hirdetése többé, hanem a vallásos ember élményeinek, gondolatainak, értékeinek előterjesztése. Mint ilyen tulajdonképpen nincs hozzákötve a Bibliához, mert hiszen — amint Schleiermacher „Beszédeiben“ kijelentette — : „Nem annak van vallása, aki hisz egy szent írásban, hanem annak, akinek arra nincs szüksége, sőt maga is tudna alkotni egyet.“¹⁴ Szinte azt lehetne mondani, hogy minél zseniálisabb vallásos téren a prédikátor, annál kevésbé van szüksége a Bibliára. Ezek a következmények azonban nem mindig jelentek meg ilyen öntudatossággal és határozottsággal, még kevésbé váltak gyakorlattá, de tény az, hogy a protestáns modernizmust képviselő homileták közül egy sem tudta igazán meggyőzően bizonyítani a Biblia vagy pláne a textus szükségességét. Ebben a gondolatrendszerben ugyanis a Biblia csak egy a kijelentésforrások között, és legfeljebb azon lehetne vitatkozni, hogy a kijelentésforrások rangsorában milyen helyet jelöljünk ki számára. A protestáns modernizmus alapján álló prédikátornak nemcsak egy Bibliája van, hanem több is : Bibliája a természet a maga pompájával, titokzatosságával, nagyszerűségével ; de Bibliája a történet is, amelynek eseményeiben egy örök rend tükröződik. Hiszen magát a Bibliát is ugyanazok az élmények hozták létre, amelyeket a természeti és történeti élet éppenúgy kivált a ma emberében, mint az évezredekkel ezelőtt élt emberben. Ezért a Biblia mondanivalója tulajdonképpen akkor válik aktuálissá a modern ember számára, ha megtaláljuk benne az örök emberit, az örök homo religiosust, aki — talán egészen más kulturális viszonyok között — ugyanazokat az élményeket élte át, amelyeket mi manapság átélünk. Az írásmagyarázat elve tehát már nem a reformátori analogia fidei, hanem a vallásos ember analógiája.¹⁵

Ezzel elérkeztünk tulajdonképpen problémánkhoz, a prédikáció időszerűségének kérdéséhez. A protestáns modernizmus homiletikai elveinek most adott jellemzése alapján világosan láthatjuk a kérdés megoldását is : a Biblia mondanivalójának aktuali-

¹² V. ö. : Niebergall : *Wie predigen wir...* II. 1917. 34. sk.

¹³ L. Die praktische Theologie nach den Grundsätzen der evang. Kirche im Zusammenhange dargestellt von Dr. Friedrich Schleiermacher. Aus Schleiermachers handschriftlichen Nachlasse und nachgeschriebenen Vorlesungen herausgegeben von J. Frerichs. Berlin, 1850. 201. skk.

¹⁴ Reden, Deutsche Bibliothek, Berlin. 89. I.

¹⁵ A modernizmus bibliamagyarázati elveire nézve I. : Niebergall : *Prakt. Auslegung des N. T. Tübingen, 1923. 1—51. I. H. E. Fosdick, The Modern Use of the Bible, New York, 1926.*

tását az biztosítja, hogy ugyanaz az emberi élet szenved a szükségeket és igényli a vallásos értékeket ma is, mint amelyik feltárta a Bibliában kifejezett hiányokat és vette föl az ott kifejezett pótlékokat. A prédikáció akkor időszerű, ha képes felmutatni a gyülekezet előtt a Biblia örök emberi aktualitását.

Ez pedig úgy történik, hogy a prédikációban eszmecsere indul meg a mai ember élménye és a bibliai élmény között, amelynek során ki kell mutatni a két élmény alapvető azonosságát. A Biblia „maradandó élményeit“ ki kell emelnünk a „változó kategóriákból“, tehát történeti meghatározottságukból és össze kell kapcsolnunk a modern ember azonos élményeivel.¹⁶ A „kapcsolódási pont“ a modern ember vallásos élményében van, amelyet a természeti és történeti élet tényei váltanak ki benne.

Ha a *természeti* élményekhez kapcsolódunk és ezek szabják meg a prédikáció mondanivalóját, létrejön a természet-prédikáció, amelynek szélsőséges típusait a racionalizmus mutatja fel. Mi, magyar reformátusok ezt a prédikációtípust, fájdalom, túlságosan jól ismerjük. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy nálunk csak azért volt olyan sok természet-prédikáció, mert a reformátusság zöme földműveléssel foglalkozik és így érdeklődésével a természeti világ jelenségeihez van kötve. Egyházunk igazi virágzása idején sohasem volt szó a természet-prédikációk elburjánzásáról. Amikor ellenben a racionalizmus háttérbe szorította a hitvallás második és harmadik artikulálásának bizonyágtételét, akkor tódult be az igehirdetésbe a természeti élet tematikája, jelezve azt, hogy prédikátoraink — akár öntudatlanul, akár tudatosan — magát a természetet tartották legmagasabb kijelentésforrásnak. Egy 1886-ban megjelent bírálat szerint a temérdek „szántási, vetési, kaszálási, szénagyűjtési, aratási, takarodási, nyomtatási, szüreti“ prédikáció után már csak az van hátra, hogy „trágyahordási“, kukoricakapálási, krumplitöltögetési, kendernyűvési, szapulási és disznóölési“ prédikációkat halljunk.¹⁷ Ravasz László maró gúnynyal beszél Homiletikájában azokról az igehirdetőkről, „akik érzékenyebben reagálnak az időjárásra, mint a leveli békák s e közben egy hosszú életet leélnek a nélkül, hogy a keresztyénység egyetlen központi igazságának mélységeit megjárták volna“.¹⁸ Ne képzeljük, hogy a régi, dohos racionalista prédikációk letűntével a természet-prédikáció kísértése végleg megszűntnek tekinthető. Vannak a természet-prédikációnak modern, szellemes és igazán költői alkotásai is. Gondoljunk például a keresztyéniségét később nyíltan megtagadó kiváló német költőpapnak, Frenssen Gusztávnak „falusi prédikációira!“¹⁹ Vagy azokra a „német keresztyén“ prédikációkra, amelyek igazi kijelentésforrásnak a „vér és föld“ tényeit tartják. De gondoljunk mindennek előtt a saját igehirdetésünkre, amikor az Igét magyarságunkból, fajiságunkból

¹⁶ Fosdick : i. m. 97—130 : “Abiding Experiences and Changing Categories.”

¹⁷ Protestáns Pap. 1886. 3. szám.

¹⁸ Homiletika, 368. l.

¹⁹ Dorfpredigten. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

próbáljuk megérteni, a helyett, hogy önmagunkat állítanók az Ige fényébe.

Tekintheti a prédikátor kapcsolódási pontnak a hallgatók történeti élményeit is. Ekkor a dialógus a Biblia és a kor eseményei között kellene hogy végbemenjen. Sajnos, ezt a prédikációtípust is jól ismerjük. Ez teszi a Triant Golgotává és a bécsi döntés eredményét „feltámadássá“. A háborús prédikációirodalom szintén megdöbbentő példákat mutat. Ilyenkor a prédikátor magatartását nem az Ige, hanem a hadiesemények alakulása szabja meg. Ha a hadiszerencse kedvez, olyan hangosan olvassa le az eseményekről, hogy „velünk van az Isten“, mintha elfeledkezett volna Arról, akinek ez volt a neve : Immánuel, azaz velünk az Isten, és akin kívül soha senki és semmi nem tehet bennünket bizonyosakká a felől, hogy tényleg velünk az Isten! Az ilyen prédikálásban a történeti aktualitások végleg elnyomják a Biblia mondanivalóját. Maguk az események veszik át a szót, maguk a történeti élmények válnak kijelentéssé.

Ha azonban akár a természeti, akár a történeti élményeket önálló kijelentésforrásként a Szentírás mellé tesszük, az Ige el fog hallgatni. Mert „az Ige mellé lépni annyit jelent, mint az Ige helyére lépni“.²⁰ Az Ige trónja mellé más trónokat emelni annyit jelent, mint az Igét detronizálni. Isten szava csak egyedül uralkodhatik. A protestáns modernizmus prédikálásában is az történt, hogy a modern ember vallásos élményei emelkedtek az Írás fölé, és így az Írás végül is elhallgatott. Niebergall szinte megdöbbentő nyíltsággal követeli, hogy a prédikálásban nagyobb jelentősége legyen a jelen élet igényeinek, mint az Írás szavának. Szerinte a Bibliával alanyi módon és szuverén szabadsággal kell bántani.²¹ Ebben különben a saját szempontjából igaza van. Ha ugyanis a vallásos ember a középpont és a mérték, akkor nyilvánvaló, hogy a ma élő ember igénye és szempontja előbbrevaló, mint a múlté. A modernség, érdekesség, aktualitás sokkal fontosabb a prédikációban, mint a biblikus hűség.²²

²⁰ Schlink : Der Mensch in der Verkündigung der Kirche. München, 1936. 1. l.

²¹ „Wir halten es für durchaus richtig, dass man so selbstherrlich und subjektiv mit der Schrift umgeht.“ Prakt. Ausl., 23. l.

²² Hogy a prot. modernizmus hajlandó volt arra, hogy az időszere érdekében a bibliai hűséget, a textus igazi értelmét feláldozza, arra nézve hadd adjak a magyar ref. prédikációirodalomból is két példát. Mindkettő az első világháború előtti idő prédikációirodalmából való.

Az első prédikáció püspöki jubileum alkalmából hangzott el. Szerzője bizonyára nagyon aktuálisan akart beszélni, mert textusul a Zsid. 7 : 26-ot választotta : „Ilyen főpap illik mihozzánk.“ Az egész vers így hangzik : „Mert ilyen főpap illet vala minket, szent ártatlan, szeplőtlen, a bűnösöktől elválasztott és aki az egeknél magasságosabb lőn.“ Mivel azonban ige hirdetőnk látta, hogy a textus így nem felelne meg az alkalomnak, csak a vers első sorát vette, azt is némi alakomszerű átalakítással : „Ilyen főpap illik mihozzánk.“ A főpap a prédikációban az ünnepezt ref. püspök. A textus további magyarázata a következő : „Eljöttünk, nem az ő dicsőségre, amelyre sohasem vágyott, amely méltó terhére volna kincsekkel megrakott szívének ; hanem eljöttünk, hogy ezt az alkalmat, abban az ő szellemét, az ő életét látva itt előttünk, tanulságunkra, felbuzdulásunkra

De vajjon nevezhetjük-e igazán időszerű prédikálásnak a protestáns modernizmus igehirdetését? Ha időszerűségnek azt nevezzük, hogy a Bibliát a mai ember élményeiből magyarázzuk, akkor a protestáns modernizmus is tudja, hogy mi az időszerű, aktuális igehirdetés. De teljesen igaza van Imre Lajosnak abban, hogy aktuális igehirdetésről nem lehet beszélni Isten „aktusa” nélkül. A prédikálás akkor válik aktuálissá, amikor eljön az Isten tetteire kijelölt pillanat és maga Isten lép akcióba és szólítja meg a lelkeket. Ebben a személyes találkozásban van a prédikáció igazi aktualitása. Ebben a *történeti* tényben. Hadd hangsúlyozzam még egyszer a „történeti” szót. Gogartennel sok mindenben nem érthetünk egyet, de elfogadhatjuk azt a tételt, hogy történetről ott lehet beszélni, ahol az Isten, az Én és a Te találkoznak.²³ A keresztyén istentisztelet és benne a prédikáció nem monológ, nem az ember társalkodása önmagával, nem is az ember elmerülése saját vallásos mélységeiben, hanem a kívülről jövő szót, a „verbum alienum” hallgatása és az arra adott válasz. Ez a kívülről és felülről jövő üzenet annyira idegen, hogy az ember magától soha ki nem gondolhatná, ki nem mondhatná, mégis annyira emberi, annyira aktuális, annyira konkrét, annyira személyes, hogy érzem : egyenesen nekem szól. Annyira időszerű, hogy hozzá képest az élet úgynevezett aktualitásai egészen elhalványulnak.

A protestáns modernizmus a prédikációnak ezt az időszerűségét nem ismerheti. A protestáns modernizmus homiletikája ugyanis egy olyan idealisztikus vallásfilozófián épül fel, amely az Isten Igéjét időtlen eszmékké, örök élményekké, gondolatokká, homiletikai értékévé változtatja át. A modernizmus prédikálásában a vallásos ember önmagával folytat monológot : a saját vallásos tudatát művészi módon kiabrázolja, vagy vallásos hiányait önmaga értékeivel kipótolja. Amint az idealizmus csődöt mond

használjuk fel s hálára kulcsolván össze kezeinket, örömmel adjunk kifejezést annak a gondolatnak, amely lesz mai egyházi beszédemnek és fő-tárgya, az ünneplő közönséggel együtt ezt mondván : „Ilyen főpap illik mihozzánk”, aki tetteivel, példaadásával a magyar reformált egyház két nagy céljának megvalósítására tanít minket. Ezek közül az egyik : az értelmes vallásosságon nyugvó igaz emberi műveltség és a másik : a tán-
toríthatatlan hazafiság.”

A másik prédikáció a millenniumi ünnepek alkalmából hangzott el. Érdekes, hogy itt is át van alakítva maga a textus is. Prédikátorunk a Lukács 12 : 32-t így olvasta fel : „Ne félj, kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy adjon nektek országot.” De ez a mottóként használt textus is csak a bevezetésben jut szóhoz, ahol ki van fejtve, hogy a magyar nemzet ezeréves története folyamán égi szöveg gyanánt mindig a szent lecke szavait hallotta : Ne félj, kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy adjon nektek országot — a diszpozíciót már a magyar lobogó színei adják meg ezzel a fordulattal : olvassuk le emlékeztetésül azokat az erényeket, amelyek a magyar nemzet lobogójára vannak jegyezve s amelyek jövőjét biztosítják! Ezek a színek pedig : először a piros, a hazaszeretet tüze ; másodsor a fehér : a hazafiúi erkölcsök tisztasága ; és harmadszor a zöld : az igaz ügy diadalában és a gonosz bukásában bízó reménység színe.

²³ L. : Gogarten : Wahrheit und Gewissheit. Zwischen den Zeiten, 1930, 101. skk. L. még : Czeglédy Sándor : Hit és történet. 99—107. l.

a személyes viszonyulás problémájánál,²⁴ úgy az idealisztikus vallásosságról is mind jobban tudjuk Kierkegaard óta, hogy belőle éppen az hiányzik, ami a keresztyén kijelentésigazság lényegéhez tartozik : a történetiség. Az Ige meghallása nem anamnesis, nem visszaemlékezés arra, ami tulajdonképpen az enyém, hanem tényleges találkozás valakivel, aki más, mint én vagyok : az élő Isten személyével. A keresztyén bizonyágtevés akkor időszerű, amikor Jézus Krisztus áttöri az idő korlátjait és megjelenik közöttünk, *egyidejűvé* válik velünk. Ezért a prédikáció időszerűsége paradoxon, mert alapja az a csoda, hogy Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz.

Tehát nem az az igehirdetés dolga, hogy az evangélium „időtlen“, „történetfölötti“ igazságait, értékeit, élményeit aktuálissá tegye a ma embere számára, hanem az, hogy végrehajtsa Krisztus prédikálási parancsát, bízva ebben az ígéletben : „Aki titeket hallgat, engem hallgat... Én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.“²⁵

A modernizmus igehirdetéséből ez a történetiség hiányzik. Ezért nem válhatott elég aktuálissá, elég időszerűvé, elég konkrété. Éppen legragyogóbb alkotásaiban állandóan felidézte az esztéticizmus kísértését, mert az érdeklő hallgatókat mintegy páholyba helyezte, hol nem érezték, mert nem is érezhették, hogy most döntésre szólítottak.

Mennyire más levegő vesz bennünket körül, amikor az igazi kerygma világába érkezünk! Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv minden prédikációja valóban tett : döntésre provokáló, egészen konkrét, egészen időszerű, talán egyenesen fájdalmas módon aktuális üzenet, mert az Ige „élő és ható és élesebb minden kétélű fegyvernél“ és annyira konkrét, annyira aktuális, annyira személyes, hogy „elhat a szívnek a és léleknek az ízeknek és velőknek megoszlásáig és megítéli a gondolatokat és a szívnek indultait“.²⁶

A modernizmus homiletikája és igehirdetése nem tudta megoldani a prédikáció időszerűségének kérdését, mert — egyébként bármilyen mély szakadék választotta is el a protestáns orthodoxiától — abban megegyezett vele, hogy szintén elvesztette az Ige személyes, dinamikus fogalmát. Thurneysen szerint a reformáció lényegét össze lehet foglalni abban, hogy ekkor az emberek a hit bátorságával vállalták azt, hogy ezt a kifejezést : „Isten Igéje“ a szó legszorosabb, mintegy betűszerinti értelemben vegyék és ennek következményeit az egyház életére nézve levonják.²⁷ Ezt a kockázatot már sem a protestáns skolasztika, sem a protestáns modernizmus nem merté vállalni. Az orthodoxia számára az evangélium : tan ; a modernizmus számára : gondolat, eszme,

²⁴ V. ö. E. Hirsch : Die idealistische Philosophie und das Christentum. Gütersloh, 1926. 66—84. l.

²⁵ Lukács 10 : 16 ; Máté 28 : 20.

²⁶ Zsid. 4 : 12.

²⁷ Die Aufgabe der Predigt. A Theol. Aufsätze c. kötetben, K. Barth zum 50. Geburtstag gewidmet, München, 1936, 38. l.

élmény, érték. Tehát személytelen, időtlen és élettelen dolog. Ezt pedig semmiféle igyekezettel nem lehet élővé, személyessé és aktuálissá tenni. A prédikátor azonban nem élettelen tanokat, eszméket hirdet, hanem Jézus Krisztust, aki él és cselekvőleg jelen van mindenütt, valahol ketten vagy hárman összegyülekeznek az Ő nevében.

Ezzel tulajdonképpen már meg is feleltünk a prédikáció időszerűségének kérdésére. Az időszerűség titka Jézus Krisztus istenemberi személyében van. A prédikáció azért lehet időszerű, mert Jézus Krisztusban az Isten ember-voltunkat, idői létünket magába felvette. Jézus Krisztus nem azért van velünk, mert személye és tanítása „eszmévé finomult“, időtlen igazsággá változott, hanem azért, mert feltámadott és él. A prédikáció időszerűségének alapja tehát nem a modern immanencia-elv, hanem a testtételel, az inkarnáció igazsága.

De lássuk a további következményeket! Már a protestáns modernizmus feleletének tanulmányozása közben megfigyelhettük, hogy a prédikáció időszerűségének kérdése igen szorosan összefügg az *írásmagyarázat* kérdésével. A modernizmus felelete az volt — amint ezt Niebergall fejtette ki legvilágosabban —,²⁸ hogy a Bibliának kétféle magyarázata van: a tudományos, amely a szabad, elfogulatlan, tárgyilagos kutatás eszközeivel keresi meg a Szentírás értelmét és a „gyakorlati“ bibliamagyarázat, amely azt mutatja meg, hogy a Szentírás értékközlő gondolata mennyiben adnak a mai embernek biztatásokat és vigasztalásokat.²⁹ Az alkalmazás, a jelen életére való vonatkoztatás tehát csak a gyakorlati bibliamagyarázatnak tehető feladatává. Közlebbi vizsgálatra³⁰ kiderül, hogy ennek a megoldásnak az alapja egy olyan idealisztikus vallásfilozófia, amely az élő Igét időtlen igazságokká és értékeké változtatja át. Érdekes, hogy ebben a modern liberális megoldásban — természetesen egészen más előjellel — az explikációnak és az applikációnak, a magyarázásnak és az alkalmazásnak, az értelemnek és a haszonnak, a sensus-nak és az usus-nak ugyanaz az elkülönítése látható, mint amit a protestáns orthodox prédikálás formalizmusában már megfigyelhettünk. A végső ok azonban mindkét esetben ugyanaz: sem a protestáns skolasztika, sem a modernizmus nem érzí már azt, ami a reformáció éltető igazsága volt, hogy t. i. Isten Igéje élő és ható, konkrét és személyes üzenet, amelynek nincs szüksége sem az ú. n. „gyakorlati“ exegézis, sem a mesterkélt applikálás emberi erőlködésére. Ravasz László igen világosan mutat rá arra, hogy az Ige dinamikus értelmezése nem tűri azt a dualizmust, amely a magyarázás és alkalmazás elkülönítésében mutatkozik. „Az Igét éppen az teszi Igévé — mondja —, hogy foganatos, teremtő, célba találó, alkalmazott; — haszon, uzus nélküli Ige nincs. Istennek nincsenek eltévesztett gondolatai és megzápult tervei. Erről már maga az Ige természete dönt.

²⁸ Prakt. Ausl. 1—51. l.

²⁹ L.: Ravasz László: Gyakorlati bibliamagyarázat, 240. sk.

³⁰ L.: Czeglédy Sándor: A gyakorlati írásmagyarázat kérdése. Igazság és Élet, 1939.

De következik az Ige felfogásából is. Az Igét nem ismerhetem fel eszemmel, mint önmagában zárt, hatástalan gondolatrendszer, mint ahogy a lövedékekben és bombákban egy csomó erő fel van halmozva. Nem különálló második lépés az, hogy a felismert Igét alkalmazom, mint ahogy különálló és második lépés az, hogy az elkészített és felhalmozott lövedékeket elsütöm. Az Ige egységes aktusban közli szenzusát és úzusát, fejti ki titkát és alkalmazza reám érvényét. És éppen ebben az egyetlen dinamikus robbanóerőben jelentkezik isteni méltósága és minősége. Ugyanis az Igét akkor értem meg, ha alkalmazom; szenzusához akkor jutok, ha úzusának hasznát látom. Igévé reám nézve az Írás szava vagy a prédikáció akkor vált, ha nemcsak megértettem, hanem meg is hódoltam előtte. Szóval az Ige felfogásához nemcsak hit kell, hanem engedelmesség is.³¹ Az Írás helyes magyarázatának alapelve tehát az, amit János 7:17-ben olvasunk: „Ha valaki *cselekedni* akarja az ő akaratát, megismerheti e tudományról, vajjon Istentől van-e, vagy én magamtól szólok.“ Ahogy Kálvin is mondja: „Minden igaz megismerés engedelmességből születik.“³² A prédikátor akkor találja meg az Írás értelmét, amikor azt magára és gyülekezetére alkalmazza, saját igehirdetői *ex*'isztenciájára vonatkoztatja. *Ezért az Írás igazi értelme mindig természeténél fogva aktuális*; amíg az aktuális, időszerű értelmet meg nem találok, egyáltalán nem látom az értelmet. Isten üzenetét nem én teszem aktuálissá, időszerűvé, nekem csak az a dolgom, hogy ezt a természeténél fogva időszerű, konkrét üzenetet megtaláljam és kihirdessem. A prédikáció mondanivalója tehát nem úgy születik meg, hogy az „időtlen“ bibliai igazság és a jelen aktualitásai közötti eszmecserére figyelek; nem úgy jön létre, hogy a Bibliával egy szintre emelem a mai ember történeti élményét és a kettőt egyenrangú partnerekként szembeállítom egymással — ez az a veszedelmes út, amelyen a protestáns modernizmus járt! — az én kötelességem az, hogy *egyedül* az Igére figyeljek és higgyem, hogy Isten beszéde nem tér vissza ürcsen, hanem megcselekszi, amit Isten akar és szerencsés lesz ott, ahová Isten küldi.³³

De hát nem fogok elbeszélni az emberek feje fölött? Egyáltalán nem! Ha az emberek feje fölött elbeszélnék, ez annak a jele, hogy rossz volt az exegézisem. A jó exegézis gyümölcse az időszerű, aktuális prédikáció.

Az Igének uralkodnia kell a prédikációban, de ez nem jogosítja fel az igehirdetőt arra, hogy szenvtelenül és szeretetlenül elnézzen az emberek feje fölött és napirendre térjen gondjaik, aggodalmaik, izgalmaik, kísértéseik fölött. Éppen ellenkezőleg! A prédikátor csak akkor érti meg a reábízott Igét, ha az őt magát megragadja, önző izoláltságából kiemeli és mindig újra beleállítja a reábízott lelkek közösségébe, szolidárisá teszi őt velük, létrehozza a hitnek és szeretetnek azt a titokzatos közösségét, amelyet „szentek egyeségének“ nevez a hitvallás. A Bibliát nem lehet helyesen magyarázni

³¹ Gyakorlati bibliamagyarázat.

³² Omnis recta cognitio ab obedientia nascitur. Inst. I. 6. 2.

³³ Esaiás 55:11.

a nélkül, hogy hallgatóinkat szeressük, és hallgatóinkat nem szeret-
hetjük anélkül, hogy ne próbáljuk őket bajaikkal, tépelődéseikkel,
előítéleteikkel, eszméikkel és eszményeikkel együtt minél jobban
és minél mélyebben megismerni. Nem valószínű, hogy a gyüleke-
zetét igazán szerető lelkipásztor a falu nagy részét végigperzselő
tűzvész, vagy az egész országot ért katasztrófa utáni vasárnapon
úgy prédikálna, mintha mi sem történt volna, mintha mindez
nem reá tartoznék. Ha az Ige uralkodik, akkor a prédikáció nem
az időtlenség és általánosság légüres terében megy végbe, hanem
a szeretet, az egymással együtt sirni és örvendezni tudó testvéri
érzés atmoszférájában. Így válik a prédikáció igazán közvetlenné
és igazán aktuálissá.

Az igehirdető számára tehát nem mindegy, hogy mi érdekli
a gyülekezetet és milyen események tartják izgalomban a lelkeket.
De ezek az élmények sohasem szabhatják meg a prédikáció mondani-
valóját. Mindvégig az Igének kell uralkodnia. Lehet, hogy az Ige
kényszeríteni fogja a prédikátort, hogy a napi eseményekre igen
konkrét módon kitérjen és azokra nézve határozottan állást fog-
laljon. De lehet, hogy hallgatást fog parancsolni. Az Ige iránti hívő
engedelmességgel együtt járó szeretet mindenesetre vissza fogja
tartani az igehirdetőt a szenvedélyes és tapintatlan polémiától,
kényes politikai kérdések meddő feszegetésétől és a távollevő
ellenfelek kicsinyeskedő és önelégült szidásától. De mindegy-
re nézve nem lehet előre szabályokat felállítani. Csak egy szabály
van: beszéljen maga a textus. Hadd áradjon fény önnel felülről
a földi élet aktualitásaira!

Az Ige fegyelme tartja vissza az igehirdetőt attól, hogy a kor-
szellemnek hódoljon, hogy az emberek tetszését keresse és azok
szájaíze szerint próbáljon beszélni, akik „az egészséges tudományt
el nem szenvedik, hanem a saját kívánságaik szerint gyűjtenek
maguknak tanítókat, mert vizsket a fülük, és az igazságtól elfordít-
ják az ő fülöket, de a mesékhez (mitoszokhoz!) oda fordulnak“.³⁴

Semmiféle helyzet nem lehet önmagában véve alkalmas vagy
alkalmatlan arra, hogy Isten akcióba lépjen és megszólítsa a lelke-
ket. Azért az Igét alkalmas és alkalmatlan időben hirdetniük kell³⁵
és biznunk kell abban, hogy Isten maga rendelte el előre a *szükséget*,
azt az időt, azt a helyzetet, amelyben véghezviszi kegyelmes csele-
kedetét: „ímé itt a kellemetes idő, itt az üdvösség napja“.³⁶

A végső eredmény tehát az, hogy az igazán időszerű, aktuális,
alkalomszerű igehirdetés a biblikus igehirdetés. Victor János,
aki egyik mélyenszántó fejtegetésében a prédikáció textusszerű-
ségének problémáját vizsgálja, ugyanerre az eredményre jut.
„Az Ige élő voltában eléggé biztosítva van az, hogy az igazi
textusszerű prédikáció egyúttal mindig aktualitással is bír. Néha
ugyan abban fog ez megnyilatkozni, hogy csak azért is másról
fog szólni, mint ami a hallgatókat pillanatnyilag izgalomban
tartja. Hiszen a legaktuálisabb segítség, amire néha szüksége van
az embernek, éppen az aktualitások büvköréből való kiemeltetése.

³⁴ II. Tim. 4 : 3, 4.

³⁵ II. Tim. 4 : 2.

³⁶ II. Kor. 6 : 2 ; És. 49 : 8.

Maga az Ige általában is nem azért a legnagyobb ajándék-e, mert a mi aktualitásaink zsarnoksága alól fölszabadít minket, feltárva előttünk Istennek — számunkra, jaj, oly kevéssé aktuális — örök világát?³⁷

A vád, hogy prédikálásunkból gyakran hiányzik az időszerűség vonása, fájdalom, nagy mértékben megáll. De a baj gyökere nem ott van, ahol legtöbbször keresik. Azt mondják ugyanis, hogy a papok nem élnek a ma világában, nem tartanak lépést a korrall és nem ismerik az embereket. Ebben is van igazság, de az igazi baj inkább ott van, hogy mi, református igehirdetők nem élünk eléggé az Isten Igéjének világában és nem merjük magunkat reábizni Isten ígéreteire. Egy olyan korszak áll mögöttünk, amelyben az igehirdetők előtt elhalványult az Ige tekintélye. Helyzetünk megjavulását csak akkor remélhetjük, ha ismét szívünkre szorítjuk Bibliánkat, otthonossá válunk annak csodálatosan nagyszerű világában és felfedezzük újból az Írás efficacia-ját: sziklát porlasztó, hegyeket rendítő erejét, halk és szelíd biztatását, az ízeknek és velőknek megosztásáig ható élességét és egyetlen feladatunknak azt tekintjük, hogy Istennek reánk bízott üzenetét hűségesen kihirdessük. Hinnünk kell, hogy Isten Igéje természeténél fogva időszerű, aktuális, mert Annak a szava, akit egy nagy theologus „Deus actuosissimus“-nak nevezett. A prédikáció időszerűsége nem emberi teljesítmény, nem emberi művészet, hanem az isteni kegyelem ténye, amelyért állandóan imádkoznunk kell.³⁸ Az igehirdető ebben sem a maga ura, hanem csak szolgál. „Ami pedig a sáfároknak megkívántatik, az, hogy mindenik hívnek találtassék.“³⁹ Minél hűségesebbek leszünk az Írás magyarázásában, annál inkább remélhetjük prédikálásunk igazi időszerűségét.

Dr. Czeplédy Sándor.

³⁷ Károlyi Emlékkönyv, i. m. 271. sk.

³⁸ Nagyon szépen szól erről Ágoston: *Agit itaque noster iste eloquens, cum et iusta et sancta et bona dicit (neque enim alia debet dicere), agit ergo quantum potest cum ista dicta, ut intelligenter, ut libenter, ut oboedienter audiatur, et haec se posse, si potuerit, et in quantum potuerit, pietate magis orationum, quam oratorum facultate non dubitet, ut orando pro se ac pro illis quos est allocuturus sit orator antequam dictor. ipsa hora iam ut dicat accedens, priusquam exserat proferentem linguam, ad Deum levat animam sitientem, ut eructet quod biberit, vel quod impleverit fundat. cum enim de unaquaque re, quae secundum fidem dilectionemque tractanda sunt, multa sint quae dicantur et multi modi quibus dicantur ab eis qui haec sciunt, quis novit quid ad praesens tempus, vel nobis dicere, vel per nos expediat audiri, nisi qui *corda omnium* videt? et quis facit ut quod oportet et quemadmodum oportet dicatur a nobis, nisi in cuius manu sunt *et nos et sermones nostri*? ac per hoc discat quidem omnia quae docenda sunt qui et nosse vult docere, facultatemque dicendi, ut decet virum ecclesiasticum, comparet; ad horam vero ipsius dictionis, illud potius bonae menti cogitet convenire quod Dominus ait: *nolite cogitare quomodo aut quid loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* si ergo loquitur in eis spiritus sanctus, qui persequentibus traduntur pro Christo, cur non et in eis qui traduntur discentibus Christum? — De doctrina christiana. IV, 15. Ed. H. J. Vogels. Bonnae Sumptibus Petri Hanstein MCMXXX.*

³⁹ I. Kor. 4 : 2.

A Korán krisztológiája

I. Az izlám előtti arab keresztyénség.

Az izlám előtti arab keresztyénség története áttekinthető módon még nincs feldolgozva.¹ A rendelkezésünkre álló, hézagos és többnyire mohammedán forrásból származó egykorú adatokból² megállapíthatjuk, hogy a keresztyénség Szíria, Perzsia és Abesszínia felől terjedt el Arábiában. A keresztyénség elterjedésében Abesszínia játszotta a legfontosabb szerepet. A keresztyén Abesszínia Kr. u. 300 körül megtörte a dél-arab „sábai“ birodalmat s a monofizita keresztyénségnek lett buzgó terjesztője ezen a vidéken. Az abesszín „habasíták“ uralmát a zsidó Dhu Nuwas átmenetileg leküzdötte és a dél-arab keresztyénséget üldözni kezdte.³ 525-ben a kegyetlen himjarita-zsidó uralomnak az újra éledő abesszín uralom végetvetett s ettől kezdve 575-ig a dél-arábiai keresztyénségnek legerősebb támasza volt. 575-ben a perzsák megsemmisítették Abesszínia itteni uralmát és átvéve tőle a hatalmat a nesztoriánus keresztyénségnek lettek terjesztői. A keresztyén élet jeleképpen a délarábiai Sana-ban egy pogánykori templom helyén keresztyén templom romja került elő. Arra is van adatunk, hogy Sana-nak 800 körül nesztoriánus püspöke volt.

Dél-Arábián kívül Arábia más részeiben is ismert volt a keresztyénség. Különösen erős volt a római uralom alatt lévő észak-arábiai Hauran-ban. A keresztyén és mohammedán eredetű feljegyzések adataiból megállapíthatjuk, hogy Hira-ban 410 körül kolostor állt, amelyet III. Mundhir felesége, Dair Hind építtetett. 410-től 1000-ig nesztoriánus püspökök működtek e helyen. Ugyancsak Hira-ban 518-ban már monofizita kolostor, sőt 551-től monofizita püspök is volt. Más feljegyzések szerint a pogány III. Numan fejedelmet 593-ban nesztoriánusok térítették át a keresztyén vallásra. Egyébként a hirai fejedelmi család, a „lachmidák“ buzgó keresztyénségükről voltak nevezetesek. Nadjran-ban Szíria vagy Hira felől 400 körül terjedhetett el a keresztyénség.

¹ Az izlám előtti arab keresztyénség történetével foglalkozik Rothstein: *Die Dynastie der Lachmiden in Hira*. 1899; A. Shedd: *Islam and the Oriental Churches*. 1904; H. Becker: *Christentum und Islam*. (Rel-gesch. Volksbücher). 1970; Dussaud: *Les Arabes en Syrie avant l'Islam*. 1907; Cheikho: *Christianisme en l'Arabie avant l'Islam*. 1919; Tor Andrae: *Der Ursprung des Islams und das Christentum*. 1926; J. Wellhausen: *Reste arabischen Heidentums*. 1927; Nau: *Arabes Chrétiens*. 1933.

² Arab keresztyénekre vonatkozó egykorú adatokat közöl pl. Theophanes: *Chronographia*; Zonaras: *Annalen*; Eusebius: *Historia ecclesiastica* c. művében.

³ A délarábiai keresztyénség üldözéséről tudósít Bét Arscham-beli Simeon levele. Erre céloz a 85. szúra 5. verse is.

Arábia területileg nem tartozott sem a görög, sem a római császárság hatalma alá. Ezt a független politikai helyzetet az üldözött szekták arra használták fel, hogy idemenekülvén tanait buzgón terjeszteni kezdték. Az arab keresztyénség szellemi életében majdnem mindegyik üldözött irányzat tanait (gnoszticizmus, manicheizmus, doketizmus stb.) meg lehet találni. Ezek a tanítások itt a pogánysággal érintkezve és keveredve elsekélyesedtek és nagy részben elpogányosodtak. Az arab keresztyének életére jellemző egy Ali nevű, egyébként teljesen ismeretlen ember feljegyzése, mely szerint „minden, amit a keresztyénségből tudnak, a borivás”. Ha nem is fogadjuk el teljes mértékben ezt a feljegyzést, annyi bizonyos, hogy a szektás keresztyénség csak felszínesen hatott a lelkekre.

A keresztyén hit terjesztői leginkább vándorló és üldözött remeték voltak. Nagy mértékben terjesztette ismeretét a környező keresztyén vidékekkel (Egyiptom, Szíria, Perzsia) folytatott élénk kereskedelem is. A szellemileg emelkedett és a vezetőréteggel pedig a költészet ismertette meg a keresztyén vallást.

Mohammed születése idején, 571 körül a keresztyénség ha felszínesen is, egész Arábiában általánosan ismert volt.⁴

II. Mohammed keresztyén ismereteinek forrása.⁵

Hogyan ismerte meg a pogány szülőktől származott Mohammed a keresztyén tanokat? A legtermészetesebb felelet ez volna: a Szentírásból. Az arab keresztyénség számára görög, szír és kopt fordítás alapján készült egy arabnyelvű evangélium-fordítás. Keletkezésének időpontját nem ismerjük. Bar Hebraeus feljegyzéséből azonban következtethetünk arra, hogy a keresztyénségnek Arábiában való megjelenése után nem sokára elkészülhetett az első fordítás. Így tehát ismeretszerzés céljából használhatta volna Mohammed az evangéliumokat. A Korán átolvasása után rögtön megállapíthatjuk, hogy Mohammed az evangéliumokat nem olvasta, csak szóbeszédből ismerte. A tanulmányozás eredménye inkább azt mutatja, hogy az apokrif evangéliumok — pl. Protoevangélium Jacobi, Evangelium Pseudo-Matthaei, Evangelium Thomae — nagyobb hatással voltak rá, mint a kanonikus evangéliumok. De a felsorolt apokrif evangéliumokat sem olvasta, ezeket is csak szóbeszéd útján ismerte. Mohammed szülővárosa, Mekka, élénk kereskedelmi központ volt. Megszokott jelenség

⁴ A keresztyénség ismert és elterjedt voltának bizonyítására szép számmal arab törzsek neveit sorolhatjuk fel pl. Salih, Ghassan, Djudham, Lakhm nyugati, Taghlib, Bakar, Rabia, Tamim keleti, Taiy, Thalaba, Kudaa középarábiai törzsek.

⁵ Th. Nöldeke: Hatte Muhammed christliche Lehrer? (Z. D. M. G. 1858); A. Sprenger: Mohammads Zusammenkunft mit dem Einsiedler Bahyra. (Z. D. M. G. 1858); V. Nüesch: Muhammeds Quellen für seine Kenntnis des Christentums. (Zeitschr. für Missionskunde und Rel-wissenschaft. 1910); W. Rudolph: Die Abhängigkeit des Qorans von Judentum und Christentum. 1922.

volt itt a keresztyén kereskedő. Mohammed mint kereskedő ember mekkai első tartózkodása idején kereskedőkkel érintkezve bizonyára hallhatott egyet-mást a keresztyén tanokból. De forrás lehetett számára a népi élet is, amely telítve volt szektás keresztyén tanokkal. Különben is Mekkában és Medinában kevés számban arab keresztyének is éltek, akikkel Mohammed rendszeresen érintkezett. Ezek a keresztyének ismeretére és működésére, általában az izlám első berendezkedési formájára kimutathatóan nagy hatással voltak.

De voltak névszerint ismert keresztyének is, akik hatást gyakoroltak Mohammedre. Hogy valóban éltek keresztyén emberek Mohammed környezetében, erre a 16. szúra 105. verséből, következtethetünk, amely szerint Mohammednek „tanítói” voltak. A mohammedán hagyomány e verssel kapcsolatban Mohammed tanítóiról egy hosszú névsort közöl.⁶ A monda határán álló nevek helyett a mi számunkra Bahira, Waraka és Abu Amir valóban történeti személyei fontosak. Zonaras feljegyzése szerint Mohammed egy eretnek barát ösztönzésére lett próféta.⁷ A történelem meg is őrizte a szír eredetű barát Bahira (arám behira = kiválasztott) nevét.⁸ Bahirával Mohammed Boszrában egy kereskedői utazása alkalmával ismerkedett meg. A mohammedán hagyomány ezt a találkozást nagyon kiszínezte.⁹ A hagyományból csak maga a találkozás megtörténte és Bahirának Mohammedre gyakorolt hatása a történeti valóság. A másik nagy befolyású tanítója a keresztyén Waraka ben Naufal volt, aki a hagyomány szerint a szent könyveket is olvasta. A harmadik említésreméltó tanítója a medinai keresztyén kolónia vezetője, Abu Amir, akivel Mohammed medinai tartózkodása idején eleinte barátságos viszonyban volt, de később ellenségek lettek. Mindent összegezve megállapíthatjuk, hogy Mohammed keresztyén ismereteinek forrása szektás keresztyén emberektől származó szóbeli értesülés volt.

III. Jézus a Koránban.¹⁰

Amint a Korán egyes helyei mutatják, Mohammed ismerte Jézus élettörténetét. Mivel — mint már láttuk — Mohammed

⁶ A névsorból megemlíthetjük pl. Tamim ad-Dari, Abu Kais, Gabr és Jasar nevét. Tamim ad-Dari és Abu Kais előbb keresztyének voltak s csak később lettek Mohammed hívei. Gabr és Jasar keresztyén szülőktől származott rabszolgák voltak, akik az izlám által lettek szabadok. (Muslim, Ibn Hischam és Ibn Hagars Isaba adata szerint.)

⁷ Annalen. II. 86 l.

⁸ A keresztyén és mohammedán források (pl. Theophanes, Masudi) Sergius nevét is említik.

⁹ A találkozási mondának sok változata van. Ibn Hischam után közli A. Sprenger: Mohammads Zusammenkunft mit Einsiedler Bahyra (Z. D. M. G. 1858) c. dolgozatában.

¹⁰ G. Rösch: Die Jesusmythen des Islams. (Theologische Studien und Kritiken. 1876); E. Sayous: Jézus-Christ d'après Mahomet... 1880; H. Smith: The Bible and Islam. (The Ely Lectures for 1897); V. Nüesch: Jesus im Koran. (Zeitschr. für Missionskunde und Religionswissenschaft. 1910); S. M. Zwemer: The Moslem Christ. 1912).

ismereteinek forrása szektás irányú keresztyén emberek szóbeli tudósítása volt, nagyon természetes, hogy ennek következtében nála Jézus történetében kanonikus és apokrif elemek keverednek.

A kanonikus és apokrif elemek vegyülése szemünkbe tűnik már Jézus születése történetében. Jézus születése felől a 19. szúra 16—22. verse a következőképpen tudósít: „Említsd meg a Koránban Mária történetét. Egyszer mikor eltávozott nemzetségétől egy helyre, mely napkeleten volt és elfátyolozta magát, akkor elküldtük hozzá lelkünket tökéletes emberi formában. Ő (Mária) erre így szólt: Tőled való félelmemben az én könyörülő Uramhoz folyamodom és ha te féled őt, akkor ne közelíts hozzám. Erre ő így felelt: Uradtól küldtettem, hogy szent fiat adjak neked. Mária ekkor így szólt: Hogyan lehetne nekem fiam, amikor nem érintett engem férfi?... Ő azonban így felelt: Mégis úgy lesz, mert a te Urad mondja: Ez nekem könnyű... Ez erősen elhatározott dolog. Méhébe fogadta tehát azt és elment egy félreeső helyre.“ A 3. szúra 40—42. versében pedig ezt olvassuk: „Az angyalok így szóltak: Oh Mária, Isten tudatja veled, hogy a tőle eredő Igének Messiás Jézus lesz a neve, Mária fia. Dicső lesz ezen és a más világon és azok közé fog tartozni, akik közel állanak Istenhez... Mária pedig így szólt: Hogyan lesz nekem fiam, amikor nem érintett engem egy férfi sem? Az angyal erre így felelt: Úgy terem az Isten, amint akar: mikor elvégzi, hogy legyen valami, csak azt mondja: légy! — és lesz.“

Jézus születésének bejelentéséből (lásd Luk. 1, 26—38.) kanonikus elem: Jézus anyjának Mária neve,¹¹ angyal által való tudtúladás¹² és Isten lelke által szűztől való születése. Ismeretlen eredetű elem a „félreeső hely“ (19, 22) említése. Apokrif elem Jézus születésével kapcsolatban a 19. szúra 23—25. versében olvasható. „Mikor reájött a szülés fájdalma egy pálmafa tövében, így szólt: Oh bár meghaltam volna ezelőtt... És felkiáltott hozzá egy hang: Ne szomorkodj, a te Urad már fakasztott lábaidnál egy patakot és rázd meg a pálmafa törzsét s érett datolya hull rád bőségesen. Egyél, igyál és vidítsd meg szemeidet...“ A Pseudo-Matthae evangélium 20. fejezetében¹³ az említett versek az Egyiptomba való menekülés alkalmával említettnek. Mohammed ezeket a verseket Jézus születésére alkalmazta.

Jézus születése történetét a továbbiakban így folytatja: „Ezután a gyermeket karján hordozva visszament népéhez, amely így szólt: Oh Mária, te valóban csodálatos dolgot cselekedtél... Erre a gyermekre mutatott, hogy beszéljenek vele, mire az emberek így feleltek: Hogyan beszéljünk mi egy bölcsőben lévő gyermekkel? A gyermek azonban így felelt: Valóban én az Isten szolgálója vagyok. Átadta nekem az írást és prófétának szánt

¹¹ Jézus anyját Mohammed tévesen Áron testvérével, Máriával azonosítja (19, 26).

¹² Luk. 1, 26-ban Gábrriel az angyal neve. A 19. szúra 17. verse nem nevezi meg a „tökéletes emberi formájú“ lényt, azonban bizonyos, hogy Mohammed is Gábrrielre gondolt.

¹³ Tischendorf: *Evangelia apocrypha*². 87 l.

engem“ (19, 26. 28—29). Jézus bölcsőben elhangzó szavai az arab „gyermek evangélium“-ból valók.¹⁴

Jézus életéről és munkájáról már kevesebbet közöl a Korán. Jézus mint próféta a zsidókhöz küldetett, hogy megerősítse Mózes vallását. „Jézus, Mária fia, így szólt : Oh Izráel fiai, valóban, mint Isten követje jöttem hozzátok, megerősíteni a Tórát“ (61, 6) ; vagy „Elküldtük Jézus, a Mária fiát a próféták nyomában megerősíteni a Tórát, amely kezükben van“ (5, 50). A Tórát Jézus nemcsak megerősíti, hanem a benne foglaltakban bizonyos könnyítéseket is tesz. „Megengedek azonban egyes dolgokat, ami egyébként számotokra tiltva volt“ (3, 44). Az engedmény a 43. vers szerint az ételtilalmakra vonatkozik. Jézus azért is küldetett a zsidókhöz, hogy az evangéliumot közölje velök. „Ok-tatni fogja őt (Isten) az írásban és bölcseségben, a Tórában és az Evangéliumban és elküldi őt Izráel fiaihoz“ (3, 43).

A Jézus által hirdetett evangéliumnak, amelynek főtartalma az egyedüli Isten tisztelete, egyik legérdekesebb helye a 61. szúra 6. verse. „Jézus, Mária fia így szólt : Oh Izráel fiai, valóban, mint Isten követe jöttem hozzátok megerősíteni a Tórát, amely már előttem nálatok volt és egy követ örvendetes küldését kijelenteni, aki utánam jön és akinek Ahmed lesz a neve“ Mohammed Jézus által önmaga prófétai küldetését jövendölteti meg. A gnosztikus zsidó keresztyénség körében élt az a tudat, hogy Krisztus az igazi próféta Jézus után még más személyben is ki fogja nyilatkoztatni magát.¹⁵ Ezt a gnosztikus tant Mohammed magára vonatkoztatva abban a tudatban adja Jézus ajkára, hogy az evangéliumban benne van.

Isteni küldetése jeleképpen Jézus csodákat tesz, amelyeket Mohammed összefoglalva ad elő. „Eljöttem hozzátok Uratok jeleivel. Csinálok nektek sárból egy madarat és belelehelek abba és Isten akaratából eleven madár lesz. Meggyógyítom a vakokat, a poklosokat és Isten akaratából a halottakat megelevenítem“ (3, 43., 5, 110). A sárból való madárcsinálás, a Tamás evangélium 2, 2—4. verséből eredő tudósítás.

Minden közelebbi megnevezés nélkül megemlíti Mohammed Jézus tanítványait, akik segítettek neki. „Mikor látta Jézus, hogy sokan közülök nem hisznek, így szólt : Ki akar Isten ügyéért mellém állni? Erre így szóltak az apostolok : Mi védeni akarjuk az Isten ügyét“ (3, 45., 61, 14). A tanítványok előtt véghezvitt csodák közül csak egyet említ. „... Mikor az apostolok mondták : Oh Jézus, Mária fia, alászállíthat-e Urad számunkra egy asztalt az égből? Erre ő így felelt : Csak az Istent féljétek, ha igazi hívők akartok lenni. Ők pedig így szóltak : Mi enni akarunk arról, hogy szívünk megnyugodjék... Ekkor így szólt Jézus, a Mária fia : Oh Isten, mi Urunk, bocsáss alá nekünk egy asztalt az égből, hogy ez számunkra ünnepnap legyen... Ekkor így szólt az Isten :

¹⁴ Az arab „gyermek evangélium“ a gnosztikus Tamás „gyermek evangélium“-ának egyik változata.

¹⁵ Harnack : Dogmengeschichte. II. 536 l.

Valóban aláaküldöm számotokra az asztalt, aki azonban közületek ezután sem fog hinni, azt csapással fogom büntetni“ (5,112—115). Ez a tudósítás elferdítve az úrvacsorára vonatkozik, amiről Mohammed szintén hallhatott.

Jézus haláláról a Korán kettős módon tudósít. A mekkai eredetű szúrák előadása szerint Jézus halála olyan, mint a többi emberé. A 19. szúra 34. versében pl. ezt olvassuk: „Áldott az a nap..., amelyen meghalok“. A medinai eredetű szúrák, gnosztikus hatásra, már másképp beszélnek Jézus haláláról. „A zsidók cselet gondoltak ki, azonban az Isten kijátszotta őket... Isten ugyanis így szólt: Oh Jézus, én ugyan halálra adlak téged, azután magamhoz emellek és megszabadítlak a hitetlenektől“ (3,48—49). „Eltiltottam tőled Izráel fiait, hogy kezet vessenek rád, mikor világos bizonyítékokkal mentél hozzájuk“ (5, 117). Jézus kereszthalálát, amiről Medinában hallhatott, zsidó találmánynak tartja és ezért így tudósít: „Azt mondták: a Messiást, Jézust, a Mária fiát, az Isten követét mi öltük meg. De nem ölték meg őt és nem feszítették keresztre, hanem egy más valakit, aki hozzá hasonló volt... Valóban nem ölték meg őt, hanem felemelte őt Isten magához“ (4, 156—157). Jézus kereszthalálának tagadását Mohammed nem magától találta ki. A gnosztikusok szerint a zsidók nem Jézust, hanem Cirénei Simont feszítették keresztre.¹⁶

Jézus feltámadásának hite is ismert volt a Korán bizonyossága szerint. „Áldott az a nap..., amelyen feltámasztatom“ (19, 34). Jézus mennybemenetelére lehet következtetni a 23. szúra 52. verséből „Mária fiát és az ő anyját csodálatos jelle tettük és mindkettőjüknek adtunk egy felemelt helyet tartózkodásra“. Az „utolsó óra felismerésére szolgál“ Jézus eljövetele. Mohammed tudósítása Jézus eljövetelével és az utolsó ítélettel kapcsolatban a legzavarosabb. De a homályos tudósítás ellenére is megállapíthatjuk, hogy ismerte ezt a keresztyén tant is.

Milyen szegényes ez az élettörténet az evangéliumok kimeríthetetlen gazdagságához képest! Mohammed Jézus történetéből annyit közölt a Koránban, amennyit saját prófétai küldetésének igazolása és elfogadtatása céljából szükségesnek tartott.

IV. Krisztológiai jellegű tételek.¹⁷

Mohammed a keresztyénségből átvette Jézusnak Isten Lelke által szüztől való születése tanát. A 19. szúra 16—22. verséből a homályos előadás miatt mintha az tűnnék ki, hogy Jézus angyaltól származott. A 21. szúra 91. verse — „lelkünkkel megérintettük“ —, továbbá a 66. szúra 12. verse — „lelkünket leheltek belé“ — viszont azt tanítja, hogy Jézus születése Isten lelke

¹⁶ Irenaeus: *Adversus haereses*. I. 24 l. közli az idevonatkozó gnosztikus elméletet.

¹⁷ F. Gerock: *Versuch einer Darstellung der Christologie des Korans*. 1839; Manneval: *La Christologie du Koran*. 1887; S. M. Zwemer: *Die Christologie des Islams*. 1921.

által történt. A szűztől való születésben Mohammed olyan erősen hisz, hogy a zsidósággal szemben is védelmezi ezt a tant.¹⁸ „Mária ellen nagy káromlást találtak ki, ezért megátkoztuk őket“ (4, 155).

Bármennyire csodálatos is Jézus születése, személye csak az emberi élet síkjába van beállítva. Jézus születése révén Ádámhoz hasonlít, mivel Ádámnak sem volt apja¹⁹ és „porból teremtette Isten őt is“ (3, 53). Az általános emberi sorból azonban isteni elhivatása folytán kiemelkedik Jézus Isten felkent prófétája (19, 31), Isten áldottja (19, 32), Allah követje (3, 46., 4, 156). Mint prófétának az volt a feladata, hogy erősítse Mózes vallását és hirdesse az egy Isten tiszteletét. Jézus prófétai működését hitetlenség fogadta és elődei sorsától — a megöléstől — Isten tartotta vissza. Mint követnek legfontosabb megbízatása Mohammed eljövételének kijelentése volt (61, 6). Mielőtt Isten elküldte volna Jézust, megtanította bölcsességre és igazságra — ezért Jézus az igazság szava (19, 35). Isten és Jézus közti viszonyt „Abd Allah“ Isten szolgája kifejezés jelöli meg (19, 35).

Jézus személyének különleges szint ad a Mukarabb, Messiás, „Isten szava“ és „Isten lelke“ jelzők használata. Mukarabb = Istenhez közellő (3, 40). Ez a jelző Mohammed elgondolása szerint azokat illeti, kiket Isten arra méltat, hogy haláluk után őt színről-színre lássák és közelében éljenek örökké. A Messiás szó használata a zsidósággal való érintkezésből ered. Ezt a jelzőt Mohammed kizárólag Jézussal kapcsolatban használja, használata azonban azt mutatja, hogy a szó theologiai jelentését nem ismerte s így erről a jelzőről pusztán említésén kívül egyebet nem tudunk megállapítani. Az „Isten szava“ (kalima 3, 40., 4, 169) jelző használata a jánosi Logos ismeretére mutat, de bizonytalan, milyen értelemben használja. Az ellenben bizonyos, hogy Jézusnak nem isteni tulajdonságát írja körül vele, hanem talán Jézus küldetésének isteni voltát érti rajta. Az „Isten Lelke“ (4, 169) kifejezésen sem Jézus isteni lényegét érti, legalább is erre mutat a 2. szúra 81. verse : „Megerősítettük őt Szentlélekkel“.

Mivel Jézus a különös és megtisztelő jelzők ellenére is csak ember, Istent illető tisztelet nem jár neki. E pontnál, Jézus Isten voltának tagadásánál eljutottunk ahhoz a szakadékhoz, amely a keresztyénséget örökre elválasztja az izlámtól. A mekkai eredetű szúrákban a válaszfal még nem olyan magas, mint a későbbi medinai szúrákban. Ez utóbbiak merev és elutasító álláspontját az magyarázza, hogy az arab keresztyének a kedvezések ellenére sem fogadták el Mohammed személyét és vallását.

Mohammed számára elviselhetetlen a keresztyénségnek az a dogmatikai tétele, hogy Jézus Isten fia. „A keresztyének mondják : a Messiás Allah fia“ (9, 30). Mohammed Jézus istenfiúságát fizikai értelemben fogta fel s ezért volt számára ez a dogmatikai tétel megbotránkoztató. Jézus istenfiúsága egyrészt Istent elembere-

¹⁸ Mohammed a medinai zsidóságtól hallhatta a Talmudban található, Mária szüzességét tagadó káromlásokat. Ezeket a káromlásokat közli Origenes : *Contra Celsum* c. művében.

¹⁹ Jézus apját, Józsefet a Korán soha nem említi.

síti, másrészt pedig levon az isteni méltóságból azáltal, hogy az egy Isten mellé még másik Istent állít. Mohammed mindkét gondolat ellen hevesen tiltakozik. „Ők (t. i. a keresztyének) azt mondják : az Irgalmazó fiút nemzett... Nem illik hozzá, hogy gyermeke legyen“ (19, 90. 92). „Mert az Isten csak egy, távol van tőle, hogy fia legyen“ (4, 169). „Ne válasszatok magatoknak két Istent..., hanem csak engem tiszteljetek“ (16, 53). Jézus istenfiúságának tagadásában olyan heves Mohammed, hogy hitetlenséggel vádolja azokat, akik ezt hiszik. „Valóban azok is hitetlenek, akik mondják: Mária fia, Krisztus Isten“ (5, 19). Az istenfiúság tagadására még Jézust is megszólaltatja: „Maga a Messiás szólt így: óh Izráel fiai, tiszteljétek az Istent és a ti Uratokat; aki Isten mellé társat ad, azt Isten kizárja a paradicsomból...“ (5, 81).

Mohammed ezzel nemcsak a keresztyénségnek, hanem az arab pogányságnak is ellent akart mondani. Ugyanis a pogány arab vallásos életben Istennek — Allahnak — fiai (angyalok és dzsinnek) és leányai voltak (6, 100. 21, 26., 52, 39). Ettől a pogány hitgondolattól is meg akarta tisztítani Mohammed az izlámot.

Jézus istenfiúságával kapcsolatban Mohammed tagadja a keresztyén szentháromság tanát is. Az idevonatkozó vizsgálódás eredménye azt mutatja, hogy Mohammed a Szentháromságot emberi analógia alapján családnek — férj, feleség és gyermek — gondolta. Az ő háromsága tehát nem Istentől, Jézusból és Szentlélekből, hanem Istentől, Jézusból, és Máriából áll. Ezt a csoportosítást Mohammed nem magától találta ki. A keleti keresztyénség körében általánosan ismert volt Máriának θεοτοκος jelzője, sőt a szektás keresztyénség Máriát Istenként tisztelte. Ebben a szektás liturgiában rejlik Mohammed tévedésének egyik forrása. Egyes keleti szekták a Szentlelket nőnemű lénynek gondolták.²⁰ Mohammed ezt a szektás elgondolást átvitte Máriára s így az ő istenségét kétszeresen is megerősítettnek látta. Mivel a Szentháromságot szóbeli források alapján három egymástól különálló Isten személyében fogta fel, hevesen tagadta azt. „Azok is hitetlenek, akik azt mondják: Isten egy a háromságból, mert nincs más, csak az egy Isten“ (5, 77). A tagadásban azonban nem elégszik meg a saját szavaival, hanem megszólaltatja Jézust is. „Mikor Isten meg fogja kérdezni Jézust: Oh Jézus, Mária fia, te mondtad-e az embereknek: az Istenen kívül fogadjatok el engem és anyámat Istenként? Erre ő így fog felelni: Egyedül tied a dicséret és dicsőség; nem illik hozzám, hogy olyat mondjak, ami nem igazság...“ (5, 116).

A Koránban tehát nem találunk keresztyén értelemben vett krisztológiát, hanem inkább csak zavaros forrásokból eredő, torz Krisztus-gnózist.

Dr. Ötvös János.

²⁰ Epiphanius jegyez fel ilyen esetet pl. az ebioniták, elkasiták szektájáról. Panarion. 19, 30. fejt.

Irodalmi szemle

Korbán

Alig telt el két esztendő Ravasz László „Isten rostájában“ című hatalmas háromkötetes művének megjelenése óta, és íme, ismét előttünk áll egy nagyszabású kétkötetes munka (Korbán. Beszédék, írások. Budapest, a Franklin-Társulat kiadása. XI+502 és XI+551, 8°), mint szerzője lelki termékenységének és bámulatos munkabírásiának újabb bizonyága. Az igehirdetés történetében többen is voltak, akiknek teljesítményét az *elmondott* prédikációk számát illetően Ravasz László, bármilyen hosszú életet ajándékozna is neki Isten, nem igen fogja elérni. Hiszen például Wesley János körülbelül 40,000-szer, Whitefield pedig 18,000-szer prédikált! De ami a *nyomatásban* megjelent prédikációk számát illeti, Ravasz Lászlót eddigi munkája a hazai prédikációirodalomban kétségtelenül a legelső helyre és világviszonylatban is a legelső köze helyezi. Ez az új mű megint 96 prédikációt ad az eddig nyomtatásban megjelent prédikációk számához és ezzel Ravasz László nyomtatott prédikációinak számát 777-re emeli. Olyan munka ez, amelynek iramában tényleg „csak annak nem fogy ki a lélekzete, aki Igét hirdet“ (I., VIII. l.). Adja Isten, hogy minél előbb megérhessük az ezredik nyomtatott prédikáció megjelenését, és Ravasz László áldott igehirdetése még nagyon soká hangozzék tanításunkra, vigasztalásunkra és erősítésünkre!

Az I. kötet 56 ünnepi és közönséges vasárnapi, valamint 40 sákramentális, esketési és temetési prédikációt tartalmaz. A II. kötet „Maran atha“, „theologia“, „egyházi közélet“, „magyar kérdések“, „irodalom“, „tükörcserepek“ (e legutóbbiak a püspöki jelentésekből vett részletek) címek alatt ad elmélkedéseket, beszédeket, tanulmányokat.

Az egész mű fölé oda lehetne írni jelmondat gyanánt az Előszó megragadó önvallomását: „Az életben sok minden akartam lenni, és sokszor más lettem, ami akartam. Most már csak egy vágyam van: szeretnék nemzedékem prédikátora lenni.“ Bátran mondhatjuk, hogy Ravasz László ezt a célt már elérte. Nemzedéke legkiemelkedőbb igehirdetője lett azért, hogy túlnőtt nemzedékén és olyan mondanivalója is volt és van, amire a jövő nemzedékek is fel fognak figyelni.

Csak az utókor egyháztörténetírása fogja igazán érdeme szerint méltányolni azt a teljesítményt, hogy Ravasz László éppen ennek a nemzedéknek tudott a prédikátora lenni és ennek a nemzedéknek *prédikátora* tudott lenni.

Ravasz László nemzedékét ugyanis szinte minden egyéb előbb jellemezhetné, mint az, hogy a prédikációt, Isten szavának hirdetését különösebben kedvelné. Ezt maga Ravasz László

tudja legjobban. 1915-ben megjelent Homiletikájában azt írta, hogy „igehirdetésünk jelenleg nem él az aratás áldott idejében; vagy tallózik egy régi, gazdag aratás után, vagy pedig magvetést végez egy újabb számára“, és ezért „a mai modern keresztyén igehirdetésnek azt adta feladatul Isten, hogy biztosítsa az igehirdetés lehetőségét“ (291. sk.). Most megjelent művében is teljes tudatossággal beszél az igehirdetés akadályairól. Nemcsak a természeti ember örök lázadását látja, nemcsak azt az általános tételt hangsúlyozza, hogy „a kijelentés... tökéletesen új, merőben más, mint az emberi szellem“ (II., 200. l.), hanem a jelen sajátos problémái is egészen konkrét vonásokkal állnak előtte. Tudja, hogy nemzedéke állásfoglalását az igehirdetéssel szemben általában még mindig a felvilágosodás eszmevilága szabja meg. Józanul látja az *elvilágiasodás* mértékét és az sem titok előtte, hogy az elvilágiasodás alapján véve kijelentésellenes és prédikációellenes szelleme egyáltalán nem múlt el, hanem csak más mezbe öltözött, „a felvilágosodottság eszmevilágából átesapott a nacionalizmus eszmevilágába“ (II., 171. l.). A felvilágosodottság kétségtelenül nagy ajándékokat adott az emberiségnek, de értük nagy árat kért. „A technikai műveltség fenyegeti és sokszor elzibbasztja a lelket; a szocializmus felőrli az egyéniséget; a természet elnyeli a szellemet; az ember elvész a magasrendűvé fejlődött állapotban. A nemzeti eszme új gyűlöletet és ádáz ellentéteket hoz olyan nemzetek számára, amelyek úgy érzik, hogy útjában állanak egymásnak. A gazdasági javakért vívott irtózatos harcban üressé válik és elnyomorodik az emberi élet s megint az fenyeget, hogy mikor az emberiség megnyeri az életet, akkor veszíti el“ (II., 342. l.). Sőt azt is világosan látja Ravasz László — már 1940-ben! — amiről a második világháborút követő új világ híres prognózisai, mint pl. E. H. Carr könyve (*Conditions of Peace*, 1942) csak mostanában kezdenek beszélni, hogy t. i. „bármiképpen dől is el a küzdelem, egy korszak lezáródik vele... Mindenesetre az a nagy világnézeti egység, amelyet felvilágosodásnak nevezünk s amely a barokkot összeköti a világháborúval, történelmi pályafutását bevégi, uralkodó befolyását elveszi, emlékké és tanulssággá válik“ (II., 341. l.). Ennek a nagy caesura előtt élő, irtózatos megrázkódtatásokon átment, ijesztő viharokat látott nemzedéknek prédikált Ravasz László úgy, hogy kénytelenek voltak figyelni a szavára.

Még nagyobb dolog az, hogy Ravasz László nemzedékének valóban *prédikátora* tudott és tud lenni. Mert ez a generáció, ez az újkori autonóm ember gögjétől még mindig áthatott nemzedék inkább „vallásos beszédet“, azaz vallásos ön- és világértelmezést várt volna tőle, mint írásmagyarázatot. Ravasz László prédikálását sem mindig egyformán jellemezte a biblicitás, sőt voltak prédikációi, amelyekben a bibliai alapige még a vallásos önértelmezés eszközének és szolgájának szerepét töltötte be, de ha fejlődése vonalát ebből a szempontból nézzük, amint azt Makkai Sándor (Ravasz László igehirdetői útja) 1941-ig meghúzta, akkor azt kell mondanunk, hogy a most megjelent „Kor-

bán" prédikációi és tanulmányai is a teljesebb biblicitás irányában való elmélyülés jeleit mutatják. A „Gyakorlati bibliamagyarázat" című, egyébként már 1940-ben megjelent, de most újra közölt, igen mélyenszántó tanulmány nagyon érdekesen tudatosítja ezt a theologiai fejlődést az idealisztikus jellegű „gyakorlati" írásmagyarázattól „az Ige dinamikus értelmezésén" (II., 75. l.) alapuló „theologiai" exegézis felé. Ha az idealizmus többé-kevésbé erős hatása alatt álló igehirdetők legnagyobb problémáját abban látjuk, hogy szívesen emelik a Biblia mondanivalóját az időtlenség szférájába, hogy „a valóságot átviszik az örökkévalóságba s ezzel az elveszti időbeli értékét" (Kierkegaard, Gesammelte Werke. Kiadták H. Gottsched és Chr. Schrempf. Jena, II., 170. l.), hogy hajlamosak az esztéticizmusra, hogy nehezen tudnak ad hominem és igazán konkrét módon beszélni, mivel az idealizmus éppen a személyes viszonyulás és a közösség problémájánál mond csődöt (v. ö. E. Hirsch: Die idealistische Philosophie und das Christentum. Gütersloh, 1926. 73. skk.), akkor Ravasz László most megjelent prédikációi újra meggyőzhetnek bárkit a felől, hogy a modern igehirdetőknek ezt a nagy kísértését igen nagy mértékben sikerült leküzdenie. Ha talán helyenként hiányzik is beszédeiből az „aggresszív principium" (v. ö. O. Riecker: Das evangelistische Wort. Pneumatologie und Psychologie der evang. Bewegung, Träger und Versammlung. 1935. 192. skk.) érvényesítése, a megrázó hatással prédikáló nagy evangelizátoroknak ez a legsajátosabb vonása, ha Ravasz László általában szívesebben választja a hallgató autonóm énjének szép szóval való meggyőzését, mint a vele való lelki birkozást, ez nem azt jelenti, mintha ő is a személyiség abszolút értékebe vetett humanisztikus hitet vallaná, hanem egyszerűen azt, hogy ő *gyülekezeti* igehirdető, aki elsősorban nem evangelizálni, téríteni, toborozni, hanem építeni akar.

Igehirdetésének „orgonáján" (Makkai Sándor képe, i. m. az „És lőn világosság" c. kötetben, 55. l.) még mindig fel-felcsendülnek a régi regiszterek, az általa „középkálvinizmusnak" nevezett ideológia hangjai, vagyis azok a tételek, amelyek szerint „a természeti vallás lépcső és út, természetes kiindulás és rávezetés a kijelentett vallásra" (II., 157. l.). Természetesen főleg akkor, amikor nem a templomban, hanem az Areopáguson és a Fórumon kell bizonyosságot tennie. Ilyenkor van szó a „hit"-ről mint általános emberi lehetőségről (II., 8., 32., 283.; I., 294. l.) és az emberi szellem uralmáról, mint a Szent Lélek jelenlétéről (II., 405. l.). Amiképpen Schleiermacher a prédikáció szükségességének bizonyításában abból indult ki, hogy a beszéd „a közlés legszemlelőbb formája", és amint őt ezen az idealisztikus úton A. Schweizer is követte (Homiletik, 42. §), úgy Ravasz László sem az igehirdetés speciális parancsából indul ki, hanem az általános kijelentés vizsgálatával, majd pedig a „beszéd" általános fogalmának elemzésével próbál közelebb férkőzni a prédikáció lényegéhez (II., 62. skk.). Igaz, hogy előzőleg már volt szó a teremtett mindenségben, a Szentírásban és a názáreti Jézusban megtestesült Igéről, ámde

éppen az a probléma, hogy a hirdetett Ige ebben a tanulmányban el van választva ettől a hármás megtestesüléstől, holott maga Ravasz László mondja másutt, hogy „az Isten Igéjének hirdetése nem egyéb, mint Isten közvetlenül hangzó, élő beszéde az Ő népe között“ (II., 200. l.). Ha ezt a tételt igazán radikális értelemben vehetnők, ebből az következne, hogy a hirdetett Igét is az isteni Ige megtestesülésének kellene tartanunk.

De ezeken az elméleti szempontokon túl sokkal fontosabb próbája Ravasz László *prédikációinak* az, hogy mennyiben képesek a hallgatók és az olvasók előtt éreztetni és érzékeltetni azt a megrendülést és tiszteletet, amely elmondójukat az Ige emberfeletti realitása előtt eltölti. A Korbán prédikációi ezt a próbát is jól megállják. Az olvasónak mindvégig éreznie kell, hogy igen nagy dolgokról folyik itt a szó. A beszédek ünnepélyességéből hiányzik minden keresettség, minden mesterkélttség, mert forrása valóban az Isten szavára figyelő ember meghatottsága. Ravasz László most is mélyen biblikus és christocentrikus igehirdetőnek bizonyul. Az 56 ünnepi és közönséges vasárnapi prédikáció bármelyike példát adhat a termékeny meditatálásra, de még e nagy gazdagságból is kiemelkedik „Az irgalmas átok“, „A gyermek Krisztusé“, „Krisztus követése“, „Bartimeus“, „Elvégeztetett“, „Füst a pusztaságban“, „Tudom, kinek hittem“, „Fel a hegyre“, „Jézus nagysága és kicsinysége“, „Az igazi pásztor“, „Mit mondunk az igehirdetésre?“, „Azt bünteti, kit szeret...“, „Krisztus ugyanaz“, „Igével az örök élet felé“, „A nép“, „Bábel és pünkösöd“, „Béküljete meg az Istennel“, „A mi státerünk“, „Felhő a ház felett“, „Krisztus társasága“, „Ércigó a pusztában“, „Nem vagyunk mi magunkéi“, „Jaj az egyedülvalónak...“ című prédikációk mintaszerű biblicitása.

Viszont az a jól ismert homiletikai tapasztalat is beigazolódik, hogy az egészen rövid textusok esetében általában nehezebb megőrizni a biblikus hűséget (pl. I., 152. skk.). Az „Én vagyok a te Istened“ című igazán megragadó és nagyszabású prédikáció egyik fő érve az, hogy az „Én az Úr vagyok a te Istened“ textusban „a sinai hangsúly minden erejével azt emeli ki, hogy az Isten Úr“. Pedig itt Isten Úr-voltát nem annyira „a sinai hangsúly“, nem a tetragrammaton titokzatos jelentése, hanem a hagyományos és számunkra is mértékadó fordítás ajánlja (I., 26. sk.). A kazuáliák közül kiemelkednek a temetési beszédek, Ravasz László igehirdetési oeuvre-jének ezek a „legműfajosabb alkotásai“ (Makkai, i. m. 53. l.), de néha nehéz volna megmondani, hogy az igehirdető figyelmét az elhunyt arcképének művészi megfestése közben mi köti le jobban: az-e, hogy a halott egyéniségének sajátos vonásai miképpen tükrözik a *revelatio generalist*, vagy pedig az, hogy az alapigének milyen sajátos vizsgálása van éppen most és éppen e mellett a koporsó mellett. Helyenként az a benyomásom, hogy a jellemrajz konkrétebb és élesebb, mint az írásmagyarázat, vagyis nem annyira a textus világítja meg a casus-t, hanem a casus adja meg a kulcsot a textus értelmezéséhez.

A prédikációk *formai* alkatukat tekintve leginkább tematikus

beszédek. Ravasz László nem azért részesíti előnyben a tételes beszédet a homiliával szemben, mintha a saját témáit akarná ráerőszakolni a textusokra, hanem bizonyára a beszéd gondolati egységének biztosítása céljából fogja össze a textus mondanivalóját egyetlen tételbe. Elágaztatásai egy mesteri homiléta kezevonását mutatják. Minden beszédének kristálytisztá a logikája. Ez a fölüeny logika villog előttünk akkor is, amikor a faji gondolat materializmusának bornirtságaival száll szembe (II., 270. skk.) és akkor is, amikor a legmélyebb hittitkokat kell a hívek elé tárni. Ravasz László azonban sohasem veszik el a theologiai szubtilitásokban és nincsen egyetlen szakasza sem, amelynek gyakorlati haszna ne volna. Amilyen hathatós a rábírásban, ellenállhatatlan a bizonyításban, éppen olyan kiváló, vagy talán még kiválóbb a szemléltetésben. Nincs egyetlen prédikátorunk, aki olyan otthonosan mozogna a Biblia képtárában, mint ő. Egész modern irodalmunkban — Ady Endrét is belevéve — nincsen senki, aki a bibliai kolorit alkalmazásában őt felülmúlná. De a jelen szemléleti anyagát is bámulatosan használja. Közben annyira a jelen nyelven beszél, hogy még a zsargon használatától sem riadva vissza az elgurult drachma utáni éjt-napot egybetevő „gürcölésről“ (I., 471. l.) szól, a nélkül, hogy a prédikáció veszítene ünnepélyességéből. Néhol böcs humorra is megsillan (I., 120., 161. l.). — Sohasem unalmas, mindvégig lebilincseli a figyelmet. Helyenként olyan színesen mondja el a bibliai történeteket, hogy már-már regényszerűvé válik (I., 36. skk., 225. skk., 253. skk.). Mindíg eredeti, sohasem dolgozik sablonokkal, viszont biztos ízlése visszatartja őt az eredetieskedéstől. Előadásának varázsfüldőjében még a homiletikai repertoárnak olyan régi darabjai is kifényesednek és új színt nyernek, mint amilyen például az Agoston-Regensburgi Berchtold-féle mondás a holló és a vadgalamb hangjáról (I., 57. l.). Noha Ravasz László sokkal inkább racionális, mint misztikus típus, a középkor menyasszony-misztikájának (Krisztus a lélek — nem az egyház! — vőlegénye) elemeit is fel tudja használni, és hozzá igen termékeny módon (I., 24. skk., 282. skk.). Viszont éppen ez a nagyszerű szemléltetőképesség figyelmeztet újra arra, hogy a szemléltetés egész problematikáját ideje volna kiemelni a formális homiletika „de elocutione“ fejezetéből és igazán elvi és tartalmi kérdéssé tenni. Ezt nemcsak az teszi szükségessé, amit a legújabb újtestamentumi theologia a jézusi szemléltetés paradox természetére nézve (Máté 13 : 13 skk.) napvilágra hozott (l. pl. : Sir Edwyn C. Hoskyns & F. Noel Davey : The Riddle of the New Testament, London, 1936. Németül : Das Rätsel des N. T., Stuttgart, 1938. 115. skk.), hanem az a körülmény is, hogy az analógia, a hasonlat, a szimbolum, az allegória, a mítosz problémáját az újabb vallásfilozófiai és rendszeres theologiai eszmecsere is az érdeklődés gyújtópontjába állította. Kétségtelen például az, hogy a természeti világ óriási képtárát, az eget és a földet, ezt a „laikus bibliát“ (Regensburgi Berchtold nevezte ennek. Franz Pfeiffer : Berchtold von Regensburg. Wien, 1862, IV. prédikáció) egy középkori igehirdető vagy egy mai hitszónok másképpen fogja

szemlélni és használni, mint egy református igemagyarázó, aki nem az analogia entis, hanem az analogia fidei elvét vallja.

Érdeemes lenne elidőzni Ravasz László nagyszerű stílusának vizsgálatánál, de ezzel túlmennék folyóiratunk feladatkörén. Jól tudom azt is, hogy a „Korbán“ gyakorlati-egyházi, világnézeti, nemzetnevelési, irodalmi értékeinek kellő méltatása külön tanulmányokat követelne. Most azonban meg kellett elégednem azzal, hogy a „Theologiai Szemle“ célkitűzésének megfelelően néhány szempontot próbáljak ajánlani e nagyszabású mű theológiájának értékeléséhez.

Református elv az, hogy a prédikációban a hirdetett Igére, nem pedig a prédikátor személyére és egyéniségére kell figyelni. De lélektani szempontból Niebergallnak igaza van abban, hogy a mostani, elvilágiasodott, egyháztól elidegenedett világban egy-egy igazán nagyvonalú, jóságtól és szeretettől áthatott igehirdető egyénisége az, ami az emberek érdeklődését és sóvárgását felkelti a prédikáció értékei iránt. Ravasz László mostani művéből is egy ilyen egyéniség bölcsességének és emberszeretetének melegítő fénye sugárzik felénk. De ennek a gazdag egyéniségnek minden ajándéka „jézusi korbán“, mert „csak azt teszi az oltárra, amit a szeretet felebarátainak szolgálatára rendelt“. Ez az áldozatos szolgálat teszi Ravasz Lászlót nemcsak nemzedékének, de a magyar református egyház elkövetkezendő generációinak is áldott prédikátorává.

Dr. Czeglédy Sándor.

Katechetika.

A református keresztyén vallásos nevelés rendszere. Irta : Dr. Imre Lajos. Átnézték : Dr. Budai Gergely és Dr. Makkai Sándor. Budapest, 1942. Református Egyházi Könyvtár XXII. kötet. A magyar református egyház kiadása. Parochiális könyvtárak számára. 447 lap.

Isten kegyelmes gondviselése iránt különös hálával tartozunk, amiért a nehéz körülmények közt is lehetővé tette a Református Egyházi Könyvtárnak, hogy Imre Lajos Katechetikáját megjelenesse és ezzel úgy a magyar református theologiai tudomány-nak, mint a magyar református vallástanításnak, s általában a gyakorlati egyházi életnek igen nagy szolgálatot tegyen. Mert egy ilyen összefoglaló és napjaink tudományos és gyakorlati színvonalán álló standard-műnek a szükségét úgy a tudományban, mint a gyakorlati életben már régen érezzük. Az első világháborúig nem volt számbavehető magyar katechetikai irodalom. Az első világháború alatt a kolozsvári Az Út I—II. évfolyamában pezsdült meg új élet vize nemcsak a katechetika, hanem az egész gyakorlati theologia területén azzal, hogy Ravasz László, Makkai Sándor és Imre Lajos az akkori modern theologia eredményeinek birtokában cikksorozatot írtak az igehirdetés, a vallásos nevelés

és a pasztoráció kérdéseiről (Makkai Sándor: Hogyan tanítsunk vallást? c. cikksorozata). Egyfelől Makkainak ez a nagyértékű és úttörő cikksorozata, másfelől néhány év múlva Csikesz Sándornak a debreceni egyetemen elkezdett valláspedagógiai irányító munkássága eredményezte azt, hogy egymásután jelentek meg ez időtől kezdve kisebb-nagyobb dolgozatok és monográfiák a vallástanítás és a vallásos nevelés problémáiról, most már egyre inkább a dialektikai theologia szellemében.

Ez pedig azt jelentette, hogy a módszer kérdése problémát váltott. A módszer mindenhatóságába vetett hit, mely napjainkban a világi nevelést sajnálatosan meghódította, eltűnt a valláspedagógiából. Sőt maga a módszer is kérdésessé vált abban az arányban, amint a modern theologia anthropocentrizmusát és pszichologizmusát a nagy kultúraválsággal s a humanisztikus idealizmus bukásával egyidőben előretörő „krisis-theologia“ kiszorította a homilétikából és a katechétikából. Hiszen a módszer kérdése szorosan összefügg ama bizonyos „kapcsolópont“ kérdéssel, amely fölött nagy vita folyt a dialektikai theologia vezérszellemei között a 30-as években (Brunner és Barth vezetésével) s amelyről maga Imre Lajos ezt írja katechétikájában (251. l.): „Isten Igéje felette áll minden embernek s nincs kötve emberi viszonyokhoz, viszont az emberben önmagában nincs olyan kapcsoló pont, amely az Ige hatását az emberi lélekben biztosítani tudná.“ Ha minden embernek, úgy a módszernek is felette áll Isten Igéje és az Igét hordozó vallástanítási anyag (v. ö. Leonhard Fendt, *Katechetik* 1935: „Primat des Stoffes“). Akkor nem az a fontos többé a vallástanításban, hogy milyen módszereket használunk, hanem egyedül az a fontos, hogy az Igét tisztán hirdessem az ifjaknak és gyermekeknek. Eddig az igehirdetésnél (homilétikában és katechétikában egyaránt) a „mit“ kérdésénél fontosabb volt a „miképpen“ kérdése, mert a modern theologia homilétikája és katechétikája a végső nagy elvi kérdésekre a feleletet „az emberből, az ember felől és az emberre nézve“ adta, míg Barth egész theologiai felfogása azt hangsúlyozza, hogy az igehirdetés története csak egy principiumból vezethető le és ez *maga az Ige*, tehát az emberi oldalról az isteni oldalra teszi át a hangsúlyt. Eddig mindenáron kapcsolódási pontokat, lélektani előfeltételeket és beállítottságokat kerestünk és akartunk biztosítani homilétikai vagy katechétikai munkánk számára, főproblémánk az volt, *hogyan* juttatjuk el a *mai* ember vagy gyermek lelkéhez az evangéliumot? (V. ö. a pedig már erősen dial. theologiai hatásokat mutató *E. Pfennigsdorf* „Wie lehren wir Evangelium?“ kérdés föltevését: „ist das Evangelium *Kindesgemäss* — *jugendgemäss!*“) Barth szerint ez a „hogyan“ az Ige titka, misztériuma. Az Ige dolga az, hogy magát az emberi vagy gyermeki lélekkel elfogadtassa, ott — ha kell — magának „kapcsolódási pontokat“ teremtsen s az értelmi, szívbeli és akaratbeli gátlásokat legyőzze. Erre csak maga az Ige képes, ez *csoda*, ennek megtörténését mi semmiféle emberi mesterkedéssel és módszeres művészettel nem biztosíthatjuk és elő sem segíthetjük, csak alázatosan szolgál-

hatunk (ministerium verbi divini) ennek a csodaszerű történésnek. Ennyiből is megítélhető, hogy a vallástanítás *módszerének* mai tisztázatlan helyzetében nem könnyű feladatra vállalkozik az, aki az összes nézetekkel és irányokkal leszámoló, mindent egybefoglaló és természetesen a módszer kérdését is tisztázni akaró s az elvi megállapításokon túl a gyakorlati munkának is segítséget nyújtó katechétikát akar írni.

Imre Lajosnak egészen a dialektikai theologia, közelebbről Barth és Thurneysen szellemében készült Katechétikája, mely tudományos jelentőségben méltán állítható Ravasz László 1915-ben megjelent Homilétikája mellé, dialektikus feszültségekkel átszótt teljességre törekszik és azt el is éri. Nincsen olyan árnyalata a vallásos nevelés és vallástanítás széleskörű problematikájának, melyet megfelelően ne értékelne és figyelembe ne venne. A modern theologia és valláspedagógia eredményeiből mindazt értékesíti és felhasználja, ami az Ige theológiájának szempontja alatt is használható (pl. a katechétikai „hármaslépés“, munkaiskolai módszer stb.); mindeneket megvizsgál s ami jó, azt megtartja. A dialektikus feszültség néhol oly erős, hogy szinte már ellenmondásnak tűnik fel. Különösen észlelhető ez a vallástanítási anyag kiválasztásáról szóló nagyon érdekes fejezetben (302—310. l.), melyben arról van szó, hogy az anyag megválasztásában az „egyetlen“ irányadó szempont az Igének jut, de másik oldalon lehetetlen figyelembe nem venni a gyermek szempontját is, akinek számára az igehirdetés az anyagon át történik (303. l.). „Amit a nevelés *módszere*ről mondtunk — írja nagyon szépen (306. l.) —, hogy ítélet alatt áll, önmagában semmire sem képes, csak a Szentlélek által . . . , igaz a tanítás *anyagáról* is, mert ez sem képes önmagától semmire, s csak az abban szóló *Ige* tud a gyermek számára Isten izenetévé lenni.“ Ha tehát „a tanítás anyagában nem tehetünk ugyan különbséget“ (emberi szempontok szerint), ellenben mégis „ki kell választanunk az anyagból *éppen azt, amiben* Isten a tanítás útján akar a gyermekhez szólni . . . Tekintetbe kell tehát vennünk a gyermeki életformát, de ez nem befolyásolhatja az Ige *tartalmát*, csak az igehirdetés *formáját*, nem az Igét, csak az *anyagot*, nem az izenetet, csak azt, *ahogyan* a gyermek elé visszük.“ (Az aláhúzások az ismertetőtől származnak.) Itt mégis az a látszat keletkezik — szerény véleményünk szerint —, hogy az Ige szuverénítésének a szerző által következetesen és erőteljesen hangoztatott elve némileg csorbát szenved azáltal, ha a dolgot úgy állítjuk be, hogy csak *bizonyos, a mi belátásunk szerint megválasztott anyagokon keresztül* tud vagy „akar“ Isten a tanítás útján a gyermeki életformához szólni. Ezzel már szabad útja nyílik az emberi értékelésnek s az Ige szerepe relatívvá lesz. Csupán egy kiragadott példa ez arra, hogy milyen sikamlós talajon járunk, amikor össze akarjuk egyeztetni az összeegyeztethetlent. De az ilyen — talán csak látszatos — ellenmondások fel sem tűnnek akkor, ha az ember lelke nagy gyönyörűséggel elmerül a theologiai megézésnek abban a mélységében, mely az egész könyvet annyira jellemzi. A legmagasabb fokú „amor theologicus“ fűtötte az író gondolatait,

s ilyen theológiához való szerelem kell a könyv olvasásához is. Nemtheologus sohasem fogja kellően méltányolni tudni a könyv nagy értékeit.

Egy „Bevezetés“-ben és hat főrészben mondja el szerzőnk mondanivalóját. A bevezetésben szól a katechétika nevééről, tartalmáról, helyéről a gyakorlati theologiai tudományok között, azután a vallásos nevelés lényegéről és az egyházhoz, gyülekezetekhez, a keresztyén neveléshez és a világi neveléshez való viszonyáról, tehát alapvető elvi kérdésekről. „Katechétika“ alatt a *vallásos nevelés elméletét* és egész rendszerét érti és tiltakozik az ellen, hogy — mint eddig sokan — ezt a nevet csupán a vallástanítás vagy éppen csak a konfirmációi oktatás elméletének jelölésére korlátozzák (4, 294. l.). A *vallásos nevelést* így határozza meg: A vallásos nevelés az egyháznak az a munkája, mellyel Isten Igéjét éppen a gyermeknek és ifjúságnak ebben az életformában hirdeti (15. l.). Az Ige hirdetésének parancsa az egyházat arra is kötelezi, hogy ezt az Igét a gyermekeknek és az ifjúságnak is hirdesse, megtanítva őket Isten rájuk vonatkozó akaratára és gyakorolva az annak való engedelmességben. Ez a munkája az egyháznak a vallásos nevelés. *A vallásos nevelés tehát az egyház igehirdető munkájának egyik része*, amely szorosan kapcsolódik a gyülekezeti igehirdetés és pasztoráció munkájához (6. l.). *A vallásos nevelés az Ige hirdetésé*, tehát — amint Thurneysen kifejezi — tulajdonképpen a prédikációnak egy másik formája. (Spezialfall der Predigtaufgabe. 140, 143. l.) Az egyház Isten határozott parancsát bírja a felől, hogy a vallásos nevelés munkáját neki végeznie kell. A vallásos nevelés előfeltételei: a keresztség, a kiválasztás, s végül a Szentírásban és az egyház hitvallásában reá vonatkozó utasítások. (15—18. l.)

Már itt megjegyezzük, hogy Imre Lajos előterjesztése rendkívül világos, finom különböztetései vannak, és a vallástanítás — amelyet a vallásos nevelés *három* módszeres elágazása közül egyiknek mond — az egész művön keresztül mindig megkülönböztetve tárgyalja a vallásos neveléstől, s a két fogalom következetes megkülönböztetéséből folyik, hogy pl. az anyagot, módszert és ezek összes problémáit külön tárgyalja a vallásos nevelésnél és ismét külön a vallástanításnál. Ez némileg fárasztóvá teszi a könyv olvasását és elkerülhetetlen ismétlésekhez vezet, de elismerjük, hogy a teljesség és rendszeresség szempontja ezt az eljárást szükségessé tette. A *vallástanítás* fogalmát így határozza meg: A vallástanítás az Igének a gyermek számára *egy rendszeres anyag alapján való módszeres* hirdetése (297. l.). A vallástanítás Isten akaratának a gyermekhez, mint Isten által megszólított lélekhez az anyaszentegyházban való hirdetése. (388. l.) Mindenesetre meglepő és újszerű az a felfogás, hogy a vallásos nevelés maga — s nemcsak a vallástanítás — igehirdetés; megszoktuk ezt a vallástanításról megállapítani, de ott is bizonyos korlátozással, amennyiben a vallástanításnak vannak szükségképpen olyan részletei és teendői, amelyek a legjobb akaratral sem mondhatók igehirdetésnek, mert csupán közlései olyan anyagoknak, melyek

nem is hordozói az Igének, csak annak *magyarázatához* szükségese-
 gesek, vagy legfeljebb *közvetve* hordozói az Igének (bibliai régiségek,
 történelem, földrajz, az egyháztörténelem külső keretei, szellem-
 történeti részek, egyházi törvények, szervezeten, szimbolika,
 apologetika, egyszóval mindazon részei és tárgyai a vallástanítás-
 nak, melyek az ú. n. kulturális-horizontális *emberi síkban* fekszen-
 nek, melyek csak „tudomány“, de nem „Ige“, melyek azonban
 mégis szükségese- gesek a vallástanításban). L. ennek a kérdésnek, az
 igehirdetés és vallástanítás viszonyának tisztázásához, főképpen
 a gyakorlati valóság szempontjából, ez ismertetés írójának „Tan-
 óra vagy istentisztelet?“ c. cikkét az Igazság és Élet 1938. évf.-ban.

Nagyon tartalmas, tanulságos és új szempontokat adó részlete
 a könyvnek az, melyben a vallásos nevelésnek a köznevelésben
 elfoglalt helyzetét világítja meg (25—40. l.). Felveti a kérdést:
 tarthatjuk-e a vallást azon *kultúrkinés* egy részének, melynek
 átadása a köznevelés feladata? Lehet-e a vallásos nevelés a köz-
 nevelésnek olyan tagja, mint pl. a testi vagy az esztétikai nevelés,
 a tanítás anyagának olyan része, mint bármelyik más tantárgy?
 Ez a kérdés egy nagyobb kérdésre: *a vallás és kultúra viszonyára*
 megy vissza. Sokáig tartották a vallást olyan specifikus kultúr-
 értéknek, mint a művészet, irodalom, jog, tudomány. Úgy tart-
 ották, hogy a vallásnak, mint kultúrértéknek, pótolhatatlan
 helye van az iskolában, s hogy a vallás és kultúra, Isten akarata
 és a kultúra között ellentét nem lehetséges (Niebergall.). A refor-
 mátori theologia figyelmeztetett arra, hogy a vallás, melynek
 alapja nem az emberi lélek érzelmeiben, meggyőződésében, akarat-
 nyilvánulásában, hanem Istennek önmagáról az Igében adott
 kijelentésében van, mint Isten által saját maga és az emberi lélek
 közt létesített viszony, *nem azonosítható az emberileg alkotott*
értékrendszereken alapuló kultúrával, nem tekinthető úgy, mint
 ennek egy része, mert Isten gondolatai és az ember gondolatai
 között elenyészthetetlen *különbség*, sőt *ellentét* áll fenn (Bohne,
 Brunner, Eberhard, Heckel). Van azonban köze a vallásnak
 a kultúrához, s pedig akkor, ha ezt úgy tekintjük, mint amelyre
 nézve szintén *Isten Igéje az irányadó*. A kultúrában egy ígérete
 van Istennek: a világ felett való uralkodás ígérete, mely lehetetlen
 a bűn miatt, de lehetséges a kegyelem által, így tehát *lehet*
 a kultúra utalás a kegyelemre, lehet — mint „mulandó“ — Isten
 kegyelmes tetteire mutató „hasonlat“ (Goethe), ha a kultúra
 az Ige ítélete alá és a kegyelem reménységébe helyezi magát.
 A vallásos nevelés és a köznevelés viszonyának kérdésénél áll elő
 a *keresztyén nevelés* kérdése: lehet-e elképzelni olyan köznevelést,
 mely — bár anyaga e világra vonatkozik — *keresztyén szellemben*
 folyik s melyben a keresztyén vallásos nevelés teljes jogához jut,
 a nélkül, hogy a kultúrát feleslegesnek vallaná? *Ha* a köznevelés
 elismeri Istennek a gyermekre vonatkozó kijelentett igényét;
 ha elismeri azt, hogy a minden nevelésben szereplő *ellentét* a nevelés
 célja és a gyermek, az eszmény és a valóság között *nem* ideiglenes
 és emberi munkával elenyészthető, hanem kvalitatív és alapvető
 ellentét, melyet csak Isten törölhet el és Krisztusban már el is

törölt; ha tehát a köznevelés elismeri Istennek a gyermekre és az egész világra és minden ismeretre és világnézetre kimondott *ítéletét*, de ugyanakkor az *Ő megváltó tettét* is és ebben a szellemben nevei a gyermeket: akkor lehet beszélni keresztyén nevelésről. Az Egyház kötelessége megítélni a köznevelés munkáját és célkitűzését az ő igehirdetésével és küzdeni azért, hogy a köznevelés szellemében az Ige uralkodjék. A keresztyén iskola *más látással* nézi az anyagot és a gyermeket s ezért más lesz benne a tanítás és nevelés módszere is, mint a nemkeresztyén iskolában. A feszültség és ellentét a vallásos nevelés és a kulturális nevelés között így is *fennmarad* annyiban, hogy az Ige és a kultúra ezután sem lesz azonosítható, de *megoldódik* annyiban, hogy a nevelés, mint keresztyén nevelés, a kultúra felett világosan látja az Ige ítéletét és igyekszik azt Isten szolgálatába állítani. Ugyanaz a feszültség ez, mely a hívő földi élete és örök elhivatása között e világban soha meg nem oldhatólag, de mindig a megoldás *reménységében*, ebben az eschatologiai pillanatban fennáll.

Az első főrész (42—135. l.) a vallásos nevelés és a katechétika történetének széles és nagyon alapos áttekintését adja. A második (136—228. l.) a vallásos nevelés céljáról és anyagáról szól. A vallásos nevelés *célja* nem alapulhat emberi célkitűzéseken, mert ez a cél: Isten Igéjének hirdetése. Ennélfogva túlmegy minden emberi képességen, de mégis végezni kell, mert Isten adta ezt a feladatot az egyháznak. A vallásos nevelésnek nem az ember (modern theologia) és nem az egyház (katholicizmus, orthodoxyia) az alanya és biztosítója, hanem a Szentlélek Isten. Mivel a vallásos nevelés az Ige hirdetése, anyaga nem lehet más, mint olyan anyag, amely — bár sohasem azonosítható magával az Igével — az Ige *hordozója*. Ilyen legelső sorban a Biblia. (Az Ószövetség tanítása ellen felhozott theologiai, morális és módszertani kifogások cáfolatánál felemlített irodalomban szerintünk meg lehetett volna említeni Dr. Török István hézagpótló, nálunk egyedülálló és valláspedagógiai szempontból is igen jelentős dolgozatát: Az Ószövetség értékelése. Pápa, 1936.) Aztán az egyház története, mely nem más, mint az Ige hirdetésének és hallgatásának története. Aztán, mivel az Ige az egyházban hirdettetik s ereje az egyház hitében és életfunkcióiban nyilvánul meg: idetartozik az egyház hitéről és életéről szóló anyag is, vagyis a hitvallás, a káté, az egyházi énekeskönyv, a kultusz és az egyház mai élete. Ezt nevezi szerzőnk a vallásos nevelés *elsőrendű* anyagának. *Másodrendű* (kiszélesítő) anyag gyanánt említi azt, amit az ú. n. hit- és erkölestan és a németeknél az ú. n. „Lebenskunde“ szokott tárgyalni, azaz a világnézeti kérdéseknek és a mai élet összes kérdéseinek az Ige fényébe állítását, de ezeket az anyagokat feleslegeseknek mondja az esetben, ha magasabb fokon a hitvallás tárgyalásánál ezekre is kiterjeszkedünk.

A harmadik főrész címe: Az ember, mint a vallásos nevelés tárgya. Ebben a részben tárgyalja a gyermekkor és az ifjúság vallásos életét s szól a gyermek és ifjú megismerésének jelentőségéről a vallásos nevelés számára. Ez a megismerés nem lehet

csupán lélektani, hanem *theologiai* megismerés kell hogy legyen, mely a lelket Istenhez való viszonyában nézi. Nem elégedhetik meg (mint a modern theologia valláspedagógiája) a gyermek szellemi és értelmi fejlettségének vizsgálatával, lélektani, szociális, fizikai adatok gyűjtésével, hanem a gyermeket az Ige világosságában akarja megismerni. Viszont a léleknek ilyen ismerete szükséges, „nem az Ige hatására, hanem annak hirdetésére nézve“ (251. l.). (Közben megjelent éppen e kérdésre vonatkozólag Dr. Farkas Ignác kitűnő monográfiája: *Katechétikai Alapvetés. A bibliai anthropologia valláspedagógiai jelentősége.* Debrecen, 1941.)

Legérdekesebb természetesen a nagy munka negyedik és ötödik főrésze: a vallásos nevelés, illetve a vallásitanítás *módszeréről*, anyagáról és eszközeiről (255—301, 302—389. l.). A módszert sem feleslegesnek, sem mindenhatónak és a nevelés sorsára, eredményére döntő jelentőségűnek nem szabad tekinteni. A vallásos nevelés módszerere vonatkozólag a reformáció óta négy szembenálló irányt találunk, mely egyúttal a módszer kérdésében látható összes felfogások alaptípusait rejti magában, ezek: az orthodoxia, a racionalizmus, a pietizmus és a modern theologia irányai. Mind a négy módszertípus egy gondolatból indul ki alapjában véve, abból, hogy *hogyan lehet a gyermekhez alkalmazni* a vallásos nevelés anyagát úgy, hogy azt a gyermek elsajátíthassa (orthodoxia), megérthesse (racionalizmus), akaratát saját maga ahhoz alkalmazhassa (pietizmus), vallásos világnézetét (értékelését) e szerint alakíthassa (modern valláspedagógia). Az orthodoxiában (mondja szerzőnk) van egy gondolat, mely ezt a többi irányok tévedései alól némileg felmenti, ez a helyes gondolat: a kijelentés, az Ige *abszolútága*, melyen csak azzal ejt csorbát, hogy a kijelentést azonosítja az egyházi tannal (Brunner). (V. ö. ugyanezt a modern valláslélektan nyelvén kifejezve: az objektív vallásos gondolat fontossága és aprioritása a vallásos élményben.) Hogy mind a négy irány *a gyermekhez akarja alkalmazni* az anyagot és a módszert, ennek oka az, hogy az Isten Igéjét, mint a nevelés célját a gyermek által *megközelíthetőnek* tartják, ami tévedés. Isten Igéje szuverén, semmiféle emberi módszernek alá nem vethető. Ez azt jelenti, hogy nem a gyermeket kell abszolútnak tekintenünk, hanem az Igét, s nem az Igét kell a gyermekhez alkalmaznunk, hanem *a gyermeket kell az Ige igényeihez mérnünk*. Ez pedig arra vezet, hogy a módszer követelményeit *nem a gyermekből, hanem az Ige hirdetésének követeléséből* kell levezetnünk. (V. ö. ismertetésünk második bekezdésében Barth felfogásáról mondottakkal.) A módszer *alapproblémája* az, hogy milyen kapcsolatban van, illetve milyen kapcsolatba hozható Isten Igéje az emberi lélekkel? A megoldás nehézsége mindkét oldalon megmutatkozik, az Ige és az emberi lélek oldalán. Egyfelől az Ige semminemű *relativizálásába*, emberiesítésébe nem nyugodhatunk bele, nem cserélhetjük azt fel semmiféle emberi értékrendszerrel, vallásos világnézettel, vallásos fogalmakkal és érzelmekkel. Másfelől a lélek oldalán számolnunk kell *az emberi romlottsággal és tehetetlenséggel*, mellyel

a modern theologia nem számolt eléggé. Az emberi lélek önmagában képtelen megismerni és befogadni Isten Igéjét, ez számára mindig „verbum alienum“ marad. Minél tisztábban hirdeti a nevelés az Igét, annál megközelíthetlenebb az a bűn miatt. Az Ige megtérésre hívó szó, de a nevelésnek nem áll hatalmában, hogy megtérésre vezesse a gyermeket. A megtérés Isten titkos, megmagyarázhatatlan cselekedete, melyet megismerni, még kevésbé kormányozni és előidézni nem lehet. A vallásos nevelés *lélektani* megalapozása, melynek a modern valláspedagógia olyan túlzott jelentőséget tulajdonított, azért elégtelen, mert a lélektani megismerés, amely módszerében bizonytalan és tárgyát az emberi lélek *külső* megnyilvánulásaira korlátozza, és csak *leírni* sem tudja a megtérés titokzatos lelki tényét, nemhogy produkálni tudná azt. Így a nevelés vagy *többre* vállalkozik, mint képes, ha megtérésre, új életre akar vezetni, hitet akar teremteni, vagy *kevésbére*, mint feladata, ha beéri bizonyos vallásos képzetek és érzelmek lélektani úton való felkeltésével. Ezekből a gondolatokból vezeti le szerző azt a meggyőződését, hogy *a vallásos nevelés az Ige hirdetése legyen és ne akarjon semmi más lenni*. Az Ige és a gyermek közti ellentét, valamint a nevelésnek a maga tehetetlensége ellenére is az Ige hirdetésére való kötelezettsége és vállalkozása arra a tényre mutatnak, hogy ez az egész munka és annak módszere *Isten ítélete alatt áll*, a bűn és gyarlóság korlátai közé van zárva, s nevelni csak úgy lehet, ha előzőleg ezt az *ítéletet* megismertük és elfogadtuk. Ha ezt tesszük, akkor amennyire nem bízhatunk abban, hogy saját erőnkkel a nevelés sikerét biztosítjuk, olyannyira *bízhatunk* abban, hogy az Ige, melynek hirdetésére köteleztettünk, foganatos lesz a lélekben a Szentlélek által (vocatio externa és vocatio interna correspondentiája). Így lehet mégis a vallásitanítónak *reménység* alatt dolgozni. *Egyet* mindenestre megtehet a vallásos nevelés: *ráutalhat* az Igére, amely mindent megselekedhetik — s ez a ráutalás éppen a feladata! Ilyen felfogás mellett — kérdi a szerző — van-e egyáltalában *jelentősége* a módszernek a nevelésben? Van, de csak eszközi jelentősége: figyelmeztet arra, hogy munkánknak rendje van, amely rend, bár emberi törekvés, mégsem mellőzhető, ha megmarad a maga feladata mellett s nem akar a Szentlélek munkája elé lépni. A módszer feladata csak formális: az, hogy úgy állítsa Isten üzenetét a gyermek elé, hogy abból az ítélet és kegyelem evangéliumát megláthassa. A módszerben arról van szó, hogy a katechétikai tevékenység minden más ígehirdetői tevékenységtől abban különbözik, hogy azt keresi: *hogyan kell* éppen a *gyermek* és *ifjú* számára hirdetni Isten akaratát? A módszer szükséges: mi kötelezve vagyunk azon *módok* iránti engedelmisségre is, amelyeken Isten munkánkat igénybeveszi.

A módszer elágazása azon alapszik, hogy Isten Igéje a Bibliában három formában jelenik meg, mint tan, törvény és példa (szemlélet); ehhez képest lesz a vallásos nevelésnek ez a három ága: tanítás, gyakorlás, példaadás. Ezek szoros kapcsolatban vannak, egymástól el nem választhatók. A három együtt kimeríti azokat a módokat, ahogyan az Ige gyermekek számára

hirdethető. Megszoktuk a racionalizmus óta a három közül a *tanítás* egyoldalú kiemelkedését s tényleg különbözik is a vallás-tanítás a másik két ágtól kettőben, t. i. hogy *értelmi* jellegű és hogy anyaga és módszere *zártabb*. Azonban éppen az *intellektualizmus* veszélyétől a vallás-tanítást csak a másik két ág komoly alkalmazása tudja megóvni. A vallás-tanítás — a vallásos nevelés anyagának szűkebb, de abból vett — anyaga *kiválasztásának* uralkodó szempontja Isten Igéje, *összefoglaló* kapcsolata, központi gondolata pedig az egyház hitvallása. Nem tartalmi, hanem formai, módszerei szempontból szerző a vallás-tanítás anyagát három csoportra osztja: szemléleti, fogalmi, lírai-kultikus anyag. A vallás-tanítás módszerére külön alkalmazza a fentebb kifejtett elveket. A módszer csak akkor jár jó úton, ha magát *teljesen az Ige alá tudja rendelni* s nem akar más lenni, mint eszköz arra, hogy a gyermek számára az Igét *a tanítás formájában* hirdesse. A tanításnak egy feladata van: Istennek a tanítási anyagban a gyermekhez intézett *megszóltatását* kell átadnia; kötelességünk az anyag hűséges, az Igéhez alkalmazkodó tanítása. E szempontokból kiindulva részletes *bírálatot mond* a lélektani úton járó módszerek felett. A modern vallás-pedagógia túlbecsüli a lélektani eljárás jelentőségét. Pl. ha sikerül élményeket ébresztenie, akkor azt hiszi, hogy hitet adott, pedig az élmény még nem hit.¹ Megbírálja Gräffe, Herbart, Schleiermacher, Kabisch, Niebergall, Pfeningsdorf módszereit, valamint Eberhard munkaiskolai módszerét és G. Bohne „döntés“ előidézésére irányuló módszerét. Különösen elítéli a *historizmust* és a *pszichologizmust*, mely pusztá *emberi* eszközökkel, történeti anyagon nyert emberi élmények útján vél *hitet* ébreszthetni, holott ezt csak az Ige és Szentlélek ébresztheti. Ezekkel a felfogásokkal szemben hangsúlyozza (24. l.): Isten Igéje nem vallásos emberek tapasztalatainak rendszere, nem történeti események értelmezése vagy értékelése, hanem minden emberinek és minden történetinek megítélése. A lélektani út túlbecsülésével összefügg még egy káros jelenség, az, hogy nem az anyag s az anyagban rejtőző Ige, hanem a *gyermek* lesz abszolúttá, az Igének kell alkalmazkodnia a gyermekhez, vagyis előáll a *módszer* elsőbbsége az anyag és az Ige felett. (L. ismertetőtől „A mai vallás-pedagógia főbb meglátásai“ 4. Prot. Tan. Szemle 1937. 7. sz.)

A tanítási módszer három lépése: szemléltetés, elmélyítés, alkalmazás. (Ahogy L. *Fendt* nevezi: „Katechetischer Dreischritt“, Darbietung, Aneignung, Praxis; kb. megfelel ennek az *Augustinus* által említett „narratio, exhortatio, praecepta“.) E három lépésben adva van minden módszeres lehetőség, amellyel a tanítás anyagát a gyermekhez eljuttathatjuk. Szól a könyv a tanítási eljárásról

¹ Tanuságos volna végre megvitatni és tisztázni, mit értünk „vallásos élmény“-en. Kétségtelen pl., hogy Girgensohn fogalmazásában a vallásos élmény, melynek alkati összetevője az „inotív gondolat“ és az „én funkció“, melynek „drága aranymagva“ az Isten melletti döntés, önfeltárás és önátadás, teljesen egyet jelent a hittel. Csikesz Sándor előadásában nemcsak a hitet, hanem az azt előidéző „testimonium internum spiritus Sancti“-t is értette vallásos élmény alatt.

az egyes anyagcsoportokban, a tanítás módjáról egyes korosztályokban, a vallástanítás eszközeiről (tankönyv, biblia, káté, énekeskönyv, szemléltető képek stb.) és a tantervről. A kultúrhistoriai fokok módszerének elutasításával a *koncentrikusan bővülő körök* módszerét fogadja el, ami azt jelenti, hogy a vallástanítási anyag három nagy körének (Biblia, egyháztörténet, az egyház hite és élete) a tanterv *minden fokán* szerepelnie kell, egyre szélesedő, a gyermek haladásának megfelelő mértékben. Kátéul a Heidelbergi Káté használatát tartja szükségesnek, melyből az erdélyi (1929-es) tanterv már az elemi iskolában 92 kérdés tanítását veszi fel. Az utolsó (hatodik) főrészben (390—432. l.) „a vallásos nevelés alkata” címen a családban, az iskolában, az iskolán kívül folyó vallásos nevelésről, a vallásos önnevelésről, főleg azonban a konfirmáció előkészítéséről mond el nagyon megszívlelendő dolgokat. Név- és tárgymutató, irodalom, bibliai helyek jegyzéke egészíti ki a kötetet. Sajtóhibákat és helyenként stíláriis elírásokat találtunk a könyvben, melyeket feleslegesnek tartunk itt felsorolni, miután szerencsére nem értelemzavarók, de egy ilyen reprezentáns munkában mégsem lett volna szabad helyet foglalniuk.

Csak ízelítőt tudtunk adni a hatalmas anyagból, de igyekeztünk a főbb elvi szempontokat, amennyire tudtuk, kidomborítani. Imre Lajos nagy tudománya és tiszteletreméltó nagy munkássága iránti hálával és azzal a kéréssel zárjuk ismertetésünket, vajha a kegyelem Istene felfüggesztené a hazánk és egyházunk felett lebegő ítéletet és adna nyugodt időket, melyek az itt elszórt gyönyörű magvetés gyümölcseit megérlelhetnék.

Szele Miklós.

Dr. Danesházy Sándor: Az egyház harca. Exodus-kiadás. Budapest, 1942.340 l. 8°.

I. rész. Igen jól megalapozott és elvi alapon tartott fejtegetés. 20. l. A zsidókérdést evangéliumi alapon boncolja és oldja meg. 23. l. 6. sornál nem lesz fölösleges a Róma 11-re hivatkozás. 24. l. A pogányok című cikk határozott és bátor megállapítás; egyszer már el kellett ezeket mondani valakinek. 25. l. A bálványok című rész kissé elnagyolt, bővebben és rendszeresebben kell rámutatni a modern ember bálványozására és bálványaira, amelyekről sokszor sem maguk, sem a közkeletű felfogás nem tudják, hogy bálványok. 26. l. Kitűnő és tömör rámutatás a feladatokra. Az I. részbe még fölveendő az Efézus 6:12-ben említett ellenség is. *II. rész.* E rész értékét a sok gyakorlati példa és a bátor szókimondás adja meg. *III. rész.* Fogymatkozása a sok helyt tapasztalható nehéz stílus, ami különösebben a fordításoknál ütökzik ki, ez pedig a világosság és érthetőség rovására megy. Ebben a részben tűnik ki leginkább az egész mű ama jellemző sajátossága, hogy igen sok apró mondat fordul a szövegben elő, ami a művet töredezetté teszi. Ugyancsak itt említem meg a temérdek idézés használatát, a saját szöveg a legtöbbször csak parafrázis. Jogosult az idézetek alkalmazása állításaink bizonyítására, de nem pótolhatja a saját mondani-valóinkat. 73. l. Alól 16. sor. „Míg nem a *magá saját* elhatározásából változtatta meg tudatosan élete célját és feladatát...” ellentétben látszik lenni a 74. lap 3—4. sor eme mondatával: „Ennyi telik ki *magunktól*.” A saját elhatározásnál nem lehet figyelmen kívül hagyni a Szentlélek befolyását. *IV. rész.* 110. l. 16. sor alól „Ahol nem a bíró, hanem vádlottként kellene megjelenni”, nem szabatos; vagy „A bíró, a vádlott szerepében, vagy bíróként és vádlottként” használandó. 119. l. Fő a bátorságl című cikk

kitűnő fejezet. Ugyanez mondható a 121., 122., 125., 126. lapokról. 120. l. Indokolás nélkül nem meggyőző az az állítás, hogy jobb, ha a káplán mond fel s nem világos értelmű a következő sorban ez: „a pályán való emelkedést jelenti. V. rész. A fegyvernemek cím nem egészen megfelelő a rész tartalmának. Meggondolandó, nem volna-e jobb, de legalább is a tartalomnak megfelelőbb ez a cím: Az egyházfegyelem története. 149. l. A szerzetesség... részletesebb elvi tárgyalást kívánt volna. 155. l. Csupa idézet és nagyon is köztudott dolgok. 179—182. l. A felhozott példák nem elég jelentősek és súlyosak. A cikk utolsó sora (egy szekérrel) bátran elmaradhat. 188. l. alól 5. sor. Félrevetni a lelkeket? Az utolsó mondat a lap alján tört szövegezés. Az egész cikk keveset mondó. VI. rész. 193. l. Hadiparancsok... nem megfelelő cím. Talán jobb volna a Kulcsok. 201. l. alól 7. sor. Mi mindent fogunk még megtudni valaha! Itt kívánatos a hivatkozás Ján. 16, 12-re és I. Ján. 3, 2-re. 202. l. 14—17. sor. Ez az állítás ilyen formában nem állja meg helyét. A kath. és prot. egyházak tanában *lényegbeli* különbségek vannak, mint az átlényegülés, a bűnbánat és bűnbocsánat, purgatórium, limbusz, felesleges jóselekedetek stb. tana. Lentebb néhány sorral igen helyes és szükséges az unitárizmusról ilyen határozottsággal beszélni. Az unitárius nem keresztyén. Keresztyén annyi, mint Krisztus istenségét valló. I. Ján. 2, 22—23. Még lentebb a Madáchra hivatkozásnál figyelembe veendő, hogy Madách itt nem a *saját* álláspontját fejezi ki, hanem az *i* betűre hivatkozással korrajzot és korjellelmzést ad. Ebben a jelenetben a szereplő püspök nem a hívő embernek, hanem a dogmatizmusnak a képviselője. Egyébként ez a cikk igen jó. 203. l. A cím tartalma és lényege jobb kidomborítást igényel. 204. l. Egyház és... Mélyebb elvi megalapozás szükséges ahhoz, hogy mely dolgok a koordináltak és mik az elválasztandó területek. 205. l. Ismét a Kulcsok. Általában véve az egyházfegyelem meglehetősen szétszaggatott darabokban kerül tárgyalásra. Valahogy össze kellene vonni a 193. lapon kezdődő fejtegetésekkel. 209. l. Az 1. sorban a hitvallás helyére inkább hittétel volna teendő. Ez a cikk sokkal inkább Benkő kivonatát, mint önálló fejtegetés. 216. l. Jól büntessünk! Igen találó és helytálló kritika és élelméjű érvelés ad különös értéket ennek a cikknek. Valamint a következő cikkben (Igazi...) okos és bátor álláspont nyilvánul meg. 222. l. középen a Lodge-féle idézet szerintem nem komoly dolog, mert kétszer három csirke *csirkének* mindenestre hat csirke, az már egészen más dolog, hogy kétszerannyi súlyú-é, vagy kétszerannyi színű-é stb., ez kicsinyes kötőlőzködés, amely az ilyen komoly munkába nem való. 223. l. felső részén olvasható fejtegetés nézetem szerint nem helytálló, mert nem adaequat fogalmakról van szó, amelyek tehát nem is hasonlíthatók össze. 237. l. felül 13. sor. Az idézet végén hiányzik a hivatkozás. Lentebb két sorral „Még nem jelentett meg“ helyett a jánosi szöveg így szól: Még nem lett nyilvánvalóvá, hogy... Ez a paragrafus is csupa idézet. 240., 242. lapokon is alig van néhány sor saját szöveg. VII. rész. 259. s kk. Úgy érzem, hogy a tekeházai esetből elég volna magának a ténynek közlése s elmaradhatna a jegyzőkönyv. 285. l. — 289. l. Minthogy A bűnbocsátó gyülekezet (285.), A kiközösítés (288.) és A gyülekezet javító szolgálata (289.) szorosan együvé tartoznak, Az imádkozó gyülekezet című cikket (287.) legjobb előre tenni a 285. lapra s akkor az előbb említett három fejezet ez után jön akár egy, akár három cím alatt. Egyébként pl. A kiközösítés már a 216. lap alján is előfordul. 293. l. első kikezdés első mondatának állítmánya hiányzik. A harmadik kikezdés harmadik sorában miért az Elizeus szelleme idéztetik, holott a felhívott Lukács 9, 54-ben Illyésről van szó. 297. l. első kikezdés 4. sora: „Jellemezi az“ helyett az jellemezi. Lejebb van szó a Pál apostol lefejezéséről. Legendával lehet valamit megvilágítani, de bizonyítani nem lehet. A lap alján túlzásnak tartom a liturgikus ígéhirdetéstől minden sikert megtagadni s azt az ébredési mozgalom javára könyvelni el. Vagy a vasárnapi gyülekezetre nem vonatkozik Krisztus mondása: Ahol ketten vagy hárman stb. Egyébként a megtérés nem szuggesztívó és autósuggesztívó, hanem a Szentlélek munkája. 301. l. Cím alatt az 5. sorban: szemben után vonás teendő, a Tehát kis t-vel frandó, mert egy körmondatról van szó. A lap alsó részén olvasható idézetben az alsó 3. sorban az „oka van“ után vonás teendő s a legelső sorban az és törlendő, mert a mondat értelmét zavarja. A gondoljunk után elég egy vonás

kettő helyett. Egyébként az egész paragrafust kiemelném a munkából. A hipnózis sem tudományosan, sem gyakorlatilag nincs annyira kipróbálva, hogy arra újjászületést lehetne építeni. Az evangélium szerint a Szentlélek munkáját hipnotikus álommal pótolni vagy helyettesíteni heterodoxszia. E fejtegetésben a szerzőnek magának sincs álláspontja. Ez is indokolja a kihagyást. 313. l. Az itt végződő paragrafusból csak a két utolsó kikezdés felel meg a címnek. 313—14. l. több bibliai idézet fordul elő a szövegben a hely megnevezése nélkül. Így is lehet idézni, de akkor az idézet *mindenütt* így történjék. Hol hivatkozni, hol nem, nem egyöntetű eljárás. 319. l. első kikezdés 6. sor elején véreből helyett vérből irandó. A második kikezdés 3—6. sorában között idézetnél hiányzik a hivatkozás, a második kikezdés közepén a „királyi gyermekek”-nél nem fölösleges utalni Jel. 1, 6-ra.

Erre a munkára régidő óta nagy szükség volt. Egy ilyen Vade mecum nélkülözhetetlen különösen a kezdő, de általában a gyakorló lelkeszség számára. Nézetem szerint ez a könyv ennek a célnak teljes mértékben megfelel, habár itt-ott pótlásokra szorul is, amelyek azonban a második kiadásba fölvehetők. A munka tudományos értékét a sok idézet nem rontja, de az eredetiséget kissé hátrányosan befolyásolja. Az önálló részletekből megállapíthatóan szerzőnek van képessége és lelki tartalma a saját eredetiségéből pro dukálni mondanivalóit s nincs szüksége arra, hogy a más fejével gondolkozzék és a más lábán járjon. Az idézetek különben sem mindig bizonyítékok. Úgy érzem, hogy szerzőnek sokszor hátrányára van nagy olvasottsága és széles ismeretköre, mert ezek mindig arra csábítják, hogy a más nyelven beszéljen olyankor is, amikor neki legalább is olyan értékes, sokszor még értékesebb mondanivalói vannak. Az idézetek átültetésében általában véve nem szerencsés, mert az idegen szöfűzés és mondatrend több helyen megrontja meglévő nyelvérzékét. Mindent figyelembe véve, alkalmas a második kiadásra egyes jelzettek részletek bővebb kidolgozásával és a néhol fölösleges idézetek némi csökkentésével.

(Balatonfüred.)

Kiss Ferenc,

ny. egyetemi tanár.

Südostforschungen. Im Auftrag des deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts (Berlin) .des Südostinstitutes München, der Südostgemeinschaft Wiener Hochschulen und einer Gemeinschaft Prager Institute. Kiadja: Fritz Valjavec. VII. évfolyam, 1—2. füzet, 1942 október, 368 lap.

Ez a negyedévenként német nyelven megjelenő tudományos folyóirat nem *theologiai*, inkább általános kulturális, népiség (faj)- és településtörténeti kérdésekkel foglalkozik s ezeket a kérdéseket mind tartalmában, mind kiállításában példaadó módon *művel* és európai viszonylatban *ismerteti*.

Jelen számban a balkán-kérdésről a Dráva-Száva-közi település történetéről s több más ilyen tárgyú kérdéssről van tartalmas tanulmány. Ezek között foglal helyet Angyal Endre értékes tanulmánya is, melyben *Meltzl Húgó Károly* (1846—1908) volt kolozsvári egyetemi tanár életét és irodalmi munkásságát — mint a vallástörténet és kultúrfilozófia előfutárját — ismerteti igen melegen. A csehországi népiségtudat ismer-

tetése után egy alapos és *egyháztörténetileg* is érdekes cikk számol be az erdélyi anabaptisták és herrhutiaik (pietisták) üldözéséről Mária Terézia korában. Ferenc Ferdinánd trónörökös több eddig kiadatlan s a császárhoz írt levelét is hozza ez a kötet s majd egy tartalmas cikk foglalkozik a volt debreceni professzor: *Huss Richárd* tudományos munkásságával. Aztán sorra veszi e folyóirat a délkelet-európai államokat — így köztük Magyarországot is — és bőséges könyvismertetést ad jogi, történeti és fajkutató tanulmányokról.

(Debrecen.)

Sz. G.

Südostforschungen. VII. évfolyam. 3—4. füzet. 1942 december.

E 420 oldalas vaskos kötetben kilenc tanulmány, kisebb közlemények és igen gazdag könyvismertetés található.

Magyar, theologiai — közelebb-ről: egyháztörténeti — szempontból is több tanulmányt érdemes számontartani. *Winter Eduard* a janzenizmus — nem a korai, hanem a jozefinizmusba áthajló késői jan-

zenizmus — cseh- és morvaországi történetéről ír rövidreszabott, de értékes adatokat tartalmazó tanulmányt, melyben magyar vonatkozásokat is említ. *Huss Richard* — a volt debreceni egyetemi tanár — a bajorknak Észak-Erdélyben való letelepedéséről ír. *Häckel Ernst* a régi Pest háztulajdonairól számol be. Legértékesebb azonban *Beyer Hans Joachim* cikke Moritz Kolbenheyerről, mert ebben a tanulmányban a pátensharc korából érdekes egykorú adatokat találunk. Figyelemreméltó az is, hogy *Ambroviß Hans* a Pozsonyban megjelent újságok és folyóiratok igen értékes bibliográfiáját adja.

A könyv utolsó 110 oldalán Délkelet-Európa 12 országából van könyvismertetés, ahol a negyedik helyen szerepel Magyarország. 30 oldalon 66 tanulmány komoly, megbízható ismertetése és kritikája van itt, köztük több egyháztörténeti munkáé is.

A német pontosság, alaposság és tudás komoly reprezentánsa ez a kötet, amelyből sokat tanulhatunk célkitűzés, módszer, rendszeresség és eredmény szempontjából egyaránt.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

Buchwald, Reinhard: Luther im Gespräch. Aufzeichnungen seiner Freunde und Tischegnossen. Nach den Urtexten der „Tischreden“ zum erstenmal übertragen von... Stuttgart, 1938 (Kröners Taschenausgabe Bd. 160). XLII+363 lap, 8°.

Luther híres asztali beszélgetéseit sokan feljegyezték. Ezekből több gyűjtemény formálódott. Első kiadása a *Tischreden*-nek *Aurifaber* János erfurti lelkészétől való (Eisleben 1566). Több mint három századon át ez a kiadás volt az alapja minden továbbinak. Még azután is, hogy a *Tischreden* eredeti szövegei a 19. sz. folyamán ismeretvé váltak és a Weimarer Ausgabe-ban közzétették (*Kroker* E.), az *Aurifaber*-féle alapján adták ki az ú. n. Münchener Ausgabe-ban is. *Aurifaber* már jellegzetesen a „második generáció“ tagja, amelynek nem *Luther* szelleme, hanem a betűje volt fontosabb. Munkáját három tény jellemezte: 1. *Luther* asztali kijelentéseit nem történeti, hanem „systematikus“, azaz dogmatikai

rendben adja; népszerű dogmatikai kompendiumnak szánta; 2. a beszédekét kiegészítette és megsimította (*Luther* eredeti beszédei tele voltak latin kifejezésekkel, sőt olykor egészen latinul hangzottak el); 3. ez a kiegészítés és átsimítás beleavatkozott sokszor egészen lényegesen a beszédek tartalmába is (lásd rá a példát a XXXIII. lapon). Azután, hogy *Kroker* óriási munkával megvilágította az asztali beszélgetések szövegkritikai problémáit és valósággal fölfedezte az eredeti beszédekét, szükségessé vált ezeknek egy kritikai, történeti rendet megtartó és az eredeti kijelentéseket tartalmazó kiadása. Ez egy tudós életmunkáját igényelné. Ebből akar azonban valamit elvégezni *Buchwald* kis könyve. *Aurifaber* dogmatikai szempontból válogatta össze anyagát és sok mindent elhagyott, amit őt nem tartott fontosnak vagy éppen tanácsosnak megjelentetni. Szerzőnknek az a célja, hogy a történeti *Luther* jobb arcképehez segítsen. Ki volt? — Hogyan nőtt ki tanítása a vitákból és korából? Mit tartott ő maga a tanítása döntő pontjainak? Mit akart ebből a néppel is közölni? (stb.). A *Luther* eredeti távirati stílusát (*Luther* az aforizma mestere volt!) *Aurifaber* épületes lutherutánzó fordulatokkal a nép számára érthetőbbé akarta tenni, de sokszor meg is hamisította, szinte az ellentétére fordította egy mondás értelmét. *Buchwald* jól látja, hogy lehetetlen visszatérni a *Luther*-beszélte nyelvhez, mivelhogy a bibliafordítása nyelve akkor még nem volt beszélte nyelv, később vált egyházi nyelvvé. A beszédek egyes latin részeit pedig *Luther* maga sem tudta volna (a német terminusok hiányában) németül elmondani. — Ezért *Buchwald* meghagyja *Luther* eredeti rövid, aforisztikus stílusát — ami az olvasóval szemben sokszor nagy igényt támaszt, még ha született német is —, a mai német nyelvre fordít, itt-ott szögletes zárójelben azonban segít egy-egy kiegészítéssel vagy az eredeti latin szó megjelölésével. Még fontosabb az, hogy *Aurifaber* tartalmi módosításaival is szakított és a „dogmatikai-szobatiszta-Luther“ helyett a valóságos, sokszor magának is ellentmondó *Luther* nyújtja. (Már amennyire idegen följegyzések nyújthat-

ják.) Híven a *Luthertől* vett mottóhoz: „Es ist besser, mit eigenen Augen sehen, als mit fremden...“

A könyv első XLII oldalán a Tischreden történetébe, problémáiba, természetébe bevezető pompás kis tanulmányt taállunk. Az anyagot három részre osztja aszerint, hogy az asztali beszélgetéseknek is három korszaka volt. A legtöbb kijelentésnek közli a pontos dátumát is (a) 1531—1535, b) 1536—1539, c) 1540—1546). Mindez a könyv derekas részét foglalja el (1—301. lap). A függelékben közli *Luthernek* egy elbeszélte önéletrajzát (töredékek életéből), melyet egy ismeretlen hallgató 1540-ben jegyzett föl (305. kk.), két régebbi tudósítást *Luther* megkísértéséről és betegségéről (321. kk.), *Luthernek* *Vergerio* pápai nunciussal való beszélgetését (328. kk.), egy szemtanúnak a közlését *Luther* utolsó napjairól (334. kk.). Tartalmas tárgymutató teszi könnyen kezelhetővé a könyvet (343. kk.). Közli a beszédek megőrzőinek a jegyzékét, legfontosabb életrajzi adataikat (345. kk.). Bibliai helyek jegyzéke (350. kk.) és név- és tárgymutató zárja a kötetet.

A szerzőt — aki bevallja, hogy nem lutheránus, sőt nem is keresztényen, hanem a „schilleri megoldást“ választotta (v. ö. XXXIX. kk. lap) német idealista — *Luther* iránt való nagy megbecsülés hatja át. Szempontjai úttörő jellegű kis könyvet hoztak létre, amelyet mindenkinek melegen ajánlhatok elolvasásra. Az igazi *Luthert* egy teljes Tischredenkiadás természetesen jobban nyújthatná. A *Buchwald* szempontjainak és módszerének figyelembevételével bizonyára el fog készülni a teljes történetkritikai Tischredenkiadás is.

Ízelítőnek két idézetet közlök: a) *Luther önmagáról és írásairól*: „Augsburger und Wittenberger (Buchdrucker) forderten Luther auf, ihnen die Herausgabe seiner gesamten Schriften zu gestatten. Er erwiderte: Ich werde diesem Euerem Vorhaben niemals zustimmen. Ich möchte vielmehr, dass alle meine Bücher untergehen und einzig und allein die Bibel gelesen wird. Wir werden mit solcher Weis auf das Schreiben geraten und die Bibel verlassen. Auch Brenz hat über zwölf Kapitel des Lukas einen so dicken Kommentar geschrieben,

dass es dem Leser anekelt, hinein-zublicken. Ebenso ist es mit meinem Kommentar zum Galaterbrief. Wer wohl zu solcher Vielschreiberei Anlass gibt? Wer will solche Wälzer kaufen? Und wenn man sie kauft, wer sie liest? Und wenn man sie liest, wer wird davon erbaut?“ (192. lap.) — Ehhez vág egy másik kijelentése későbből: „So wird die Bibel in einer Masse von Literatur über die Bibel begraben, und der Text selber wird nicht mehr beachtet, wo doch die Textkenner in jedem Fach die besten sind... Deshalb wünsche ich, dass all meine Bücher verschwänden, des bösen Beispiels wegen...“ (220. l.) — b) *A bibliai hermeneutika alapelveiről*: „Der Doktor sagte: Ich kann nimmer arbeiten, auch nimmer reden. Weil (als) ich jung war, da war ich gelehrt, und sonderlich, ehe ich in die *theologia* kam, da ging ich mit Allegorien, Tropologien, Analogien um und machte lauter Kunst (Kunststücke). Wenn itzt einer hätte, er hielt vor eitel Heiltum (Reliquien). Ich weiss, dass (es) ein lauter Dreck ist. Denn nun hab ichs fahren lassen, und dies ist mein letzte und beste Kunst: *tradere scripturam simplici sensu* (die Schrift übermitteln einfältigen Sinnes); denn der buchstäbliche Sinn, der tuts, da ist Leben, Trost, Kraft, Lehr und Kunst innen. Das andere ist Narrenwerk, wiewohl es hoch gleisst“ (264. lap, 1540 okt. 19). Alig húsz évvel a „reformáció“ után profétai panasz és jóvendölés! (Budapest.)

Dr. Pákozdy László Márton.

Juhász István: A középkori nyugati misszió és a románság. Kolozsvár, 1942. 8°, 32 l. Különlenyomat az Erdélyi Tudományos Intézet 1942. évi Évkönyvéből.

1940-ben jelent meg Juhász Istvánnak „Reformáció az erdélyi oláhok között“ c. igen értékes könyve, amelyben a reformációnak az erdélyi oláhok közti missziójáról és eredményéről szolt. Jelen kisebb tanulmányban pedig mintegy annak bevezetéseképpen a középkori egyházak a románok felé való missziói törekvéseit vázolja. Juhász István jól ismeri az oláh nyelvet, az oláh nyelvű irodalmat, nemkülönben a keleti egyház történetét is. Ez

ismeretek birtokában egyház és történeti szempontból is igen értékes és eszméletető tanulmányt írt, amelyből világosan kitűnik az a tény, hogy „nem pusztán magyar túlbuzgóság a románok térítése, hanem azt maga a pápa sem tartja a zsinati törvényekkel ellenkezőnek...” (16—17. l.), annyival inkább nem, mert a véglegesen le nem települt románok közé sok pogány kun és bessenyő család telepedett le és olvadt be közéjük, amiért is a nyugati egyház méltán úgy kezelte őket, mintha pogányok lettek volna. Ebből a szempontból pedig nagyon érdekes adatokat sorol fel Juhász István, különösen pedig Nagy Lajos királyunk, a ferences szerzetesek, majd Hunyadi János és Kapisztrán János hittérítői munkájáról.

Nemzeti, egyházi és missziótörténeti szempontból azért is jelentős ez a tanulmány, mert tudományos alapon világosan kimutatja, hogy a románok közötti középkori misszió teljesen a magyar katholicizmus és elsősorban ott is a ferencesek *hittérítői* munkája volt: *egyházi* és nem *nemzeti* célok voltak a fontosak.

(Debrecen.) Szabó Gábor.

Pálfi Miklós: Jelentés a hallei egyetemi magyar és délkelet európai egyházi kutatóállomás működésének második szakaszáról, 1940. április 1—1941. szeptember 30.

A Theologiai Szemle 1941. évi (XVII. évfolyam) 3. számában ismerttettem e kutatóállomás célját, első évi működését és az elért szép eredményeket. Ez ismertetett, feletébb szép munkát folytatva az *evangélikus* Pálfi Miklós — a kutatóállomás vezetője ugyanis felváltva református és evangélikus — nagy lelkiismeretességgel és szép eredménnyel. Munkájára természetesen hátráltató hatással volt a háború, így eltervezett egyetemi előadásait megtartani nem tudhatta, de a háborús nehézségek ellenére is nemcsak a magyar-német theologiai kapcsolatok továbbfejlesztését szolgálta eredményesen, hanem a hallei magyar könyvtár katalizálásának folytatásával, sőt egyes régi magyar könyvtári értékek felfedezésével is igen figyelemreméltó munkát végzett. E munkásságának eredményét és értékét majd természetesen csak

a bejelentett könyve megjelenése után tudjuk lemérni. Éppen ilyen fontos munkája volt Pálfinak a hallei magyar könyvtár kéziratgyűjteményének rendezése is a magyar protestáns egyház-, iskola- és családtörténeti, valamint a magyar-német kulturális kapcsolatok évszázados multja szempontjából.

A kutatóállomás második szakaszában végzett munka is eredményes volt és szép jövőre ad reményt.

(Debrecen.) Szabó Gábor.

Dr. Mikó Imre: A kormányzó-helyettesi intézmény. Acta Juridico-Politica 5. kötete. Kolozsvár, 1942. 43. l.

A vulgáris életben annyiszor idézett „politikus” és „jogász” magyarság fogalma helyett — szerény véleményünk szerint — helyesebb volna a magyar lélek alkotmányjogi beállítottságát hangoztatni. Éppen ezért csodálkozhatunk Mikó Imrével együtt, hogy alkotmányunk legújabb fejlődésével kapcsolatban, az 1942. évi II. tc. megalkotása körül mennyire szótlan maradt a magyar jogászvilág. Ezt a feltűnő csendet szünteti meg történeti megalapozottságú tanulmányával Mikó Imre, amikor reményt és gyázt bőven adott kormányzóhelyettesi intézményünkről értekezik. k. i.

Bónis György: Magyar Jog. — Székely Jog. Kolozsvári Tudományos Könyvtár 1. sz. füzet. Kolozsvár, 1942. 106. l.

Erdély és benne a székelység visszatérése nem utolsó sorban a mélyebb és igazabb megismerésre kell, hogy ösztönözzön minden magyart a régi határon innen és túl is. És ez a kötelesség elsősorban a magyar tudomány művelőinek nagy parancsa. Ennek a parancsnak való engedelmesség jegyében született meg Bónis György összehasonlító jogi tanulmánya, amely végeredményben feltárja a magyar és székely köz- és magánjog közötti ellentétet, illetve különbözőséget, de ugyanakkor hangsúlyozottan kiemeli azt is, hogy „a székely jog nem idegen test a magyar jog területén, nem bontja meg az egységet, amellyel jogunk számos nyugati államot is felülmúlt. A székely jognak alapfogalmai a magyarral közösek, mert a székely nép a magyar nép testvére. (98. l.) k. i.

Horváth Barna: A közvélemény vizsgálata. Acta Juridico-Politica 8. kötete. Kolozsvár, 1942.

Horváth Barna szerkesztői munkájával összeállított s a magyar mellett teljes német és angol szöveget adó nagyszabású és újszerű munkára a magyar református teológusnak is fel kell figyelnie. Még 1941 őszén Kolozsvárott és Szegeden lefolyt s mintegy 600 személyre kiterjedő alapos vizsgálat eredményét dolgozza fel az előttünk lévő könyv. Mindkét helyen Szabadegyetem keretében adtak fel 360 különböző körbe tartozó kérdéseket. Az egyetemi autonómiáról, a jobbra- vagy balrahitésről, a kérdezett általános jelleméről, Ady Endréről, a jog lényegéről, kedves szórakozásról, jellemző hibákról, a jótulajdonságokról, a „tartózkodásról” szövegeket a kérdések. Mint érdekességet említjük meg, hogy Szegeden a választadók 67,75%-a, Kolozsvárott 69,50%-a vallotta magát „vallásosnak”. Szegeden 69,25%, Kolozsvárott 80,00% vallotta, hogy „élő hite” is van. (41., 42. ll.) A magyar közvéleménykutatás első komoly kísérlete megérdemli a figyelmet s a reá fordított fáradságot — véleményünk szerint — meg is hálálja.

(Szentmártonkátá.)

Dr. Kovács István.

Horváth Barna: A Génusz Pere; Sokrates — Johanna. Acta Juridico-Politica 3. kötete. Kolozsvár, 1942. 226 l.

A lángelme, a génusz — Horváth Barna alaptétele szerint — lényegében perlekedés a világgal. S éppen a perben, a világgal való összeütközésben ragyog fel a legtündöklőbbben a génusz. A máglya tűzében ismerjük meg igazán a lángelme vonásait, úgyhogy szinte a per, a máglya nélkül nem is lehet elképzelni a génuszt az emberi világban. Ennek a merészül és szokatlanul hangzó állításnak adja azután szerzőnk igazolását komoly elmélyülésre, nagy tárgyi tudásra, önálló és egyéni ítéletalkotásra valló jogbölcseleti művében. Tételét két olyan ellentétes (nemben, korban, alkatban) génusz perében szemlélteti, mint *Sokrates* és *Johanna*, a megégetett, majd szentté avatott Szűz. Horváth Barna sok új szempontot hozó műve

után látjuk nemcsak a génusz örök lényegét, de Sokrates és Johanna tragikumát is. Valóban horizontot tágító mű ez, ami a legnagyobb dicséretet a mai szüklátóköri, vakondoktávlathoz szokott korunkban. Szűk terünk mellett is fel kell hívunk az érdeklődő és komoly lelki élvezet kedvelő olvasó figyelmét a szerző megállapítására a perben jelentkező technikáról (99. l.), az előítéletmentes jogalkalmazás képességéről (155.), a totális állam igényéről, az inkvizíció lényegéről (186.), az Egyetem szerepéről és tekintélyéről (189.), az angolok kontinentális törekvéséről (198. l.). — Amennyire helyeslésünkkel találkozunk ezek a megállapítások, annyira veszedelmes a szerzőnek a lélek és test viszonyáról kifejtett felfogása (83. l.). Aligha lehet keresztényen az a megállapítás, amely a test és lélek között csak a „halmazállapotnak vagy funkcióknak különbségét” látja.

(Szentmártonkátá.)

Dr. Kovács István.

Bucsay Mihály: A kantianizmus válsága. — Különlenyomat az Athenaeum 1942. évi 1. füzetéből.

Bucsay szép tanulmánya a mult századbéli filozófiai válsággal foglalkozik, amely akkor vált tudatossá, midőn kitűnt, hogy a filozófiát is elöntő pozitívizmus a kor művelt rétegeinek igényeit, elsősorban pedig az egyházas műveltség szükségkeit nem tudja kielégíteni. E válság legkorábban a német protestáns teológiában vált érezhetővé, amely kezdettől fogva szoros kapcsolatban állott a filozófiával. Itt éles ellentétbe került a vallásosság a pozitívizmusra annyira jellemző tudományos módszerrel, mivel a pozitívizmus olyan valóságokat vett tagadásba, melyek a protestáns theologia birtokállományához tartoztak. Szükségessé vált tehát egy olyan filozófia, amely nem tagadja a szellemi valóságokat s ugyanakkor módszerében alkalmazkodik a pozitívista módszerhez, vagyis amelyben megfér a vallásosság és a tudományos módszer. Erre a szerepre vállalkozott Kant felújított ismeretelmélete: az újkantianizmus.

Az újkantianizmus, akárcsak Kant filozófiája, az öntudatot tekintti az egyetlen realitásnak, s

nevelő munkája arra irányul, hogy a „szaktudományos nézőpontról”, a tárgyi tartalomban való elmerülésről követőit leszoktassa. Tiszta látással mutat rá szerző az újkantianus egyoldalúságára, mely erre a kiindulásra vezethető vissza. — Mivel ugyanis itt csak a tudatban adott tartalmak köre a vizsgálódás tárgya, a filozófiai diszciplinák közül csak az ismeretelmélet jut szóhoz. Innen magyarázható az újkantianizmus számos hibája. Így az, hogy a szellemtudományoknak egy ágát se gazdagította, viszont túlzott énkultuszával valóságos kultúrentuziázmust teremtett, módot adva a modern embernek arra, hogy kultúrtényeiben önmagát ünnepelje. Az újkantianizmus sajátos nézőpontjával kedvezett — művészetben, erkölcsben, igazságtanban — a relativizmusnak, s mivel az öntudat mellett transzcendens valóságot nem ismer el, szükségképpen elősegítette az istenhít felőrölődését s a korra annyira jellemző szellemimádatot. Ezzel szemben megállapítható, hogy az újkantianizmusnak vannak filozófiatörténeti érdemei is. Így mindenekelőtt az, hogy a maga túlfűtött spiritualizmusával ellensúlyozta a kor materialista gondolkozását, s az ismeretelméleti alap fontosságára felhívta a figyelmet.

A század elején erős kritikát kap az újkantianizmus egy új filozófiai irány és a szaktudományok részéről. Felfedik belső ellentmondását, hogy amikor a metafizikát támadja, maga is metafizikai alapon áll, mivel az egyéni tudat tartalmait a transzcendentális tudatra vezeti vissza, tehát az összes tapasztalatilag adott bizonyosságokat egy olyan végső létesítő ok folyamányainak tekinti, ami tapasztalatilag nem adott, hanem metafizikai valóság.

Vázlatosan, de igen finom elemzéssel mutatja meg Bucsay, hogy hogyan játszottak bele döntő módon a kanti filozófiába a fizikai szemlélési módok, s hogy az a tudományos világkép, amely ma már elavult, és amellyel a kanti filozófia szorosan egybe volt kapcsolódva, hogyan játszott közre e filozófiai rendszer letűnésében s hogy hogyan jelentkezik e változás a biológia, a lélektan, s általában a szellemtudományok legújabbkori fejlődésében.

Az újkantianizmust követő új filozófiai irány figyelme a tárgyi problémákra irányul, szélesebb utat enged a régebbi filozófiai rendszerekhez s eleven és állandó kapcsolatban akar állani a tudományos kutatás egyes szakjaival. S hatása érezhető is abban a termékenyítő kölcsönhatásban, amelyben a legújabb kor filozófiája és a tudományos kutatómunka ma egymással állanak. Az új filozófiai irány szempontja tehát éppen ellenkező, mint az újkriticizmusé volt, a nélkül azonban, hogy a spirituális érdekeket mellőzés érte volna. Annyi történt, hogy „Az újkantianizmus enjének világteremtő gögjét felváltotta az új irány emberének a tárgyak sokféleségét hűségesen követő és számon tartó szerénysége...” (36. l.).

Bucsay tanulmánya igen élvezetes olvasmány. Tiszta és gazdag tárgyismeret birtokában imponáló jártassággal vezeti az olvasót, s a vérbeli filozófus tárgyszeretete tükröződik minden során. Külön meg kell említenünk egyszerű, tiszta, magyar nyelvezetét, amely méteres körmondatok és idegenből vett, hemzseggő filozófiai technikus terminusok nélkül szabatosan, érthetően mondja el mondanivalóit. — A fiatal lelkész-filozófus nemcsak mondanivalójával, hanem stílusával is az új magyar filozófia legnagyobb ígéretei közé sorozható.

(Debrecen.)

Farkas Ignác.

Lőrincze Géza: Örökkévaló irgalom. Igehirdetés az esztendő minden vasárnapjára, egyházi és alkalmi ünnepeire. Dombóvár, 1941. 376 l. Ára 6 P.

Lőrincze Géza prédikációskötetéről, amely az ő 1940. évi igehirdetéseit foglalja magában, kritikai szempontból általában azt mondhatjuk, hogy jó prédikációkat tartalmaz. Az igehirdetők — ahogy az előszó is mondja — nem megtanulásra, hanem példaként — „megihletésre” — jól felhasználhatják. Textusai azonban rendszerint nagyon rövidnek, bár a prédikációkat azért mottópredikációknak mégsem mondhatjuk. A prédikációk címei gyakran nagyon általánosak (Hazafiúi emlékezés, Krisztus feltámadott stb.) Textuszerűek, biblikusak és etikai irányúak, de az egész

kötetben nem találjuk meg az egy-
séges célt, a folytonosságot, vagy
egy kitűzött cél felé való haladást.
Nem találjuk meg a kötetben elég
mélyen és lényegmeghatározóan a
biblicitást, de az élmény- és falu-
szerűséget sem.

Mindenesetre igen dicséretreméltó
dolog, hogy egy kicsiny gyülekezet
— Sellye — lekipáasztora ilyen terv-
szerűen és komoly készütséggel hir-
deti az Ígét. Ha minden lekipáasz-
tor ilyen lelkiismeretesen végezné
az igehirdetés szent szolgálatát,
kevesebb szükség volna prédikációs-
kötetekre.

(Debrecen.)

Szabó Gábor.

**Visy József: Görög emberesz-
mény és paideia. (Az ókori etikai
életszemlélet alakulása a helléniz-
mus koráig.)** Acta Universitatis
Szegediensis, Sectio philosophica,
Tomus I. — Szeged, 1943. 135 oldal.
Ára 8 pengő.

Visy József a görög filozófiának
egy igen szép s különösen pedagó-
gusok számára rendkívül eszmél-
tető kérdését dolgozza fel ebben a
tanulmányban. Azt nevezetesen,
hogy az ókori életszemlélet hogyan
alakult a hellénizmus koráig s mi-
lyen szerepet játszottak abban az
etikai értékeszmék. Hogy milyen
volt e kor görög embereszmenye s
melyek voltak azok az értékelvek,
amelyek a nevelést irányították.
Pedagógiai alapon felkutatja és
sorra veszi a klasszikus görög szak-
és szépirodalomban megnyilvánuló
paideia-gondolatot, s próbálja meg-
mutatni, hogy hogyan nyilvánult
meg az erkölcsi kötelezettség tuda-
data a paideia-eszményben és ho-
gyan vált kiindulópontjává min-
den olyan öneszméldésnek, mely
az ember erkölcsi helyzetében az
egyensúlyt kereste (11. o.).

A Bevezetésen kívül három fő-
részre tagolt tanulmány első része
— Az ember és kozmosz kapcsola-
ta — a mitikus világnézés korá-
val foglalkozik. Homeros és Hesio-
dos műveiben az értékelő vonáso-
kat mutatja fel, majd az erkölcsi-
ség eszméjének s a paideia-gonda-
latnak, mint emberformáló eszkö-
znek az első tudatos jelentkezését a
pythagoreusoknál és az eleaiaknál.
A második rész — Ember és
étosz — tárgya: hogyan bontakoz-
dik ki az etikai szemléldés tuda-

tosulása s ezzel együtt az ember-
fogalom emelkedett értelmezése a
görög lírai költészetben (Tyrtaios,
Solon, Theognis művei), a népmese-
irodalomban (Aisopos meséi) és a
szofistáknál? Majd Euripides és
Aristophanes embereszmenyét is-
merteti, a teoretikus erkölcsi eszmé-
ldés kezdeteiről szól Sokrates, il-
letve az egyén és az étosz szoros
kapcsolatáról Sokrates, Platon és
Aristoteles művei alapján. Továb-
biakban a kynikusok, a kyrénei
iskola, a sztoa és az epikureusok
életszemléletéről, embereszmenyé-
ről, erénytanáról, majd a közösség
és az étosz közti viszonyról kapunk
részletes ismertetést Platon és Aris-
toteles műveiből. Végül a harmadik
részben — Ember és sors — szerző
portrékat ad a klasszikus emberarc
szemléltetésére (A tragikus ember,
A diadalmas ember) Aischylos, So-
phokles, Euripides drámáiból, illetve
Pindaros ódáiból. — A tanulmányt
16 oldalnyi jegyzet és irodalom
zárja be.

Visy József tanulmányát higgadt
tárgyszeret, az ókori klasszikus
irodalom alapos ismerete, határo-
zott filozófiai érzék, s választékos
filozófiai nyelvezet jellemzik. Végig
érdekes és élvezetes olvasmány,
amelyet nemcsak szakemberek, ha-
nem „laikusok“ is haszonnal és
gyönyörködéssel forgathatnak.

Külön említést érdemel a mű
ízléses nyomdai kivitelezése.

(Debrecen.)

Farkas Ignác.

Péter János: „Az Úr pedig...“
Jónás próféta könyvének gyülekezeti
magyarázata. 30 oldal kis 8-on.
Budapest, 1943. Sylvester-kiadás.

Négy rövid elmélkedést tartal-
maz ez az ízléses kiállítású füzet
Jónás próféta könyvéről. Írasma-
gyarázati módjában szerző nem a
kálvini utat követi. Az egész pró-
fétai könyvet, annak mind a négy
részét valamennyi versével felveszi
ugyan magyarázati alapul, de nem
versről versre haladva próbálja „ha-
sogatni“ az Ígét, hanem csak egy-
egy gondolatot ragad ki és a felett
meditál. Egy-egy ilyen gondolattal
és a hozzá kapcsolódó elmélkedéssel
azonban jól szemlélteti az egész
könyv alap gondolatát: az Isten aka-
ratával dacosan szembehelyezkedő
s a maga útjait jární akaró, bűnös

emberi akaraton végül is győzedelmeskedő atyai irgalmasságot és szabadító hatalmat.

A gyülekezeti életre nagy gyakorlati érzékkel alkalmazott, s tiszta szép magyarsággal megírt négy elmékedést templomi igehirdetési és bibliaköri előkészületre egyaránt melegen ajánljuk, mint hasznos segítő eszközt.

(Debrecen.) **Farkas Ignác.**

A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Belmissziói Munkaprogrammja az 1943—44. évre. VI. évfolyam. Győr, 1943. Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem. 216 oldal kis 8°.

Az evangélikus testvéregyház belmissziói munkáját irányítani hivatott ú. n. Belmissziói Munkaprogramm, mely az idén 20. évfolyamába lépett az előző éviekéhez hasonló gazdag és változatos tartalommal jelent meg. Szerkesztője: D. Kapi Béla püspök, nemcsak az elmúlt 20 év tapasztalatai alapján bevált régi rendszert tartotta meg a Munkaprogramm összeállításánál, hanem tekintettel volt a mostani megpróbáltatások időre és az egyház új feladataira is. Így a gyülekezet asszony- és leánytagjainak nyújtott anyagon kívül felvette a középiskolás ifjúság

Csendes Napjának, a gyülekezet Bűnbánati Hetének anyagát, sőt Gyülekezeti beszélgetés címen egy egészen új anyagot is.

A két főrésze tagolt könyv — Az ifjúság egyházi gondozása — Fel-nőtt egyháztagok gyülekezeti gondozása — főbb fejezetei a következők: KIE munkaprogrammja, Gyakorlati útmutatás leánymunkához, Diákszövetségi vezérfonál, Középiskolás ifjúság csendesnapj programmja; 7 előadás a XVI. századbeli magyar reformációról, Adventi igehirdetéssorozat, Bűnbánati hét anyaga, Böjti igehirdetéssorozat, 7 vallásos előadás vallásos ünnepélyekre, 3 gyülekezeti beszélgetés, Egyheti evangélizáció, Foglalkozás a gyülekezet nőtagjaival, Bibliáórák, Presbiterek lelkigondozása. — A könyvet belmissziói munka-naptár zárja be, havonként sorra véve a fontosabb lelkigondozói alkalmakat.

Az új Belmissziói Munkaprogramm-al az illusztris szerkesztő és kiváló munkatársai nélkülözhetetlenül fontos segédeszközt adtak az evangélikus lelki munkások kezébe, s mint igen használható belmissziói kalauzt ajánlhatjuk azt a református egyház lelkigondozóinak figyelmébe is.

(Debrecen.)

Farkas Ignác.

Folyóiratszemle

Revue Internationale de la Croix-Rouge. *Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge paraissant a la fin de chaque mois.* Geneve, Tome LXXIV. 1943.

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, mely 1863-ban alakult, igazi feladatait háborúk idején találja meg. Statutumai e feladatok felől így rendelkeznek: „de coordonner les efforts pour soulager les victimes de la guerre des maux qui sont la conséquence de la guerre...“ „Inter arma caritas“ — ez a jelmondata. Mint magánjellelű intézmény politikai és hitvallási függetlenség alapján áll, részrehajlatlanságát a nemzeti közösségek egyenlő elbírálása biztosítja.

Történelmi multjával, végzett munkájával, alapelveihez való hűségével egyetemes elismerést vívott ki magának, s ma emberei meglehetősen mozgásszabadságot élveznek. — A nemzetközi bizottság delegátusai keresztül-kasul járnak az öt világ-rész államait (Oroszországot kivéve), hogy számbavegyék a háború által okozott nyomorúságot s lehetőség szerint enyhítsék. A folyóirat lényegében éppen e kiküldöttek beszámolóit, jelentéseit, s az azok alapján végrehajtott segítő munkákat tartalmazza. E jelentéseken keresztül a háború egy kevésbé ismert oldala: a fogoly- és internálótáborok élete tárul fel előttünk, a „Stalag“ és „Oflag“ (legénységi- és

tisztifogolytábor) világa, fa- és kőbarakkjaival, sátozóborairaival, szöges drótkerítésével. Bár nem a háború legközvetlenebb borzalmairól nyerünk tudósítást, mégis megdöbbenve olvassuk, hogy életek milliói, elszakítva természetes életgyökereiktől, a régi környezettől sokszor több ezer kilométerre vetve, miként kísérik meg e szükséghelyzet idejére az egzisztencia átmentését, a megszakadt életvonallal a kapcsolatot felvételét. A szemléletes és gazdag képanyag csak elevenebbé teszi benyomásainkat. A háború „esetlegességei“ folyamánként az éppen kéznél lévő anyag felhasználásával ad hoc rögtönzött telepek és „városok“ (fogoly- és internálótáborok) megjelenítik előttünk azt a krízist, amelybe az emberiség került. Az új életkörülmények között legfontosabb szükségletekként a levelezés lehetővé tétele, a ruházat és ételmezés pótlása, könyvekhez és szórakozáshoz hozzájutás szerepel. S e tekintetben a közölt jelentések szerint a Vöröskereszt valóban derekas munkát végez. Statisztikai táblázatok közlik az egyes országok fogolytáboraihoz eljuttatott csomagok súlyát, levelek számát, karácsonyi ajándékokat stb. stb.

A fogoly- és internálótáborok gondozása mellett a háború következtében éhínségbe jutott népek élelemhez juttatását és a légi-bombázások által sújtott polgári lakosság nyomorának enyhítését is feladatául ismeri a Vöröskereszt. Állandó rovata a „Protection des

populations civiles. — Egyik-másik számban a Vöröskereszt-munkával kapcsolatos módszerek vagy elvi cikkeket is olvassunk. — Könyv- és folyóiratszemle zárja be a folyóiratot. — Az egyes nemzeti Vöröskereszt egyletek munkásságáról számol be a lap állandó melléklete, a „Bulletin international des sociétés de la Croix-Rouge“. — A folyóirat gondos kiállításban, jól olvasható betűkkel szép fehér papírra nyomult.

(Debrecen.) **Lukács László.**

Református Theologia. I. évfolyam, 2. szám.

Ismét tartalmas és komoly szám, mint az első, melyet folyóiratunk előbbi számában részletesebben ismertettünk.

Az Írásmagyarázat rovatban Ravasz László „A megtartó reményesség“-ről ír. Ezután Bodonhelyi József Ravasz László „Korbán“ c. kötetét elemzi és méltatja, Papp László pedig „Az ószövetségi kánon kialakulása a magyar protestáns egyházakban“ címen értekezik. A Lelkigondozás—Gyülekezeti munka rovatban Budai Gergely „A lelkipásztor nevei az Újtestamentumban“, Joó Sándor „Korszerű igehirdetés“, „Isten királysága“ címen igehirdetési vázlat 1943 október 31-től karácsonyig és mutatvány található Grosheide Jakab kommentárához. Majd Kérdés—Felelet, értékes könyvismertetések és szövetségi hírek zárják be e komoly folyóirat második számát. **Sz. G.**

Tudományos élet

Csánki Benjámint emlékünnepele. A debreceni egyetem hittudományi kara folyó évi november hó 29-én emlékünnepelet tartott a kar b. e. nyugalmazott tanára, Csánki Benjámint emlékére. A hittudományi kar tagjain s a theologusokon kívül megjelentek az ünnepélyen az elhúnyt professzor családjának tagjai, valamint a volt barátok és tanítványok is igen szép számmal. Csánki Benjámint utóda, Dr. Török István professzor jellemezte, érdemeit méltatva s emlékét ezáltal is megörökítette.

tatta s emlékét ezáltal is megörökítette.

Valláspedagógiai konferencia. A tiszántúli egyházkerület október hó 27—28. napjain Debrecenben rendezett valláspedagógiai konferenciáján D. Dr. Révész Imre püspök tartotta a megnyitó beszédet áhítat formájában. Tudományos előadásokkal működtek közre Dr. Imre Lajos kolozsvári theol. professzor (A vallástanítás különböző módsze-

rei), *Dr. Karácsony Sándor* debreceni egyetemi tanár (A különböző korú tanulók jellemző vonásai), *Dr. Czeglédy Sándor* debreceni egyetemi tanár (A Heidelbergi Káté tanításának előnyei és nehézségei), *Dr. Incze Gábor* nagyváradai lelkipásztor (A szemléltetés jelentősége és módjai).

A Coetus Theologorum ülései.

A Coetus Theologorum dunamelléki tagozata november 5-én Budapesten tartott felolvasó ülést. Előadást tartott *Dr. Muzsnai László* bpesti vallástanár: „Magyar metafizika és logika” címen. A tiszántúli tagozat november 29-én Debrecenben tartott felolvasó ülést, amelyen *Pap Béla* karcagi lelkipásztor beszélt: „A lelkipásztori felelősség” címen.

Országos református theologiai tanári konferencia. November hó 15—17. napjain Debrecenben gyülekeztek konferenciára az ország református theologiai professzorai. *Kolozsvárról* *Dr. Tavaszy Sándor*, *Dr. Nagy Géza*, *Dr. Gönczy Lajos*, *Nagy András*; *Budapestről* *Dr. Sebestyén Jenő*, *Dr. Kováts J. István*, *Dr. Csekey Sándor*, *Dr. Bodonhelyi József*, *Dr. Pap László*; *Pápáról* *Dr. Benedek Sándor*, *Dr. Pongrácz József*, *Dr. Tóth Endre*, *Dr. Trócsányi Dezső*; *Sárospatakról* *Dr. Mátyás Ernő*, *Dr. Nagy Barna*, *Dr. Újszászy Kálmán*, *Darányi Lajos*; *Debrecenből* *Dr. Erdős Károly*, *Dr. Makkai Sándor*, *Dr. Kállay Kálmán*, *Dr. Czeglédy Sándor*, *Dr. Soós Béla*,

Dr. Vasady Béla, *Dr. Török István* és *Dr. Illyés Endre* vettek részt.

A konferencia elnöki tisztét *Dr. Vasady Béla* töltötte be, mint a debreceni lelkészkepzőintézet igazgatója, ki megnyitó beszédében kegyelettel emlékezett meg az elhunyt Csánki Benjáminról és Bilkei Papp Istvánról.

A konferencián a következő előadások hangzottak el: *Dr. Tavaszy Sándor*: „A theologiai tudományok módszeres együttműködése.” *Dr. Soós Béla*: „Egyháztörténeti adataink rendszeres gyűjtése.” *Dr. Nagy Barna*: „Egyházunk ökumenikus feladatai.” *Dr. Kováts J. István*: „A lelkésztanítói tanfolyamok tartásával kapcsolatban szerzett tapasztalatok gyümölcösztetése a 10 féléves lelkészkepzés és nevelés keretei között.” *Dr. Kováts J. István*: „Házi írásbeli dolgozatok készítése a vallástanári vizsgákra jelentkezők által.” *Dr. Gönczy Lajos*: „A theologus-hiány kérdése.”

Áhítatokat tartottak: *Dr. Czeglédy Sándor*, *Dr. Tóth Endre*, *Dr. Illyés Endre* és *Darányi Lajos*.

A konferencia résztvevőit első nap délben *D. Dr. Révész Imre* püspök, első nap este pedig a debreceni egyetem rectora *Dr. Bodnár János* látta vendégül. Egyébként a tiszántúli egyházkerület vendégei voltak.

Tisztelgő látogatással keresték fel *D. Dr. Révész Imre* püspököt és *D. Erdős József* nyug. egyetemi tanárt.

A kiadóhivatal üzenetei

Kimutatás a Theologiai Szemle 531,735. sz. esekkszámáján történt újabb befizetésekről: Dr. Makkai Sándor (Debrecen) 5 P, Hajdú Péter (Tab) 3 P, Református Gimnázium Hajdunánás 4:50 P, Dr. Farkas Pál (Debrecen) 8 P, Barcza József (Döge) 6 P, Pasztorális szeminárium (Debrecen) 8 P, Rácz Béla (Gyulafirátót) 8 P, Bukovinszky Géza (Kocs) 20 P, Kolozsvári Theol. Híjúság 48 P, Tanárképzőintézet (Debrecen) 10 P, Egyháztörténeti szeminárium (Debrecen) 10 P.

M Á V - M E N E T R E N D.

Érvényes 1943 december 6-tól.

SZEMÉLYSZÁLLÍTÓ VONATOK INDULÁSA

Debrecenből

indul	hová	érkezik
0-40	Budapest nyugati . . .	8-20
4-16	Budapest keleti	11-15
4-15	Nyíregyháza	5-35
6-55	Budapest keleti (sebes)	11-45
5-00	Körösmező	16-24
5-08	Füzesabony	8-41
5-08	Nagyléta-Vértes	6-06
5-27	Nagyvárad	7-45
5-48	Tiszalök	8-10
6-20	Nyíregyháza	7-40
8-20	Budapest kel. (gysin.).	11-00
9-10	Nagyléta-Vértes	11-10
12-29	Körösmező (sebes) . .	19-47
12-35	Nyíregyháza (sebes) . .	13-32
14-20	Püspökladány—Buda- pest (átszállás)	20-20
14-40	Füzesabony	18-08
14-52	Tiszalök	17-08
14-53	Nyíregyháza	16-16
14-53	Csap	18-35
15-25	Máramarossziget	22-31
15-34	Nagyvárad	18-01
15-40	Budapest nyug. (seb.)	20-25
16-35	Nagyléta-Vértes	17-42
19-00	Ungvár (Árpád)	21-14
19-06	Püspökladány	20-15
19-10	Érmihályfalva	20-27
19-12	Nagyvárad	21-37
19-18	Füzesabony	22-26
19-27	Tiszalök	21-48
19-30	Nyíregyháza	20-54
19-30	Csap	23-03
22-41	Szatmárnémeti—Körös- mező (átszáll. seb.) . .	9-23
22-14	Nyíregyháza	0-18

SZEMÉLYSZÁLLÍTÓ VONATOK ÉRKEZÉSE

Debrecenbe

indul	honnnan	érkezik
2-05	Nyíregyháza	3-10
4-48	Nagyvárad	7-20
4-51	Füzesabony	7-50
5-24	Csap	9-02
5-25	Tiszalök	7-41
5-51	Nyíregyháza	7-14
6-01	Püspökladány	7-10
6-10	Ungvár (sínautó) . . .	8-18
6-16	Nagyléta-Vértes . . .	7-20
6-16	Érmihályfalva	7-31
7-20	Budapest nyug. (seb.)	12-10
7-51	Nyíregyháza	9-02
8-36	Körösmező (sebes) . . .	15-24
9-20	Tiszalök	11-35
9-40	Füzesabony	12-58
12-24	Nagyléta-Vértes	14-11
13-00	Körösmező	23-43
14-23	Nyíregyháza	15-20
14-45	Nagyvárad	17-24
16-15	Budapest kel. (gysin.)	18-58
17-10	Nyíregyháza	18-23
17-30	Püspökladány	18-24
17-35	Püspökladány—Buda- pest (átszáll.)	23-04
17-07	Budapest nyug. (seb.)	21-45
18-51	Nagyléta-Vértes	19-58
18-59	Tiszalök	21-16
19-00	Füzesabony	22-23
19-28	Nagyvárad	21-44
20-10	Budapest nyugati . . .	2-49
20-50	Körösmező—Szatmár- németi (átsz. sebes)	4-37
21-55	Püspökladány	0-24
22-05	Nyíregyháza	23-25
23-46	Csap	3-10

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU

Eine Vierteljahrsschrift. Begründet von D. Alexander *Csikesz*.
Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft Reformierter Theologen —
Coetus Theologorum.

Schriftführer: D. Béla *Vasady*, Debrecen.
Verantwortlicher Schriftleiter: D. Alexander *Czeplédy*, Debrecen.
Mitredakteur: D. László *Módis*.
Schriftleitung, Debrecen, Ungarn, Központi Egyetem.
Für unverlangte Rezensionsexemplare wird keine Haftung über-
nommen.
Abonnementspreis: jährlich RM 6. —, 6 francs suisses.
Einzelpreis: RM 2.—, 2 francs suisses.

INHALT:

STUDIEN:

S. Török: Kirchenkritik.
A. Czeplédy: Zeitgemässe Verkündigung.
J. Ötvös: Die Christologie des Korans.

REZENSIONEN ★ THEOLOGISCHE NACHRICHTEN.

THEOLOGICAL REVIEW

Founded by the late Prof. A. *Csikesz*, D. D. Published quarterly by the
Coetus Theologorum — Fellowship of Theological Work in the Reformed
Church.

Editor in Chief: Prof. Béla *Vasady*, D. D.
Editor: Prof. Alexander *Czeplédy*, D. D.
Editorial & Management Office: Debrecen (Hungary), Központi
Egyetem.

CONTENTS:

STUDIES:

S. Török: The Church Being Criticised.
A. Czeplédy: Timely Preaching.
J. Ötvös: The Christology of the Koran.

BOOK REVIEWS ★ THEOLOGICAL NEWS.

REVUE DE THÉOLOGIE

Fondé par Alexandre *Csikesz*. Publié par *Coetus Theologorum* — Communauté
de Travail des Théologiens Réformés. Paraissant tous trois mois.

Rédacteur en chef: Béla *Vasady*.
Rédacteur: Alexandre *Czeplédy*.
Rédaction et administration: Debrecen (Hongrie), Központi Egyetem.

SOMMAIRE:

ETUDES:

S. Török: Critique de l'église.
A. Czeplédy: Prédication pour nos temps.
J. Ötvös: Christologie de Koran.

COMTE RENDU ★ NOUVELLES THÉOLOGIQUES.